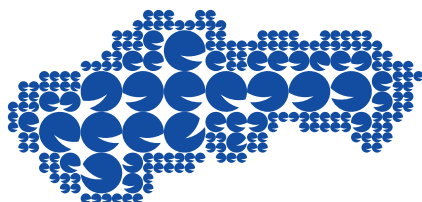

SLOVENSKÁ REČ

90 • 2025 • 1

**ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKEHO JAZYKA
ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SAV, v. v. i.**

Slovenská reč, časopis pre výskum slovenského jazyka. Založený v roku 1932.
Vydáva Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave, v. v. i.

Slovak Language, Journal for the Slovak Language Research. Founded in 1932.
Published by Ľudovít Štúr Institute of Linguistics, Slovak Academy of Sciences in Bratislava.

Hlavný redaktor / Editor-in-Chief: prof. Mgr. Martin Ološtiak, PhD.
Manažérka redakcie / Deputy Editor-in-Chief: Mgr. Jana Wachtarczyková, PhD.
Výkonná redaktorka / Managing editor: Mgr. Júlia Behýlová

Redakcia anglických textov / English Language Editor: Mgr. Júlia Behýlová

Redakčná rada / Editorial Board:

prof. Mgr. Martin Diweg-Pukanec, PhD. (Nitra), doc. PaedDr. Zdenko Dobřík, PhD. (Banská Bystrica), prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc. (Bratislava), prof. PhDr. Miroslav Dudok, DrSc. (Bratislava), RNDr. Radovan Garabík (Bratislava), dr. sc. Siniša Habijanec, PhD. (Bratislava), Dr. Robert Hammel (Berlín – Spolková republika Nemecko), prof. dr. Björn Hansen (Regensburg – Spolková republika Nemecko), PhDr. Milan Harvalík, Ph.D. (Praha – Česká republika), prof. Mgr. Martina Ivanová, PhD. (Prešov), doc. PhDr. Viera Kováčová, PhD. (Ružomberok), Dr Paweł Kowalski (Warszawa – Poľská republika), prof. PaedDr. Ľubomír Kralčák, PhD. (Nitra), Professor Mark Richard Lauersdorf, Ph.D. (Kentucky – USA), prof. PaedDr. Ľudmila Liptáková, CSc. (Prešov), doc. Mgr. Patrik Mitter, Ph.D. (Ústí nad Labem – Česká republika), doc. Mgr. Gabriela Múcsková, PhD. (Bratislava), prof. PhDr. Oľga Orgoňová, CSc. (Bratislava), Mgr. Jaroslava Rusinková, PhD. (Bratislava), prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc. (Košice), prof. PhDr. Daniela Slančová, CSc. (Prešov), dr hab. Mariola Szymczak-Rozlach, prof. UŚ (Katovice – Poľská republika)

Čestní členovia / Honorary Members:

prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc. (Bratislava), prof. PhDr. Ivor Ripka, DrSc. (Bratislava)

Technický redaktor / Technical Editor: Mgr. Vladimír Radík

Návrh a grafické spracovanie obálky / Design of the journal cover:

Mgr. Jana Wachtarczyková, PhD., Mgr. Martina Cebecauerová, PhD.

Periodicita / Periodicity: vychádza 2-krát ročne / published 2 times per year

Dátum vydania aktuálneho čísla (2025/90/1): jún 2025 / Date of issue: June 2025

Adresa redakcie / Editorial Address:

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i., Panská 26, 811 01 Bratislava, Slovenská republika
tel.: +421 2 5443 1761, +421 2 5443 1762

E-mail: sr@juls.savba.sk

Webová stránka časopisu / Journal website: <https://sr.juls.savba.sk>

Slovenská reč je indexovaná v databázach / Slovenská reč is indexed by the following databases:

Bibliografia Językoznawstwa Slawistycznego (iSybislaw), EBSCO Discovery Service, European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS), Linguistic Bibliography Online (Brill), Linguistics & Language Behavior Abstract – LLBA (ProQuest), Scopus (Elsevier), Summon (Serials Solutions/ProQuest), The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)

SCImago Journal Rank (SJR) 2024: 0.115

Source Normalized Impact per Paper (SNIP) 2024: 0.247

CiteScore 2024: 0.4

Texty uverejnené v Slovenskej reči sú licencované pod Creative Commons Attribution 4.0 International Public License (CC BY 4.0).

ISSN 0037-6981 (tlačená verzia / print)

EV 3695/09

ISSN 1338-4279 (online)

IČO vydavateľa 00167 088

OBSAH / CONTENTS

ÚVODNÍK / EDITORIAL

- 5 – 11 **Napísané ostáva**
The Written Letter Remains
Jana Wachtarczyková

ŠTÚDIE A ČLÁNKY / STUDIES AND ARTICLES

- 12 – 31 **Funkčné kvalifikátory v poľských a slovenských výkladových slovníkoch a v *Pol'sko-slovenskom slovníku***
Functional Qualifiers in Polish and Slovak Explanatory Dictionaries and in the *Polish-Slovak Dictionary*
Marta Vojteková
- 32 – 50 **Frazeologizované konštrukcie na príklade nemeckého a slovenského jazyka**
Phraseologized Constructions on the Example of German and Slovak
Peter Ďurčo
- 51 – 79 **Somatická frazeológia v slovenských mediálnych komunikátoch**
Somatic Phraseology in Slovak Media Discourse
Marieta Hrivnák Pastorková
- 80 – 89 **Inkluzívnosť profesionalizmov v kontexte sociálnej interakcie**
Inclusiveness of Professionalisms in the Context of Social Interaction
Miloš Horváth – Zoja Dubovcová
- 90 – 109 **Prezývkové obyvateľské mená obcí z okresu Galanta**
The Non-Official Inhabitant Names of the Villages in the District of Galanta
Patrik Jakubek

DISKUSIE A ROZHLADY / DISCUSSIONS AND HORIZONS

- 110 – 127 **O slovenskom paralympijskom názvosloví: slovotvorné, sémantické a pravopisné aspekty označení s komponentom *para-***
Slovak Paralympic Terminology: Word-formation, Semantics and Orthography of Names with the “para” Component
Marek Mikušiak

- 128 – 142 **Prínos Adolfa Zátureckého k tvorbe a rozvíjaniu modernej slovenskej právnej terminológie**
 Adolf Záturecký's Contribution to the Creation and Development of Modern Slovak Legal Terminology
Jana Levická – Jozef Vozár
- 143 – 166 **Aplikovaná slovenská onomastika. Venované 90. výročiu narodenia Milana Majtána (1934 – 2018)**
 Applied Slovak Onomastics. Dedicated to the 90th Anniversary of the Birth of Milan Majtán (1934 – 2018)
Andrej Závodný
- 167 – 181 **Pedagogický diskurz a jeho podtypy**
 Pedagogical Discourse and Its Subtypes
Bohdana Kravchenko – Alena Kalechyts

RECENZIE A GLOSÝ / REVIEWS AND GLOSSES

- 182 – 187 **Mozaika sociolektov v súčasných slovanských jazykoch (ČECHOVÁ, M. – SPĚVÁČKOVÁ, M. (eds.) (2023): Sociolekty v různých sférách komunikace. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni. ISBN 978-80-261-1193-1)**
 A Mosaic of Sociolects in Contemporary Slavic Languages (ČECHOVÁ, M. – SPĚVÁČKOVÁ, M. (eds.) (2023): Sociolekty v různých sférách komunikace. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni. ISBN 978-80-261-1193-1)
Katarína Vužňáková

ROZLIČNOSTI A ROZHOVORY / MISCELLANEA AND INTERVIEWS

- 188 – 215 **Spomienková mozaika na profesora Juraja Furdíka**
 A Mosaic of Memories of Professor Juraj Furdík
Martin Ološtiak a kolektív
- 216 – 233 **Ak poznávate jazyk krajiny, žiadna vám nebude cudzia. Rozhovor s Jurajom Vaňkom**
 If You Know the Language of a Country, None Will Be Foreign to You. An Interview with Juraj Vaňko
Sándos János Tóth – Juraj Vaňko
- 234 – 251 **Zostala som vášnivou žiačkou. Rozhovor s Ingrid Hrubaničovou**
 I Remained a Passionate Student. An Interview with Ingrid Hrubaničová
Martina Ivanová – Ingrid Hrubaničová

KRONIKA / CHRONICLE (len v elektronickej verzii / online only)

- 252 – 255 **Jubilujúca Eva Tibenská**
A Jubilee of Eva Tibenská
Peter Gregorík
- 256 – 261 **Správa z konferencie *Centrum a periféria v jazykovej komunikácii***
Report from the Conference *Centre and Periphery in Language*
Communication
Marieta Hrivnák Pastorková
- 262 – 268 **Tradičné a nové v onomastike. 23. slovenská onomastická konferencia**
Traditional and New in Onomastics. 23rd Slovak Onomastic Conference
Mária Imrichová – Monika Turočková
- 269 – 276 **Ľubl'ana – slovanská slovotvorba v centre diania**
Ljubljana – Slavic Word-Formation in the Centre of Events
Ivana Šrámeková
- 277 – 281 **XXXIII. kolokvium mladých jazykovedcov**
XXXIII. Colloquium of Young Linguists
Tomáš Huntata
- 282 – 289 **Keď nás priskoro opúšťajú priatelia... Za Luciou Ološtiakovou, rod. Gianitsovou**
When Friends Leave Us Too Soon... Obituary for Lucia Ološtiaková,
Née Gianitsová
Nicol Janočková

ÚVODNÍK

NAPÍSANÉ OSTÁVA

*Jana Wachtarczyková***Rovných 90**

Na obálke má dnes Slovenská reč číslo 90. Človek môže pociťovať nesúlad medzi časom naplno žitým a premárneným, keď je v útlme a nenaplnia svoj potenciál a životný zámer. Človeku aj vtedy roky bežia neúprosne, bez prestávky. Aj životný čas periodika sa väčšinou chápe ako doba jeho súvislého vychádzania, no príbeh Slovenskej reči má v životopise viaceré fázy útlmu aj oživenia.¹ Od „detstva“ má tak náš časopis o tri roky menej a jeho život sprevádza asymetria medzi kalendárovým a tvorivo-produktívnym časom. Kalendárové výročie vzniku periodika sme si pripomenuli v roku 2022 veľkým prierezovým číslom, sumarizujúcim výskum na jeho stránkach. Teraz len chceme pripomenúť, že práve týmto ročníkom sa završuje 90 ročníkov časopisu, tohto domáceho produktu, ktorý píše o miestnom čase, vypovedá o našej histórii tvorenej z vlastných intelektuálnych zdrojov. Týmto deväťdesiatym ročníkom oslavuje časopis svoj reálny a komplexne žitý čas v podobe, akú poznáme z výtlakov a impozantne dlhého radu zviazaných ročníkov v knižničných regáloch alebo – ako sa tvár časopisu v čase mení – aj v digitalizovaných číslach vo virtuálnom archíve na webovej stránke.^[1] V každej podobe náš časopis odráža život slovenskej jazykovej a jazykovednej komunity v širokom sociokultúrnom kontexte. Osobitosťou Slovenskej reči je, že ono dianie zrkadlí nielen objektivizovane vo vedeckých štúdiách, ale aj rozmanito a subjektívne v odborných diskusiách, v rozhľadoch, v kritickom žánri recenzie, v spravodajských a kronikárskych žánroch, ako aj v interaktívnom žánri dialógu, ktorý zas z inej perspektívy reflektuje našu dobu a náš žitý čas. Vo výsledku sú časopisecké čísla, kde sa prelínajú a koexistujú teore-

¹ Čitateľom je známe, že „časopis bol založený roku 1932, ale nevychádzal od septembra 1939 do septembra 1940. Finálna fáza druhej svetovej vojny sa pretavila do ďalšej, tentoraz poldruharočnej ruptúry. Posledné číslo 11. ročníka vyšlo v máji 1944, prvé dvojčíslo dvanásteho ročníka je datované v marci 1946. Tieto prestávky spôsobili asymetriu medzi kalendárovým a ročníkovým počítaním „veku“ časopisu. V porovnaní s kalendárovou matematikou ročníkové počty sú o tri roky omeškané“ (Ološtiak 2022, s. 5).

tické, systematické, normotvorné, objektivizované a všeobecné informácie spolu s empirickými, konkrétnymi, parciálnymi a intersubjektívnymi. Svoje miesto nachádza tradícia aj inovácia.

Slovenská reč proti pozitivistickému logocentrizmu

Zvláštnou črtou nášho širšieho akademického časopriestoru je, že nám stále podsúva falošnú binaritu vedeckého a nevedeckého a kriteriálne legitimizuje len tzv. vedecké texty, hoci logocentrická paradigma vedy² bola stupňovito prekonávaná postmodernizmom (Foucault 1969), konceptami kultúrnych štúdií a novšie prostredníctvom digital humanities a inter- či transdisciplinárnych výskumov. Jazykovo-komunikačnú podstatu vedy a zmysel jej existencie vykladá M. Foucault pripomínajúc, že veda má diskurzívnu povahu a diskurzy sú polia vedomostí a kompetencie, ktoré rozhodujú o obraze, v akom sa nám javí realita. Aroganciu pozitivistickej racionality tlmí aj T. Kuhn (1962) a vedu chápe ako súbor zdieľaných diskurzívnych rámcov a špecifických foriem poznania. Pre B. Latoura a S. Wooglara (1979) je veda najmä súborom sociálnych praktík, sociálnym konštruktom. Variabilitu vedeckých výstupov legitimizuje aj P. Feyerabend (1975), keď hovorí o legitimitate rôznych prístupov, pluralite diskurzov a neexistencii jednotnej univerzálnej vedeckej metódy.

V uvedených intenciách sa Slovenská reč javí ako „strážca“ slovenského jazykovedného diskurzu a nástroj jeho formovania prostredníctvom obsahovej štruktúry, ako diskurzívne pole, na ktorom sa stretávajú rozličné prístupy, teórie a metódy, vzájomne spolu interagujú a diverzifikujú referenčný rámec a napokon ako dôležitá sociálna inštitúcia so živými pravidlami pre svoju komunitu. Časopis podporuje mnohorakosť textov, žánrov, tém aj štylizácií a zároveň ich redakčnými štandardami zjednocuje na elementárnej úrovni – ale to robí každé periodikum. Výnimočnosť Slovenskej reči je hlavne v jej vzťahu k času a v tom, že ho lokalizuje, zachytáva, archivuje, pričom prioritizuje kolektívny čas, dianie v domácej slovackistickej komunite, ale s dôležitými presahmi do všeobecnej rámcujúcej histórie, ako aj do konkrétneho životného času svojich aktérov.

Čas globálny, lokálny a personálny

Globálny čas roku 2025 je ešte stále hľadaním novej normality a redefiníciou globálnosti, ako sme ju doteraz poznali. Svetový poriadok sa mení smerom k multipolárnosti, rokuje sa o dohodách v obchodných, colných a environmentálnych politikách, hľadajú sa mierové riešenia, profilujú sa nové etické a hodnotové rámce pôsobenia AI v praxi. Roku 2025 pripísala OSN status Medzinárodného roka družstiev^[2] s mottom „Družstvá budujú lepší svet.“ Napĺňa sa tým idea časopriestorovo

² V zmysle tejto paradigmy (napr. v prácach Descarta, Newtona či Kanta) sa za vedecké pokladalo len to racionálne, objektívne, overiteľné a nevedecké všetko subjektívne, literárne, umelecké.

a tematicky divergentného, ale cieľavedomého snaženia rôznych lokálnych združení a skupinových formácií pri reakcii na výzvy, ktoré prináša súčasnosť. Doceňuje sa regionálna variabilita a pestrosť aktivít konaných spolu a vo vzájomnej spolupráci. Rezonujú ciele ako udržateľný rozvoj, inkluzívny rast a posilňovanie odolnosti komunit. Nie je to nič iné ako schopnosť adaptácie sa na nové podmienky tak, aby sa zachovala historická kontinuita a akumulované poznanie a zároveň, aby sa zo zreteľa myšlienok a snáh nestrácal globálny kontext doby.

Sociokultúrny čas na Slovensku je pre rok 2025 v znamení retrospektívy. Udržiava tradíciu „štúrovských rokov“, ktoré sa konajú každých 10 rokov (od roku 1985) pri príležitosti narodenia L. Štúra. Tento rok vyhlásilo Ministerstvo kultúry SR za Rok Ľudovíta Štúra, pričom štúrovský rok trvá tradične od 12. 1. daného roka.³ Potvrdzuje sa, že Štúrova osobnosť má potenciál prepájať aj heterogénne sociálne komunity a byť motívom na ich interakciu a spoluprácu aj v súčasnosti, ak sa stretne invencia a pevná vôľa. Takto pred 10 rokmi sa výročie 200 rokov od narodenia L. Štúra stalo príležitosťou pre netradičný, a tým nezabudnuteľný multižánrový festival Štúr-žúr, ktorý sa Jazykovednému ústavu a najmä L. Molnár Satinskej podarilo zorganizovať v bratislavskej Starej tržnici. Tento rok si Jazykovedný ústav svojho patróna plánuje pripomenúť sériou príspevkov na sociálnych sieťach, pripravovaným korpusom štúrovčiny a v októbri okrúhlym stolom s interdisciplinárnym akademickým obsadením v rámci Celoslovenského stretnutia jazykovedcov v Bratislave.

Život Slovenskej reči sa tento rok manifestuje vo dvoch fázach, v dvoch číslach. Prvé je tradičné a tematicky rozmanité. Druhé číslo bude špeciálne a prinesie príspevky na tému *Cognitive linguistic perspectives on Slovak and other Slavic languages*. Ako historicky prvé číslo bude v angličtine a pripravuje ho hosťujúca editorka profesorka M. Ivanová z Prešovskej univerzity. Slovenská reč po anglicky? Ale prečo nie? To, čo bolo celých deväťdesiat rokov nemysliteľné, sa teraz na začiatku desiatej dekády uskutoční ako výraz adaptability na nové vonkajšie podmienky vedeckého publikovania a hľadania ďalšej tváre známeho formátu. Aj keď Slovenská reč nikdy neuverejňovala anglické texty, svoju podobu – vizuál, zameranie, periodicitu, rozsah a štruktúru priebežne prispôbovala dobovým potrebám a možnostiam jazykovednej komunity. Možno práve tomu vďaka za dlhovekosť, ktorá už začína presahovať nielen ľudský život, ale aj generácie. Život časopisu neznamená len udržiavanie jeho vitálnych funkcií. Snahou redakcie je pripravovať produkt, ktorý prináša kvalitný obsah v pravidelných intervaloch a v tradičnej štruktúre. Redakčná príprava je čoraz detailnejšia, náročnejšia a dlhšia, a preto od minulého roka vychádza Slovenská reč dvakrát ročne. Časopis má popri digitálnej forme stále aj svoju klasickú tlačенú podobu, ktorá je stále nákladnejšia a núti vydavateľa upraviť cenu výtlačku. Od tohto roka sa tak zvyšuje cena papierového výtlačku Slovenskej reči

³ Čo pripomína dátum jeho úmrtia (12. 1. 1856).

z päť na osem eur. Dúfame, že časopis s vôňou papiera má svoju hodnotu pre zmysly a bude predplatiteľom stáť aj za túto cenu.

K obsahu čísla

Prirodzená a spontánna produkcia našich autorov vyskladala číslo 1/2025 ako pestré s miernou dominanciou frazeológie a onomastiky. Ponúka tradičné príspevky zo všetkých rubriík, ale aj nové variácie spomienkových žánrov – symbolicky pri dvoch osobnostiach vo veku nášho časopisu – Dr. Milana Majtána a prof. Juraja Furdíka. Ťažiskovú monologickú náráciu deviatich štúdií v tomto čísle okysličuje živý dialóg dvoch rozhovorov s jubilantmi. V digitálnom vydaní časopisu sa k tomuto obsahu pridávajú ďalšie aktuálne informácie zo života jazykovedného spoločenstva o podujatiach aj o životnom čase jednotlivcov, ktorí s nami ostávajú, ale aj odchádzajú.

Úvodný text z rubriky **Štúdie a články** predstavuje lexikografickú problematiku a riešenie praktických otázok, ktoré sprevádzajú prípravu prekladového slovníka. Autorka M. Vojteková sa sústreďuje na *Funkčné kvalifikátory v poľských a slovenských výkladových slovníkoch a v Poľsko-slovenskom slovníku*. Zohľadňujúc poľskú aj slovenskú lexikografickú tradíciu, opisuje rozdiely v ich vnútornom členení a chápaní a zároveň prezentuje vlastný prístup aplikovaný pri práci na uvedenom slovníku. V medzijazykovej komparácii pokračujú aj *Frazeologizované konštrukcie na príklade nemeckého a slovenského jazyka* P. Ďurča, ktorý ich charakterizuje v kontexte konštrukčnej gramatiky i našej frazeologickej tradície a ilustruje množstvom konkrétnych príkladov z nemčiny a slovenčiny. Inovatívna a presvedčivá je metódika extrakcie týchto konštrukcií z jazykových korpusov, ktorá objektivizuje získavanie relevantných príkladov, zisťuje ich frekvenčný status a variabilitu výskytov. Korpusovo a frazeologicky orientovaný je aj text M. Hrivnák Pastorkovej *Somatická frazeológia v slovenských mediálnych komunikátoch*. Autorka prináša prehľad 107 najfrekvencovanejších somatizmov v sledovaných médiách a kategorizuje ich na základe participácie vo frazémach. Prítomnosť profesionalizmov a ich kontaktnú funkciu v súčasnej slovenčine si všímajú M. Horváth a Z. Dubovcová v príspevku *Inkluzívnosť profesionalizmov v kontexte sociálnej interakcie*. Autori reflektujú tendencie využívania profesionalizmov v jazykovej praxi a vyzdvihujú ich potenciál byť nástrojom inkluzívnej a egalitne orientovanej komunikácie medzi expertmi a laikmi. Výsledky svojho minuloročného onomastického terénneho výskumu prezentuje P. Jakubek v príspevku *Prezývkové obyvateľské mená obcí z okresu Galanta*. Uvádza prehľad 17 obcí z danej lokality a 27 zistených prezývkových mien, ktoré odrážajú vecnú motiváciu pomenovania a odhaľujú tak miestne zvyklosti, etnografické reálie, čím určujú špecifickosť geonymického priestoru, ale potvrdzujú aj univerzálnu funkciu expresivity pri tvorbe kolektívnych antroponým.

V rubrike **Diskusie a rozhl'ady** M. Mikušiak voľne nadväzuje sa svoje dávnejšie úvahy o názvoch olympijských podujatí v slovenskom jazyku a tentokrát píše *O slovenskom paralympijskom názvosloví: slovotvorné, sémantické a pravopisné aspekty označení s komponentom para-*. Aj v tomto texte poukazuje na nesúlady našich pravopisných pravidiel a bežnej slovenskej i medzinárodnej jazykovej praxe, vysvetľuje okolnosti vzniku sledovaných pomenovaní, navrhuje riešenia a celkovo podnecuje k širšej diskusii nad slovenským olympijským a paralympijským názvoslovím. Bude mať odozvu? Na tieto otvorené otázky uvítame reakciu jazykového poradenstva a radi dáme priestor odbornej argumentácii. Historickú diskusiu o podobe právneho názvoslovia v slovenčine, peripetie a okolnosti jeho vzniku a presadzovania, ako aj kľúčovú úlohu jednotlivca v tomto procese v širokých súvislostiach i zaujímavých detailoch vykresľujú J. Levická a J. Vozár (*Prínos Adolfa Zátureckého k tvorbe a rozvíjaniu modernej slovenskej právnej terminológie*). Explicitne doceňujú zásluhy jeho osobnosti pri formovaní tohto názvoslovia, ale popri všetkých spomenutých súvislostiach sa z nášho pohľadu potvrdzuje aj dôležitosť časopisu Právny obzor ako platforme pre ustáľovanie právnického jazyka – ako hovoril Záturecký – „v slovenskej reči“. Štúdia *Aplikovaná slovenská onomastika. Venované 90. výročiu narodenia Milana Majtána* je príkladom, ako si netradične pripomenúť odkaz človeka, ktorého pôsobenie aj dielo je síce uzavreté, ale medzi nasledovníkmi stále rezonuje ako zásadné a referenčné. A. Závodný tu ponúka sumarizujúci prehľad vkladu M. Majtána do rozličných onomastických disciplín a prepája ho s vnútorným odborným dialógom s názormi svojho učiteľa, ktorý sa stáva blízkym kolegom až priateľom. Je takýto vzťah súčasťou pedagogického diskurzu? Ak by sme ho chápali ako B. Kravchenko a A. Kalechyts ako „jeden z typov inštitucionálneho diskurzu“, tak asi nie. Autorky v príspevku *Pedagogický diskurz a jeho podtypy* prispievajú svojím dielom do veľkej množiny definícií diskurzu a do podmnožiny charakteristík pedagogického diskurzu vymedzením jeho ďalších typov v typickej pedagogickej praxi základných a stredných škôl.

Je však inštitucionalizovanosť nevyhnutným predpokladom diskurzu učiteľa a žiaka? Aj na túto otázku môže odpovedať *Spomienková mozaika na profesora Juraja Furdíka*, ktorú inicioval a pripravil jeho študent M. Ološtiak. Slovo má desať kolegov a jeden syn. V úvode rubriky **Rozličnosti a rozhovory** stojí celkovo jedenásť výpovedí, každá iná, ale všetky eulogické. Vyznenie od vedeckej reflexie cez úctivý hold až po poéziu. Hoci eulógia ani spomienková mozaika (memorial tribute) ako žáner nemajú v slovenskej spisbe tradíciu, tento text môže byť príkladom, že dávajú zmysel, majú invenčnú podobu aj vysokú výpovednú hodnotu. Kto je tu Bally, kto Saussure, kto koho učí a motivuje? Tento motív rezonuje aj v dvoch ďalších rozhovoroch, predovšetkým v interview M. Ivanovej s I. Hrubaničovou a jej vyznaním *Zostala som vášnivou žiačkou*, ktoré je však nadosobné. Práve žánre orálnej histórie dokladajú, že poznáva-

nie je vášeň, ktorou sa členovia vedeckej komunity odlišujú členov iných spoločností. Pre lingvistu môže byť vášňou poznávanie jazykov, ktoré človeku sprostredkujú to zásadne potrebné. V tomto duchu vyznieva aj rozhovor S. J. Tótha s J. Vaňkom ako cestovateľom a dobrodruhom odkazujúcim: *Ak poznávate jazyk krajiny, žiadna vám nebude cudzia*. Ale aj keď poznáme jazyk krajiny, nemusí to znamenať, že rozumieme úplne všetkým existenčným formám jedného jazyka.

S vysokou špecializáciou ľudských činností získava na dôležitosti aj sociálne podmienený jazyk – sociolekt. Editorky z Čiech M. Čechová a M. Spěváčková zostavili prácu *Obraz slovanských sociolektov v súčasných slovanských jazykoch*, v ktorej sa zrkadlí aj výskum slovenských sociolektov. Svoj názor na túto publikáciu ponúka K. Vužňáková v rubrike **Recenzie a glosy** pod názvom *Mozaika sociolektov v súčasných slovanských jazykoch*.

Súčasťou kompletného čísla sú aj texty z rubriky **Kronika**, ktorá má však už len elektronickú podobu. V tomto čísle ide o jeden medailón pri príležitosti životného jubilea, jeden nekrológ a štyri správy z podujatí.

M. Hrivnák Pastorková referuje o tradičnej banskobystrickej konferencii *Centrum a periféria v jazykovej komunikácii* v rovnomennej správe. M. Imrichová a M. Turočková pripomínajú priebeh a obsah 23. onomastickej konferencie konanej v Prešove s názvom *Tradičné a nové v onomastike*. Rovnaké číslo malo aj zasadnutie Komisie pre slovanskú slovotvorbu pri Medzinárodnom komitáte slavistov. Konferencia *Stopenjsko besedotvorje* spolu s 23. zasadnutím spomínanej komisie sa konala v septembri 2024 v Lubľane. Slovenská jazykoveda mala na tejto konferencii významné zastúpenie, o čom svedčí správa *Lubl'ana – slovanská slovotvorba v centre diania* od I. Šrámekovej. Aj keď sa zdá, že texty v našom časopise ovláda najmä retrospektíva, z pohľadu do správy o 33. kolokviu mladých jazykovedcov je zrejmé, kde je perspektíva a kto sú „noví bojovníci“, ako by povedal V. Blanár. Kolokvium s krásnym poradovým číslom sa konalo v decembri 2024 v Šachtíčkách neďaleko Banskej Bystrice a správu z neho pripravil T. Huntata.

Dva texty sú venované individuálnemu životnému času. Jubileum pedagogičky, lektorky a vedkyne E. Tibenskej pripomína P. Gregorík v medailóne *Jubilujúca Eva Tibenská*. Rubriku a číslo uzatvára nekrológ *Za Luciou Ološtiakovou, rod. Gianitsovou*. Nielen pre autorku N. Janočkovú je to situácia, *Keď nás priskoro opúšťajú priatelia*. Opúšťajú nás kolegovia, príbuzní a súčasníci, s ktorými sme zdieľali náš časopriestor, otázky, texty, zamyslenia. V prúde času sa tak vytvárajú hrádze medzi predtým a potom. Na rozdiel od časopisu, ktorý môže mať prestávku vo vychádzaní (aj keď si ju nikto neželá), individuálny čas nepozná prestávku ani odklad. Pri všetkej nespravodlivosti osudu, ktorá nám privčas berie blízkych, však práve časopis s textami zachytávajúcimi ich myšlienky a zohľadňujúcimi globálne, lokálne aj individuálne životné časy môže byť útechou, kronikou aj inšpiráciou. Cez napísané sa k nim vraciame. Napísané ostáva.

Literatúra

- FEYERABEND, P. (1975): *Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*. London: New Left Books.
- FOUCAULT, M. (1969): *L'archéologie du savoir*. Paris: Gallimard.
- KUHN, T. (1962): *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- LATOUR, B. – WOOLGAR, S. (1979): *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts*. Beverly Hills: Sage Publications.
- OLOŠTIAK, M. (2022): Predslov. In: *Slovenská reč*, 87/3, 5 – 10.

Internetové zdroje

- [1] <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/> (cit. 24. 5. 2025).
- [2] International year of cooperatives (IYC) 2025: <https://ica.coop/en/2025-international-year-cooperatives> (cit. 24. 5. 2025).
- [3] <https://www.culture.gov.sk/ministerstvo/medialny-servis/aktuality-ministerstva-kultury/rok-2025-je-vyhlaseny-za-rok-ludovita-stura> (cit. 25. 5. 2025).

Jana Wachtarczyková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: jana.wachtarczykova@juls.savba.sk

ORCID: 0009-0005-4032-408X

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

FUNKČNÉ KVALIFIKÁTORY V POĽSKÝCH
A SLOVENSKÝCH VÝKLADOVÝCH SLOVNÍKOCH
A V *POLSKO-SLOVENSKOM SLOVNÍKU*¹

Marta Vojteková

VOJTEKOVÁ, M. (2025): Functional Qualifiers in Polish and Slovak Explanatory Dictionaries and in the Polish-Slovak Dictionary. In: *Slovenská reč*, 90/1, 12 – 31.

Abstract: The paper pursues the following objectives: 1. to point out the differences in the criteria (aspects) of lexeme evaluation in the most recent explanatory dictionaries of the Polish and Slovak languages, which is related to the differences in the typology and number of functional qualifiers; 2. describe the differences in the internal subdivision of individual types of functional qualifiers into subqualifiers in the explanatory dictionaries of the Polish and Slovak languages; 3. introduce the system of functional qualifiers in the Polish-Slovak Dictionary, which is being compiled within the framework of the Slovak-Polish Commission of Humanities at the Slovak and Polish Ministries of Education. Comparison of functional qualifiers in contemporary Polish and Slovak lexicographical works shows the problematic nature of this phenomenon. On the basis of the analysis of qualifiers, specific differences between lexicographical sources at both the intralingual and interlingual levels are named, with which the author of a translation dictionary, using also explanatory dictionaries in his work, has to cope.

Keywords: Polish language, Slovak language, explanatory dictionaries, Polish-Slovak dictionary, functional qualifiers.

Článok v skratke:

- V príspevku sa venuje pozornosť charakteristike termínu funkčný kvalifikátor, ktorý sa používa v lexikografickej teórii a praxi.
- Podrobne sa venuje predstaveniu typológie funkčných kvalifikátorov vo vybraných výkladových slovníkoch poľského a slovenského jazyka a opisaniu diferencií v ich vnútornom členení, ako aj v chápaní konkrétnych kvalifikátorov a subkvalifikátorov.
- Napokon sa prezentuje systém funkčných kvalifikátorov v *Pol'sko-slovenskom slovníku* pripravovanom v rámci Slovensko-poľskej komisie humanitných vied.

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0046; publikácia je zároveň výstupom z grantovej úlohy VEGA *Slovotvorná a morfematická štruktúra slovenského slova III (kvalitatívne a kvantitatívne aspekty)* č. 1/0025/22 a z projektu Slovensko-poľskej komisie humanitných vied pod názvom *Pol'sko-slovenský slovník*.

1. ÚVOD

Príspevok predstavuje časť koncepcie *Polško-slovenského slovníka* (ďalej PSS), ktorý je jedným z aktuálnych projektov Slovensko-poľskej komisie humanitných vied pri slovenskom a poľskom ministerstve školstva a pripravuje sa od roku 2022² (ku koncepcii tohto slovníka porov. Vojteková 2024). Motiváciou pre vznik článku bola práca na prekladovom slovníku, pri ktorej sa ukázala potreba detailnej analýzy a komparácie funkčných kvalifikátorov v poľských a slovenských lexikografických dielach, ako aj vytvorenia teoreticko-metodologického východiska pre PSS. Vo svetle doterajšieho aj súčasného spracovania slovnej zásoby (jedno-jazyčného aj viacjazyčného) sa problematika funkčných kvalifikátorov ukazuje ako komplikovaná, zásadná a aktuálna.

Príspevok sleduje nasledujúce ciele: 1) Poukázanie na rozdiely v kritériách (hľadiskách) hodnotenia lexém vo výkladových slovníkoch poľského a slovenského jazyka, s čím súvisia aj diferencie v typológii a počte funkčných kvalifikátorov. 2) Opísanie rozdielov vo vnútornom členení jednotlivých typov funkčných kvalifikátorov na subkvalifikátory vo výkladových slovníkoch poľského a slovenského jazyka. 3) Predstavenie systému funkčných kvalifikátorov v PSS ako súčasti koncepcie uvedeného prekladového slovníka.

Do úvahy sa berú najnovšie výkladové slovníky poľského a slovenského jazyka. V **poľštine** *Słownik języka polskiego* (Szymczak 1992; ďalej SJPSz), *Język polski. Współczesny słownik języka polskiego* (Dunaj 2007; ďalej WSJPDun), *Uniwersalny słownik języka polskiego* (Dubisz 2008; ďalej USJP), *Wielki słownik języka polskiego PWN* (Dubisz 2018; ďalej WSJPDub), *Wielki słownik języka polskiego PAN* (Żmigrodzki 2007 – 2024; ďalej WSJPŻ); v **slovenčine** *Krátky slovník slovenského jazyka* (Kačala – Pisárčiková – Považaj 2020; ďalej KSSJ) a *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G* (Buzássyová – Jarošová 2006, ďalej SSSJ).

2. CHARAKTERISTIKA A TYPOLÓGIA FUNKČNÝCH KVALIFIKÁTOROV

Funkčný kvalifikátor chápeme ako lexikografický nástroj, pomocou ktorého sa v heslovej stati poukazuje na komunikačno-pragmatickú príznakovosť lexémy (heslového slova). Táto príznakovosť môže mať rozličný charakter. Najčastejšie sa uvažuje o príznakovosti na úrovni temporality, teritoriality, príslušnosti k sociálnym skupinám, expresivity, štýlovej (registrovej) príslušnosti, ako aj na úrovni textu (frekvencia). Kvalifikátor má obvyčajne podobu skratky slova, ktorým sa charakterizuje príslušná vlastnosť, napr. histor. (historizmus), region. (regionalizmus), sociol. (sociolekt), expr. (expresívna lexéma), hovor. (hovorová lexéma) atď.

² Vedením projektu bola na základe dekrétu ministra školstva poverená M. Vojteková, ktorá zostavila pracovnú skupinu pre prípravu slovníka a zároveň je členkou uvedenej komisie.

Podľa SSSJ (s. 35 – 36) „funkčný kvalifikátor je prienik typov komunikácie vymedzených podľa sociálnych rolí nositeľov (používateľov) jazyka s jednotlivými komunikačnými sférami vymedzenými podľa druhov činností. Funkčný kvalifikátor označuje prevažujúci výskyt lexikálnej jednotky v príslušnej komunikačnej sfére, v ktorej funguje ako charakteristický (typický, dominantný) prostriedok. Funkčný kvalifikátor je nositeľom informácie dvojakého druhu: 1. z rôznych hľadísk a podľa rozličných kritérií (normatívnych, realizačných, komunikačných, komunikačno-štylových) signalizuje sféru používania danej lexikálnej jednotky; 2. zachytáva pragmatické príznaky lexikálnej jednotky.“

Typológia funkčných kvalifikátorov, vyskytujúca sa v konkrétnom slovníku, reflektuje zohľadnené kritériá hodnotenia lexém, resp. členenie slovnej zásoby z rozličných hľadísk. *Tab. 1* prezentuje typológiu funkčných kvalifikátorov alebo kritériá hodnotenia lexém vo výkladových slovníkoch poľského a slovenského jazyka a v pripravovanom PSS. Zohľadňujú sa nasledujúce výkladové slovníky: **v poľštine** SJPSz, WSJPDun, USJP, WSJPDub, WSJPŽ; **v slovenčine** KSSJ a SSSJ.

Z tabuľky je zrejmé, že jednotlivé slovníky sa odlišujú primárne počtom funkčných kvalifikátorov alebo počtom kritérií hodnotenia lexém (SJPSz – 4, WSJPDun – 5, USJP/WSJPDub – 6, WSJPŽ – 7, KSSJ – 5, SSSJ – 7). V PSS hodnotíme lexémy zo šiestich hľadísk, využívame teda šesť typov funkčných kvalifikátorov: 1) z hľadiska časového – temporálne kvalifikátory, 2) z hľadiska príslušnosti k jednotlivým štýlom a štýlovým vrstvám – štylistické kvalifikátory, 3) z hľadiska citového príznaku – citovohodnotiace kvalifikátory, 4) z hľadiska teritoriálneho – teritoriálne kvalifikátory, 5) z hľadiska frekvenčného – frekvenčné kvalifikátory, 6) z hľadiska používania sociálnymi skupinami – sociálne podmienené kvalifikátory.

Niektoré slovníky isté typy kvalifikátorov zámerne nevyčleňujú. Napr. vo WSJPDun (s. 14) sa cielene neuvádzajú citovohodnotiace a temporálne kvalifikátory, informácia o pragmatickej zložke lexikálneho významu a časovej príznakovosti lexémy je však súčasťou výkladu významu.

Na prvý pohľad sa môže zdať, že medzi prezentovanými slovníkmi je pomerne vysoká miera zhody v typoch funkčných kvalifikátorov, nie je to však celkom tak. Rozdiely sú najmä v odlišnom chápaní zdanlivo totožných kvalifikátorov alebo subkvalifikátorov, ako aj vo vnútornom členení funkčných kvalifikátorov na subkvalifikátory. 1) V slovenských výkladových slovníkoch sa kvalifikátory označujúce odbornú lexiku zaraďujú k štylistickým kvalifikátorom, kým časť odborných kvalifikátorov v USJP (iba tzv. „kwalifikatory profesjonalno-naukowe“) a všetky odborné kvalifikátory vo WSJPŽ (tzv. „kwalifikatory specjalistyczne“) predstavujú samostatný typ kvalifikátorov. 2) V USJP sa tzv. „kwalifikatory socjolektalno-środowiskowe“ chápu širšie ako tzv. „kwalifikatory dotyczące zasięgu środowiskowego“ vo WSJPŽ (v slov. sociálne podmienené kvalifikátory) – v USJP nevyjadrujú len nefor-

Tab. 1: Typológia funkčných kvalifikátorov alebo kritériá hodnotenia lexém

USPz (s. 8 – 9)	WSJPDm (s. 14)	USJP (s. 39 – 46)/ WSJPDub ³ (s. 31 – 42)	WSJPDž (s. 33 – 40)	KSSJ (s. 31 – 33)	SSSJ (s. 35 – 39)	PSS
charakteristika vyrážov pod vzhlľadom chronologickým	–	slovnictvo nacecho- vane chronologicz- nie/kvalifikatory chronologické	kvalifikatory chronologické	časové hladisko	časové hladisko	temporálne kvalifikatory
charakteristika vyrážov pod vzhlľadom stylistickým	stylistické nacechovanie vyrázu	zrônicovanie slov- nictva ze vzhlädu na odmiatny stylové polischyzy/kvalifi- katory stylistické	kvalifikatory stylistické	príslušnosť k štýlom a štýlovým vrsivám	príslušnosť k štýlom a štýlovým vrsivám/ štýlistické kvalifikatory	štýlistické kvalifikatory
–	–	emocionálne zrôzni- covanie slovnictva/ kvalifikatory ekspre- syvne	kvalifikatory ekspresívne	citový príznak (expresívnosť)	pragmatická zložka lexikálneho významu/ citovohodnotiace kvalifikatory	citovohodnotiace kvalifikatory
charakteristika vyrážov pod vzhlľadom geografickým	ograniceny, geografické zakres užívania geografickým slova	geografické zrôznico- vanie slovnictva/ kvalifikatory geografické	kvalifikatory dotýcajúce zasiegu geografického	–	teritoriálne hladisko	teritoriálne kvalifikatory
–	frekvencia slova	–	kvalifikatory frekvencyjne	frekvencia	frekvencyjne hladisko	frekvencyjne kvalifikatory
charakteristika vyrážov pod vzhlľadom srodoviskovým	prytnaležnosť vyrázu do slovnictva srodoviskového	slovnictvo sociolek- tów/kvalifikatory sociolektno- srodoviskové	kvalifikatory dotýcajúce zasiegu srodoviskového	–	–	sociálne podmiernené kvalifikatory
–	–	–	–	spisovnosť	normatívne hladisko	–
–	–	–	–	–	neoficiálne pomenovania	–
–	prytnaležnosť vyrázu do slovnictva specialistického	tematiczne zrôznico- vanie slovnictva/ kvalifikatory profesionalno-naukové	kvalifikatory specialis- tyčne: a) kvalifikato- ry jednotlivo, b) kvalifikatory vnelodlivoznovc/ interdyscyplinarne	–	–	–

³ Hlavným redaktorom oboch slovníkov je Stanisław Dubisz. Úvod k WSJPDub (2018) je identický s úvodom k USP (2008). V ďalšej časti príspevku budeme vychádzať z textovej časti USP.

málnu príslušnosť k sociálnej skupine, ale aj formálnu príslušnosť k spoločensko-profesijnej skupine. 3) SJPSz (s. 8) považuje subkvalifikátor žart. – žartoblivý za stylistický kvalifikátor, zatiaľ čo väčšina slovníkov za citovohodnotiaci kvalifikátor. 4) Rozdiely vo vnútornom členení funkčných kvalifikátorov na subkvalifikátory ilustruje napr. počet citovohodnotiacich kvalifikátorov v jednotlivých slovníkoch: USJP – 9, WSJPŽ – 4, KSSJ – 10, SSSJ – 10.

Takýchto rozdielov je pomerne veľa a konkrétnym diferenciam sa budeme venovať v ďalšej časti príspevku, pričom v *Tab. 1* sme od naznačených diferencií abstrahovali.

3. ČLENENIE FUNKČNÝCH KVALIFIKÁTOROV NA SUBKVALIFIKÁTORY

Pri komparácii funkčných kvalifikátorov a subkvalifikátorov budeme zohľadňovať: v poľštine USJP (resp. WSJPDub s totožnou koncepciou) a WSJPŽ, v slovenčine KSSJ a SSSJ. Do úvahy nebudeme brať *Slovník slovenského jazyka* (Peciar 1959 – 1968), ktorý vzhľadom na roky vydania už celkom neodráža súčasný stav hodnotenia lexiky. Ako uvádza J. Bosák (2009, s. 120), slovník stráca aktuálnosť predovšetkým „vďaka“ kvalifikátorom. Nebudeme zohľadňovať ani SJPSz a WSJPDun, pretože v úvodoch k týmto slovníkom sa kvalifikátorom venuje veľmi málo miesta (približne polovica strany) a v rámci jednotlivých typov funkčných kvalifikátorov sa subkvalifikátory uvádzajú len výberovo. Podľa J. Bosáka (2009, s. 120) by z pragmaticko-praktických príčin malo byť v slovníkoch čo najmenej kvalifikátorov. Niektoré slovníky sú priam presýtené kvalifikátormi – napr. USJP, niektoré zas vo veľkej miere poukazujú na jednotlivé typy príznakovosti lexém nie pomocou kvalifikátorov, ale prostredníctvom informácií uvedených v rámci výkladu významu, pôvodu slova atď. – napr. WSJPŽ.

3.1. FREKVENČNÉ KVALIFIKÁTORY

Frekvenčné kvalifikátory (v poľ. „kwalifikatory frekwencyjne“) sa v rámci analyzovaných poľských slovníkov vyskytujú iba vo WSJPŽ, ktorý používa dva kvalifikátory poukazujúce na frekvenciu – rzadziej a częściej (s. 34) a ktoré sa vzťahujú na varianty slov a flektívne tvary. Slovenské výkladové slovníky (KSSJ a SSSJ) majú iba jeden kvalifikátor: zried. – zriedkavý výraz, zriedkavý, zriedkavo, ktorý sa v KSSJ (s. 32) vzťahuje na varianty slov aj významy slov a v SSSJ (s. 39) len na varianty slov.

V PSS sa používa iba kvalifikátor zried. (**zriedkavý výraz**). Nepoužíva sa však vo vzťahu k variantom heslového slova, ale len vo vzťahu k ekvivalentom. Na prvom mieste sa v rámci ekvivalentov uvádza vždy lexéma formálne totožná (podobná) s poľským heslom. Ak ide o zriedkavý výraz, poukazuje na to príslušný kvalifi-

kátor (**album** 4. album zried., pamätník).⁴ Na zriedkavejší výskyt ekvivalentu sa však poukazuje aj neexplicitne. Porov. napr. **areszt** árešt arch., väznica, väzenie. Prvý ekvivalent je príznakový z temporálneho hľadiska, z čoho vyplýva aj jeho zriedkavý charakter.

Zriedkavejšie varianty heslového slova, ak sa uvádzajú v rámci jedného hesla, sa nachádzajú prirodzene na druhom mieste (**ablatiwus**, **ablativus** ablatív; **apsyda**, **absyda** apsida). Ak sa neuvádzajú v rámci jedného hesla, na frekventovanejšiu podobu sa odkazuje pomocou skratky p. – pozri (**akwamaryna** p. **akwamaryn** akvamárín). Explicitne sa však zriedkavosť heslového slova neoznačuje.

Tab. 2: Frekvenčné kvalifikátory vo výkladových slovníkoch a v PSS

USJP	WSJPŻ	KSSJ	SSSJ	PSS
–	rzadziej	zried.	zried.	zried.
–	częściej	–	–	–

3.2. TEMPORÁLNE KVALIFIKÁTORY

V poľských výkladových slovníkoch sa pomenúvajú ako „kvalifikatory chronologiczne“ (USJP, s. 39 – 40; WSJPŻ, s. 34). Slovenské a poľské slovníky vyčleňujú nasledujúce typy výrazov príznakových z časového hľadiska:

USJP (s. 39): przestarz. – przestarzały; histor. – historyzm, archaizm rzeczowy; arch. – archaizm leksykalny, archaiczny.

WSJPŻ (s. 34): przest. – przestarzałe; daw. – dawne. V slovníku sa osobitne neoznačujú tzv. „archaizmy rzeczowe“ (v slov. historizmy). Ako dôvod sa uvádza to, že ide o informáciu o designáte výrazu, nie o jeho jazykových vlastnostiach, čo sa ilustruje napr. lexémou *giermek*, ktorá je v súčasnosti jediným bezpríznakovým jazykovým prostriedkom, ktorý v poľštine možno použiť na pomenovanie mládenca (pomocníka) sprevádzajúceho rytiera vo vojne a pripravujúceho sa do rytierskeho stavu, a preto táto lexéma nepotrebuje kvalifikátor (WSJPŻ, s. 34).

KSSJ (s. 32 – 33): zastaráv. – zastarávajuci výraz; zastar. – zastaraný výraz; hist. – historizmus, historický; arch. – archaizmus, archaický.

SSSJ (s. 38): zastar. – zastaraný výraz; zastaráv. – zastarávajuci výraz; hist. – termín, výraz z histórie, historiografie, historizmus; arch. – archaizmus; star. – staršie, starší⁵.

Historizmy a archaizmy sa uvádzajú vo výkladových slovníkoch len výberovo. Napr. USJP zohľadňuje len archaizmy, ktoré sú súčasťou frazeologických jednotiek

⁴ V texte štúdie sa uvádza poľské heslo normálnym typom písma a boldom, slovenský prekladový ekvivalent sa uvádza normálnym typom písma a bez boldu, pričom ide o vizualizáciu spracovania heslovej state v prekladovom PSS, ku ktorému sa koncepcia predstavená v príspevku vzťahuje. Jednotlivé poľské a slovenské príklady, nepredstavujúce vizualizáciu heslovej state, sú v súlade s formálnymi štandardmi časopisu uvádzané kurzívou.

⁵ Kvalifikátor star. – staršie, starší sa používa iba pri termínoch.

alebo termínov. Porov. archaizmus *rodny*, ktorý sa dnes používa len v anatomickom termíne *narząd rodny*, pričom jeho neutrálnym synonymom je adjektívum *rozrodczy* (**narządy rozrodcze** rodidlá).

V PSS sa z časovo príznakových lexikálnych jednotiek explicitne označujú:

Zastarávajúce slová (zastaráv.), ktoré postupne ustupujú z bežného používania (SSSJ, s. 38), v PSS uvádzame len pri prekladových ekvivalentoch, keďže poľské slovníky s týmto kvalifikátorom nepracujú (napr. **aeroporto** aeroport zastaráv., letisko). Kvalifikátor zastaráv. v našom chápaní označuje tendenciu k odsúvaniu lexémy na okraj slovnej zásoby.

Historizmy (histor.) pomenúvajúce reálie (predmety, javy, osoby) minulých období, ktoré v súčasnosti nejestvujú (KSSJ, s. 32), napr. **aelowiec** histor. člen Ľudovej armády, **hetman** histor. hajtman. Dnes sa využívajú najmä v historiografických a memoárových textoch, pričom nemajú temporálne neutrálne synonymá (SSSJ, s. 38).

Archaizmy (arch.) chápeme ako slová, ktoré sa dnes bežne nepoužívajú, resp. ich používa staršia generácia, patria do pasívnej alebo aktívno-pasívnej slovnej zásoby a v súčasnom jazyku majú temporálne neutrálne synonymá, napr. **miesiąc** arch. mesiac (nebeské teleso) s temporálne neutrálnym poľským synonymom *księżyc*.

V PSS sa nepoužíva kvalifikátor zastar. (v poľských slovníkoch przestarz., przest.). Tzv. **zastarané slová** sa vo výkladových slovníkoch charakterizujú ako lexémy charakteristické pre staršiu generáciu (SSSJ, s. 38; USJP, s. 40; WSJPŽ, s. 34), ktoré sú v súčasnej komunikácii nahradzované inými výrazmi (SSSJ, s. 38), prestávajú sa používať (USJP, s. 40), sú však známe väčšine používateľov jazyka (WSJPŽ, s. 34). Vzhľadom na uvedené chápanie ich v PSS prehodnocujeme – primárne na archaizmy, avšak niektoré prípady aj na historizmy. Napr. lexéma *agent* je podľa WSJPŽ aj USJP zastaraná. V poľskom jazyku však jestvuje temporálne neutrálne synonymum *agent*, a preto ju chápeme ako archaizmus: **agent** arch. agent, zástupca. Lexéma *aptekarsówna*, pomenúvajúca dcéru lekárniku, je podľa USJP zastaraná. Keďže tento typ príbuzenských vzťahov sa už v súčasnosti nepomenúva, lexému chápeme ako historizmus: **aptekarsówna** histor. dcéra lekárniku.

Nové lexémy (neologizmy) sa v PSS explicitne neoznačujú.⁶

Tab. 3: Temporálne kvalifikátory vo výkladových slovníkoch a v PSS

USJP	WSJPŽ	KSSJ	SSSJ	PSS
przestarz.	przest.	zastar.	zastar.	–
–	–	zastaráv.	zastaráv.	zastaráv.
histor.	–	hist.	hist.	histor.
arch.	daw.	arch.	arch.	arch.

⁶ Rovnako je to vo výkladových slovníkoch, s ktorými pracujeme.

V USJP (s. 40) sa navyše rozlišujú historizmy (histor. – historyzm, t. j. „kvalifikátor chronologiczny“ – temporálny kvalifikátor) a termíny a výrazy z histórie alebo historiografie (hist. – historia, historyczny, t. j. „kvalifikátor profesjonalno-naukowy“ – odborný kvalifikátor). Vo WSJPŽ (s. 34) nachádzame iba kvalifikátor hist. – historia, t. j. „kvalifikátor specjalistyczny“ – odborný kvalifikátor. SSSJ (s. 49) pod skratku hist. zahŕňa historizmy aj termíny, výrazy z histórie, historiografie; KSSJ (s. 39) explicitne označuje len historizmy (skratkou hist.). V PSS sa osobitne odlišujú historizmy (histor.) a termíny, výrazy z histórie ako vednej disciplíny (hist.).

3.3. TERITORIÁLNE KVALIFIKÁTORY

V USJP (s. 42, 45) sú pomenované ako „kvalifikatory geograficzne“, vo WSJPŽ (s. 35) ako „kvalifikatory dotyczące zasięgu geograficznego“.

V PSS z teritoriálne príznakových výrazov zohľadňujeme iba **regionalizmy** (region.). Nárečové slová/dialektizmy do PSS nezaraďujeme. Regionalizmy v súlade so SSSJ (2006, s. 38) chápeme ako slová, ktoré nadobudli širšiu územnú platnosť na úrovni regiónov alebo makroareálov a využívajú sa najmä v hovorenej komunikácii (napr. **fiakier** region. fiaker, **krawczy**ni region. krajčírka). Pri týchto výrazoch neuvádzame konkrétny región výskytu.

Takto chápané regionalizmy sa vo výkladových slovníkoch slovenského a poľského jazyka označujú nasledovne:

V USJP (s. 42, 45) sa vždy používa všeobecný kvalifikátor reg. a za ním konkrétny kvalifikátor (napr. reg. krak.). Podľa príslušnosti k regiónu sa vyčleňuje deväť typov regionalizmov (reg. białostoc. – regionalizm białostocki, reg. krak. – regionalizm krakowski, reg. lub. – regionalizm lubelski, reg. łwow. – regionalizm łwowski, reg. płn.-zach. – regionalizm północno-zachodni, reg. pozn. – regionalizm poznański, reg. śl. – regionalizm śląski, reg. warsz. – regionalizm warszawski, reg. wil. – regionalizm wileński).

Vo WSJPŽ (s. 35) sa používa iba konkrétny kvalifikátor, no v koncepcii slovníka sa uvádza, že sa netýka len mesta, ale celého regiónu (jazykového areálu), v ktorom je dané mesto hlavným mestom (warsz. – warszawskie, krak. – krakowskie, pozn. – poznańskie, śl. – śląskie, łw. – łwowskie, wil. – wileńskie).

Oba poľské slovníky (USJP aj WSJPŽ) okrem kvalifikátorov poukazujúcich na regionálno-jazykové členenie Poľska používajú aj dva kvalifikátory (wil., łwow./łw.) vzťahujúce sa na najväčšie regionálne variety (tzv. „odmiany“) poľštiny za hranicami súčasného Poľska (Wileńszczyzna, Łwowskie), ktoré sú pokračovaním dávnych poľských dialektov na pohraničných územiach (tzv. „kresy“).

SSSJ (s. 38) používa len všeobecný kvalifikátor region. (regionalizmus) bez uvedenia konkrétneho regiónu; KSSJ regionalizmy neoznačuje.⁷

⁷ KSSJ (s. 33) zohľadňuje a špeciálnym kvalifikátorom označuje nárečové slová, avšak v rámci klasifikácie slovnej zásoby z hľadiska spisovnosti, nie v rámci geografickej diferenciácie slovnej zásoby. SSSJ nárečové slová neuvádza.

Tab. 4: Teritoriálne kvalifikátory vo výkladových slovníkoch a v PSS

USJP	WSJPŽ	KSSJ	SSSJ	PSS
–	–	–	region.	region.
reg. białostoc.	–	–	–	–
reg. krak.	krak.	–	–	–
reg. lub.	–	–	–	–
reg. lwow.	lw.	–	–	–
reg. płn.-zach.	–	–	–	–
reg. pozn.	pozn.	–	–	–
reg. śl.	śl.	–	–	–
reg. warsz.	warsz.	–	–	–
reg. wil.	wil.	–	–	–

3.4. SOCIÁLNE PODMIENENÉ KVALIFIKÁTORY

V USJP (s. 45) sa pomenúvajú ako „kwalifikatory socjolektalno-środowiskowe“, vo WSJPŽ (s. 35 – 36) ako „kwalifikatory dotyczące zasięgu środowiskowego“.

V PSS kvalifikátorom sociol. (**sociolekty**, sociálne variety národného jazyka) označujeme jednotky vyskytujúce sa v jazyku určitých sociálnych skupín, ktoré majú neoficiálny a hovorový charakter (USJP, s. 45) a ktoré charakterizuje emocionálnosť a hodnotiaci postoj (WSJPŽ, s. 35). Sociolekty odzrkadľujú hodnotovú hierarchiu danej skupiny alebo jej vnímanie sveta; označujú predmety charakterizujúce životný štýl danej skupiny (WSJPŽ, s. 35). V PSS za všeobecným kvalifikátorom sociol. uvádzame subkvalifikátor – skratku príslušnej sociálnej skupiny, porov. **kominiek** sociol. skaut.⁸ komorné stretnutie skautov, obyčajne pri kozube; **bajzel** sociol. narkom.⁹ miesto nelegálneho predaja narkotík. Rovnakým spôsobom uvádzame aj lexémy používané mládežou a zločineckými skupinami (sociol. mlád. – sociolekt mládeže, sociol. zločin. – sociolekt zločincov).¹⁰

V USJP (s. 42, 45) sa používa všeobecný kvalifikátor *środ. – środowiskowy* a k nemu vždy subkvalifikátor (v slovníku viac ako 30 subkvalifikátorov). Lexémy označené skratkou *środ.* sa v slovníku chápu širšie, nejde len o neformálnu príslušnosť k sociálnej skupine (napr. *uczniowie – žiaci, myśliwi – poľovníci*), ale aj o formálnu príslušnosť k spoločensko-profesijnej skupine (napr. *górnicy – baníci, żołnierze – vojaci*), preto sa vyčleňuje až 30 subkvalifikátorov (napr. *środ. biznes. – socjolekt biznesmenów, środ. młodz. – socjolekt środowisk młodzieżowych, środ. teatr. – socjolekt teatralny*).

WSJPŽ (s. 35 – 36) má len tri kvalifikátory (*młodz. – młodzieżowe, przestęp. – przestępcze, środ. – środowiskowe*). Kvalifikátor *środ. – środowiskowy* používa bez

⁸ sociol. skaut. – sociolekt skautov

⁹ sociol. narkom. – sociolekt narkomanov

¹⁰ Vo WSJPŽ sa uvádzajú bez nadradeného kvalifikátora *środ.*

subkvalifikátora, pričom na používanie konkrétnou sociálnou skupinou sa poukazuje len vo výklade významu.

KSSJ a SSSJ s klasifikáciou lexiky z hľadiska používania sociálnymi skupinami nepracujú, avšak v rámci normatívneho hľadiska (z hľadiska spisovnosti) vyčleňujú aj slangové výrazy (kvalifikátor slang.) (KSSJ, s. 33; SSSJ, s. 38). Používanie slangových výrazov sa prototypovo spája s istými sociálnymi alebo vekovými skupinami a zároveň ich charakterizuje nespisovný charakter. Slangové výrazy možno hodnotiť ako typ sociolektizmov (Ološtiak 2010, s. 32), a preto tento typ kvalifikátora zaradíme do kategórie, ktorú sme nazvali sociálne podmienené kvalifikátory.

Tab. 5: Sociálne podmienené kvalifikátory vo výkladových slovníkoch a v PSS

USJP	WSJPŽ	KSSJ	SSSJ	PSS
–	šrod.	–	–	–
–	młodz.	–	–	–
–	przestęp.	–	–	–
šrod. młodz.	–	–	–	sociol. mlád.
šrod. przestęp.	–	–	–	sociol. złočin.
atď.	–	–	–	atď.

3.5. CITOVOHODNOTIACE KVALIFIKÁTORY

V poľských slovníkoch sa pomenúvajú ako „kwalifikatory ekspresywne“ (USJP, s. 42 – 44; WSJPŽ, s. 39 – 40).

Podľa postoja (vzťahu) hovoriaceho ku komunikovanému obsahu (jazykovej realite) sa vyčleňujú príznakové lexikálne jednotky (SSSJ, s. 37). Tento postoj môže byť vo všeobecnosti pozitívny alebo negatívny, lexika tak môže mať pozitívnu alebo negatívnu emocionálnu hodnotu (USJP, s. 42). V jednotlivých výkladových slovníkoch a v PSS sa vyčleňujú nasledujúce typy slov príznakových z hľadiska citového príznaku:

USJP (s. 42 – 44): euf. – eufemizm, eufemiczny; iron. – ironiczny; lekcew. – lekceważący (podceňujúci, pohŕdavý), lekceważąco; obraźl. – obraźliwy (urážlivý), obraźliwie; pieszcz. – pieszczotliwy (maznavý), pieszczotliwie; pogard. – pogardliwy (pohŕdavý), pogardliwie; posp. – pospolicity (hrubý), pospolicie; przen. – przenośny (prenešený), przenośnie¹¹; wulg. – wulgarny, wulgarnie; żart. – żartobliwy, żartobliwie.

WSJPŽ (s. 39 – 40): pejorat. – pejoratywne, pogard. – pogardliwe, wulg. – wulgarne, żart. – żartobliwe.

KSSJ (s. 32): expr. – expresívny výraz; hypok. – hypokoristikum (domácky, dôverný výraz); fam. – familiárny výraz, familiárny; pejor. – pejoratívny, zhoršujúci výraz; zjemn. – zjemnený výraz, eufemizmus, zjemnený; det. – výraz z detskej reči,

¹¹ Kvalifikátor przen. – przenośny, przenośnie nepovažujeme za citovohodnotiaci kvalifikátor.

detský; žart. – žartovný výraz, žartovný; iron. – ironický výraz; hrub. – hrubý výraz; vulg. – slovo z oblasti spoločenského tabu (vulgarizmus).

SSSJ (s. 37 – 38): expr. – expresívny výraz; hypok. – hypokoristikum (domácky, dôverný výraz); dom. – domácka podoba mena; zjemn. – zjemnený výraz, eufemizmus; det. – výraz z detskej reči; žart. – žartovný výraz; pejor. – pejoratívny, zhoršujúci výraz; iron. – ironické použitie (výrazu), vulg. – vulgárne slovo, vulgarizmus; hrub. – hrubý výraz.

V PSS používame osem citovohodnotiacich kvalifikátorov (expr., hypok., zjemn., pejor., žart., iron., vulg., hrub.). Do heslára slovníka sme nezaradili domácke (neoficiálne) podoby rodných (krstných) mien a výrazy z detskej reči.

Tab. 6: Citovohodnotiace kvalifikátory vo výkladových slovníkoch a v PSS

USJP	WSJPŽ	KSSJ	SSSJ	PSS
–	–	expr.	expr.	expr.
pieszcz.	–	hypok. fam.	hypok.	hypok.
euf.	–	zjemn.	zjemn.	zjemn.
pogard. obraźl. lekcew. ¹²	pejorat. pogard.	pejor.	pejor.	pejor.
žart.	žart.	žart.	žart.	žart.
iron.	–	iron.	iron.	iron.
wulg.	wulg.	vulg.	vulg.	vulg.
posp.	–	hrub.	hrub.	hrub.
–	–	–	dom.	–
–	–	det.	det.	–

Z uvedeného prehľadu je zrejmé, že najmenej citovohodnotiacich kvalifikátorov vyčleňuje WSJPŽ, avšak absentujúce kvalifikátory sú často zastúpené informáciami v jednotlivých záložkách spracovaného hesla, napr. v záložkách „noty o užyciu“, „pochodzenie“, „definícia“ atď.

Expresívne slová (expr.) vyjadrujú citový alebo vôľový postoj a sú charakteristické najmä pre hovorenú reč (SSSJ, s. 37). V súlade so SSSJ (s. 37) kvalifikátor expr. priradujeme v PSS formálnym zdrobneniam pomenúvajúcim zdrobnenou formou predmety a javy, ktoré nie sú alebo nemôžu byť malé, a primárne vyjadrujú citový postoj hovoriaceho (napr. *winko* zdrob., expr. vínko).¹³ Ak ide o zdrobňovanie bez citového (expresívneho) príznaku, v PSS sa pri lexéme uvádza iba skratka zdrob. (napr. **akwarelka** zdrob. malý akvarel).

¹² Viac kvalifikátorov v jednej bunke uvádzame, ak ich všetky stotožňujeme v PSS s jedným kvalifikátorom (porov. ďalej).

¹³ V KSSJ (s. 32) a SSSJ (s. 37) sa kvalifikátor expr. priraduje aj lexémam, ktoré sú nezvyčajné alebo nápadné z formálnej stránky (napr. *gadžo*, *knihomol*, *grambl'avo*, *búchačka*).

Poľské slovníky (USJP a WSJPŽ) expresivitu osobitným kvalifikátorom neoznačujú. Vo WSJPŽ je informácia o expresivite obsiahnutá vo výklade významu (porov. *winko* „ekspresywnie o winie – napoju al. porcji“), v USJP informácia o expresivite abscentuje, poukazuje sa len na zdobenú podobu (porov. **winko** zdr. od wino).

K **hypokoristikám** (hypok.) zaraďujeme v PSS zdobené (maznavé) obmeny neutrálnych pomenovaní v rodinnom prostredí, dôverne blízkom alebo priateľskom prostredí. Takéto slová vyjadrujú pozitívny emocionálny vzťah expedienta k percipientovi (napr. **babcia** hypok. babka, **mamusia** hypok. mamka, **kochanie** hypok. miláčik).

KSSJ (s. 32) rozlišuje medzi hypokoristikami, pri ktorých ide o dôverný a priateľský vzťah, a familiarizmami, pri ktorých ide o familiárny vzťah. V PSS hypokoristika chápeme širšie a zaraďujeme k nim aj familiárne výrazy.

V USJP sa pri heslách ako *babcia*, *mamusia*, *tatus*, *kochanie* uvádza kvalifikátor *pieszcz.* – *pieszczotliwy*, ktorý poukazuje na pozitívny emocionálny vzťah expedienta výpovede a ktorý možno stotožniť so slovenským kvalifikátorom hypok. (hypokoristikum).

WSJPŽ kvalifikátor hypok. neuvádza, informácia o hypokoristickom charaktere sa však vyskytuje vo výklade významu, napr. *mamusia* „pieszczotliwie o własnej matce“.

Zjemnené výrazy/eufemizmy (zjemn.) označujú slová zjemňujúce nepríjemnú skutočnosť (SSSJ, s. 37), používateľ jazyka ich volí ako alternatívne k slovám, ktoré z rozličných príčin nechce použiť, ale ktorých obsah chce vyjadriť (USJP, s. 43), napr. **cholewa** zjemn. cholera; **guzik** zjemn. celkom nič.

WSJPŽ tento kvalifikátor nepoužíva. Informáciu o zjemňujúcom charaktere uvádza napr. v záložke o pôvode slova, porov. *cholewa* II „eufemizm słowa cholera“.

Pejoratívne slová (pejor.) v PSS vyjadrujú negatívny, odsudzujúci, pohrdajúci alebo ponižujúci postoj k percipientovi alebo predmetu výpovede. V PSS tak pod kvalifikátor pejor. zaraďujeme slová označené v USJP (s. 43) až tromi kvalifikátormi: pogard. – pogardliwy (signalizuje pohrdanie expedienta voči percipientovi alebo predmetu výpovede, napr. **lajdus** pejor. darebák, **świniopas** pejor. nevychovanec), obraźl. – obraźliwy (cieľom použitia lexém s týmto kvalifikátorom je urazenie percipienta alebo predmetu výpovede, napr. **balwan** pejor. hlupák) a lekcew. – lekceważący (kvalifikátor signalizuje pocit vyššieho postavenia expedienta vo vzťahu k osobe, veci, javu; napr. **dziennikarzyna** pejor. škrabák, slabý novinár; **maminsynek** pejor. mamičkár). Vo WSJPŽ (s. 39) mu zodpovedajú dva kvalifikátory: okrem pejorat. – pejoratywne (lexéma s týmto kvalifikátorom vyjadruje negatívne hodnotenie objektu alebo javu) aj pogard. – pogardliwe (funkciou takej lexémy je poníženie osoby).

Väčší počet kvalifikátorov v poľských výkladových slovníkoch vyplýva podľa nášho názoru z toho, že rozličné typy negatívnych postojov sa označujú samostatnými kvalifikátormi, kým kvalifikátor pejor. používaný v PSS a v slovenských výkladových slovníkoch má širší význam.

Žartovné lexikálne jednotky (žart.) vyjadrujú žartovný prístup alebo postoj expedienta ku komunikovanému obsahu (napr. **podfruwajka** žart. žaba, mladé dievča; **świszczypała** žart. vetroplach). Tento kvalifikátor používajú všetky výkladové slovníky, ako aj PSS.

Ironické slová (iron.) vyjadrujú iróniu, výsmech (napr. **pracuś** iron. pracant; **lach** iron. handra, vrchné oblečenie). Kvalifikátor absentuje iba vo WSJPŽ.

Tabuizovaný lexiku tvoria pomenovania označujúce spoločensky a kultúrne neprimerané postoje komunikujúcich – sú to všetko expresívne vyjadrenia s negatívnym príznakom (SSSJ, s. 38). Patria sem **vulgarizmy** (vulg.) zväčša pomenúvajúce sexuálne orgány, intímne časti tela, sexuálne činnosti, oblasť vylučovania, vzťahujúce sa na fyziologické činnosti (SSSJ, s. 38), napr. **pierdolić** 1. vulg. drístať. Okrem nich sem patria **hrubé slová** (hrub.) označujúce spoločensky neprimerané, neslušné pomenovania, klatby a nadávky (SSSJ, s. 38). Vzdelaný používateľ jazyka ich nepoužíva vo verejných a oficiálnych situáciách vzhľadom na predpokladanú negatívnu reakciu prijímateľa (USJP, s. 44), porov. **cholera** hrub. hergot.

Osobitný kvalifikátor pre hrubé slová nepoužíva iba WSJPŽ, ktorý hrubé slová zvyčajne hodnotí ako vulgárne výrazy, napr. formou komentára v záložke „noty o użyciu“, porov. *zapieprzyć* „słowo dla wielu osób wulgarne“.

3.6. ŠTYLISTICKÉ KVALIFIKÁTORY

V poľských slovníkoch sa pomenúvajú ako „kwalifikatory stylistyczne“ (porov. USJP, s. 40 – 42; WSJPŽ, s. 34 – 35).

V USJP (s. 40 – 42) nachádzame jednotlivé štylistické kvalifikátory v rámci diferenciácie slovnej zásoby na tzv. „słownictwo staranne“ (oficiálna slovná zásoba) a tzv. „słownictwo codzienne“ (neoficiálna slovná zásoba):¹⁴ 1) „słownictwo staranne“: książk. – książkowy; podn. – podniosły, podniośle; publ. – dotyczący publikatorów, charakterystyczny dla środków masowego przekazu; poet. – poetycki, poetyzm; nauk. – naukoznawstwo, nauka, naukoznawczy, naukowy; zaw. – zawodowy; urz. – urzędowy;¹⁵ 2) „słownictwo codzienne“: pot. – potoczny, potocznie; zaw. – zawodowy.¹⁶

WSJPŽ (s. 34 – 35) uvádza iba tri štylistické kvalifikátory: pot. – potoczne, książk. – książkowe, urz. – urzędowe.

KSSJ (s. 31 – 32) vyčleňuje: hovor. – hovorový výraz; kniž. – knižný výraz; odb. – odborný termín, odborne, odborný; publ. – termín, výraz z publicistiky, publicistic-

¹⁴ Podľa USJP (s. 40): „słownictwo staranne – tzw. opracowane, nacechowane oficjalnością“, „słownictwo codzienne – nieopracowane, nacechowane nieoficjalnością“.

¹⁵ USJP v tejto skupine uvádza aj kvalifikátor oficj. – oficjalny, ktorý nie je štylistickým kvalifikátorom, a preto ho na tomto mieste vynechávame.

¹⁶ USJP v tejto skupine uvádza aj kvalifikátory reg. – regionalizm, regionalny a środ. – środowiskowy, środowiskowo, ktoré nie sú štylistickými kvalifikátormi, a preto ich na tomto mieste vynechávame.

ký; admin. – termín, výraz z administratívy, administratívny; poet. – výraz z umeleckého štýlu, poetizmus; bibl. – biblický výraz, biblický.

SSSJ (s. 36 – 37) používa: hovor. – hovorový výraz; kniž. – knižné slovo, výraz vyššieho štýlu; odb. – odborný výraz, všeobecnovedný termín; profes. – profesionálny výraz, profesionalizmus; publ. – výraz z oblasti publicistiky, publicizmus; žurn. – žurnalistický termín, výraz; admin. – termín, výraz z oblasti administratívy; poet. – poetizmus; bibl. – biblický výraz, biblizmus; nábo. – náboženský termín, výraz; cirk. – cirkevný termín, výraz.

V PSS podľa príslušnosti k štýlom a štýlovým vrstvám sa vyčleňujú nasledujúce typy lexém: hovorové slová, knižné slová, publicizmy, administratívna lexika, poetizmy, náboženská lexika a odborná lexika. Jednotlivým typom lexém sa podrobnejšie venujeme v ďalšej časti.

Hovorové slová (hovor.), ktoré sa používajú predovšetkým v ústnej komunikácii a v neoficiálnych kontaktoch (SSSJ, s. 36) – napr. v rodine či medzi priateľmi. Lexémy s uvedeným kvalifikátorom nie sú viazané na malé skupiny osôb, ale charakterizuje ich širšie používanie (napr. **baba** hovor. baba; **zlotko** hovor. stanioľ; **złodziejka** hovor. zlodějka, rozvodka).

Kvalifikátor hovor. (v poľštine pot. – potoczny) sa vyskytuje vo všetkých výkladových slovníkoch a považovaný je v nich za štylistický kvalifikátor.

Knižné slová (kniž.) sú založené na vyššom stupni spisovnosti, výnimočnosti, nevšednosti či dôležitosti (SSSJ, s. 36). Používané sú v oficiálnych situáciách, často len v písaných prejavoch. Chápanie a používanie týchto lexém je podmienené vyššou úrovňou komunikačnej kompetencie a intelektuálnej výbavy (USJP, s. 40 – 41), napr. **dumać** kniž. dumať, **konkluzja** kniž. konklúzia, **spożywać** kniž. požívať, **konsensus** kniž. konsenzus, **mistyfikator** kniž. mystifikátor. Kvalifikátor kniž. (v poľštine ako książk. – książkowy) sa vyskytuje vo všetkých výkladových slovníkoch. Ku knižným slovám v PSS zaraďujeme aj lexémy označené v USJP (s. 41) kvalifikátorom podn. (podniosły) – vznešený. Ide o slová charakteristické pre vysoký štýl, používaný prevažne v písomnej komunikácii, ale aj v niektorých rečníckych prejavoch (v USJP napr. **czcigodny** ctihodný, **maestro** maestro, **zaprawdę** naozaj). Lexémy, ktoré sú v USJP označené kvalifikátorom podn., majú vo WSJPŽ zvyčajne kvalifikátor książk. – książkowy (porov. napr. *maestro*).

Publicizmy (publ.) v PSS chápeme v súlade so SSSJ (s. 37) ako intelektuálne slová bežné v oblasti spoločensko-politického života a používané v médiách, vďaka ktorým sa dostávajú do všeobecného povedomia (napr. **briefing** publ. brífing). Vzhľadom na nejednotnosť a nejednoznačnosť percepcie termínov publicistika a žurnalistika (porov. napr. Barnová 2014, s. 17), nie vždy ostrej hranici medzi publicizmami a žurnalizmami, ako aj absencii vyčleňovania žurnalizmov vo väčšine výkladových slovníkov, v PSS pracujeme len s kvalifikátorom publ., ktorý chápeme širšie.

SSSJ (s. 50 – 51) ako jediný zo zohľadnených výkladových slovníkov rozlišuje publicizmus, výraz z oblasti publicistiky (publ.) a žurnalistický termín, výraz (žurn.). Z definície publicizmov uvedenej v úvode slovníka však vyplýva spomínaná nejednoznačnosť ich percepcie, porov. „Publicizmy, niekedy označované aj ako žurnalizmy, sú pojmové intelektuálne slová bežné v oblasti spoločensko-politického života, frekventované, niekedy aj príznakovo používané v médiách.“ (SSSJ, s. 37). KSSJ uvádza iba termín, výraz z publicistiky (publ.).

USJP používa kvalifikátor publ. – dotyczący publikatorów, charakterystyczny dla środków masowego przekazu, ktorý označuje lexémy vyskytujúce sa v jazyku masovokomunikačných prostriedkov.

WSJPŽ neuvádza žiadne kvalifikátory, ktoré by zodpovedali slovenským kvalifikátorom označujúcim publicizmy alebo žurnalizmy. Informácia o tomto type slov sa však môže vyskytovať v rozličných záložkách, napr. pri lexéme *briefing* v záložke „definícia“ („krátkie spotkanie jakiejś osoby lub grupy osób z niewielką liczbą dziennikarzy, organizowane w różnych miejscach, podczas którego przekazuje się informacje na temat jakiegoś problemu lub wydarzenia i odpowiada na zadawane pytania“) či v záložke „kwalifikacja tematyczna“ („człowiek w społeczeństwie → środki masowego przekazu“).

Administratívna lexika (admin.) je typická pre oblasť administratívno-právnych komunikátov (SSSJ, s. 37) využívaných primárne v komunikácii medzi úradmi a občanmi (napr. **formularz** admin. formulár, **zaabonować** admin. predplatiť). Tento kvalifikátor ako štylistický typ kvalifikátora uvádzajú všetky výkladové slovníky, ako aj PSS.

Poetizmy (poet.) sú typické výrazové prostriedky umeleckých textov (najmä lyrickej poézie). Ich používanie je podmienené jednak dobovo, jednak individuálne (SSSJ, s. 37), napr. **krasawica** poet. krásavica, **ruczaj** poet. riava, **srebrnopióry** poet. striebroperý. S týmto kvalifikátorom ako štylistickým typom kvalifikátora pracujú všetky výkladové slovníky okrem WSJPŽ. Slová, v iných výkladových slovníkoch zvyčajne definované ako poetizmy, sú vo WSJPŽ označené ako knižné, keďže poetizmy sú súčasťou knižných slov. Porov. napr. tvrdenie v KSSJ (s. 32) „poetizmy sa často označujú ako knižné slová, lebo sú ich súčasťou“.

V USJP (s. 89 – 90) nachádzame v zozname kvalifikátorov dva kvalifikátory poukazujúce na **náboženskú lexiku**: 1) rel. – religioznawstwo, religia, religioznawczy, religijny; 2) kośc. – kościelny. V časti venovanej klasifikácii slovnej zásoby a typológii kvalifikátorov sa však nevyskytujú, a preto nemožno uviesť, za aký typ kvalifikátorov ich autori slovníka považujú, ani ako ich chápu.

Vo WSJPŽ (s. 36) sa vyskytuje kvalifikátor rel. – religioznawstwo, avšak nepovažuje sa za štylistický kvalifikátor („kwalifikator stylistyczny“), ale za odborný kvalifikátor („kwalifikator specjalistyczny“). Jeho bližšia charakteristika chýba, nachádza sa len v zozname odborných kvalifikátorov.

KSSJ (s. 32) uvádza iba bibl. – biblické výrazy, t. j. slová, ktoré majú pôvod v biblických textoch.

SSSJ (s. 37) samostatne označuje: 1) biblizmy (bibl.), teda slová z textov Biblie (napr. *apokalypsa*), 2) náboženské termíny, výrazy (náb.), t. j. lexémy v nábožensky orientovaných písaných aj hovorených textoch (napr. *askéza*, *exorcista*), 3) cirkevné termíny a výrazy (cirk.), t. j. slová pomenávajúce cirkevnú štruktúru a organizáciu jednotlivých cirkví, ich činnosti a prejavy (napr. *blahorečenie*).

V PSS kvalifikátorom náb. označujeme **náboženskú lexiku** používanú v nábožensky orientovaných písaných aj hovorených textoch (aj v Biblii) a v širšom zmysle aj lexikálne jednotky pomenávajúce cirkevnú štruktúru a organizáciu jednotlivých cirkví, ich činnosti a prejavy (napr. **diakon** náb. diakon, **dieceza** náb. diecéza, **encyklika** náb. encyklika, **asceza** náb. askéza, **egzorzysta** náb. exorcista, **džinizm** náb. džinizmus). Treba poznamenať, že hranica medzi náboženskými termínmi a výrazmi a na druhej strane cirkevnými termínmi a výrazmi nie je vždy ostrá. Stretnúť sa možno aj s tým, že v jednom výkladovom slovníku je slovo označené skratkou náb. (v pol. rel.) a v druhom kvalifikátorom cirk. (v pol. kośc.).

Ako najproblematickejšia sa javí odborná lexika. Jednotlivé typy **odbornej lexiky** sú vo výkladových slovníkoch nielen rozlične členené, ale aj interpretované.

V USJP sa s odbornou lexikou stretávame v rámci tematickej aj štylistickej diferenciácie lexiky (s. 41 – 42, 44 – 45). V rámci tematickej diferenciácie slovnej zásoby sa vyčleňujú: 1) tzv. „**kwalifikatory profesjonalno-naukowe**“ – odborné kvalifikatory (viac ako 90 kvalifikátorov). Označuje sa nimi odborná lexika rôznych oblastí vedy a techniky, ktorú charakterizuje oficiálnosť. V rámci štylistickej diferenciácie lexiky sa uvádzajú kvalifikatory: 2) nauk. (**naukowy**), ktorým sa označujú lexémy vystupujúce v skupine vedných disciplín alebo týkajúce sa úzko špecializovaných disciplín (ide o tzv. „słownictwo staranne“), a 3) zaw. (**zawodowy**), ktorý sa môže týkať: a) oficiálnej odbornej terminológie (tzv. „słownictwo staranne“), alebo môže označovať b) lexiku neoficiálneho charakteru (tzv. „słownictwo codzienne“). Obyčajne je dopĺňaný konkrétnymi odbornými kvalifikátormi, porov. *gręplarz* zaw. włók.

Vo WSJPŽ (s. 36 – 39) sa ako samostatný typ kvalifikátorov popri štylistických kvalifikátoroch vyčleňujú tzv. „**kwalifikatory specjalistyczne**“ – odborné kvalifikatory a v rámci nich: 1) „**kwalifikatory jednodziedzinowe**“ – kvalifikatory vzťahujúce sa na jednu konkrétnu oblasť (celkovo 90 kvalifikátorov), 2) „**kwalifikatory wielodziedzinowe/interdyscyplinarne**“ – interdyscyplinárne kvalifikatory, ktoré sa používajú, ak jednoznačne nemožno uviesť oblasť používania. V slovníku sa vyskytujú tri interdyscyplinárne kvalifikatory: kultur. – wiedza o kulturze, kulturoznawstwo; nauk. – naukoznawstwo, nauka; techn. – technologia, technika. Posledný kvalifikátor sa zároveň používa aj ako tzv. „kwalifikator jednodziedzinowy“ (porov. WSJPŽ,

s. 38). Ďalším typom kvalifikátorov sú: 3) „**kwalifikatory przy jednostkach należących do gwar zawodowych**“. Uvádzajú sa pri lexike, ktorá sa používa skôr v bezprostrednej komunikácii, nepatrí k ustálenej terminológii a má hovorový charakter, a preto je odborný kvalifikátor doplnený kvalifikátorom poukazujúcim na hovorovosť (pot.), porov. *gladzik* inform. pot.

V KSSJ (s. 31) sa v rámci štylistickej klasifikácie slovnej zásoby označujú lexémy: 1) **skratkou konkrétneho odboru vedy a techniky**, napr. chem., fyz., lek.; alebo 2) všeobecným kvalifikátorom odb. – **odborný termín**, ak sa termín používa vo viacerých odboroch. V rámci klasifikácie lexiky z hľadiska spisovnosti sa v KSSJ (s. 33) vyčleňujú 3) **slangové výrazy** (slang.), ktorých používanie sa spája aj s istými profesiami, nielen so sociálnymi (záujmovými) skupinami, a charakterizuje ich nespisovnosť (napr. *tryška* tech. slang., *šalovať* stav. slang.). Na základe uvedenej charakteristiky slangových výrazov v KSSJ by sme ich podľa nášho názoru mohli stotožniť s výrazmi označovanými vo WSJPŽ ako „gwary zawodowe“ alebo v USJP ako „słownictwo zawodowe“ neoficiálneho charakteru (porov. predošlé dva odseky).

V SSSJ (s. 36 – 37) sa používajú 1) **skratky jednotlivých odborov**, ktorými sa označujú termíny z príslušných vedných odborov, pričom možná je aj kombinácia viacerých skratiek. Okrem toho sa používa 2) skratka odb. – označujúca **odborný výraz, všeobecnovedný termín**, porov. „Odborné slová (skratka odb.) patria medzi výrazy používané v oblastiach, ktoré sa nevnímajú ako vedný, prípadne technický odbor [...]“. Skratkou odb. sa označujú aj lexikálne jednotky so širokým všeobecnovedným alebo všeobecnotechnickým významom. Používajú sa nielen v spoločenskovedných, resp. prírodnovedných alebo technických odboroch, ale aj vo všetkých troch oblastiach súčasne [...].“ (SSSJ, s. 36). „Po prvý raz sa v SSSJ vyčleňujú **profesionalizmy** (skratka profes.) ako nociónálne lexikálne jednotky, ktoré v rámci odbornej skupinovej komunikácie slúžia ako ekonomické dorozumievacie prostriedky (zväčša jednoslovné). Na začiatku fungovania v príslušnej odbornej sfére často nemajú štandardizovaný terminologický náprotivok; rýchlo prenikajú aj do publicistickej sféry. Kvalifikátor profes. sa uvádza za skratkou príslušného odboru, napr. *bluesman* hud. profes.; *dozorovať* práv. profes.; *glajcha* stav. profes.“ (SSSJ, s. 37).

V PSS odbornú lexiku označujeme tromi typmi kvalifikátorov: 1) kvalifikátory poukazujúce na používanie lexémy v jednej konkrétnej oblasti, 2) kvalifikátory poukazujúce na používanie lexémy vo viacerých oblastiach, 3) profesionalizmy/profesijný slang. Prvé dva typy kvalifikátorov poukazujú na oficiálnosť odbornej lexiky, tretí kvalifikátor zas na jej neoficiálny charakter (bližšie porov. ďalej).

1) **Kvalifikátory poukazujúce na používanie lexémy v jednej konkrétnej oblasti**. Rovnako ako USJP alebo WSJPŽ používame okolo 90 kvalifikátorov, ktorými sa označujú vedecké termíny a odborné názvy vyznačujúce sa oficiálnosťou. Konkrétny kvalifikátor poukazuje na to, že daná lexéma má charakter termínu alebo je používaná

špecialistami v danej oblasti, resp. osobami, ktoré spája konkrétny typ činnosti (napr. **abduktor** anat. abduktor, **adenina** biochém. adenín, **aga** zool. ropucha obrovská, **agawa** bot. agáva, **analgetyk** farm. analgetikum). Keď sa daná lexéma používa vo viacerých oblastiach, ktoré sú jasne identifikovateľné, uvádza sa vedľa seba niekoľko kvalifikátorov (napr. **anatoksyna** farm., lek. anatoxín; **aktualista** filoz., psych. aktualista).

2) **Kvalifikátory poukazujúce na používanie lexémy vo viacerých oblastiach alebo odboroch vedy, techniky a kultúry** (**azymut** odb. azimut, **osprzët** tech. vybavenie, **klasycyzm** kult. klasicizmus). Ide teda o lexémy so širokým významom. Okrem toho sa kvalifikátor odb. uvádza pri lexémach používaných v oblastiach, ktoré nemožno chápať ako odbor vedy, techniky alebo kultúry (**absorpceja** odb. absorpcia).

3) Osobitnú skupinu predstavujú lexémy, ktoré patria k slovnej zásobe charakteristickej pre danú oblasť, používané sú skôr v bezprostrednej komunikácii, nepatria k ustálenej terminológii v danej oblasti a vyznačujú sa hovorovosťou aj neoficiálnosťou. Ide o **profesionalizmy/profesijný slang** (v poľ. „gvary zawodowe“). Pri takýchto lexémach sa uvádzajú dva kvalifikátory – kvalifikátor zaraďujúci lexému do príslušnej oblasti a kvalifikátor hovor. (hovorový), napr. **gladzik** inform. hovor. touchpad.

Tab. 7: Štylistické kvalifikátory vo výkladových slovníkoch a v PSS

USJP	WSJPŽ	KSSJ	SSSJ	PSS
pot.	pot.	hovor.	hovor.	hovor.
książk. podn.	książk.	kniž.	kniž.	kniž.
publ.	–	publ.	publ. żurn.	publ.
urz.	urzęd.	admin.	admin.	admin.
poet.	–	poet.	poet.	poet.
*rel. *kośc.	*rel.	bibl.	náb. cirk. bibl.	náb.
ODBORNÁ LEXIKA				
a) *kwalifikatory profesjonalno-na- ukowe (cca 90) b) zaw. (oficiálnosť)	*kwal. jedno- dziedzinowe (90)	skratka konkrét- neho odboru (napr. chem., fiz., lek.)	skratka kon- krétneho od- boru (napr. ekon., práv., biol.)	kwalifikátory poukazujúce na používanie lexé- my v jednej kon- krétnej oblasti
nauk.	*kwal. wielo- dziedzinowe/ interdyscyplinar- ne (nauk., kultur., techn.)	odb.	odb.	kwalifikátory poukazujúce na používanie lexé- my vo viacerých oblastiach

zaw. (neoficiálnosť)	*kwal. przy jednostkach należących do gwar zawo- dowych	*slang.	profes.	profesjonalizmy/ profesijny slang
-------------------------	---	---------	---------	--------------------------------------

* Hviezdička označuje, že v danom slovníku nejde o štylistický typ kvalifikátora.

4. ZÁVER

Ako uvádza J. Bosák (2009, s. 120), „kvalifikátory v slovníkoch určite patria medzi najdiskutovanejšie otázky“, s čím sa na základe uskutočnenej analýzy problematiky plne stotožňujeme. Na problematickosť funkčných kvalifikátorov sme sa snažili poukázať prostredníctvom ich komparácie v súčasných poľských a slovenských lexikografických dielach. Z analýzy kvalifikátorov vyplývajú diferencie na intralingválnej aj na interlingválnej úrovni, pričom intralingválne rozdiely sú priamo podmienené konkrétnou lexikografickou školou (napr. krakovskou alebo varšavskou). Diferencie sa týkajú najmä typológie funkčných kvalifikátorov/kritérií hodnotenia lexém, odlišného chápania na prvý pohľad totožných kvalifikátorov alebo subkvalifikátorov, ako aj vnútorného členenia funkčných kvalifikátorov na subkvalifikátory. Vyšší počet kvalifikátorov v príslušnom slovníku niekedy vyplýva zo samostatného označenia jednotlivých typov komunikačno-pragmatickej príznakovosti lexémy (porov. tri kvalifikátory v USJP – pogard., obraźl., lekcew., a jeden kvalifikátor v KSSJ a SSSJ – peyor.). Niektoré slovníky supľujú kvalifikátory informáciou uvedenou vo výklade významu alebo v iných častiach hesla (napr. WSJPŽ). Pomerne časté je aj odlišné hodnotenie tej istej lexémy v rôznych výkladových slovníkoch, napr. *cnotka* pot. žart. al. iron. (USJP), *cnotka* pot. peyorat. (WSJPŽ); *ruczaj* poet. (USJP), *ruczaj* książk. (WSJPŽ).

Autor prekladového slovníka, ktorý prirodzene využíva výkladové slovníky, má vzhľadom na opísané intralingválne a interlingválne diferencie náročnú východiskovú situáciu, s ktorou sa musí vyrovnávať a zaujať k nej stanovisko. Pri diferenciách v komunikačno-pragmatickej príznakovosti lexém, identifikovaných v jednotlivých výkladových slovníkoch, autori PSS zohľadňujú najmä SSSJ a WSJPŽ, no vo veľkej miere sa opierajú o vlastnú znalosť jazyka a lingvistickú erudíciu a nápomocným pri zhodnotení príznakovosti danej lexikálnej jednotky je pracovnému tímu aj výskum uskutočňovaný v národných korpusoch. Pri zostavovaní slovníkovej časti PSS zároveň berú do úvahy názor J. Bosáka (2009, s. 120), podľa ktorého by z pragmaticko-praktických príčin malo byť v slovníkoch čo najmenej kvalifikátorov.

Analýza funkčných kvalifikátorov vo výkladových slovníkoch poľského a slovenského jazyka mala za cieľ zorientovať sa v systéme funkčných kvalifikátorov v poľských a slovenských výkladových slovníkoch, uvedomiť si konkrétne diferencie medzi lexikografickými prameňmi, identifikovať problematické miesta a predstaviť systém funkčných kvalifikátorov a ich chápanie v PSS. Príspevok poskytuje

konkrétny návod k práci nad prekladovým PSS, no môže slúžiť aj ako teoreticko-metodologické východisko pre zostavovateľov iných prekladových slovníkov. Časť prezentujúca systém funkčných kvalifikátorov v PSS perspektívne bude slúžiť jeho používateľom k interpretácii slovníkovej časti.

Skratky

- KSSJ *Krátky slovník slovenského jazyka* (Kačala – Pisárčiková – Považaj 2020)
SJPSz *Słownik języka polskiego* (Szymczak 1992)
SSSJ *Slovník současného slovenského jazyka* (Buzássyová – Jarošová 2006)
USJP *Uniwersalny słownik języka polskiego* (Dubisz 2008)
WSJPDun *Język polski. Współczesny słownik języka polskiego* (Dunaj 2007)
WSJPDub *Wielki słownik języka polskiego PWN* (Dubisz 2018)
WSJPŽ *Wielki słownik języka polskiego PAN* (Żmigrodzki 2007 – 2024)

Literatúra

- BARNOVÁ, K. (2014): Žurnalistika – publicistika – politika – médiá: dotyky a prieniky. In: *Motus in verbo*, III/1, 17 – 23. Dostupné na: <file:///C:/Users/marta/Downloads/47b03d89f0a609618b-607728c52296b4a4186b11-1.pdf> (cit. 30. 11. 2024).
- BOSÁK, J. (2009): Hodnotenie lexikálnych jednotiek v pripravovanom Slovníku súčasného slovenského jazyka. In: Považaj, M. (ed.): *Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 120 – 124. Dostupné na: https://www.juls.savba.sk/attachments/pub_jazykova_kultura/jazykova_kultura.pdf (cit. 30. 11. 2024).
- BUZÁSSYOVÁ, K. – JAROŠOVÁ, A. (eds.) (2006): *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Bratislava: Veda.
- DUBISZ, S. (ed.) (2008): *Uniwersalny słownik języka polskiego. A–J, K–Ó, P–Ś, T–Ż*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- DUBISZ, S. (ed.) (2018): *Wielki słownik języka polskiego PWN. A–G, H–N, O–Q, R–T, U–Ż*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- DUNAJ, B. (ed.) (2007): *Język polski. Współczesny słownik języka polskiego. A–N, O–Ż*. Warszawa: Wydawnictwo Langenscheidt Polska.
- KAČALA, J. – PISÁRČIKOVÁ, M. – POVAŽAJ, M. (eds.) (2020): *Krátky slovník slovenského jazyka*. Piate, doplnené a upravené vydanie. Martin: Matica slovenská.
- OLOŠTIAK, M. (2010): Registrová motivácia lexikálnych jednotiek (o vzťahu medzi pojmami lexikálna zásoba, register, sociolekt). In: *Jazykovedný časopis*, 61/1, 31 – 42.
- PECIAR, Š. (ed.) (1959 – 1968): *Slovník slovenského jazyka I – VI*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- SZYMCZAK, M. (ed.) (1992): *Słownik języka polskiego. A–K, L–P, R–Z i Suplement*. Wydanie siódme, zmienione i poprawione. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- VOJTEKOVÁ, M. (2024): Koncepcia *Pol'sko-slovenského slovníka*. In: *Slovenská reč*, 89/1, 33 – 60.
- ŽMIGRODZKI, P. (ed.) (2007 – 2024): *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN. Dostupné na: <http://www.wsjp.pl> (cit. 30. 11. 2024).

Marta Vojteková

Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta

Ul. 17. novembra 1, 080 78 Prešov

E-mail: marta.vojtekova@unipo.sk

ORCID: 0000-0003-0097-6786

FRAZEOLOGIZOVANÉ KONŠTRUKCIE NA PRÍKLADE NEMECKÉHO A SLOVENSKEHO JAZYKA¹

Peter Ďurčo

ĎURČO, P. (2025): Phraseologized Constructions on the Example of German and Slovak. In: *Slovenská reč*, 90/1, 32 – 50.

Abstract: This study explores phraseologized constructions, a specific type of stabilized word combinations in which one or more obligatory components (anchors) are fixed while the remaining slots (fillers) remain variable. The variability of these fillers follows a frequency-based continuum, allowing for semantic classification and pragmatic function determination. The study builds on theoretical frameworks of construction grammar and phraseology. The article examines terminological differences across linguistic traditions, particularly in German-, English- and partially Slovak-, Czech- and Russian-language literature on phraseologized constructions. Our classification system is proposed on the degree of lexicalization and grammaticalization, distinguishing fully petrified, partially petrified, and open constructions. Special attention is given to corpus-based methodologies for extracting and analyzing these constructions, demonstrating that despite hypothetical openness, lexical variability is subject to pragmatic and usage-based restrictions. We propose a distinction and definition of a hierarchical defined sequence of terms *phraseologized construction model*, *phraseologized construction*, *phraseologized construction pattern* and *construction phraseme*. This research contributes to the broader understanding of phraseological variation and its role in syntactic and semantic structures and the research offers important insights into the functioning of language as a lexical-grammatical continuum.

Keywords: construction grammar, phraseology, lexicalization, grammaticalization, corpus linguistics, German phraseology, Slovak phraseology, open-slot idioms, syntactic phraseology, linguistic variation, pragmatic function, formulaic language, phraseologized construction model, phraseologized construction, construction pattern, construction phraseme.

Článok v skratke:

- Štúdia sa zaoberá frazeologizovanými konštrukciami – stabilizovanými slovnými spojeniami, v ktorých je jeden alebo viac prvkov pevne daných a ostatné prvky sú variabilné. Táto variabilita sa pohybuje vo frekvenčnom spektre, čo umožňuje ich sémantickú a pragmatickú klasifikáciu.
- Autor vychádza z teoretických konceptov konštrukčnej gramatiky a frazeológie, pričom poukazuje na terminologické rozdiely v anglofónnej a germanofónnej lingvistiky a reflektuje aj niektoré pohľady v slavistike s dôrazom na stav v slovakistike.
- Navrhne klasifikáciu frazeologizovaných konštrukcií na základe lexikalizácie a gramatikalizácie, rozlišujúc úplne, čiastočne petrifikované a otvorené frazeologizované konštrukcie.

¹ Tento príspevok vznikol v rámci projektu VEGA 1/0247/24 *Synsémantika v ustálených slovných spojeniach v porovnaní nemčina – slovenčina*.

- Osobitná pozornosť je venovaná metódam korpusovej lingvistiky na extrakciu a analýzu frazeologizovaných konštrukcií, kde sa ukazuje, že hoci sú teoreticky otvorené, ich variabilita podlieha pragmatickým a frekvenčným preferenciám a obmedzeniam.
- Autor navrhuje rozlíšenie a definíciu termínov frazeologizovaný konštrukčný model, frazeologizované konštrukcia, frazeologizovaný konštrukčný vzorec a konštrukčná frazéma
- Výskum frazeologizovaných konštrukcií ponúka dôležité informácie o fungovaní jazyka ako lexikálno-gramatického kontinua.

1. OBJEKT VÝSKUMU

V príspevku sa venujeme tzv. frazeologizovaným konštrukciám (PhC). Ide o tie prípady ustálenosti slovného spojenia, kde časť komponentov, resp. často len jeden jediný, ktorým môže byť aj synsémantikum, je obligatórnou zložkou konštrukcie (tzv. anchor), a ostatné pozície v konštrukcii (fillers/slots) sú variabilné. Extenzia variabilných pozícií môže byť veľmi rozsiahla, avšak rádius prvkov vyskytujúcich sa na voľných pozíciách je kontinuum, ktoré dokážeme frekvenčne triediť, sémanticky klasifikovať a na základe toho aj určovať pragmatické funkcie. V tomto príspevku sa nevenujeme priamo konfrontačnému výskumu nemeckých a slovenských frazeologizovaných konštrukcií, ale na paralelných príkladoch z týchto dvoch jazykov poukazujeme na špecifiká tohto jazykového javu. Konfrontácii frazeologizovaných konštrukcií sa venujeme napr. v článku Ďurčo et al. (2025).

Frazeologizované konštrukcie definuje Dobrovoľskij ako „konštrukcie, ktoré majú lexikálny význam ako celok, pričom isté pozície v ich syntaktickej štruktúre sú lexikálne obsadené, zatiaľ čo iné predstavujú sloty, ktoré treba doplniť, pričom ich obsadenie je lexikálne voľné a podlieha len istým sémantickým obmedzeniam“ (Dobrovoľskij 2011, s. 114)². V terminológii podľa Taylora ide o tzv. „konštrukčné idiomy“ ako vzorce (rôzneho stupňa produktivity a schematickosti) na tvorbu výrazov, ktorých syntaktické, sémantické, pragmatické a dokonca ani fonologické vlastnosti nemožno odvodiť zo všeobecných princípov, či už univerzálnych alebo špecifických pre daný jazyk (Taylor 2014, s. 11).³

2. TERMINOLÓGIA

Zvýšená pozornosť venovaná frazeologizovaným konštrukciám je spojená so vznikom konštrukčnej gramatiky koncom deväťdesiatych rokov, ktorá bola reakciou na generatívnu a transformačnú gramatiku, ktoré sa usilovali o definíciu univerzáln-

² Die Phrasemkonstruktionen können [...] als Konstruktionen definiert werden, die als Ganzes eine lexikalische Bedeutung haben, wobei bestimmte Positionen in ihrer syntaktischen Struktur lexikalisch besetzt sind, während andere Slots darstellen, die gefüllt werden müssen, indem ihre Besetzung lexikalisch frei ist und nur bestimmten semantischen Restriktionen unterliegt.

³ Construction idioms are patterns (of varying degrees of productivity and schematicity) for the formation of expressions, but whose syntactic, semantic, pragmatic, and even phonological properties cannot be derived from general principles, whether universal or language-specific.

nych pravidiel, kde jazyk predstavoval separátne moduly (fonológiu, syntax, sémantiku a lexikón). V anglofónnej literatúre sa na skúmaný jav používali rôzne terminologické označenia ako: *lexical open idioms*, *formal idioms* (Fillmore – Kay – O'Connor 1988), *schematic idioms* (Croft – Cruse 2004), *idiomatic constructions* (Kay – Fillmore 1999), *partially lexically filled phrasal patterns* (Goldberg 2006), *constructional idioms* (Taylor 2014), *morphemic and syntactic phrasemes* (Meľčuk 2021), *open-slot idioms* (Martí Solano 2013), *partially lexically filled multiword units* (Piunno 2022) a i. V germanofónnej literatúre sa frazeologizované konštrukcie skúmali predovšetkým v rámci frazeológie a boli označované ako: *modellierte Bildungen* (Černyševa 1975), *Modellbildungen* (Häusermann 1977; Burger 2015), *Phraseoschablonen* (Fleischer 1997; Donalies 2009), *Strukturformeln* (Mieder 2004), *syntaktische Prägungen*, *syntaktische Ausdrucksmodelle mit primär pragmatischer Prägung* (Feilke 1996), *typische grammatisch-stilistische Konstruktionen*, *idiomatische Konstruktionsmuster* (Finkbeiner 2017), *Phrasem-Konstruktionen* (Dobrovolskij 2011, 2018), *Wortbindungsmuster* (Steyer 2013, 2018), *semi-schematische Konstruktionen* (Mellado Blanco 2022, 2023). Pokusy o výskum a opis PhC môžeme pozorovať aj vo frazeologickom výskume v ruštine. Natalija Švedova (1960) bola pravdepodobne prvá, ktorá opísala tento jazykový jav a upozornila tak na ich existenciu v ruštine. Vysvetlila niekoľko aspektov syntaxe pre určité PhC, ktoré nazvala „frazeologizované štruktúrne schémy“ (1970). Následne otázku PhC do výskumu ruskej frazeológie uviedol Dmitrij Šmelěv (1977) pod termínom „frazeoschémy“, po ňom to bola Alla Veličko, ktorá použila termíny „syntaktické frazeologizmy“ (Veličko 1996) a „frazeologizované vety“ (Veličko 2017). Intenzívne sa výskumu frazeologizovaných konštrukcií v ruštine venuje Leonid Iomdin, ktorý používa termín „syntaktické frazémy“ v kontexte jeho štúdií o tzv. mikro-syntaxi („malyj sintaksis“) (Iomdin 2006, 2015). Prístupy konštrukčnej gramatiky a frazeológie k uvedeným javom zhrnul Ziem (2018), ktorý tento jav považuje za dôkaz toho, že jazyk funguje ako lexikálno-gramatické kontinuum (Ziem 2022).

Komponentovej variabilite bola aj v slovenskej frazeológii venovaná už primeraná pozornosť. Variantnosť frazeologických jednotiek je najmä vďaka prácam Jozefa Mlacka spracovaná podrobne. Podrobne je spracovaná aj terminológia k frazeologickej variantnosti (Đurčo – Mlacek et al. 1995), avšak širšie vymedzenie a otázka variability frazeologizovaných konštrukcií ostávali viac-menej bokom. Terminológia v tejto oblasti nie je presne vymedzená a definovaná. Používajú sa tak termíny ako *model*, tak aj *konštrukcia*, ale bez definičného rozlíšenia. Niektoré výklady a opis variability frazeologických modelov nájdeme najmä u Jozefa Mlacka (napr. Mlacek 1985/1986, 2000, 2001, 2007). Termín frazeologizované konštrukcie, resp. syntaktické frazémy s odkazom na Jozefa Mlacka uvádzajú aj Ološtiak – Ivanová (2013, s. 174) a Ološtiak et al. (2015, s. 431). V prácach Jozefa Mlacka sa stretávame

s termínom **frazeologizované konštrukcie** pri výklade princípov vzniku a uplatňovania frazeológie (Mlacek 2007, s. 55). Ide u neho o jeden typ frazeotextém popri parémiách, ktoré majú ustálenú konštrukčnú podobu s variabilným lexikálnym obsahom. Ako príklad uvádza J. Mlacek živý typ takýchto jednotiek *Ako číta, tak číta; Ako skáče, tak skáče*. Podstatné pri týchto jednotkách je, že aj pri premenlivosti lexikálnej zložky plnia tieto spojenia vlastnú pomenovacia funkciu s ustálenou hodnotou, ktorú jednotka vyjadruje (Mlacek 2007, s. 55 – 56). Práve spomínanú hodnotu, resp. mohli by sme povedať hodnotiacu funkciu považujeme za kľúčový faktor frazeologizácie, ktorá posúva celý typ do spektra frazém s výraznou komunikatívno-pragmatickou funkciou. Na označenie frazeologizovaných konštrukcií sa používa aj termín syntaktická frazeológia. Podľa *Frazeologickej terminológie* (Ďurčo – Mlacek et al. 1995) ide o typ frazeológie zahŕňajúci frazémy, pri ktorých frazeologizačný proces zasahuje nie konkrétne slovné spojenie, ale samotnú syntaktickú konštrukciu. Niekedy sa používa aj označenie frazeoschéma³. Popri tom, že pri vetných frazémach ide tiež o dispozičné jednotky, vystupuje do popredia ich výpovedná hodnota, ktorá je vďaka svojej gnómickej pomenovaniu situácie (porov. Horecký 1997).

Prvou zásadnou štúdiou k danej téme u nás je práca Jozefa Mlacka *Syntaktická frazeológia* (Mlacek 1976). V nej poukazuje na to, že rozdiel medzi lexikálnou a syntaktickou frazeológiou je v tom, že syntaktické frazeologizmy, resp. ustálené konštrukcie majú neobmedzené premenlivé lexikálne zloženie (tamže, s. 138). Autor tu však upozorňuje na dôležitú skutočnosť, že nie všetky ustálené konštrukcie sú vo svojom lexikálnom obsadzovaní voľných pozícií neobmedzené. Tvoria tak prechod medzi lexikálnou a syntaktickou frazeológiou. Za produktívny považujeme aj jeho návrh rozlišovať syntagmatické a vetné (súvetné) frazeologizované konštrukcie (s. 141).⁴

Český lingvista František Čermák priamo frazeologizované konštrukcie ako osobitný typ nedefinuje, ale vo svojej klasifikácii propozičných frazém uvádza hneď na prvom mieste dôležitý typ monosubjektových propozičných frazém s variabilnou lexikálnou zložkou (ním identifikovaných viac ako tisíc jednotiek) *To je S/A/ADV/mono/prep-S*⁵ (Čermák 2007, s. 465 n., porov. aj 2009, 1256). Poukazuje aj na to, že existuje typ frazém s neukončenou povahou, ktoré treba textovo (neustáleným autor-

⁴ J. Mlacek vyčleňuje celkom 9 typov tautologických frazeologických konštrukcií: *Chlap ako chlap., Chlap ako chlap, ale ..., Nie je chlap ako chlap., Chlap je (len) chlap., Chlap do chlapa., Dom na dome., Chlap sem, chlap tam., Ako číta, tak číta, Čo chlap, to chlap* (Mlacek 1976, s. 141 – 142).

⁵ Napr. *To je bašta., To je na draka., To je normálka., To je votrava., To je koniec., To je svinstvo., To je na draka., To je pro kočku., To je na prd., To je k posrání., To je k neviře., To je ke vzteku., To je běh na dlouhou trať., To je moje krevní skupina., To je pořád řečí!, To je ale doba!, To je jak za bolševika., To je přesný., To je předem ztracený., To je mu podobný!, To je nabílední., To je terno., To je žůžo!, To je prima!, To je fór!* etc.

ským spôsobom) dokončiť, napr.: *Ba co víc, ..., A kdyby ...?, Ale přece jenom ...!, Jak se věci mají, tak ...* etc. F. Čermák upozorňuje na to, že túto vlastnosť treba odlišovať od valencie, kde sa vyžaduje konkrétna podoba pokračovania a doplnenia textu (Čermák 2007, s. 459).⁶

Inou dôležitou oblasťou skúmania neukončených, resp. otvorených vetných frazém môžu byť tzv. interjekcionálne gramatické frazémy. Podľa Čermáka ide o viacslovné častice, ktoré sa spájajú s celou vetou, alebo len so slovami, a ktoré majú analogickú funkciu ako jednoslovné častice, majú však veľmi výraznú pragmatickú zložku (Čermák 2007, s. 313 n.).⁷ Z uvedeného vyplýva, že frazeologizované konštrukcie neboli zatiaľ cielene a systematicky skúmané. V ďalšom sa pokúsime o ich typológiu na základe dvoch kritérií – lexikalizovanosť a gramatikalizovanosť.

3. TYPOLÓGIA FRAZEOLOGIZOVANÝCH KONŠTRUKCIÍ

Frazeologizované konštrukcie môžeme posudzovať podľa rôznych kritérií na priesečníku kritérií lexikalizovanosť - gramatikalizovanosť. Ako prvé sa ponúka kritérium podľa miery petrifikovanosti lexikálnych prvkov a ich morfológického statusu. Podľa toho môžeme rozlišovať (porov. Ďurčo 2024):

1) frazeologické konštrukcie s plne petrifikovaným lexikálnym obsadením (*ins Gras beißen, voňať fialky odspodu*);

2) frazeologizované konštrukcie s čiastočne petrifikovaným obsadením, kde sú petrifikovaným prvkom:

a) synsémantiká, pomocné slová, resp. deiktiká: *nichts als X (Nichts als Schulden), nič len X (nič (iné) len (samé) dlhy), X über X (Probleme über Probleme), X na X (problemy na problémy), Der und X (Der und Dichter!/?), Ten a X!/? (Ten a básnik!/?), Was für ein X!, Čo (je) to za X!), X hin, X her (Liebe hin, Liebe her), X sem, X tam (Láska sem, láska tam), von N zu N (von Tür zu Tür), od N k N (od dverí k dverám), V und V (jmd. schläft und schläft; säuft und säuft), len V a V (len spí a spí, len pije a pije), Es ist zum X (Es ist zum Weinen), Je to na X (Je to na zaplakanie);*

b) autosémantiká: *typisch N (Frau / Mann / ...), typický N (chlap / žena / ...), Schluss mit X (Schluss mit dem Selbstmitleid), dost' bolo X_{Gen}! (Dost' bolo sebaľútosťi!), X bleibt X (Tod bleibt Tod, X zostane X (smrť zostane smrť(ou)));*

3) frazeologizované konštrukcie bez petrifikovaného lexikálneho obsadenia: *N_{Nom} der N_{GenPl} (Lied der Lieder, pieseň piesní), das/der/die Adj^{superl} von [den/dem/allem] Adj^{superl} (das Beste vom Besten), Adj_{superlNom} z Adj_{superlGen} (to najlepšie z najlepšieho).*

⁶ Napr. *Je mi cizí (Inf/když), Ještě je čas (Inf/na něco), A co/což/jak teprve (S)!, A pak/potom (při) že (V)!, Ať (už) (V/A/S), neboť/či/ať (V/A/S)!, Díky bohu, že ..., Dej bůh, (aby...)! , Kde je psáno, že ...?, Kde by byl bez (něj)/kdyby ...!*

⁷ Napr. *Co kdyby (nepřišel)!, Že by (zapomněl)?, A co/což teprve/potom (S): Už jeho první román byl úspěšný. A co teprve ten druhý! , Aby (-I), to (ne-V)!, ale: Aby pomohl, to nepomůže, ale kritizovat umí., Aby tak (-I): Aby to tak ztratil!, Aby ne(-I) – (V)!: Aby nepřišel – přijde!*

Druhým dôležitým klasifikačným kritériom je ich syntaktická povaha a funkcia. Podľa tohto kritéria môžeme rozlišovať:

1) vetnočlenské frazeologizované konštrukcie, ktoré môžu vystupovať ako subjekt, objekt, predikát, príslovkové určenie: *so was von X; nichts als X; von X über Y bis [hin] [zu] Z; X an X, so gut wie [kein(-e)] X; niečo také ako X, nič len X, od X cez Y až k Z*

2) otvorené / neúplné vetné konštrukcie: *Es sei denn...; Nicht dass X, aber ...; Und wenn, dann ...; Nur dass NP ...; Len ak je to ..., Nie že by X, ale ..., A keď už X, tak potom ...*

3) vetné konštrukcie: *Sei es X oder Y.; Wenn das kein X ist [!]; Wer/Wie/Was sonst wenn nicht X! Was für [ein/eine] [Adj] N_{nom}! [Und] schon gar nicht X.; Was ist mit X? Bloß nicht Vinf[!], Akože by to nebol X!, Kto iný, ak nie X!, A X už vôbec nie! Len nie X!*

V slovenčine môžeme na ukážku uviesť ďalšie príklady otvorených frazeologizovaných konštrukcií, napr. *Nie že by to bol/-a/-i X, ale ..., Čo bolo, bolo, ale ..., Nech je/bolo/bude už tak, či onak, no ..., Čo som sa narobil/nachodil/nahladal, kým ..., Ako hľadá/číta/robí ..., tak hľadá/číta/robí ..., no nie a nie ..., Nie že by ne-(Verb), ale ne-(Verb) ...*

Celú oblasť frazeologizovaných konštrukcií nedokážeme induktívnym spôsobom ani len odhadnúť. Popri spomínaných deviatich typoch tautologických konštrukcií u Jozefa Mlacka je pole fakticky neprebádané. Skúsme si len predstaviť, koľko variácií môžu mať jednoduché vetné konštrukcie *To/Toto že je X?! To/Toto že má/chce byť X? Ja že som/mám byť X?! Ja/On/Ona ... a (vraj) X?! To je teda X! To je ako X!*

Z uvedenej typológie je zrejmé, že ide o mimoriadne rozsiahlu, ale zatiaľ nedostatočne preskúmanú oblasť lexikálno-gramatických kontinuí s rozmanitou petrifikáciou pevných a variabilných komponentov s výraznou, vždy prítomnou pragmatickou zložkou. Stojíme teda pred úlohou, ako sa vôbec zmocniť tejto rozsiahlej a na prvý pohľad ťažko obsiahnuteľnej matérie. V ďalšom preto ukážeme, aké možnosti pri skúmaní frazeologizovaných konštrukcií ponúkajú metódy korpusovej lingvistiky. Zdôvodnime aj navrhované termíny **frazeologizované konštrukčné modely, frazeologizované konštrukcie, frazeologizované konštrukčné vzorce a konštrukčné frazémy**.

4. METODIKA EXTRAKCIE FRAZEOLOGIZOVANÝCH KONŠTRUKCIÍ Z KORPUSOV

Doterajšie pozorovania zostávali pri konštatovaniach, že pri frazeologizovaných konštrukciách ide o frazémy s voľným lexikálnym obsadením slotu, otvorené, resp. neukončené frazémy možno dopĺňať v kontexte ľubovoľne a vo vetných frazémach.

mach je pozícia variantného slotu z hľadiska lexikálnej náplne fakticky voľná. Výskumy ukazujú, že to tak nie je. Limity a reštrikcie existujú. Treba si preto položiť otázku, ako ich zistiť a interpretovať. Je potrebné zamerať sa na zisťovanie miery ustálenosti tejto dynamickej voľnosti. Ukazuje sa totiž, že frazeologizované konštrukcie práve na základe spojenia pomenovacej funkcie s ich pragmatickou funkciou majú aj rádius zameniteľnosti lexikálnych prvkov istým spôsobom limitovaný, resp. preferenčne uzualizovaný, teda že aj napriek hypotetickej otvorenosti v lexikálnej náplni je ich variabilita predsa len ohraničená úzom. Nevylučuje to samozrejme situačne podmienené kontextové ad hoc aktualizácie, ako to dovoľuje jazyk reči s ktorýmkoľvek prvkom.

Pre každý typ frazeologizovaných konštrukcií platí osobitý postup pri formulovaní hypotézy a stanovení CQL-príkazu na vyhľadávanie. Celý proces musí byť postupný a musí byť pod kontrolou, aby sa dalo množstvo dát efektívne analyzovať, interpretovať a verifikovať. Ak by sme totiž naformulovali príliš abstraktný a široký CQL-príkaz, množstvo údajov by bolo neprehľadné.

4.1. ANALÝZA KONKRÉTNEJ FRAZEOLOGIZOVANEJ KONŠTRUKCIE

Ako príklad uvidíme postup pri vyhľadávaní⁸ nemeckej frazeologizovanej konštrukcie *sei es X, sei es Y*. Vychádzame z tzv. konštrukčnej lemy, ktorá je definovaná veľmi rigidne a minimalisticky:

Prvý CQL-príkaz skúma, či sa konštrukcia môže vyskytovať aj bez čiarky:

I. CQL: [word="sei"][word="es"][tag="N.*"] [word="sei"][word="es"][tag="N.*"]

Takýchto **konštrukčných frazém** je minimum – 18, príklad: *sei es Freude sei es Schmerz*.

V druhom kroku vložením prázdneho tokenu a spojky zisťujeme existenciu variantu frazeologizovanej konštrukcie:

II. [word="sei"][word="es"][tag="N.*"]{0,1}[tag="CONJ.*"] [word="sei"] [word="es"] [tag="N.*"]

Výsledkom je 32 výskytov, resp. konštrukčných frazém typu: *sei es Wirklichkeit, oder sei es Wahrheit*.

V treťom kroku testujeme rigidnú formu konštrukcie doplnenú prázdny tokenom na pozícii, kde očakávame čiarku:

III. [word="sei"][word="es"][tag="N.*"] [word="sei"][word="es"] [tag="N.*"]

⁸ Na testovanie bol použitý korpus deTenTen2020 v SketchEngine.

Takýchto konštrukčných frazém je už 481, napríklad *sei es Gutes*, *sei es Böses*. Štvrtý krok je zameraný na zisťovanie výskytu frazeologizovanej konštrukcie vo vete a na jej začiatku:

IV. [word="(S|s)ei"[word="es"][tag="N.*"]][word="sei"][word="es"] [tag="N.*"]
Počet výskytov stúpol na 586, príklad: *Sei es Wonne*, *sei es Plage*.

V piatom kroku testujeme hypotetický predpoklad, že konštrukcia môže obsahovať pred substantívami ďalšie prvky ako člen, predložku alebo atribút, preto sa vkladajú do CQL- príkazu na príslušné pozície dva prázdne tokeny:

V. [word="(S|s)ei"[word="es"]][{0,2}[tag="N.*"]][word="sei"][word="es"]][{0,2}[tag="N.*"]

Počet konštrukčných frazém výrazne stúpol na 8057. Ide o typy ako: *sei es mit Absicht*, *sei es aus Fahrlässigkeit*, *sei es auf öffentlichen Veranstaltungen*, *sei es im eigenen Garten*.

Touto metodikou sme preskúmali vnútorné fixné prvky konštrukcie. V nasledujúcom kroku testujeme variabilitu slotov. Po substantívach skúmame výskyt ďalších slovných druhov.

Pri testovaní sloviess [tag="V.*"] nachádzame výskyty typu *sei es arbeiten*, *sei es ruhen*.

Pri adjektívach použijeme CQL-príkaz:

[word="(S|s)ei"[word="es"]][tag="ADJ.*"]][word="sei"][word="es"]][tag="ADJ.*"]

Tu je výskyt konštrukčných frazém takisto početný – 656 krát, príklad: *sei es beruflich*, *sei es privat*.

Nasleduje test zadefinovaním rozšírenia CQL povelu o dva prázdne sloty pred adjektívom:

[word="(S|s)ei"[word="es"]][{1,2}[tag="ADJ.*"]][word="sei"][word="es"]][{1,2}[tag="ADJ.*"]

Tu zistíme síce zvýšený výskyt frazeologizovanej konštrukcie – 588, ale zistujeme, že konštrukcia už mení svoju funkčnú autonómiu a stáva sa súčasťou inej syntagmy napr. *sei es seitens des einheimischen*, *sei es seitens des auswärtigen Anwalts*.

4.2. ZISŤOVANIE VŠETKÝCH VARIÁCIÍ DANEJ KONŠTRUKCIE

Pri skúmaní vetnočlenských konštrukcií môžeme pomerne jednoducho skúmať všetky ich lexikálne variácie zadefinovaním ich morfológických vlastností, napr. pre frazeologizovaný konštrukčný model **X + Präp + X** môžeme prostredníctvom CQL-príkazu zadefinovať nasledovnú frazeologizovanú konštrukciu:

1:[tag="N.*"] [tag="APPR.*"] 2:[tag="N.*"] & 1.lemma = 2.lemma

Tak zistíme všetky predložkové konštrukčné frazémy danej frazeologizovanej konštrukcie, napr.: *Schritt für Schritt, Jahr zu Jahr, Jahr pro Jahr, Fragen über Fragen, Seite an Seite, Schlag auf Schlag, Zug um Zug, Arm in Arm, Mann gegen Mann, Mensch mit Mensch, Player versus Player, Ende von Ende, Jugend ohne Jugend*. Vieme si zadefinovať aj užšie morfológické vyhl'adávanie napr. len plurálových foriem substantív:

1:[tag="N.*Pl.*"] [tag="APPR.*"] 2:[tag="N.*Pl.*"] & 1.lemma = 2.lemma

Takto zistíme výskyty konštrukčných frazém typu *Fragen über Fragen, Menschen mit Menschen, Spieler gegen Spieler, Fehler auf Fehler, Fehler an Fehler, ...* a dokážeme identifikovať limity singulárových a plurálových tvarov pre konkrétne plnovýznamové komponenty.

4.3. SKÚMANIE OTVORENÝCH, RESP. NEÚPLNÝCH FRAEOLOGIZOVANÝCH KONŠTRUKCIÍ

Pri extrakcii tzv. otvorených, resp. neúplných konštrukcií platí, že ich úvodná fixná časť je buď:

a) lexikálne petrifikovaná: *Das fehlt/fehlte (nur) noch, dass NP (Das fehlte nur, dass sie eine Entschuldigung murmelten.)*;

b) gramatické kategórie a deiktické prvky sú variabilné: *das hat man/das hast du/das habe ich/das haben wir/das habt ihr/... von X (Das hat man also von jahrelanger Treue und aufopferungsvoller Ergebenheit.)*; *auch nur das/der/die mindeste / auch nur das/der/die kleinste / auch nur das/der/die geringste N V (Keinem fehlte auch nur das kleinste Glied.)*; *das hat man/das hast du/das habe ich/das haben wir/das habt ihr/... von X (Das hat man also von jahrelanger Treue und aufopferungsvoller Ergebenheit.)*

V prípade takýchto otvorených frazeologizovaných konštrukcií je racionálne zadefinovať variabilitu na pozícii fixného komponentu a druhou dôležitou operáciou je limitovanie dĺžky extrahovanej vety z dôvodu prehľadnosti. Je to efektívne aj z toho hľadiska, že typické frazeologizované konštrukcie sú hutnejšie a kratšie. Štandardne pri extrakcii dát neprekračujeme dĺžku skúmanej konštrukcie na viac ako desať tokenov. V špecifických prípadoch je samozrejme možné takúto operáciu vykonať. Postup je nasledovný. Pri frazeologizovanej konštrukcii *und sei/wäre es/er/sie [auch] [noch] [so] X ...* definujeme len morfológické hodnoty tagov:

[lemma="und"] [tag="VFIN.Aux.*"] [tag="PRO.Pers.*3.Nom.Sg.Neut"] [tag="ADV"] {1,3} [] {5}

Tento CQL-prikaz nám dokáže extrahovať širokú škálu konštrukčných vzorcov, ktoré môžeme následne cielene jednotlivo analyzovať podľa ich frekvencie cez

filter konkrétného konštrukčného vzorca po utriedení výskytov nie podľa slovných tvarov, ale podľa tagov. Cez nasledovný filter vybraného konštrukčného vzorca vieme identifikovať konkrétne realizácie konštrukčných frazém:

Konštrukčný vzorec 1:

```
[tag="CONJ\Coord"] = „und“  
[tag="VFIN\Aux\3\Sg\Pes\Subj"]  
[tag="PRO\Pers\Subst\3\Nom\Sg\Neut"]  
[tag="ADV"]  
[tag="SYM\Pun\Comma"]  
[tag="CONJ\SubInf"]  
[tag="PART\Zu"]  
[tag="VINF\Full"]  
[tag="SYM\Pun\Comma"]
```

Tento konštrukčný vzorec reprezentuje úzky okruh konštrukčných frazém typu *und sei es nur, um zu schauen / sehen / zeigen / sagen* atď.

4.4. EXTRAKCIA „VŠETKÝCH“ FRAZEOLGIZOVANÝCH KONŠTRUKCIÍ S URČENÍM POZÍCIE SKÚMANÝCH PRVKOV A KONTEXTU

Najväčšou výzvou je hľadanie všetkých neznámych, no hypoteticky možných frazeologizovaných konštrukcií, ktoré obsahujú nami skúmané prvky. Tu je postup opačný ako pri skúmaní konštrukcie, ktorú poznáme. Vychádzame z definovania modelu najvyššieho stupňa abstrakcie, ktorý obsahujú nami sledované prvky. Chceme napríklad nájsť všetky realizácie konštrukcie o dĺžke päť ľubovoľných tokenov, ktoré obsahujú častice a spojky súčasne, vzdialené od seba tri tokeny, v okolí ktorých je ľubovoľný kontext, čiže chceme overiť hypotézu, či existujú frazeologizované konštrukcie a v konečnom dôsledku konštrukčné frazémy, ktoré reprezentujú frazeologizovaný konštrukčný model:

I. $\langle s \rangle [\{5\} \langle /s \rangle]$ s PART a CONJ:

Tento prvý abstraktný model v ďalšom konkretizujeme zadenovaním vzťahu medzi časticami a spojkami do podoby frazeologizovanej konštrukcie:

II. $\langle s \rangle$ (meet [tag = „PART.*“] [tag = „CONJ.*“] -3 3) [$\{3,5\}$] $\langle /s \rangle$

CQL-príkaz v danom tvare samozrejme extrahuje veľký počet konštrukčných vzorcov tejto konštrukcie. Ďalším kritériom je preto frekvencia konštrukčných realizácií skúmaného modelu. Primárne sa zameriavame na najfrekvencovanejšie a výberom konkrétneho konštrukčného vzorca zisťujeme jednotlivé lexikalizované konštrukčné frazémy:

Konstrukčný vzorec 2:

[tag="PART\Neg"]
[tag="PRO\Indef\Attr\.*\.*\.*"]
[tag="CONJ\Coord"]
[tag="PART\Neg"]
[tag="ADV"]
[tag="SYM\Pun\Sent"]

Konstrukčný vzorec 2 reprezentuje v celom korpuse len jedna jediná konštrukčná frazéma v podobe samostatnej vety alebo časti vety, ktorá sa tam vyskytuje viac ako dvadsaťštyritisíc krát: (*N/n*) *icht mehr und nicht weniger*.

Konstrukčný vzorec 3:

[tag="PART\Ans"]
[tag="SYM\Pun\Comma"]
[tag="CONJ\Coord"]
[tag="SYM\Pun\Sent"]

Konstrukčný vzorec 3 zastupuje všetky formy afirmatívnych a negujúcich typov konštrukčných frázém v nemčine, tzv. echo-konstrukcií ako: *Ja, und?*, *Nein, oder?*, *Ja, aber!* atď.

4.5. VYHLADÁVANIE „VŠETKÝCH“ FRAZEOLGIZOVANÝCH KONŠTRUKCIÍ S LUBOVOĽNOU POZÍCIOU SKÚMANÝCH PRVKOV

Nasledujúci CQL-prikaz extrahuje frazeologizované vetné konštrukcie o dĺžke päť tokenov, ktoré obsahujú časticu/e a spojku/y na ľubovoľnej pozícii vo vete a v ľubovoľnom poradí, ktoré sú od seba vzdialené maximálne tri tokeny. Riešenie tejto úlohy je cielene doplnené o vetnú diakritiku, aby bolo možné samostatne vyhodnocovať prípady oznamovacích, opytovacích, rozkazovacích a zvolacích konštrukcií:

```
<s>[] {5} [word="[.!\!/?]"</s> containing (meet [tag="PART.*"] [tag="CONJ.*"]  
-3 3)
```

Po frekvenčnom triedení realizácií sledovanej frazeologizovanej konštrukcie podľa tagov máme následne možnosť prostredníctvom filtrov analyzovať povahu lexikalizácie konkrétnych konštrukčných vzorcov:

Konstrukčný vzorec 4:

[tag="ADJD\Pos"]
[tag="SYM\Pun\Comma"]

[tag="CONJ\Coord"]
[tag="PART\Neg"]
[tag="ADJD\Pos"]
[tag="SYM\Pun\Sent"]

Konstrukčný vzorec 4 platí pre realizácie konštrukčných frazém typu: *Schwierig, aber nicht unmöglich., Möglich, aber nicht wahrscheinlich., Gut, aber nicht perfekt., Gewollt, aber nicht gekonnt.* atď.

Táto metodika má potenciál odhaľovať aj tzv. echo-konstrukcie, resp. nazývané aj nekonvenčné repliky ako osobitný typ frazém (porov. Meterc – Pallay 2019a, b), teda typické reakcie na predchádzajúcu výpoveď, čo nám spätne dovoľí skúmať práve tie iniciačné stimuly, ktoré danú reakciu vyvolali. Takto je potom možné skúmať aj idiomatické polypropozíčné polysubjektové frazémy. Ako príklad môžeme uviesť nasledovný konštrukčný vzorec:

Konstrukčný vzorec 5:

[tag="PRO\Dem\Subst\Acc\Sg\Neut"]
[tag="VFIN\Full\1\Sg\Pes\Ind"]
[tag="PRO\Pers\Subst\1\Nom\Sg*"]
[tag="ADV"]
[tag="PART\Neg"]
[tag="SYM\Pun\Sent"]

Konstrukčný vzorec 5 zastupuje konštrukčné frazémy typu *Das verstehe ich jetzt nicht., Das glaube ich eher nicht., Das weiß ich leider nicht., Das bestreite ich nicht.* atď.

Nasledujúci konštrukčný vzorec má tiež potenciál identifikovať typické echo-konstrukcie:

Konstrukčný vzorec 6:

[tag="PART\Neg"]
[tag="ADV"]
[tag="SYM\Pun\Sent"]
[tag="CONJ\Coord"]
[tag="ADV"]
[tag="SYM\Pun\Sent"]

Konstrukčný vzorec 6 extrahoval konštrukčné frazémy typu *Nicht ganz. Aber fast.; Nicht nur. Aber auch.; Nicht morgen. Sondern heute.; Nicht immer. Aber meistens.; Nicht irgendwann. Sondern jetzt.; Nicht immer. Aber oft.* etc. Ide tu celkom zreteľne o reakcie na predchádzajúci kontext, kde je možné predpokladať, že stimul

na danú reakciu môže byť rovnako formulovaný prostredníctvom frazeologizovaných konštrukcií. Ak napríklad otestujeme výskyt a povahu ľavostranných opytovacích viet k reakcii *Nicht nur*?⁹, zisťujeme, že skutočne ide aj o stimuly uzualizovanej lexikálno-konštrukčnej povahy, napr.: *Aus purer Gier? Nicht nur., Nur zur Erinnerung? Nicht nur., Hamburg = Hafen? Nicht nur!, Also nur Lob? Nicht nur., Ist das nicht nur Klischee? Nicht nur., Alles nur Show? Nicht nur., Typisch bayerisch? Nicht nur!, Alles Schicksal? Nicht nur., Dabei geht es nur um Geld? Nicht nur., Reiner Zufall? Nicht nur., Kalkulierte Untertreibung? Nicht nur., Eine Botschaft der Hoffnung? Nicht nur., Bescheidenheit ist eine Zier? Nicht nur., Übung macht die Meisterin? Nicht nur., Blanker Neid? Nicht nur., Reine Kopfsache, also? Nicht nur., Bloß ein Scherz? Nicht nur.* Toto zistenie si podľa nás vyžaduje ďalší cieľný výskum.

4.6. ĎALŠIE MOŽNOSTI SKÚMANIA FRAZEOLOGIZOVANÝCH KONŠTRUKCIÍ

Ukazuje sa, že vlastne ani nedokážeme induktívne, vychádzajúc z jazykového materiálu, identifikovať, koľko a aké frazeologizované konštrukcie v jazyku existujú, a je nepravdepodobné, že sa to touto cestou vôbec dá určiť. Najmä v prípade otvorených a vetných konštrukcií sa javí ako efektívny a produktívny nami navrhovaný postup od hypotetického modelu najvyššieho stupňa abstrakcie, cez definovanie prvkov kategoriálnej úrovne až po konkrétne typy v podobe zadaných všeobecných rámcov a dištančných intervalov s cieľom identifikovať mieru lexikalizovanosti podľa typických a preferenčných prvkov na pozíciách slotov. Konkrétnych realizácií takýchto dispozičných konštrukčných modelov s osobitnou komunikatívnou funkciou je v jazyku veľmi veľa, ich lexikografické spracovanie by však bolo zložité. Z toho dôvodu treba skúmať, či je možné v rámci frazeologizovaných konštrukcií vymedziť tie s frekventovaným výskytom, čo by ich kvalifikovalo na kandidátov na zaradenie do slovníka. Za frekvenčné kritérium by sa potom mohol brať tzv. nadproporčný výskyt konštrukčnej frazémy, aj keď by mohlo ísť niekedy len o jednotkové hodnoty, avšak opakujúce sa v opozícii k hapax legomenam.

Dôležitým javom, na ktorý sa zameriavame pri skúmaní otvorených a vetných frazeologizovaných konštrukcií, je prítomnosť limitovanej, resp. preferenčne uzualizovanej variability na pozícii slotu, resp. celého kontextu, a teda skúmanie toho, či frazeologizované konštrukcie majú radius zameniteľných prvkov lexikálne, sémanticky a/alebo z hľadiska pragmatickej funkcie konštrukcie limitovaný. Tak dokážeme overiť, či frazeologizované konštrukcie majú preferenčne uzualizovanú variabilitu lexikálnych prvkov. Sémantická povaha preferovaných lexikálnych prvkov určuje nielen pomenovanciu, ale aj pragmatickú funkciu frazeologizovanej konštrukcie.

⁹ Na analýzu bol použitý CQL-príkaz `<s>[] {2,8} [word="[\\!\\?]"</s> [word="Nicht" ][word="nur" ] [word="[\\!\\?]" ]`

Pri skúmaní frazeologizovaného konštrukčného modelu $X+V+T_{(Part)}+Y^{10}$ v podobe frazeologizovanej konštrukcie $Pron_{(deikt)}+V_{(byt)}+T_{(Part)}+S_{(nom)}$ sme zistili, že akákoľvek štruktúrna zmena v rámci nej, napr. v jej deiktickej funkcii, alebo poradí komponentov niekedy mení pomenováciu funkciu, no takmer vždy ovplyvňuje pragmatickú funkciu. Potvrdilo sa, že identifikované konštrukčné vzorce majú veľmi rozdielne preferenčne uzualizovanú variabilitu lexikálnych prvkov konštrukčných frazém. Každý vzorec a podtyp v rámci neho má svoje špecifické vlastnosti. Potvrdzuje sa, že nielen sémantická povaha variantných lexikálnych prvkov určuje ich pomenováciu a pragmatickú funkciu, ale tieto vlastnosti sú ovplyvňované aj morfo-syntaktickými zmenami komponentov frazeologizovaných konštrukcií (porov. Ďurčo 2022).

Potvrdilo sa, že napr. konštrukcia $TO JE ALE X(Sub_{Nom})!$ ¹¹ má napriek veľkej variabilite prvkov na pozícii variantného slotu frekvenčne identifikovateľný súbor typických substantív ako *svinstvo, nápad(y), veci, smola, krása, debil, drzosť, podoba, bezočivosť, zmena, podoba, náhoda, paródia*, s dominanciou lexémy *prekvapenie*. Na druhej strane sa v danom type vyskytuje veľký počet rôznych lexém, ako napr.: *To je ale kýbeľ, krútnava, kobylka, jazvec, haluškář, rezidencia*, atď., čo dokazuje, že ide o vzorec, ktorý pripúšťa ľubovoľné zámény. Pri hodnotení slotov podľa najfrekvencovanejších výskytov na základe sémantickej povahy zameniteľných komponentov sa dajú identifikovať pragmatické funkcie ako výsmech/sarkazmus (*To je ale paródia!*), údiv (*To je ale prekvapenie!*, *To je ale zmena/podoba!*), obdiv/pohrdanie (*To je krásna/debil!*), ľútosť/sklamanie (*To je ale smola!*).

V porovnaní s predchádzajúcou konštrukciou je ďalší typ $TO JE TEDA X(Sub_{Nom})!$ menej frekvencovaný, má však inak uzualizované obsadenie slotu. Sú to najmä substantíva: *bezočivosť, bordel, fakt, hanba, nezmysel, opovážlivosť, otázka, paráda, sila, svet, bomba, život, rozdiel*, s dominantnými lexémami *svinstvo, deň, nápad*. Z hľadiska pragmatických funkcií tento typ primárne vyjadruje buď odmietnutie, odpor, znechutenie, resp. pri substantívach z neutrálneho registra lexikálnych jednotiek ide o obdiv, ocenenie, uznanie.

Tretí variant skúmanej konštrukcie $To teda V_{byt} X(Sub_{Nom})$ rovnako potvrdzuje fakt, že každý podtyp má špecificky uzualizované obsadzovanie slotu. Z hľadiska pragmatických funkcií je ambivalentný, pretože podľa lexikálneho obsadenia je možná pozitívna, aj negatívna hodnotiacia interpretácia, čiže môže ísť o obdiv/zaznávanie, ocenenie/podcenenie: *To teda je/bol/-a/-i/sú sila, fuška, partia, prekvápko, zábava, trúfalosť, oslava, hlavička, mela, škola, noc, veci, podfuk, nápad, fóry, žena*, atď.

Naše zistenia môžeme potvrdiť aj na príklade frazeologizovaného modelu $Pron_{(deikt)} + Konj + V_{(byt)} + X_{(SubNom)}$ ¹², ktorý sa realizuje napr. v konštrukcii: *Ja*

¹⁰ Na analýzu boli použité dáta z korpusov SNK public sane 9.0^[2] a Omnia Slovaca Publica II^[3].

¹¹ CQL: [tag="P.*"] [lemma="byt"] [word="ale"] [tag="S.+1.*"] [word="[!/?]*"]

¹² CQL: [tag="P.*"] [word="a"] [tag="S.+1.*"] [word="[!/?]*"]

a $X_{(SubNom)}$?/! Tento typ nemá z frekvenčného hľadiska žiadne preferované obsadenie variabilnej pozície substantívom. Z povahy lexikálnych prvkov možno určiť pragmatickú funkciu nesúhlasu, odmietnutia: *Ja a princezná, šport, otec, opera, modlitba, rasista, posilňovňa, modelka, matka, hrdina, herečka, blázon*, atď.

Pre konštrukciu *Ja že som $X_{(SubNom)}$* ?/! sú charakteristické substantíva s výrazne negatívnou konotáciou: *Ja že som debil, egoista, šialenec, pokrytec, hysterka, hlupák, fízel, podvodník, ťuťmák, rasista, luhár, žobrák, únosca, zápečník, vrah, vlastizradca*, atď. K hlavným pragmatickým funkciám patrí odmietanie, rozhorčenie, nesúhlas.

Menej frekventovaná je konštrukcia *Ty že si $X_{(SubNom)}$* ?/! Zmena deiktickej funkcie v tomto type má za následok zmenu pragmatickej funkcie. Typické substantíva v tejto konštrukcii sú pomenovania povolání, resp. príslušnosti k nejakému stavu: *Ty že si mafián, kráľ, národnár, Slovák, vodca, chlap, doktor, profesor, poľnohospodár*, atď. Tu sa kumuluje niekoľko pragmatických funkcií, ktoré vyjadrujú nesúhlas, nepravdepodobnosť, pochybnosť, odmietanie, nedôveru, pohrdanie.

5. ZÁVER A ZHRNUTIE POZNATKOV

V článku sme predstavili typológiu a možný prístup ku skúmaniu frazeologizovaných konštrukcií prostredníctvom metód korpusovej lingvistiky. Ukazuje sa, že aj napriek domnejšej voľnosti lexikálnej náplne konštrukčných slotov existujú limity a preferenčné vzorce. Prostredníctvom systematickej formulácie CQL-príkazov sa dá skúmať miera ustálenosti a variabilita frazeologizovaných konštrukcií, ich lexikálne obmedzenia a gramatické vlastnosti. Metodika zahŕňa postupnú extrakciu, analýzu konkrétnych prípadov, identifikáciu všetkých variantov danej konštrukcie, vyhľadávanie širokého spektra súvisiacich konštrukcií a skúmanie miery lexikalizovanosti frazeologizovaných konštrukcií v podobe konštrukčných frazém.

Identifikácia frazeologizovaných konštrukcií je náročná. Nie je možné presne určiť počet a typy týchto konštrukcií v jazyku, ak vychádzame len z jazykového materiálu.

Modelový prístup je efektívny v tom zmysle, že postup od abstraktného frazeologizovaného modelu, cez identifikáciu pestrej palety frazeologizovaných konštrukcií tohto abstraktného modelu dokážeme identifikovať frazeologizované konštrukčné vzorce a cez ich lexikalizovanosť aj preferencie v rámci slotov konštrukcií a tak zisťovať existenciu konštrukčných frazém.

Frazeologizované konštrukcie vykazujú rôzne stupne lexikálnej variability. Niektoré sú veľmi otvorené, iné striktné limitované na konkrétny súbor slov. Potvrďuje sa existencia tzv. preferenčne uzualizovanej variability – frazeologizované konštrukcie majú frekvenčne diferencovaný súbor lexikálnych prvkov na variantných pozíciách, čo ovplyvňuje ich pomenováciu a pragmatickú funkciu. Dôležité je aj zistenie, že morfo-syntaktické zmeny v rámci konštrukcie môžu meniť pomenováciu, a najmä pragmatickú funkciu konštrukcie.

Na základe predstavenej metodiky preto navrhujeme rozlišovať doteraz vágne používané termíny **model** a **konštrukcia** vo frazeológii nasledovne: **frazeologizované modely** sú štruktúry najvyššieho stupňa abstrakcie obsahujúce len usporiadanie prvkov kategoriálnej úrovne v ich všeobecnej syntaktickej formácii, **frazeologizované konštrukcie** sú variantné konštrukčné realizácie abstraktného modelu na úrovni morfológických prvkov a ich syntaktického usporiadania, **konštrukčný frazeologizovaný vzorec** je jedna jednotlivá ustálená frazeologizovaná konštrukcia a vzorec s konkrétnou realizovanou lexikálnou náplňou navrhujeme označovať ako **konštrukčné frazémy**.

Hlavné poznatky možno zhrnúť nasledovne:

1) Obmedzená variabilita frazeologizovaných konštrukcií: Hoci sa predpokladalo, že frazeologizované konštrukcie majú voľnú lexikálnu náplň, výskum ukazuje, že ich variabilita je limitovaná a podlieha preferenčným vzorcom.

2) Prepojenie pomenovacej a pragmatickej funkcie: Lexikálna variabilita nie je úplne otvorená, ale riadi sa funkčnými a pragmatickými faktormi, čo vedie k stabilným vzorcom používania.

3) Presná metodika na identifikáciu variabilných a fixných prvkov: Postupné testovanie cez CQL-príkazy umožňuje systematicky skúmať, ktoré prvky v konštrukciách sú rigidné a ktoré podliehajú variabilite.

4) Dynamická analýza vetnočlenských vzorcov: Metóda umožňuje skúmať rôzne lexikálne a morfológické variácie, vrátane osobitosti synsémantik ako fixných prvkov konštrukcií, a odhaľovať limity kombinácií.

5) Extrakcia „otvorených“ frazeologizovaných konštrukcií: Definovaním variabilných slotov a obmedzením dĺžky extrahovaných segmentov sa dajú efektívne skúmať aj voľnejšie frazeologické vzorce.

6) Identifikácia typických reakčných echo-konštrukcií: Metóda dokáže zachytiť frazeologizované vzorce odpovedí v dialógoch a skúmať ich vzťah k iniciačným stimulom.

7) Možnosť skúmania frazeológie v širšom syntaktickom kontexte: Metóda umožňuje extrahovať frazeologizované konštrukcie na rôznych úrovniach abstrakcie a analyzovať ich v rámci širšieho kontextu.

8) Terminologické spresnenie: Navrhujeme terminologicky rozlišovať frazeologizované (konštrukčné) modely, frazeologizované konštrukcie, konštrukčné frazeologizované vzorce a konštrukčné frazémy.

Tieto poznatky môžu prispieť k lepšiemu porozumeniu dynamiky jazyka, pretože frazeologizované konštrukcie ponúkajú dôležité informácie o fungovaní jazyka ako lexikálno-gramatického kontinua.

Literatúra

- BURGER, H. (2015): *Phraseologie – Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. 5. Aufl. Berlin: Erich Schmidt.
- ČERMÁK, F. (2007): *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praha: Karolinum.
- ČERMÁK, F. (2009): České frazémy a idiomy propoziční. In: *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy větné*. Praha: Leda, 1241 – 1267.
- ČERNÝŠEVA, I. (1975): Phraseologie. In: Stepanova, M. – Černýševa, I. (eds.): *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Moskau: Vyššaja škola, 198 – 261.
- CROFT, W. – CRUSE, D. A. (2004): *Cognitive Linguistics*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- DOBROVOESKIJ, D. (2011): Phraseologie und Konstruktionsgrammatik. In: Lasch, A. – Ziem, A. (eds.): *Konstruktionsgrammatik III: Aktuelle Fragen und Lösungsansätze*. Tübingen: Stauffenburg, 111 – 130.
- DOBROVOESKIJ, D. (2018): Sind Idiome Konstruktionen? In: Steyer, K. (ed.): *Sprachliche Verfestigung: Wortverbindungen, Muster, Phrasem-Konstruktionen*. Tübingen: Narr Francke Attempto, 11 – 23.
- DONALIES, E. (2009): *Basiswissen deutsche Phraseologie*. Stuttgart: A. Francke Verlag.
- ĎURČO, P. (2022): Variantnosť v ustálených konštrukciách. In: Kováčová, V. (ed.): *Aspekty literárno-vedné a jazykovedné V. Zborník Katedry slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku*. Ružomberok: Verbum – vydavateľstvo KU, 84 – 92.
- ĎURČO, P. (2024): Phrasemkonstruktionen. Klassifikation und Methodik der Extraktion von Daten aus Korpora. In: Braxatorisová, A. (ed.): *Synsemantika in Phrasemkonstruktionen im Deutschen und in anderen Sprachen*. Berlin: Logos Verlag, 13 – 30.
- ĎURČO, P. – MLACEK, J. et al. (1995): *Frazeologická terminológia*. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK.
- ĎURČO, P. – PAVLOVA, A. – BRAXATORISOVÁ, A. (2025): Function Words in Phraseme Constructions (Using the Example of Russian and Slovak Phraseological Constructions). Sytar, H. – Schillová, A. – Skwarska, K. – Veselý, V. (eds.): *Synsémantické slovní druhy ve slovanských jazycích*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, 29 – 46.
- FEILKE, H. (1996): *Sprache als soziale Gestalt*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- FILLMORE, Ch. – KAY, P. – O’CONNOR, M. C. (1988): Regularity and Idiomaticity in grammatical constructions: the case of *let alone*. In: *Language*, 64/3, 501 – 538. DOI: <https://doi.org/10.2307/414531>
- FINKBEINER, R. (2017): “Argumente Hin, Argumente Her.” Regularity and Idiomaticity in German N Hin, N Her. In: *Journal of Germanic Linguistics*, 29/3, 205 – 258. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1470542716000234>
- FLEISCHER, W. (1997): *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer.
- GOLDBERG, A. E. (2006): *Constructions at Work: The Nature of Generalization in Language*. Oxford: Oxford University Press.
- HÄUSERMANN, J. (1977): *Phraseologie. Hauptprobleme der deutschen Phraseologie auf der Basis sowjetischer Forschungsergebnisse*. Tübingen: de Gruyter.
- HORECKÝ, J. (1997): Návrh na vymedzenie frazémy. In: Ďurčo, P. (ed.): *Frazeologické štúdie*. Bratislava: Esprima, 78 – 81.
- IOMDIN, L. L. (2006): Mnogoznačnye sintaksičeskie frazemy: meždu leksikoj i sintaksisom In: *Komp’juternaja lingvistika i intellektualnye tehnologii: Trudy meždunarodnoj konferencii «Dialog 2006»*. Moskva: Izdatel’stvo RGGU, 202 – 206. [on-line: <https://dialogue-conf.org/media/1955/iomdinl.pdf>, 29.03.2025]
- IOMDIN, L. L. (2015): Konstrukcii mikrosintaksisa, obrazovannye russkoj leksemoj raz. In: *SLAVIA, časopis pro slovanskou filologii*, 84/3, 291 – 306. [on-line: <http://iitp.ru/upload/publications/7304/05%20Iomdin.pdf>, 29.03.2025]
- KAY, P. – FILLMORE, Ch. J. (1999): Grammatical Constructions and Linguistic Generalizations: The What’s X Doing Y? Construction, In: *Language*, 75/1, 1 – 33.

- MARTÍ SOLANO, R. (2013): From Idiom Variants to Open-Slot Idioms: Close-Ended and Open-Ended Variational Paradigms. In: Szerszunowicz, J. – Nowowiejski, B. – Yagi, K. – Kanzaki, T. (eds.): *Research on Phraseology across Continents*. Vol. II. Białystok: University of Białystok Publishing House, 167 – 180.
- MELČUK, I. (2021): Morphemic and Syntactic Phrasemes. In: *Yearbook of Phraseology*. Vol. 12. London – New York: De Gruyter-Mouton, 33 – 74.
- MELLADO BLANCO, C. (2022): Phraseology, patterns and Construction Grammar. An introduction. In: Mellado Blanco, C. (ed.): *Productive Patterns in Phraseology and Construction Grammar: A Multilingual Approach*. Berlin/Boston: De Gruyter, 1 – 25.
- MELLADO BLANCO, C. (2023): From idioms to semi-schematic constructions and vice versa. The case of [a un paso de X]. In: Hennecke, I. – Wiesinger, E. (eds.): *Constructions in Spanish*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 103 – 128.
- METERC, M. – PALLAY, J. (2019a): Nekonvenčné repliky ako osobitný typ frazém a paremiologický žánr. Definícia a pilotný anketový výskum. In: *Slovenská reč*, 84/1, 47 – 71.
- METERC, M. – PALLAY, J. (2019b): Unconventional replies: a special type of phraseme and a paremiological genre. In: *Proverbium – Yearbook*, 36/1, 165 – 181.
- MIEDER, W. (2004): *Proverb: A Handbook*. Bloomsbury: Academic.
- MLACEK, J. (1976): Syntaktická frazeológia. In: *Jazykovedný časopis*, 27/1, 134 – 144.
- MLACEK, J. (1985/1986): Paradoxy frazeológie: ustálenosť – variantnosť frazém. In: *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 32/8, 295 – 299.
- MLACEK, J. (2000): Princípy aktualizovania frazém. In: Buzássyová, K. (ed.): *Človek a jeho jazyk. I. Jazyk ako fenomén kultúry*. Bratislava: Veda, 286 – 295.
- MLACEK, J. (2001): *Tvary a tváre frazém v slovenčine*. Bratislava: Stimul.
- MLACEK, J. (2007): *Štúdie a state o frazeológii*. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku.
- OLOŠTIAK, M. – IVANOVÁ, M. (2013): *Kapitoly z lexikológie (Lexikálna syntagmatika a viacslovné pomenovania)*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- OLOŠTIAK, M. et al. (2015): *Viacslovné pomenovania v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- PIUNNO, V. (2022): Coordinated constructional intensifiers: patterns, function and productivity. In: Mellado Blanco, C. (ed.): *Productive Patterns in phraseology and Construction Grammar*. Berlin: Mouton De Gruyter, 133 – 163.
- STEYER, K. (2013): *Usuelle Wortverbindungen. Zentrale Muster des Sprachgebrauchs aus korpusanalytischer Sicht. (Studien zur Deutschen Sprache 65)*. Tübingen: Narr.
- STEYER, K. (ed.) (2018): *Sprachliche Verfestigung. Wortverbindungen, Muster, Phrasem-Konstruktionen. (Studien zur Deutschen Sprache 79)*. Tübingen: Narr.
- ŠMELĚV, D. N. (1977): *Sovremennyy russkij jazyk: Leksika*. Moskva: Nauka, 327 – 330.
- ŠVEDOVA, N. J. (1960): *Očerki po sintaksisu russkoj razgovornoj reči*. Moskva: Akademija nauk SSSR, 270 – 279.
- ŠVEDOVA, N. J. (1970): *Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*. Moskva: Nauka, 546 – 576.
- TAYLOR, J. R. (2014): Cognitive Linguistics. In: Allan, K. (ed.): *The Routledge Handbook of Linguistics*. London/New York: Routledge, 455 – 469.
- VELIČKO, A. V. (1996): *Sintaksičeskaja frazeologija dla russkich i inostrancev: Učebnoe posobie*. Moskva: Filologičeskij fakul'tet MGU im. M. V. Lomonosova.
- VELIČKO, A. V. (2017): *Predloženiya frazeologizirovannoj struktury v russkom jazyke*. Avtoreferat. Nižnij Novgorod. [on-line: <https://www.dissercat.com/content/predlozheniya-frazeologizirovannoi-struktury-v-russkom-yazyke/read>, cit. 29. 3. 2025]
- ZIEM, A. (2018): Construction Grammar meets Phraseology: eine Standortbestimmung. In: *Linguistik Online*, 90/3, 3 – 19.

ZIEM, A (2022): Konstruktionelle Arbeitsteilung im Lexikon-Grammatik-Kontinuum: das Beispiel sprachlicher Kodierungen von Quantität. In: Mellado Blanco, C. – Mollica, F. – Schafroth, E. (eds.): *Konstruktionen zwischen Lexikon und Grammatik Phrasem-Konstruktionen monolingual, bilingual und multilingual*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 21 – 53.

Internetové zdroje

- [1] https://terminologickyportal.sk/wiki/Term%C3%ADn:syntaktick%C3%A1_frazeol%C3%B3gia (cit. 10. 12. 2024).
- [2] <https://bonito.korpus.sk/index.html> (cit. 15. 12. 2024).
- [3] http://aranea.juls.savba.sk/aranea/run.cgi/first?corpname=OmniSIPu_a&reload=1 (cit. 15. 12. 2024).

Peter Ďurčo

Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Filozofická fakulta

Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava

E-mail: peter.durco@ucm.sk

ORCID: 0000-0002-7538-3689

SOMATICKÁ FRAZEOLÓGIA V SLOVENSKÝCH MEDIÁLNYCH KOMUNIKÁTOCH¹

Marieta Hrivnák Pastorková

HRIVNÁK PASTORKOVÁ, M. (2025): Somatic Phraseology in Slovak Media Discourse. In: *Slovenská reč*, 90/1, 51 – 79.

Abstract: The presented study focuses on somatic phraseology, i.e. phraseological units that contain parts of the human body in publicistic texts of Slovak media discourse. The study aims to indicate the extent to which somatisms participate in phraseological units and to elucidate their distribution along the centre-periphery axis. The theoretical basis is rooted in Cognitive linguistics, Ethnolinguistics and Stylistics. Relevant concepts include the principle of anthropocentrism, the prototype theory, experiential realism, conceptual metaphor, and the linguistic image of the world. Selected texts from two journals, *Hlavné správy* and *SME*, are analyzed via two separate corpora. The identified somatic phraseological units are assorted based on the rate of occurrence – the criteria being the frequency of somatic components and productivity of somatisms in the formation of phraseological units. The paper also addresses building the expressiveness of publicistic text using somatic phraseology.

Keywords: somatic phraseology, somatism, cognitive linguistics, ethnolinguistics, centre – periphery, media discourse, corpus analysis.

Článok v skratke:

- Príspevok obsahuje výsledky korpusovej analýzy sekcie komentárov vybraných slovenských denníkov – *Hlavné správy* a *SME*.
- Komentáre boli spracované prostredníctvom korpusovej analýzy v korpusoch vytvorených v programe AntConc; vyhladávaných bolo 107 somatizmov a následne bola zisťovaná miera ich participácie vo frazémach.
- Výsledky výskumu poukazujú na mieru výskytu somatizmov participujúcich vo frazémach v skúmaných korpusoch a na ich distribúciu na osi centrum – periféria vzhľadom na kritérium frekvencie a produktivity.
- Výskyt somatických frazém v skúmaných korpusoch súvisí s princípom antropocentrizmu v ľudskom myslení a jazyku. Somatické frazémy taktiež predstavujú jeden zo spôsobov expresivizácie publicistického textu.

1. ÚVOD

Frazeológia ako databanka ľudovej znalosti o svete predstavuje zovšeobecnenie ľudskej skúsenosti, reflektuje náhľady, postoje, hodnoty a ďalšie aspekty jazy-

¹ Štúdia vznikla s podporou grantu VEGA č. 1/0211/24 – *Kultúrne-kognitívny kontext telesnosti v jazyku* a grantu VEGA č. 1/0008/24 – *Aktuálne trendy emocionálno-expresívneho lexikónu v slovensko-francúzskej kontrastívnej perspektíve*.

kového a kultúrneho spoločenstva. Ako jazykovedná disciplína nachádza frazeológia svoje uplatnenie v mnohých oblastiach súčasného slovenského jazykovedného výskumu. S rozmachom kognitívnych vied a ich prieniku do oblasti jazykovedy sa aj v skúmaní frazeológie dostáva k slovu hľadisko kognitívnej lingvistiky, ktorá nahliada na jazyk cez prizmu ľudskej telesnej a zmyslovej skúsenosti. Skúsenostný realizmus a antropocentrizmus ako piliere kognitívnej lingvistiky v rámci skúmania frazeológie nadväzujú na výskumné otázky etnolingvistiky alebo kultúrnej lingvistiky, ktorá sa zaoberá vyobrazením kolektívneho kultúrneho vedomia spoločnosti v jazyku a textoch. Etnolingvistický koncept jazykového obrazu sveta vychádza z ustálených, kultúrne ukotvených významov, ktoré sú vo veľkej miere dochované práve vo frazeológii. Z hľadiska antropocentrického vnímania sveta nás zaujímajú najmä somatické frazémy obsahujúce ako komponent pomenovanie časti ľudského tela. Základné vlastnosti frazém ako obraznosť a inherentná expresivita nás zároveň nabádajú k pohľadu na ich využitie v súčasnom mediálnom diskurze ako prostriedku zvyšujúcom expresivitu a čitateľskú príťažlivosť mediálneho komunikátu.

Na základe uvedeného sme sa v štúdiu zamerali na skúmanie výskytu somatických frazém vo vybraných mediálnych komunikátoch, na zisťovanie rozvrstvenia jednotlivých somatických komponentov a ich využiteľnosť v rámci expresivizácie publicistického textu. Konkrétne sme sa zamerali na žáner komentára v dvoch denníkoch – v mienkotvornom denníku SME^[1] a v alternatívnom denníku Hlavné správy^[2]. Cieľom príspevku je poukázať na mieru výskytu somatizmov participujúcich vo frazémach v rámci korpusového materiálu pozostávajúceho z vybraných mediálnych komunikátov a objasniť ich rozmiestnenie v rámci spektra na osi centrum – periféria z hľadiska frekvencie a produktivity. Teoreticko-metodologické východiská príspevku tvoria výskumy v oblasti kognitívnej lingvistiky a etnolingvistiky, s presahom do štylistiky.

2. TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ

2.1. INTERDISCIPLINÁRNY CHARAKTER SKÚMANIA SOMATICÝCH FRAZÉM V MEDIÁLNO M DISKURZE

2.1.1. Kognitívningvistická zložka

Pre jednotné uchopenie teoretickej bázy príspevku považujeme za dôležité vymedziť ponímanie kognitívnej lingvistiky a etnolingvistiky tak, ako je uplatňované v tomto príspevku. Vo všeobecnosti sa v chápaní týchto konceptov prikláňame k lublinskej etnolingvistike, ako aj k českým kultúrno-kognitívnym výskumom, ktoré sa zaoberajú skúmaním vzťahu jazyk – myseľ – kultúra v zmysle dvoch vzájomne sa prelínajúcich rovín. Ide o prepojenie kognitívneho aspektu s aspektom sociálno-kultúrnym, ktoré môžeme označiť zjednocujúcim pojmom kognitívna etnolingvis-

tika.² Kognitívna lingvistika aplikuje poznatky o zákonitostiach ľudskej mysle na mechanizmy fungovania prirodzeného jazyka. Na základe toho možno vymedziť univerzálne utvárajúce hĺbkovú štruktúru ľudského kognitívneho systému; ide napríklad o koncepty „tělesnosti, schopnosti myšlení v dimenzích metafory, schopnosti kategorizovat“ (Vaňková a kol. 2005, s. 47). Uvedené skutočnosti vyplývajú z princípu antropocentrizmu, podľa ktorého telesné a zmyslové prežívanie predstavuje primárnu poznávaciu a skúsenostnú bázu (Vaňková 2012, s. 65 – 66). S týmto súvisí aj skúsenostný realizmus (experiential realism), ktorý tvorí filozofické východisko kognitívnej lingvistiky, a ktorý zdôrazňuje antropocentrický charakter jazyka (Lakoff – Johnson 2002; Vaňková 2007). Inými slovami, jazyk odráža subjektívnu skúsenosť konkrétneho používateľa jazyka.

2.1.2. Etnolingvistická zložka

Druhá zložka kognitívno-etnolingvistického bádania sa zaoberá spôsobom, akým jazyk reflektuje spoločenské a kultúrne vedomie určitého jazykového spoločenstva. V podstate ide o manifestáciu Sapirovej-Whorfovej teórie jazykového relativizmu, podľa ktorej kultúra ovplyvňuje spôsob, akým myslíme, čo je následne ukotvené v jazyku.³ Spôsob konceptualizácie skutočnosti a jeho obraz v jazyku najlepšie reprezentuje pojem jazykový obraz sveta, ktorý predstavuje „běžně rozšířenou a obecně přijímanou, v širším slova smyslu lidovou (tj. kolektivní, společensky sdílenou) konceptualizaci skutečnosti, a vlastně i o mentalitu nositelů daného jazyka a kultury“ (Bartmiński 2016, s. 22). Ide pritom o „subjektovú“ predstavu či videnie sveta z hľadiska subjektu, pričom adjektívum „subjektový“ je relevantné aj pri chápaní predmetu záujmu kognitívnej etnolingvistiky: predpona „etno“ referuje na človeka ako na subjekt vnímajúci svet, teda „jak ‚lid‘ vidí svět“ (Bartmiński 2016, s. 22). Perspektíva bežného človeka je reflektovaná v jazyku, pričom v sebe akumuluje prvky spoločenstva, v ktorom daný subjekt žije, vrátane kultúrnych zvykov, hodnôt, presvedčení, povier, tradícií a celkovo vyobrazenia kolektívnej mentality tohto spoločenstva. Jazyk sa tak stáva nástrojom interpretácie kultúry a sveta, pričom zároveň „(j)azyk může interpretovat i sám sebe“ (Bartmiński 2016, s. 20). V jazyku sú tieto kultúrne aspekty ukotvené v gramatike, slovnej zásobe, frazeológii, ako aj v textoch ľudovej slovesnosti (Bartmiński 2016).

² Označenie kognitívna etnolingvistika sa čoraz častejšie používa v súvislosti s Bartmińského prácami v oblasti etnolingvistiky, keďže sám autor zdôrazňuje jej „úzky vztah nejen k etnologii a kulturní antropologii, ale i ke kognitivní lingvistice“ (Vaňková 2016, s. 139). I. Vaňková vo svojich prácach operuje so synonymným pojmom „kognitivně-kulturní lingvistika“ (1999), pričom argumentuje, že v rámci skúmanej jazykovednej oblasti môžeme hovoriť skôr o kognitívnom prístupe k jazyku ako o kognitívnej lingvistike (Vaňková a kol. 2005, s. 22).

³ Bližšie sa Sapirovej-Whorfovej teórii či hypotéze jazykového relativizmu venujú nasledovné publikácie: Vaňková a kol. 2005; Vaňková 2007; Bartmiński 2016 a ďalšie.

2.1.3. Obraznosť frazémy a metafora

Pri skúmaní jazykového obrazu sveta sa do popredia dostáva konotačná zložka významovej štruktúry slova. Konotácie predstavujú nadstavbovú významovú zložku slova, ktorá na rozdiel od denotácie poskytuje širšie významové asociácie, reflektujú zároveň aj hodnotiace stanovisko hovoriaceho.⁴ Tu sa k slovu dostávajú práve frazémy, ktoré ako „kultúrne konzervy“ reflektujú postoje používateľov jazyka na celospoločenskej úrovni.⁵ Ide pritom o „myšlienkovú, poznávaciu, hodnotiacu, mravnú a diskurzívnu úroveň“, ktorá zároveň zahŕňa „mieru expresívnosti“. ⁶ Axio-logický aspekt je vo frazeológii výrazne prítomný práve vďaka subjektívite konotačnej zložky významu. Okrem uvedených vlastností sa za esenciálnu vlastnosť frazém považuje ich obraznosť, ktorá „vzniká ako dôsledok desémantizácie slov, ktoré sa stávajú komponentmi frazémy“. ⁷ Obraznosť a prenášanie významu sú súčasťou skúmania frazém aj z hľadiska kognitívnej lingvistiky v rámci teórie konceptuálnej metafory, ktorá sa zakladá na princípe antropocentrizmu. Konceptuálna metafora využíva kognitívnu schopnosť človeka kategorizovať javy do kategórií či domén, čo umožňuje prenos významu alebo tzv. sémantické mapovanie z jednej domény do druhej (Lakoff – Johnson 2002). Najčastejšie ide o zobrazovanie abstraktných konceptov prostredníctvom človeku známych, fyzicky uchopiteľných objektov alebo zmyslovo vnímateľných konceptov, medzi ktoré patria aj somatizmy. V dôsledku toho sa v jazyku objavuje množstvo výrazov s preneseným významom (vrátane frazém) obsahujúcich pojmy týkajúce sa ľudského tela.

2.1.4. Využitie frazém v publicistických textoch

Koncept jazykového obrazu sveta je relevantný aj z hľadiska štylistiky (či pragmaštylistiky) publicistického textu, konkrétne komentára, ktorý ako analytický žáner poskytuje priestor na šírenie určitej názorovej platformy, na hodnotenie javov spoločnosti a na persváziu percipienta (ktorým je masová verejnosť) o určitom uhle pohľadu. V rámci toho istého jazykového spoločenstva tak môže dochádzať k diferenciácii, až polarizácii spoločenských skupín – môžeme hovoriť o opozícii my – oni (Pajdzińska 2007, s. 28). Z tohto dôvodu sme ako cieľové médiá pre náš výskum zvolili mienkotvorný denník *SME* a alternatívne médium *Hlavné správy*, keďže v ich komunikačnom aparáte sa výrazne manifestuje subjektivizovaný uhol pohľadu

⁴ Konotácie považujeme za dôležité najmä pre ich schopnosť obsiahnutia kultúrno-spoločenského vedomia. V rámci ich teoretického spracovania vychádzame z nasledujúcich prác: Vaňková 1999; Bartmiński 2016; Tokarski 2007; Hladká – Vaňková 2017.

⁵ Uvedme aj lexikografické stanovisko R. Blatnej: „Mnohé z týchto konotácií je pak východiskem pro tvoření frazémů“ (1995, s. 85).

⁶ Heslo *frazéma ako fakt kultúry* (Mlacek – Ďurčo a kol. 1995).

⁷ Heslo *obraznosť frazémy; prenesenosť významu; metaforickosť frazémy; figuratívnosť frazémy* (Mlacek – Ďurčo a kol. 1995).

na svet. O napätí či stieraní hraníc medzi „fakticitou a postojom k nej“ hovorí aj V. Patráš, ktorý poukazuje na to, že „publicistický prístup k príprave a napísaniu mediálneho produktu sťažuje rozlišovanie faktu od názoru v mediálnom komunikáte“ (2021, s. 62).

V rámci zvyšovania miery subjektivity textu autori komentárov často siahajú po prostriedkoch expresivizácie textu; jedným z nich je aj využívanie frazém, ktoré sa vyznačujú inherentnou expresivitou.⁸ Potenciál využiteľnosti frazeológie v publicistike je daný najmä významovou stabilitou frazém a ich hodnotiacim potenciálom.⁹ V monografii *Dynamika súčasnej slovenskej frazeológie (fond somatických frazém)* sa D. Baláková zaoberá živými, lexikograficky zaznamenanými somatickými frazémami v publicistických textoch, pričom predstavuje vyčerpávajúcu typológiu frazeologických jednotiek vzhľadom na stupeň ich adaptácie a transformácie v závislosti od normy; okrem invariantnej a variantnej podoby frazém poukazuje na aktualizácie frazém, teda na realizačné podoby odrážajúce „zámernú snahu o inovovanie niektorého či viacerých komponentov, zmenu štruktúry, prestavbu až deštrukciu frazémy, prípadne kombinované modifikácie“ (2011, s. 212). Aktualizované frazémy považuje za súčasť lexikálneho inventára komentára aj V. Patráš, podľa ktorého kontúry slovnej zásoby tohto žánra vymedzujú „žurnalistické póly automatizácia – aktualizácia“ (2021, s. 65). Frekventovaným javom v súčasnej publicistike je aj utváranie frazeologických neologizmov, ktoré sú často dôsledkom už spomínaných aktualizčných procesov (Baláková 2011). Pri skúmaní premenlivosti frazém sa v rámci dištinkcie invariant – variant – aktualizácia zohľadňujú aj faktory ako zámernosť – nezámernosť, funkčnosť – nefunkčnosť a frazeologická kompetencia – inkompetencia; na celkovú štylistiku textu výrazne vplýva najmä frazeologická kompetencia produktora textu (Baláková 2011, s. 212 – 213). V dôsledku nedostatočnej schopnosti autora rozlíšiť frazeologickú normu a zachovať pri modifikovaní frazém ich archisému môže dochádzať k deštrukcii frazémy. Okrem toho má nadmerná snaha o inovovanie často za následok nepochopenie autorského zámeru zo strany recipienta textu, keďže frazeologická kompetencia masového čitateľa fluktuje v závislosti od ďalších faktorov, akými sú napr. vzdelanie, čitateľská kompetencia a pod. Problematikou realizačných podôb frazém sa zaoberá aj J. Mlacek v publikácii *Tvary a tváre frazém v slovenčine*, v ktorej sa zameriava na petrifikované jednotky, varianty frazém (morfológické, syntaktické, lexikálne a ďalšie), ako aj na aktualizácie frazémy vrátane frazeologickej deštrukcie (2007, s. 88, 102, 143).

⁸ Vychádzame z klasifikácie typov expresivity podľa J. Zimu (1961).

⁹ Heslo *Frazeológia v publicistike* (Mlacek – Ďurčo a kol. 1995). Využiteľnosťou frazém v mediálnych textoch sa zaoberajú aj ďalší lingvisti, pre účely príspevku do pozornosti uvádzame aspoň nasledovné mená: Baláková 2011, s. 209; Ivanová-Šalingová 1968, s. 163; Jasinská 2019; Patráš 2021 a ďalšie.

V rámci skúmania frazém považujeme za podstatné spomenúť aj aspekt neverbálnej komunikácie, ktorý je obsiahnutý v niektorých typoch frazém. Ide o tzv. kinegramy, ktoré predstavujú „konvencionalizované, jazykovo kódované neverbálne konanie“ (Burger 1998, podľa Bendíková 2017, s. 57).¹⁰ Hoci požiadavky na vlastnosti ideálneho kinegramu sa môžu líšiť, vo všeobecnosti medzi ne môžeme radiť frazémy znázorňujúce mimiku alebo gesto, ktoré sa vyznačujú zámernosťou a zo semiotického hľadiska majú konkrétny komunikačný význam (Bendíková 2017). Tento typ frazém vyčleňuje už E. Smiešková (hoci neuvádza konkrétne označenie kinegram) ako frazémy, ktorých východiskom sú „mimojazykové komunikatívne fakty“, a teda sú založené na slovnom opise gesta alebo mimiky (1984, s. 81).

2.2. KATEGORIZÁCIA SOMATIZMOV Z KOGNITÍVNEHO HĽADISKA

V rámci kognitivistického prístupu k skúmaniu somatických frazém uplatňujeme už uvedený koncept ľudskej schopnosti kategorizácie, pod ktorou rozumieme triedenie javov na základe spoločných, resp. odlišných vlastností. Ide o tzv. prototypovú teóriu rozvinutú Eleanor Roschovou, v rámci ktorej sa uplatňuje opozitná schéma CENTRUM – PERIFÉRIA (Lakoff 1987, s. 274). Podstatou tejto schémy je odstupňovanie členov radiálne koncipovanej kategórie v zmysle určenia najideálnejšieho reprezentanta danej kategórie, ako aj menej reprezentatívnych členov, nachádzajúcich sa na periférii tejto kategórie. Lakoff zavádza obdobný pojem centralita, ktorú chápe ako „myšlienku, že niektoré členy kategórie môžu predstavovať 'lepšie príklady' danej kategórie ako ostatné“ (1987, s. 12).¹¹

Človek hodnotí javy a objekty okolitého sveta na základe svojej vlastnej skúsenosti, teda podľa miery dôležitosti, ktorú im pripisuje. Podľa amerických kognitívnych lingvistov môžeme vymedziť tri druhy skúsenosti: 1) telesnú skúsenosť (experience of the body), 2) skúsenosť fyzického okolia (experience of physical environment) a 3) kultúrnu skúsenosť (experience of the culture) (Rohrer 2007, s. 33). V rámci vnímania ľudského tela sa tak do centra pozornosti dostávajú tie orgány, ktoré sú pre človeka esenciálne z hľadiska prežitia, orientácie a fungovania v priestore, z kultúrno-komunikačného hľadiska a pod. Na druhej strane sa na periférii ľudského konceptuálneho systému nachádzajú orgány, ktoré sú pre človeka menej dôležité. Napríklad Lakoff na základe telesnej skúsenosti považuje telo a vnútorné orgány za centrálné časti tela, zatiaľ čo prsty a vlasy radí z hľadiska telesného prežívania k periférnym somatizmom (1987, s. 274).

¹⁰ Názor, že ide o „syntagmy, ktoré okrem svojho frazeologického významu označujú aj konkrétny neverbálny komunikát, na báze ktorého sú utvorené“, zastáva aj Šichová (2013, podľa Bendíková 2017, s. 57).

¹¹ Preložené autorkou príspevku z pôvodného textu: „The idea that some members of a category may be „better examples“ of that category than others.“ (Lakoff 1987, s. 12).

Kategorizácia častí ľudského tela je reflektovaná aj v distribúcii somatizmov vo frazeológii. V nasledujúcej časti príspevku predstavíme výsledky výskumov realizovaných E. Smieškovou a D. Balákovou. Príspevok E. Smieškovej *Názvy častí tela v lexikálnom zložení slovenských frazeologizmov* (1984) sa viaže na analýzu somatických komponentov v lexikograficky, resp. širšie vo frazeologických dielach registrovaných frazémach; nejde teda o vyčerpávajúci súhrn všetkých frazém obsahujúcich príslušné somatizmy. V prvom prípade autorka podáva kvantitatívny súhrn somatizmov participujúcich vo frazémach v *Slovníku slovenského jazyka* (SSJ), pričom výsledky svojho výskumu relativizuje, poukazujúc na viaceré potenciálne nevýhody SSJ ako zdrojového materiálu. Ide najmä o „relatívnu stručnosť prvých dvoch dielov a istú nedôslednosť a nevyváženosť v uvádzaní frazeologizmov“, skresľovanie výsledného počtu somatických frazém z dôvodu prítomnosti expresívnych synonym a s tým súvisiace označovanie častí tela živočíchov (Smiešková 1984, s. 82).¹²

Slovník slovenského jazyka (6 zv., 1959 – 1968; ďalej SSJ; podľa Smiešková 1984, s. 82)

- ≥ 20 : oko (123), hlava (75), jazyk (69), ruka (55), noha (53), srdce (46), prst (33), nos (25), krv (22), ucho (21);
- $20 - 10$: hrdlo, chrbát, nerv, krk, ústa, zub, zadok, dlaň, kosť, päta, koža, žila, tvár, mozog, brucho, črevo, vlas/vlasý;
- < 10 : fúz/fúzy (5), brada (5)

Následne E. Smiešková (1984, s. 83) podáva výsledky obdobne spracovaných somatizmov participujúcich vo frazémach registrovaných vo frazeologickom slovníku.

Malý frazeologický slovník (ďalej MFS)

- ≥ 20 : oko (58), hlava (44), ruka (32), noha (28), nos (26), jazyk (23), prst (22);
- $20 - 10$: ústa (17), srdce (17), zub (15);
- < 10 : žila, koža, ucho, dlaň, päta

Dynamika súčasnej slovenskej frazeológie (fond somatických frazém) (Baláková 2011, s. 296 – 315; ďalej DSSF)¹³

¹² Zároveň dodajme, že metodika autorky pri kvantifikácii somatizmov participujúcich vo frazémach nie je v príspevku detailne objasnená, v dôsledku čoho vyvstávajú nejasnosti pri spracovaní frazém s polysémantom ako somatickým komponentom, keďže v istých prípadoch sa údaje môžu vzťahovať na okruh frazém spracovaných v SSJ na úrovni polysémantu, v iných prípadoch ide o údaje, ktoré sa vzťahujú na istú lexiu (napríklad v prípade somatizmu *brada*).

¹³ Táto monografia reflektuje používanie somatických frazém vo vybraných mediálnych textoch. Dané údaje sú súčasťou prílohy diela.

- ≥ 20 : oko (86), hlava (82), ruka (73), srdce (53), noha (33), nos (27);
- 20 – 10: jazyk (20), tvár (20), krv (19), prst (17), zub (16), ústa (15), krk, chrbát (13), koža, nerv, ucho (12);
- < 10 : koleno, plece, vlas (9), kosť, päta (8), telo, žalúdok (7), slza (6), čelo, brucho, dlaň, hrdlo, hrst', slina (4), huba, päst', zadok, žil(k)a, žľ (3), bok, chlp, lono, lopatka, plece, pera, pot (2), bedrá, brada, brva, členok, fúz, hrud', kečka, kostra, lakeť, mandle, malíček, necht, obočie, pačesy, pás, pľúca, prsia, pupok, rebro, viečko (1)

V uvedených údajoch sa zreteľne črtá niekoľko tendencií. K najpočetnejšie zastúpeným somatizmom sa radia zmyslové orgány s prevenciou *oka* vo všetkých uvádzaných zdrojoch. **Oko** pre človeka predstavuje najdôležitejší zmyslový orgán najmä z dôvodu videnia – fenoménom zraku a videnia sa v slovenskom jazykovednom výskume zaoberala napr. A. Karčová (2014). Ďalšie zmyslové orgány nadobúdajú v dvoch prípadoch poradie: čuchový orgán **nos** a chuťový orgán **jazyk**, iba v SSJ je toto poradie obrátené. **Ucho** ako sluchový orgán sa ocitá medzi menej zastúpenými somatizmami. V rámci skúmania distribúcie (nielen) zmyslových somatizmov na osi centrum – periféria je však potrebné zohľadniť problematiku jazykového obrazu sveta, v ktorom sa nezohľadňuje iba samotná funkcia orgánov. V prípade zmyslových orgánov ich pozícia blízko centra teda nie je daná iba dôležitosťou zmyslov.¹⁴

Na druhom mieste sa vo všetkých troch zdrojoch zhodne umiestňuje **hlava** ako orgán, ktorý je považovaný za centrálny z hľadiska kognitívnych schopností človeka. Problematikou percepcie hlavy a srdca sa v nadväznosti na predstavovú schému CENTRUM – PERIFÉRIA zaoberá F. Santibáñez (2002, s. 195), ktorý poukazuje na fakt, že hoci z priestorového hľadiska hlava nepredstavuje centrum tela v striktnom ponímaní, v bežnej interakcii sa ľudská pozornosť najčastejšie zo všetkých vonkajších orgánov obracia práve k tomuto somatizmu. Oproti tomu **srdce** predstavuje priestorové aj funkčné stredisko tela, pričom však zrejme kvôli svojej pozícii vnútorného orgánu zastupuje z hľadiska početnosti nižšie pozície: v DSSF somatizmus *srdce* zaujíma 4. miesto, v SSJ 6. miesto a v MFS 9. miesto.

Ruka ako orgán – nástroj figuruje v dvoch prípadoch na 3. mieste, v SSJ sa nachádza na 4. mieste, čo vypovedá o vysokej miere centrality tohto orgánu. Vysoké zastúpenie má aj somatizmus **noha**; končatiny reprezentujú dôležitú súčasť tela človeka z hľadiska pohybu či manipulácie s predmetmi. Manipulácia je spoje-

¹⁴ V rámci skúmania jazykového obrazu somatizmov berieme do úvahy štyri dominantné profily, ktoré vymedzuje aj česká kognitívno-lingvistická obec: 1. vzhľad/manifestácia, 2. umiestnenie/lokalizácia, 3. funkcia, 4. gesto (Vaňková – Čurdová 2014). Podobnú kategorizáciu uplatňuje na základe prác A. Wierzbickej aj A. Krawczyk, ktorá vydeľuje tri druhy sém: 1. informácie o lokalizácii danej časti tela vzhľadom na umiestnenie na tele, ktorým zodpovedajú priestorové sémy; 2. informácie o fyzických vlastnostiach daných častí tela, ktorým zodpovedajú fyzické sémy; 3. informácie o funkčných vlastnostiach častí tela, ktorým zodpovedajú funkčné sémy (podľa Smiešková 1984, s. 84).

ná aj s frekvenciou somatizmu **prst**, ktorý zároveň môže slúžiť aj ako hmatový orgán. Z frekventovanejších somatizmov spomeňme aj **ústa** ako orgán slúžiaci na komunikáciu a príjem potravy a **tvár**, ktorá je esenciálna z hľadiska rozpoznávania človeka.

3. METODOLÓGIA

3.1. VÝSKUMNÁ VZORKA

Výskumnú vzorku tvoria všetky texty zo sekcie komentárov v denníku *SME* a v denníku *Hlavné správy*, ktoré boli zozbierané za časové obdobie dvoch mesiacov (komentáre publikované od 1. 6. 2024 do 31. 7. 2024).¹⁵ V prípade obrazového materiálu (karikatúry a pod.) boli textové bubliny prepísané manuálne. Zo získaných komentárov sme vytvorili dva samostatné korpusy, ktoré sme následne podrobili korpusovej analýze v programe AntConc.¹⁶ Korpus *Hlavné správy* obsahuje dokopy 149 komentárov, ktoré po prevedení na čistý text predstavujú 153 497 tokenov. Korpus denníka *SME* obsahuje dokopy 367 komentárov, ktoré po prevedení na čistý text predstavujú 189 734 tokenov.¹⁷

3.2. VÝSKUMNÉ POSTUPY A POUŽITÉ METÓDY

V rámci analýzy korpusov sme použili funkciu WORDLIST na vyhľadávanie všetkých tvarov deklinačnej paradigmy skúmaných somatizmov, ktorých celkový počet bol (vrátane synonym) 107.¹⁸ Súhrnný výskyt každého somatizmu v korpuse sme označili premennou *a*. Následne sme manuálne analyzovali jednotlivé konkordancie a na základe kontextu sme odlišili frazémy od bežných výrazov a nefrazeologických spojení. Celkový výskyt frazém obsahujúcich určitý somatizmus sme označili premennou *b*. Existenciu frazeologických jednotiek sme overovali v slovenských výkladových slovníkoch (*Slovník súčasného slovenského jazyka*, *Slovník slovenského jazyka*, *Krátky slovník slovenského jazyka*), v *Malom frazeologickom slovníku*, v publikácii *Človek a príroda vo frazeológii* od K. Habovštiakovej a E. Krošlákovej

¹⁵ Vzhľadom na súčasnú tendenciu k hybridizácii žánrov v elektronicky podmienenom mediálnom diskurze sme v rámci nášho výskumu upustili od snahy presne vymedziť žáner komentára a výber textov sme podriadili výlučne redakčnému roztriedeniu komunikátov do sekcie komentárov.

¹⁶ AntConc je softvér umožňujúci počítačové spracovanie konkordancií. Dôvodom využitia tohto programu na spracovanie textových dát bol zámer vytvoriť korpusy z dvoch vybraných denníkov s presne ohraničeným obdobím zberu dát a žánrovým zatriedením. Viac informácií o programe AntConc je dostupných na internete.^[3]

¹⁷ V príspevku označujeme korpus denníka *Hlavné správy* skratkou HS; pre korpus denníka *SME* je zachované označenie SME.

¹⁸ Súhrnný zoznam vyhľadávaných somatizmov je uvedený v Tabuľke 3. Súčasťou vyhľadávaných somatizmov sú nasledovné synonymá: pre somatizmus *hlava*: *gebuľa*; pre somatizmus *vlasy*: *kečka*, *pačesy*; pre somatizmus *ústa*: *huba*, *papuľa*; pre somatizmus *ústa* alebo *pera*: *gamba*; pre somatizmus *obočie* alebo *mihalnice*: *brvy*; pre somatizmus *končatiny*: *hnáty*, *úd* (lexéma *úd* zároveň označuje mužský pohlavný orgán, ktorý však vo frazémach nie je zastúpený); pre somatizmus *pás*: *driek*.

(1996) a v Zátureckého zbierke *Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky* (2018).¹⁹ Pri identifikácii frazém sme zohľadňovali realizačné podoby frazém registrovaných v slovníkoch vrátane ich variantov a aktualizácií; spojenia obsahujúce somatizmus, ktoré neboli zaznamenané v skúmaných slovníkoch, sme posudzovali individuálne podľa súčasných kritérií frazeologickosti.²⁰

Získané frazémy sme posudzovali na základe dvoch kritérií – frekventovanosti a produktivnosti. Kritérium frekventovanosti sa viaže na celkové zastúpenie frazém s daným somatickým komponentom vzhľadom na celý korpus. Frekventovanosť výskytu somatickej frazémy s daným somatickým komponentom sme vyjadrili závislostným vzťahom podielu počtu frazém obsahujúcich daný somatizmus a celkového počtu tokenov v korpuse. Vzorec pre výpočet frekventovanosti je teda $f = b/c$, kde premenná c označuje celkový počet tokenov v danom korpuse.

Na ilustráciu uvádzame výpočet frekventovanosti somatickej frazémy obsahujúcej somatizmus *chrbát*, ktorý participoval v dvoch frazémach v korpuse HS a v štyroch frazémach v korpuse SME. Na získanie frekventovanosti somatickej frazémy (SF) v korpuse HS sme vydělili hodnotu 2 celkovým počtom tokenov v korpuse HS (153 497) a pre korpus SME sme vydělili hodnotu 4 celkovým počtom tokenov v korpuse SME (189 734). Výsledky sme vzhľadom na malú číselnú hodnotu upravili do podoby e^{-5} .

Tabuľka 1. Výpočet frekventovanosti somatizmu *chrbát*

Somatizmus	Počet frazém obsahujúcich somatizmus (b)	Veľkosť korpusu (c)	Frekventovanosť somatizmu participujúceho vo frazémach $f = b/c$
chrbát (HS)	2	153 497	$1,303e^{-5}$
chrbát (SME)	4	189 734	$2,108e^{-5}$

¹⁹ Do úvahy sme brali aj také folklórne útvary, ktoré môžeme považovať za súčasť frazeológie, ako napríklad parémie, úslovia či pranostiky (Mlacek – Ďurčo a kol. 1995).

²⁰ Vychádzali sme z publikácií *Frazeologická terminológia* (Mlacek – Ďurčo a kol. 1995), *Vývin súčasnej frazeológie: východiská, podoby, uplatňovanie, akceptácia* (Mlacek – Baláková – Kováčová 2009), *Dynamika súčasnej slovenskej frazeológie (fond somatických frazém)* (Baláková 2011) a *Tvary a tváre frazém v slovenčine* (Mlacek 2007). Väčšina identifikovaných frazém v excerpovanom materiáli bola uvedená v skúmaných slovníkoch vo svojej invariantnej alebo variantnej podobe, čo považujeme za jeden z aspektov využívania frazeológie v publicistických textoch; t. j. preferencia lexikograficky registrovaných frazém, ktoré predstavujú bežnú súčasť frazeologickej kompetencie nielen autorov komentárov, ale aj cieľového publika. V skúmanom materiáli sa vyskytlo aj niekoľko aktualizovaných frazém, ktoré v rôznej miere odkazovali na pôvodnú frazému. Tiež sme zaznamenali viacero spojení obsahujúcich somatizmus, pri ktorých nešlo o frazeologickú alúziu ani frazeologický zvyšok (Mlacek 2007, s. 143) a taktiež nebolo možné identifikovať archisému. Takéto spojenia sme nezačlenili do súboru frazém, keďže nebolo zrejmé, či ide o okazionálny obrazný výraz alebo o frazeologický neologizmus; posúdenie takýchto výrazov by vyžadovalo hlbšie preskúmanie v rámci samostatnej štúdie zameranej na problematiku frazeologickej neologiky.

Na základe získaných výsledkov môžeme konštatovať, že frekventovanosť somatických frazém obsahujúcich somatický komponent *chrbát* je vyššia v korpuse SME. Uvedený postup sme zopakovali zvlášť pre korpus HS a pre korpus SME pre všetkých 107 somatizmov. Zohľadnením celkovej veľkosti korpusov sme získali relatívnu frekvenciu, čo nám umožnilo výsledky v oboch korpusoch vzájomne porovnávať.²¹ Na základe získaných výsledkov sme somatizmy participujúce vo frazémach rozmiestnili na osi centrum – periféria podľa zostupne zoradených hodnôt frekventovanosti, pričom sme vymedzili päť kategórií: I. centrálné somatizmy ($f \geq 5e^{-5}$); II. somatizmy so strednou až vyššou mierou centrality ($f = 3e^{-5} - 5e^{-5}$); III. somatizmy s nízkou mierou centrality ($f = 1,5e^{-5} - 3e^{-5}$); IV. periférne somatizmy ($f = 0,5e^{-5} - 1,5e^{-5}$); V. somatizmy s nulovou mierou participácie vo frazémach ($f = 0$).

V rámci kritéria frekventovanosti sme vyjadrili aj celkovú frekventovanosť somatických frazém v dvoch skúmaných korpusoch pomocou vzťahu podielu celkového počtu somatických frazém v korpuse a celkovej veľkosti korpusu.²² Získané údaje sme následne porovnali v rámci oboch korpusov.

Druhým kritériom, podľa ktorého sme spracúvali získané dáta, je kritérium produktivnosti, respektíve exponovanosti somatizmu ako súčasti frazémy v sledovanom korpuse.²³ Produktivnosť somatizmu sme vyjadrili ako percentuálny podiel počtu frazém obsahujúcich určitý somatizmus²⁴ a celkového počtu všetkých výskytov daného somatizmu v celom korpuse: $p = b/a \cdot 100$. Na ilustráciu uvádzame výpočet produktivnosti somatizmu *chrbát*, ktorej hodnotu sme v korpuse HS vypočítali ako $p = 2/6 \cdot 100$ a v korpuse SME $p = 4/10 \cdot 100$.

²¹ Vzorec pre výpočet frekventovanosti sme vytvorili na základe anglického článku týkajúceho sa porovnávania korpusov, v ktorom autor ponúka prehľad štatistických metód a postupov uplatňovaných v lingvistických a spoločenskovedných výskumoch zameraných na spracovanie dát; ide napríklad o MI (Mutual Information) štatistiku, Log-likelihood, multidimenzionálna analýza a ďalšie. Pre účely príspevku sme využili spôsob zápisu údajov v základnej kontingenčnej tabuľke a zjednodušený vzorec na výpočet relatívnej frekvencie slov v korpuse (Kilgariff, 2001).

²² Pre výpočet celkovej frekventovanosti všetkých somatických frazém v korpuse sme použili nasledovný vzorec: $(b_1 + b_2 + b_3 + \dots + b_{107} - y)/c$, kde $b_1 + b_2 + b_3 + \dots + b_{107}$ predstavujú čiastkové hodnoty frekventovanosti pre jednotlivé somatické frazémy; premenná y označuje počet duplicitných frazém, ktoré boli dôsledkom participácie dvoch odlišných somatizmov v rámci jednej frazémy. Po odpočítaní duplicitných frazém v korpuse HS (4) sme získali celkový počet frazém v tomto korpuse: $158 - 4 = 154$. Rovnako sme postupovali aj v korpuse SME, kde sme odpočítali 9 duplicitných frazém: $172 - 9 = 163$.

²³ Chápanie produktivnosti uplatnené v príspevku sa týka iba sledovaného korpusu a využitia frazém obsahujúcich somatický komponent ako dispozičných jednotiek, pričom nejde o absolútne vyjadrenie produktivnosti toho ktorého somatizmu v zmysle jeho schopnosti participovať vo frazémach mimo sledovanej materiálnej bázy.

²⁴ Pri výpočte produktivnosti operujeme s rovnakou premennou b ako pri výpočte frekventovanosti, keďže až na jednu výnimku (v prípade somatizmu *ruka*) platí vzťah ekvivalencie: počet frazém obsahujúcich daný somatizmus = počet výskytov daného somatizmu participujúceho vo frazémach. Výnimka je klarifikovaná v časti príspevku venovanom výsledkom produktivnosti somatizmov v skúmanom korpuse.

Tabuľka 2. Výpočet produktívnosti somatizmu *chrbát*

Somatizmus	Celkový výskyt somatizmu v korpuse (a)	Počet frazém obsahujúcich daný somatizmus (b)	Produktívnosť somatizmu ako súčasti frazém $p = b/a * 100$ (%)
chrbát (HS)	6	2	33,33 %
chrbát (SME)	10	4	40 %

Produktívnosť somatizmu *chrbát* v korpuse HS (33,33 %) je teda nižšia ako v korpuse SME (40 %). Rovnaký postup sme zopakovali zvlášť pre korpus HS a pre korpus SME pre všetkých 107 somatizmov. Na základe získaných výsledkov sme somatizmy podľa produktívnosti rozmiestnili na osi centrum – periféria, pričom sme znovu vymedzili päť kategórií: 1. centrálné somatizmy ($p \geq 75$ %); 2. somatizmy so strednou až vyššou mierou centrality ($p = 50$ % – 75 %); 3. somatizmy s nízkou mierou centrality ($p = 25$ % – 50 %); 4. periférne somatizmy ($p = 1$ % – 25 %); 5. somatizmy s nulovou produktívnosťou ($p = 0$ %).

4. VÝSLEDKY KORPUSOVEJ ANALÝZY

V nasledujúcej časti príspevku uvádzame výsledky výskumu a ich kvalitatívne zhodnotenie. Z celkového počtu somatizmov (107) sa vo frazémach vyskytovalo celkom 45 somatizmov, pričom niektoré sa nachádzali iba v jednom denníku, a v druhom nie. Somatizmy, ktoré sa vyskytovali iba vo frazémach v korpuse HS, sú: *líce, fúz, lono, mäso, kľb*. Somatizmy, ktoré sa vyskytovali iba vo frazémach v korpuse SME, sú: *pery, chlp, brvy, rameno, hrst', pačesy, žľč*. Celkovo 62 somatizmov nevystupovalo v komponentovom zložení frazém ani v jednom korpuse.²⁵ V nasledujúcej tabuľke uvádzame súhrnné dáta zobrazujúce frekventovanosť a produktívnosť analyzovaných somatizmov v obidvoch skúmaných korpusoch.

Tabuľka 3. Početnosť somatizmov a somatických frazém, frekventovanosť a produktívnosť frazém obsahujúcich daný somatický komponent

Por. číslo	Somatizmus	Počet výskytov somatizmu / Počet frazém obsahujúcich daný somatický komponent	Frekventovanosť f	Produktívnosť p
1.	hlava (HS)	100/26	$f = 16,938e^{-5}$	$p = 26$ %
	hlava (SME)	56/10	$f = 5,271e^{-5}$	$p = 16,07$ %
2.	kečka (HS)	0/0	0	
	kečka (SME)	0/0	0	

²⁵ Somatizmy s nulovým výskytom vo frazémach v obidvoch korpusoch: *kečka, gebuľa, gamba, papuľa, brada, čelúst', sánka, zrenica, viečko, mihalnica, hrdlo, šija, väzy, križe, lopatka, pazucha, lakeť, predlaktie, zápästie, dlaň, maliček, ukazovák, prostredník, prstenník, končatiny, hnáty, stehno, lýtko, členok, podošva, brucho, pupok, prsia, pás, driek, hrud', zadok, rit', telo, ňadrá, úd, bedro, bedrový kľb, bránica, pečeň, mandle, črevo, plúca, mechúr, pažerák, hrtan, hltan, ľadviny, chrbtica, lebka, kostra, rebro, bunka, šľacha, pot, sadlo, žila*.

3.	gebuľa (HS)	0/0	0	
	gebuľa (SME)	0/0	0	
4.	čelo (HS)	33/1	$f = 0,652e^{-5}$	$p = 3,03 \%$
	čelo (SME)	25/3	$f = 1,581e^{-5}$	$p = 12 \%$
5.	tvár (HS)	23/6	$f = 3,909e^{-5}$	$p = 26,09 \%$
	tvár (SME)	26/7	$f = 3,689e^{-5}$	$p = 26,92 \%$
6.	líce (HS)	1/1	$f = 0,652e^{-5}$	$p = 100 \%$
	líce (SME)	0/0	0	
7.	ústa (HS)	15/6	$f = 3,909e^{-5}$	$p = 40 \%$
	ústa (SME)	22/4	$f = 2,108e^{-5}$	$p = 18,18 \%$
8.	huba (HS)	3/1	$f = 0,652e^{-5}$	$p = 33,33 \%$
	huba (SME)	8/6	$f = 3,162e^{-5}$	$p = 75 \%$
9.	gamba (HS)	0/0	0	
	gamba (SME)	0/0	0	
10.	papuľa (HS)	0/0	0	
	papuľa (SME)	1/0	0	0
11.	pery (HS)	0/0	0	
	pery (SME)	2/1	$f = 0,527e^{-5}$	$p = 50 \%$
12.	zuby (HS)	5/4	$f = 2,606e^{-5}$	$p = 80 \%$
	zuby (SME)	4/2	$f = 1,054e^{-5}$	$p = 50 \%$
13.	jazyk (HS)	44/2	$f = 1,303e^{-5}$	$p = 4,55 \%$
	jazyk (SME)	34/3	$f = 1,581e^{-5}$	$p = 8,82 \%$
14.	oko (HS)	39/15	$f = 9,772e^{-5}$	$p = 38,46 \%$
	oko (SME)	43/18	$f = 9,487e^{-5}$	$p = 41,86 \%$
15.	zrenica (HS)	0/0	0	
	zrenica (SME)	0/0	0	
16.	viečko (HS)	0/0	0	
	viečko (SME)	0/0	0	
17.	mihalnica (HS)	0/0	0	
	mihalnica (SME)	0/0	0	
18.	obočie (HS)	2/2	$f = 1,303e^{-5}$	$p = 100 \%$
	obočie (SME)	2/2	$f = 1,054e^{-5}$	$p = 100 \%$
19.	brvy (HS)	0/0	0	
	brvy (SME)	1/1	$f = 0,527e^{-5}$	$p = 100 \%$

20.	nos (HS)	2/1	$f = 0,652e^{-5}$	$p = 50 \%$
	nos (SME)	5/3	$f = 1,581 e^{-5}$	$p = 60 \%$
21.	ucho (HS)	7/4	$f = 2,606e^{-5}$	$p = 57,14 \%$
	ucho (SME)	9/4	$f = 2,108e^{-5}$	$p = 44,44 \%$
22.	sánka (HS)	0/0	0	
	sánka (SME)	0/0	0	
23.	čelust' (HS)	0/0	0	
	čelust' (SME)	0/0	0	
24.	krk (HS)	2/1	$f = 0,652e^{-5}$	$p = 50 \%$
	krk (SME)	4/4	$f = 2,108 e^{-5}$	$p = 100 \%$
25.	hrdlo (HS)	1/0	0	0
	hrdlo (SME)	1/0	0	0
26.	vlas(y) (HS)	6/2	$f = 1,303e^{-5}$	$p = 33,33 \%$
	vlas(y) (SME)	6/1	$f = 0,527e^{-5}$	$p = 16,67 \%$
27.	pačesy (HS)	0/0	0	
	pačesy (SME)	1/1	$f = 0,527e^{-5}$	$p = 100 \%$
28.	chlp (HS)	0/0	0	
	chlp (SME)	1/1	$f = 0,527e^{-5}$	$p = 100 \%$
29.	brada (HS)	12/0	0	0
	brada (SME)	0/0	0	
30.	fúz(y) (HS)	1/1	$f = 0,652e^{-5}$	100 %
	fúz(y) (SME)	0/0	0	
31.	chrbát (HS)	6/2	$f = 1,303e^{-5}$	$p = 33,33 \%$
	chrbát (SME)	10/4	$f = 2,108e^{-5}$	$p = 40 \%$
32.	šija (HS)	0/0	0	
	šija (SME)	0/0	0	
33.	väzy (HS)	0/0	0	
	väzy (SME)	0/0	0	
34.	lopatka (HS)	0/0	0	
	lopatka (SME)	0/0	0	
35.	kříže (HS)	1/0	0	0
	kříže (SME)	1/0	0	0
36.	ruka (HS)	62/42	$f = 27,362e^{-5}$	$p = 70,97 \%$
	ruka (SME)	78/34	$f = 17,919e^{-5}$	$p = 47,44 \%$
37.	rameno (HS)	1/0	0	0
	rameno (SME)	4/1	$f = 0,527e^{-5}$	$p = 25 \%$

38.	plece (HS)	3/3	$f = 1,954e^{-5}$	$p = 100 \%$
	plece (SME)	7/6	$f = 3,162e^{-5}$	$p = 85,71 \%$
39.	pazucha (HS)	0/0	0	
	pazucha (SME)	2/0	0	0
40.	laket' (HS)	0/0	0	
	laket' (SME)	0/0	0	
41.	predlaktie (HS)	0/0	0	
	predlaktie (SME)	2/0	0	0
42.	zápästie (HS)	0/0	0	
	zápästie (SME)	0/0	0	
43.	dlaň (HS)	1/0	0	0
	dlaň (SME)	1/0	0	0
44.	hrst' (HS)	0/0	0	
	hrst' (SME)	1/1	$f = 0,527e^{-5}$	$p = 100 \%$
45.	päst' (HS)	1/1	$f = 0,652e^{-5}$	$p = 100 \%$
	päst' (SME)	2/1	$f = 0,527e^{-5}$	$p = 50 \%$
46.	prst (HS)	4/3	$f = 1,954e^{-5}$	$p = 75 \%$
	prst (SME)	16/9	$f = 4,743e^{-5}$	$p = 56,25 \%$
47.	malíček (HS)	0/0	0	
	malíček (SME)	0/0	0	
48.	ukazovák (HS)	0/0	0	
	ukazovák (SME)	0/0	0	
49.	prostredník (HS)	2/0	0	0
	prostredník (SME)	1/0	0	0
50.	prstenník (HS)	0/0	0	
	prstenník (SME)	0/0	0	
51.	palec (HS)	3/1	$f = 0,652e^{-5}$	$p = 33,33 \%$
	palec (SME)	2/2	$f = 1,054e^{-5}$	$p = 100 \%$

52.	necht (HS)	1/1	$f = 0,652e^{-5}$	$p = 100 \%$
	necht (SME)	3/1	$f = 0,527e^{-5}$	$p = 33,33 \%$
53.	končatiny (HS)	0/0	0	
	končatiny (SME)	2/0	0	0
54.	hnáty (HS)	0/0	0	
	hnáty (SME)	0/0	0	
55.	noha (HS)	12/5	$f = 3,257e^{-5}$	$p = 41,67 \%$
	noha (SME)	19/6	$f = 3,162e^{-5}$	$p = 31,58 \%$
56.	stehno (HS)	0/0	0	
	stehno (SME)	0/0	0	
57.	koleno (HS)	4/3	$f = 1,954e^{-5}$	$p = 75 \%$
	koleno (SME)	3/1	$f = 0,527e^{-5}$	$p = 33,33 \%$
58.	lýtko (HS)	0/0	0	
	lýtko (SME)	0/0	0	
59.	členok (HS)	0/0	0	
	členok (SME)	0/0	0	
60.	podošva (HS)	0/0	0	
	podošva (SME)	0/0	0	
61.	päta (HS)	2/2	$f = 1,303e^{-5}$	$p = 100 \%$
	päta (SME)	4/4	$f = 2,108e^{-5}$	$p = 100 \%$
62.	brucho (HS)	0/0	0	
	brucho (SME)	3/0	0	0
63.	pupok (HS)	0/0	0	
	pupok (SME)	0/0	0	
64.	prsia (HS)	4/0	0	0
	prsia (SME)	1/0	0	0
65.	bok (HS)	3/2	$f = 1,303e^{-5}$	$p = 66,67 \%$
	bok (SME)	4/4	$f = 2,108e^{-5}$	$p = 100 \%$
66.	pás (HS)	1/0	0	0
	pás (SME)	1/0	0	0
67.	driek (HS)	0/0	0	
	driek (SME)	0/0	0	

68.	hrud' (HS)	1/0	0	0
	hrud' (SME)	2/0	0	0
69.	zadok (HS)	8/0	0	0
	zadok (SME)	5/0	0	0
70.	rit' (HS)	0/0	0	
	rit' (SME)	0/0	0	
71.	telo (HS)	18/0	0	0
	telo (SME)	30/0	0	0
72.	lono (HS)	1/1	$f = 0,652e^{-5}$	$p = 100 \%$
	lono (SME)	0/0	0	
73.	ňadrá (HS)	0/0	0	
	ňadrá (SME)	0/0	0	
74.	úd (HS)	1/0	0	0
	úd (SME)	0/0	0	
75.	bedro (HS)	0/0	0	
	bedro (SME)	0/0	0	
76.	bedrový kĺb (HS)	1/0	0	0
	bedrový kĺb (SME)	0/0	0	
77.	srdce (HS)	23/6	$f = 3,909e^{-5}$	$p = 26,09 \%$
	srdce (SME)	15/6	$f = 3,162e^{-5}$	$p = 40 \%$
78.	bránica (HS)	0/0	0	
	bránica (SME)	0/0	0	
79.	žalúdok (HS)	4/3	$f = 1,954e^{-5}$	$p = 75 \%$
	žalúdok (SME)	2/1	$f = 0,527e^{-5}$	$p = 50 \%$
80.	pečeň (HS)	0/0	0	
	pečeň (SME)	0/0	0	
81.	mandle (HS)	0/0	0	
	mandle (SME)	0/0	0	
82.	črevo (HS)	0/0	0	
	črevo (SME)	0/0	0	
83.	pľúca (HS)	0/0	0	
	pľúca (SME)	2/0	0	0
84.	mechúr (HS)	0/0	0	
	mechúr (SME)	0/0	0	

85.	pažerák (HS)	0/0	0	
	pažerák (SME)	0/0	0	
86.	hrtan (HS)	0/0	0	
	hrtan (SME)	0/0	0	
87.	hltn (HS)	0/0	0	
	hltn (SME)	0/0	0	
88.	ľadviny (HS)	0/0	0	
	ľadviny (SME)	0/0	0	
89.	mozog (HS)	7/2	$f = 1,303e^{-5}$	$p = 28,57 \%$
	mozog (SME)	10/1	$f = 0,527e^{-5}$	$p = 10 \%$
90.	chrbtica (HS)	0/0	0	
	chrbtica (SME)	0/0	0	
91.	lebka (HS)	0/0	0	
	lebka (SME)	0/0	0	
92.	kostra (HS)	0/0	0	
	kostra (SME)	0/0	0	
93.	rebro (HS)	0/0	0	
	rebro (SME)	2/0	0	0
94.	kľb (HS)	3/1	$f = 0,652e^{-5}$	$p = 33,33 \%$
	kľb (SME)	2/0	0	0
95.	kosť (HS)	2/1	$f = 0,652e^{-5}$	$p = 50 \%$
	kosť (SME)	4/1	$f = 0,527e^{-5}$	$p = 25 \%$
96.	mäso (HS)	3/0	0	0
	mäso (SME)	5/1	$f = 0,527e^{-5}$	$p = 20 \%$
97.	krv (HS)	3/1	$f = 0,652e^{-5}$	$p = 33,33 \%$
	krv (SME)	18/6	$f = 3,162e^{-5}$	$p = 33,33 \%$
98.	bunka (HS)	2/0	0	0
	bunka (SME)	1/0	0	0
99.	šľacha (HS)	0/0	0	
	šľacha (SME)	0/0	0	
100.	pot (HS)	0/0	0	
	pot (SME)	1/0	0	0
101.	slza (HS)	3/1	$f = 0,652e^{-5}$	$p = 33,33 \%$
	slza (SME)	6/1	$f = 0,527e^{-5}$	$p = 16,67 \%$

102.	sadlo (HS)	0/0	0	
	sadlo (SME)	0/0	0	
103.	slina (HS)	0/0	0	
	slina (SME)	1/1	$f = 0,527e^{-5}$	$p = 100 \%$
104.	žlč (HS)	1/1	$f = 0,652e^{-5}$	$p = 100 \%$
	žlč (SME)	0/0	0	
105.	nervy (HS)	1/1	$f = 0,652e^{-5}$	$p = 100 \%$
	nervy (SME)	5/2	$f = 1,054e^{-5}$	$p = 40 \%$
106.	žil(k)a (HS)	0/0	0	
	žil(k)a (SME)	0/0	0	
107.	koža (HS)	6/2	$f = 1,303e^{-5}$	$p = 33,33 \%$
	koža (SME)	10/7	$f = 3,689e^{-5}$	$p = 70 \%$

4.1. FREKVENTOVANOSŤ SOMATIZMOV PARTICIPUJÚCICH V SOMATICKÝCH FRAZÉMACH

Z hľadiska celkovej frekventovanosti somatických frazém vzhľadom na korpus sme získali nasledovné výsledky: **korpus HS = 0,1003 %; korpus SME = 0,0859 %**.²⁶ Ukázalo sa, že celková frekventovanosť somatických frazém je vyššia v korpuse HS ako v korpuse SME a to aj napriek tomu, že počet všetkých somatických frazém v korpuse HS (154) bol nižší ako v korpuse SME (163). Dôvodom je relatívna frekventovanosť počítaná vzhľadom na celkovú veľkosť korpusov.

Na základe frekventovanosti jednotlivých somatických frazém sme vytvorili zostupný rad participujúcich somatizmov pre korpus HS a pre korpus SME.²⁷

- **HS:** 1. ruka; 2. hlava; 3. oko; 4. srdce, tvár, ústa; 5. noha; 6. zub, ucho; 7. žalúdok, plece, prst, koleno; 8. jazyk, obočie, vlas(y), chrbát, päta, bok, mozog, koža; 9. čelo, líce, huba, nos, krk, fúzy, päsť, palec, necht, lono, kĺb, kosť, krv, slza, žlč, nerv
- **SME:** 1. ruka; 2. oko; 3. hlava; 4. prst; 5. koža, tvár; 6. srdce, noha, huba, plece, krv; 7. ústa, ucho, krk, chrbát, päta, bok; 8. čelo, jazyk, nos; 9. zub, obočie, palec, nervy; 10. pery, brvy, vlas(y), pačesy, chlp, rameno, hrst', päsť, necht, koleno, žalúdok, mozog, kosť, mäso, slza, slina

²⁶ Uvedené údaje predstavujú zaokrúhlené hodnoty. Celkový počet somatických frazém sme vydeliť počtom tokenov v danom korpuse a na získanie percentuálneho podielu sme výsledok vynásobili číslom 100. HS: $154/153\,497 \cdot 100 = 0,1003 \%$; SME: $163/189\,734 \cdot 100 = 0,0859 \%$.

²⁷ Uvedené údaje sú tvorené počtom frazém obsahujúcich jednotlivé somatizmy. V časti príspevku 3.2. *Výskumné postupy a použité metódy* sme upozornili na problém duplicitných frazém, ktoré vznikli ako dôsledok prítomnosti frazém obsahujúcich dva rôzne somatické komponenty (t. j. boli započítané dvakrát, napríklad pri somatizme *hlava* a pri somatizme *päta*). Po odpočítaní duplicitných frazém každá započítaná frazéma obsahuje jeden somatizmus. Výnimku predstavuje frazéma obsahujúca dva rovnaké somatické komponenty (prípád *ruka* v *rúke*), ktorá bola od počiatku počítaná ako jedna frazéma, a preto sa na ňu problém duplicitnosti pri výpočte frekventovanosti nevzťahuje.

Distribúcia somatizmov ako súčasti frazém z hľadiska ich frekventovanosti koreluje s princípmi kognitívnej lingvistiky uvedenými v teoretickej časti príspevku; dominantné zastúpenie pre človeka esenciálnych častí tela zodpovedá princípu antropocentrizmu v jazyku a kategorizácii častí tela v rámci opozitnej schémy CENTRUM – PERIFÉRIA. V súlade s tým pozorujeme situovanie somatizmov zastupujúcich časti tela, ktoré sú pre človeka menej významné, na nižších priečkach z hľadiska frekventovanosti. Somatizmy sme na základe frekventovanosti roztriedili do piatich kategórií ohraničujúcich distribúciu somatizmov participujúcich vo frazémach na osi centrum – periféria. Vzhľadom na to, že táto opozícia predstavuje skôr spektrum ako fixné a nepriestupné kategórie, považujeme nasledujúce údaje za vyobrazenie aktuálneho stavu v skúmaných korpusoch, nie za trvalé atribúty uvedených somatizmov.

Tabuľka 4. Centrálnosť – periférnosť somatizmov participujúcich vo frazémach na základe kritéria frekventovanosti (f)

Kategória	Hlavné správy	f	SME	f
I. CENTRÁLNE SOMATIZMY $f \geq 5e^{-5}$	I.a) ruka	$27,362e^{-5}$	I.a') ruka	$17,919e^{-5}$
	I.b) hlava	$16,938e^{-5}$	I.b') oko	$9,487e^{-5}$
	I.c) oko	$9,772e^{-5}$	I.c') hlava	$5,271e^{-5}$
II. SOMATIZMY SO STREDNOU AŽ VYŠŠOU MIEROU CENTRALITY $f = 3e^{-5} - 5e^{-5}$	II.a) srdce, tvár, ústa	$3,909e^{-5}$	II.a') prst	$4,743e^{-5}$
	II.b) noha	$3,257e^{-5}$	II.b') koža, tvár	$3,689e^{-5}$
			II.c') srdce, noha, huba, plece, krv	$3,162e^{-5}$
III. SOMATIZMY S NÍZKOU MIEROU CENTRALITY $f = 1,5e^{-5} - 3e^{-5}$	III.a) zub, ucho	$2,606e^{-5}$	III.a') ústa, ucho, krk, chrbát, päta, bok	$2,108e^{-5}$
	III.b) žalúdok, plece, prst, koleno	$1,954e^{-5}$	III.b') čelo, jazyk, nos	$1,581e^{-5}$
IV. PERIFÉRNE SOMATIZMY $f = 0,5e^{-5} - 1,5e^{-5}$	IV.a) jazyk, obočie, vlas(y), chrbát, päta, bok, mozog, koža	$1,303e^{-5}$	IV.a') zub, obočie, palec, nervy	$1,054e^{-5}$
	IV.b) čelo, líce, huba, nos, krk, fúzy, päšť, palec, necht, lono, kĺb, kosť, krv, slza, žľ, nerv	$0,652e^{-5}$	IV.b') pery, brvy, vlas(y), pačesy, chlp, rameno, hršť, päšť, necht, koleno, žalúdok, mozog, kosť, mäso, slza, slina	$0,527e^{-5}$

V. SOMATIZMY S NULOVOU MIE- ROU PARTICIPÁCIE VO FRAZÉMACH f = 0	V.a/a') kečka, gebuľa, gamba, papuľa, brada, čeľusť, sánka, zrenica, viečko, mihalnica, hrdlo, šija, väzy, kríže, lopatka, pazucha, lakeť, predlaktie, zápästie, dlaň, malíček, ukazovák, prostredník, prstenník, končatiny, hnáty, stehno, lýtko, členok, podošva, brucho, pupok, prsia, pás, driek, hruď, zadok, riť, telo, ňadrá, úd, bedro, bedrový kĺb, bránica, pečeň, mandle, črevo, pľúca, mechúr, pažerák, hrtan, hltan, ľadviny, chrbtica, lebka, kostra, rebro, bunka, šľacha, pot, sadlo, žila (62)	
	V.b) pery, chlp, brvy, rameno, hrst', pačesy, žľč	V.b') líce, fúz, lono, mäso, kĺb

V kategórii I. sa nachádzajú rovnaké somatizmy v obidvoch korpusoch, pričom v korpuse HS je ich poradie *ruka*, *hlava*, *oko* a v korpuse SME *ruka*, *oko*, *hlava*. Potvrdzujú sa teda všeobecné predpoklady o dôležitosti *hlavy* ako kognitívnej základne, ako aj *očí* ako najdôležitejšieho zmyslového orgánu.²⁸ Somatizmus *ruka* v obidvoch korpusoch zhodne zaujíma prvé miesto a výrazne prevažuje nad ostatnými skúmanými somatizmami, čo reflektuje jeho celospoločenskú dôležitosť ako orgánu – nástroja slúžiaceho na prácu a uchopovanie vecí. Frekventovanosť jednotlivých somatizmov v korpuse HS je vyššia ako v korpuse SME, najmä v prípade somatizmov *hlava* (rozdiel vo frekventovanosti je $11,667e^{-5}$) a *ruka* (rozdiel je $9,443e^{-5}$). Na základe týchto údajov môžeme vyvodiť, že denník *Hlavné správy* využíva frazémy s centrálnymi somatizmami vo vyššej miere ako denník *SME*.

V rámci kategórie II. dochádza k rozptylu somatizmov v rámci skúmaných korpusov. V korpuse HS evidujeme na základe zostupnej frekventovanosti dve podkategórie: II.a) *srdce*, *tvár*, *ústa*; II.b) *noha*, zatiaľ čo v korpuse SME sa vyskytujú tri podkategórie: II.a') *prst*; II.b') *koža*, *tvár*; II.c') *srdce*, *noha*, *huba*, *plece*, *krv*. Somatizmy, ktoré sa vyskytujú v II. kategórii v rámci obidvoch korpusov, sú *srdce*, *tvár*, *noha*, čo potvrdzuje ich zvýšenú mieru centrality.²⁹ Dvojnásobný počet rôznych somatizmov v tejto kategórii v korpuse SME (8 v porovnaní so 4 somatizmami v korpuse HS) poukazuje na vyššiu mieru variabilnosti. Prítomnosť somatizmov *koža*, *plece*, *prst*, *huba* a *krv* v korpuse SME v rámci tejto kategórie môžeme do istej miery považovať za príznakovú aj kvôli periférnejšej polohe ich ekvivalentov v korpuse HS.³⁰ Zvýšená frekventovanosť hovorovej a pejoratívnej lexémy *huba* v korpuse

²⁸ Esenciálnosť zraku pre ľudské fungovanie je zakotvená aj v etymológii slova *vidieť*; podľa E. Králika je praslovanský tvar **vědē* vo význame „viem“ tvarom perfekta od indoeurópskeho **u(e)id-*, čo znamená *vidieť*; došlo tu k zmene významu z „videl som“ na „mám poznatky (získané zrakom), viem“ (2015, s. 652).

²⁹ Na dôležitosť orgánov *srdce*, *tvár* a *noha* z hľadiska ľudskej kognície a antropocentrického vnímania sveta sme poukázali aj v teoretickej časti príspevku.

³⁰ Z hľadiska teórie konceptuálnej metafory a predstavových schém môžeme v prípade somatizmu *plece* hovoriť aj o neočakávanosti jeho výskytu na vyšších priečkach kvôli jeho parciálnemu vzťahu

SME v porovnaní s korpusom HS môže z hľadiska využívania štylisticky príznačných lexém smerovať k úvahám o výraznejšej preferencii hovorovosti a emocionálne zafarbenej lexiky v denníku *SME* ako v denníku *HS*.³¹ V súlade s tým sa neutrálna lexéma *ústa* nachádza v rámci centrálnejšej kategórie v korpuse HS, zatiaľ čo v korpuse SME figuruje v kategórii somatizmov s nízkou mierou centrality.

V kategórii III. sú somatizmy v skúmaných dátach zastúpené nasledovne: v korpuse HS sa v prvej podkategórii III.a nachádzajú somatizmy *zub*, *ucho* a v podkategórii s nižšou frekventovanosťou III.b sú to somatizmy *žalúdok*, *plece*, *prst*, *kolená*. V korpuse SME sú takisto dve podkategórie: III.a') *ústa*, *ucho*, *krk*, *chrbát*, *päta*, *bok*; III.b') *čelo*, *jazyk*, *nos*. Spoločný výskyt v oboch korpusoch v rámci III. kategórie má iba somatizmus *ucho*, ostatné zastúpené somatizmy sa v komparovanom korpuse vyskytujú v rámci iných kategórií. V rámci tejto kategórie sa v korpuse HS umiestnili aj somatizmy ako *plece* a *prst*, ktoré v korpuse SME zastupovali vyššiu kategóriu. Rôznorodosť distribúcie ďalších somatizmov v uvedenej kategórii, ktoré z hľadiska kognície nepredstavujú pre človeka životne dôležité orgány, ale ich uplatnenie v jazyku je napriek tomu nezanedbateľné (napríklad v rámci profilov utvárajúcich jazykový obraz daných somatizmov), poukazuje na potrebu zohľadniť aj ďalšie faktory vplyvajúce na výskyt somatických frazém obsahujúcich daný somatický komponent.

Periférne somatizmy z hľadiska frekventovanosti zastupuje najviac rôznych somatizmov v oboch skúmaných korpusoch. Je to zapríčinené často sa opakujúcim javom, že skúmaný somatizmus sa vyskytol iba raz či dva razy v rámci celého korpusu. V korpuse HS ide o nasledovné podkategórie: IV.a) *jazyk*, *obočie*, *vlas(y)*, *chrbát*, *päta*, *bok*, *mozog*, *koža*; IV.b) *čelo*, *lice*, *huba*, *nos*, *krk*, *fúzy*, *päšť*, *palec*, *necht*, *lono*, *kĺb*, *kosť*, *krv*, *slza*, *žľč*, *nerv*. V korpuse SME nachádzame tiež dve podkategórie: IV.a') *zub*, *obočie*, *palec*, *nervy*; IV.b') *pery*, *brvy*, *vlas(y)*, *pačesy*, *chlp*, *rameno*, *hršť*, *päšť*, *necht*, *kolená*, *žalúdok*, *mozog*, *kosť*, *mäso*, *slza*, *slina*. V porovnaní s predchádzajúcimi kategóriami pozorujeme vyššie zastúpenie parciálnych orgánov (*palec*, *necht*, *päšť*, *päta*, *chlp* a pod.), ako aj vnútorných orgánov, ktoré nepredstavujú bezprostredný objekt záujmu človeka (*kĺb*, *nerv*, *slina*, *mäso* a pod.). V oboch korpusoch sa umiestnil aj somatizmus *vlasy*, na ktorého periférnosť

k ruke; ide o schému ČASŤ – CELOK, ktorá podľa Lakoffa zároveň vyjadruje hierarchiu, pričom celok zodpovedá kategórii vyššieho rádu, zatiaľ čo časti celku zastupujú bezprostredne nižšie kategórie (1987, s. 287). Uvedená hierarchia môže byť aplikovaná aj na dôležitosť parciálnych orgánov z pohľadu ľudskej percepcie. Obdobný prípad predstavuje somatizmus *prst*, ktorý je taktiež časťou celku; napriek istej dôležitosti pre človeka kvôli hmatu a manipulácii s predmetmi predstavuje z antropocentrického chápania telesnosti skôr periférny orgán (Lakoff 1987, s. 274).

³¹ V korpuse SME sa frazéma so somatickým komponentom *huba* vyskytla šesťkrát, zatiaľ čo v korpuse HS iba raz. V analýze dát väčšinou neuvádzame samotný počet výskytov danej somatickej frazémy, keďže za relevantný údaj považujeme relatívnu frekvenciu výskytu vzhľadom na celkovú veľkosť korpusu.

z aspektu telesnosti poukazuje aj Lakoff (1987, s. 274). Nachádzame tu však aj dôležité orgány ako *mozog*, *nos* ako čuchový orgán, *jazyk* ako orgán chuti a ďalšie, ktorých nízka miera participácie v somatických frazémach v skúmanom korpuse zrejme závisí od ďalších faktorov.

Do poslednej kategórie spadajú všetky somatizmy, ktoré sa v skúmaných korpusoch nevyskytli ani v jednej frazéme; v sekcii V.a/a') sa nachádzajú somatizmy, ktoré sa vyskytovali v oboch korpusoch, ale ani v jednom neboli súčasťou frazém – ide o už uvedený číselný údaj 62 somatizmov. V sekcii V.b/b') sa nachádzajú somatizmy, ktoré sa ako súčasť somatických frazém nevyskytovali iba v jednom z korpusov, zatiaľ čo v druhom korpuse vo frazémach participovali.

4.2. PRODUKTÍVNOSŤ SOMATIZMOV AKO SÚČASTI SOMATICKÝCH FRAZÉM

Druhým faktorom, ktorý sme brali do úvahy pri analýze získaných dát, je produktivnosť, respektíve exponovanosť somatizmu ako súčasti frazémy v sledovanom korpuse. Na základe už uvedeného vzorca $p = b/a * 100$ sme získali percentuálny údaj vyjadrujúci, koľko somatizmov z celkového počtu ich výskytu v korpuse (a) participovalo v identifikovaných somatických frazémach (b). Produktivnosť jednotlivých somatizmov v oboch denníkoch je vyjadrená v *Tabuľke 3*.³² Nižšie uvádzame dvanásť najvyšších získaných údajov o produktivnosti, pričom viaceré miesta sú zastúpené viac ako jedným somatizmom.

- **HS:** 1. plece (3/3 – 100 %); 2. päta, obočie (2/2 – 100 %); 3. fúzy, päšť, necht, lono, nerv, líce, žľe (1/1 – 100 %); 4. zub (5/4 – 80 %); 5. prst, koleno, žalúdok (4/3 – 75 %); 6. ruka (62/44 – 70,97 %); 7. bok (3/2 – 66,67 %); 8. ucho (7/4 – 57,14 %); 9. nos, krk, kosť (2/1 – 50 %); 10. noha (12/5 – 41,67 %); 11. ústa (15/6 – 40 %); 12. oko (39/15 – 38,46 %)
- **SME:** 1. päta, bok, krk (4/4 – 100 %); 2. palec, obočie (2/2 – 100 %); 3. brvy, chlp, pačesy, hršť, slina (1/1 – 100 %); 4. plece (7/6 – 85,71 %); 5. huba (8/6 – 75 %); 6. koža (10/7 – 70 %); 7. nos (5/3 – 60 %); 8. prst (16/9 – 56,25 %); 9. zub (4/2 – 50 %); 10. pery, päšť, žalúdok (2/1 – 50 %); 11. ruka (78/37 – 47,44 %); 12. ucho (9/4 – 44,44 %)

³² Číselné údaje sú totožné s údajmi v *Tabuľke 3*, teda napríklad údaj 4/3 predstavuje 4 výskyty somatizmu v korpuse a 3 výskyty frazém obsahujúcich tento somatizmus. Po dosadení do vzorca $p = b/a * 100$ dostaneme $p = 3/4 * 100$, čo predstavuje 75 %. Výnimku predstavujú údaje pre somatizmus *ruka*, ktoré sme pre výpočet produktivnosti upravili z dôvodu výskytu frazém obsahujúcich dva somatické komponenty *ruka*: pre korpus HS sa počet somatizmov *ruka* participujúcich vo frazémach zvýšil o dva v porovnaní s údajmi v *Tabuľke 3* (kvôli výskytu dvoch frazém obsahujúcich spojenie *ruka v ruke*); pre korpus SME sa počet somatizmov *ruka* participujúcich vo frazémach zvýšil o tri v porovnaní s údajmi v *Tabuľke 3* (kvôli výskytu troch frazém obsahujúcich spojenie *ruka v ruke*).

Najvyššiu mieru produktívnosti sme zaznamenali v prípadoch, keď sa celkový počet somatizmov v korpuse (a) rovnal celkovému počtu somatických frazém obsahujúcich daný somatický komponent (b), čo znamená, že všetky výskyty somatizmu zároveň tvorili somatický komponent vo frazéme. V takomto prípade sme zohľadňovali aj samotnú početnosť výskytu daného somatizmu, keďže napríklad pomer 4/4 (štyri somatizmy participujúce v štyroch frazémach) má väčšiu výpovednú hodnotu ako pomer 1/1. Za relevantný faktor overenia produktívnosti považujeme aj opakovaný výskyt somatizmu na prvých priečkach v obidvoch korpusoch – ako napríklad v prípadoch *päta*, *obočie*, *plece*, ale aj *bok*. Na vrchných priečkach sa objavuje viacero somatizmov, ktoré sa z hľadiska frekventovanosti nachádzali v kategórii periférnych somatizmov (IV.): *pačesy*, *bryy*, *slina*, *lono*, *fúzy*, *nerv*, *hrst'*, *obočie*.

Tri somatizmy, ktoré sme z hľadiska frekventovanosti identifikovali ako centrálné (*ruka*, *oko*, *hlava*), sú z hľadiska produktívnosti umiestnené na podstatne nižších priečkach: *ruka* sa v korpuse HS nachádza na 6. a v korpuse SME na 11. pozícii, *oko* je v korpuse HS na 12. a v korpuse SME na 13. pozícii³³ a *hlava* sa v obidvoch korpusoch nachádza mimo centrálnej oblasti s produktívnosťou 26 % v korpuse HS a 16,07 % v korpuse SME.³⁴ Zdôvodnenie tohto javu nachádzame v princípe antropocentrického vnímania sveta, a teda aj ľudského tela. Ako uvádzame v teoretickej časti príspevku, *hlava*, *ruka* a *oko* z ľudského hľadiska predstavujú najdôležitejšie časti tela. Keďže sú v centre pozornosti človeka, zákonite vstupujú v mnohých podobách aj do jazyka – či už v základnom alebo prenesenom význame; často napríklad pozorujeme ich výskyt v rámci konceptuálnych metafor. To zdôvodňuje vysoký výskyt týchto somatizmov v korpusoch, a tým aj zvýšenie frekventovanosti somatických frazém obsahujúcich daný somatický komponent. Na druhej strane, v prípade produktívnosti somatizmu je to práve vysoká frekventovanosť somatizmu v korpuse, ktorá predstavuje potenciálnu príčinu nižšej produktívnosti, keďže v prípade vysokého výskytu daného somatizmu existuje vyššia pravdepodobnosť, že určitá časť somatizmov bude použitá buď v doslovnom význame, alebo bude súčasťou výrazov s preneseným významom, ktoré nemožno považovať za frazémy.³⁵ V tomto ohľade získavajú pomyselný „náskok“ práve somatizmy, ktorých frekvenčný výskyt bol v danom korpuse nízky.

Somatizmy sme z hľadiska produktívnosti takisto rozdelili do piatich kategórií: **1. Centrálné somatizmy:** $p \geq 75\%$; **2. Somatizmy so strednou až vyššou mierou centrality:** $p = 50\% - 75\%$; **3. Somatizmy s nízkou mierou centrality:** $p = 25\% - 50\%$;

³³ Produktívnosť somatizmu *oko* v korpuse SME je $p = 41,86\%$.

³⁴ Z hľadiska produktívnosti sa somatizmus *hlava* nachádza v 3. kategórii somatizmov s nízkou mierou centrality v korpuse HS a v 4. kategórii periférnych somatizmov v korpuse SME.

³⁵ Ide napríklad o lexikalizované metafor, ktoré sa v skúmaných korpusoch vyskytovali v značnom množstve: napríklad spojenie „hlava niečoho“ sa v korpuse HS vyskytlo 32-krát a v korpuse SME 10-krát. V ďalších prípadoch somatizmy *hlava*, *ruka*, *oko* vystupovali vo vedľajších významoch v zmysle metonymickej reprezentácie človeka.

4. Periférne somatizmy: $p = 1 \% - 25 \%$; **5. Somatizmy s nulovou produktívnosťou:** $p = 0 \%$. Distribúciu somatizmov z hľadiska produktívnosti sme naznačili už vyššie vrátane reverznej tendencie somatizmov, ktoré sú z hľadiska frekventovanosti periférne, zatiaľ čo z hľadiska produktívnosti nadobúdajú centrálnu pozíciu. Tento jav je prítomný aj v opačnom smere; somatizmy, ktoré sa z hľadiska frekventovanosti vyskytujú v centrálnych polohách, majú z hľadiska produktívnosti tendenciu umiestňovať sa na nižších priečkach. Do poslednej, 5. kategórie spadajú somatizmy, ktoré sa v jednom alebo druhom korpuse vyskytovali aspoň raz, pričom však ani v jednom prípade netvorili súčasť frazémy.³⁶ V korpuse SME bolo takýchto prípadov o šesť viac ako v korpuse HS. Somatizmy, ktoré sa vyskytovali v oboch korpusech a zároveň neutvárali frazémy ani v jednom z nich, považujeme za reliabilnejší prejav nulovej produktívnosti: *bunka, telo, zadok, hrud', pás, prsia, prostredník, dlaň, križe, hrdlo*. Uvedená distribúcia je znázornená v *Tabuľke 5*, aj v tomto prípade však ide o naznačenie správania jednotlivých somatizmov v aktuálnom štádiu výskumu, nie o úsilie vytvoriť zovšeobecnenú klasifikáciu s uzavretými kategóriami.

Tabuľka 5. Centrálnosť – periférnosť somatizmov participujúcich vo frazémach na základe kritéria produktívnosti (p)

Kategória	Hlavné správy	p	SME	p
1. Centrálné somatizmy p ≥ 75 %	plece, päta, obočie, fúzy, päšť, necht, lono, nerv, líce, žľe	100 %	päta, bok, krk, palec, obočie, brvy, chlp, pačesy, hrst', slina	100 %
	zub	80 %	plece	85,71 %
	prst, koleno, žalúdok	75 %	huba	75 %
2. Somatizmy so strednou až vyššou mierou centrality p = 50 % – 75 %	ruka	70,97 %	koža	70 %
	bok	66,67 %	nos	60 %
	ucho	57,14 %	prst	56,25 %
	nos, krk, kosť	50 %	zub, pery, päšť, žalúdok	50 %
3. Somatizmy s nízkou mierou centrality p = 25 % – 50 %	noha	41,67 %	ruka	47,44 %
	ústa	40 %	ucho	44,44 %
	oko	38,46 %	oko	41,86 %
	koža, slza, krv, kĺb, palec, chrbát, vlas(y), huba	33,33 %	srdce, nerv, chrbát	40 %
	mozog	28,57 %	krv, koleno, necht	33,33 %
	srdce, tvár	26,09 %	noha	31,58 %
	hlava	26 %	tvár	26,92 %
			kosť, rameno	25 %

³⁶ Nejde teda o totožnú kategóriu s V. kategóriou z hľadiska frekventovanosti, do ktorej boli zaradené aj tie somatizmy, ktorých samotný výskyt v korpuse bol 0.

4. Periférne somatizmy p = 1 % – 25 %	jazyk	4,55 %	mäso	20 %
	čelo	3,03 %	ústa	18,18 %
			slza, vlas(y)	16,67 %
			hlava	16,07 %
			čelo	12 %
			mozog	10 %
			jazyk	8,82 %
5. Somatizmy s nulovou produktívnosťou p = 0 %	bunka, telo, zadok, hrud', pás, prsia, prostredník, dlaň, kríže, hrdlo, mäso, bedrový kĺb, úd, brada, rameno		bunka, telo, zadok, hrud', pás, prsia, prostredník, dlaň, kríže, hrdlo, pot, kĺb, rebro, pľúca, brucho, končatiny, pazucha, predlaktie, papuľa	

5. ZÁVEREČNÉ POZNÁMKY A VÝSKUMNÉ PERSPEKTÍVY

V príspevku sme predstavili výsledky výskumu realizovaného na dvoch korpusoch vytvorených zo sekcie komentárov v hlavnoprúdovom denníku *SME* a v alternatívnom denníku *Hlavné správy*. Komentáre boli extrahované za časové obdobie dvoch mesiacov. Naším cieľom bolo poukázať na mieru výskytu somatizmov participujúcich vo frazémach v skúmaných denníkoch a objasniť ich rozmiestnenie v rámci spektra na osi centrum – periféria z hľadiska frekventovanosti a produktívnosti. Analýze bolo podrobených 107 somatizmov vrátane niekoľkých synonym.

Získané výsledky naznačujú vyššiu mieru využívania somatických frazém v denníku *Hlavné správy* ako v denníku *SME*. Nízky rozdiel medzi frekventovanosťou somatických frazém v skúmaných denníkoch (0,014 %) však na základe nášho výskumu nemôžeme považovať za preukázateľnú tendenciu v štýle jedného alebo druhého denníka. Okrem relatívne malej výskumnej vzorky mohli byť výsledky výskumu ovplyvnené viacerými faktormi, akými sú napríklad počet autorov komentárov a ich vlastný štýl písania alebo úroveň ich frazeologickej kompetencie.³⁷

Distribúcia somatizmov participujúcich v somatických frazémach z hľadiska frekventovanosti vo viacerých prípadoch korešpondovala s tézami kognitívnej lingvistiky a antropocentrického princípu kategorizácie ľudského tela na osi centrum – periféria. Centrálnymi somatizmami v obidvoch skúmaných korpusoch boli *ruka*, *hlava* a *oko* ako časti tela, ktoré sú pre človeka životne dôležité z hľadiska manuálnej činnosti, kognitívnych funkcií či zmyslovej percepcie. Zaujímavým zistením je výrazná dominancia somatizmu *ruka* nad ostatnými somatizmami – hlbšie preskúma-

³⁷ V korpuse *SME* sa počas fázy triedenia frazém okrem aktualizovaných frazém vyskytli aj viaceré výrazy, ktoré sice vykazovali zámernú snahu o obrazné vyjadrovanie, avšak buď nespĺňali kritériá frazémy, alebo v nich nebolo možné identifikovať archisému, prípadne alúziu na pôvodnú frazému. Uvedený jav môže vypovedať o snahe expresivizovať text, čo však v našom výskume nebolo možné zohľadniť. Táto problematika sa však javí ako perspektívna oblasť výskumu frazeologickej neologiky, ktorý by mohol prispieť k identifikácii frazeologických neologizmov.

nie tohto javu sa ponúka napríklad prostredníctvom rekonštrukcie jazykového obrazu ruky v mediálnom diskurze. Zaznamenali sme aj niekoľko prípadov v korpuse SME, v ktorých sa v blízkosti centra umiestnili aj somatizmy, ktoré z kognitívneho hľadiska nepovažujeme za esenciálne.

Pri posudzovaní centrality somatizmov z hľadiska ich produktívnosti ako súčasti frazém sa do popredia dostávali somatizmy, ktoré boli z hľadiska frekventovanosti periférne a naopak. Tento jav sme objasnili z kognitívneho aspektu percepcie ľudského tela a celkovej početnosti somatizmov v rámci analýzy získaných dát v predchádzajúcej časti príspevku.

Medzi ďalšie čiastkové zistenia, ktoré by si však vyžadovali rozsiahlejší výskum na väčšej výskumnej vzorke, môžeme zaradiť vyšší výskyt štylisticky príznakových somatických komponentov vo frazémach v denníku SME: *huba, pačesy, brvy* a naopak, vyšší výskyt neutrálneho somatického komponentu *ústa* v denníku *Hlavné správy*. Potenciálny príklon k tradičnému či konzervatívnejšiemu vyjadrovaniu v denníku *Hlavné správy* sa prejavuje vo výrazne vyššej frekventovanosti centrálnych somatizmov (*ruka, hlava, oko*) ako v denníku SME, ako aj nižším zastúpením rôznych somatizmov v kategórii II. Obdobne tak môžeme konštatovať tendenciu k variabilite v denníku SME, kde sme v rámci II. kategórie identifikovali dvojnásobné zastúpenie rôznych somatizmov.

V rámci jedného príspevku nie je možné zachytiť a preskúmať všetky javy súvisiace so skúmanou problematikou. Počas spracúvania dát sa však vykryštalizovalo viacero aspektov, ktoré predstavujú perspektívne oblasti ďalšieho výskumu. Ide o už spomínaný výskum frazeologických neologizmov, ktorý by vyžadoval výrazne väčšiu výskumnú vzorku, v rámci ktorej by bolo na základe opakujúcich sa štruktúr či motívov možné odhaliť novovznikajúce tendencie vo frazeológii. Ďalšou potenciálnou výskumnou oblasťou nadväzujúcou na korpusovú analýzu somatických frazém je sémantická analýza somatických frazém zameraná na identifikáciu najčastejších frazém, resp. najčastejšie sa vyskytujúcej archisémy. S uvedenou tematikou úzko súvisí aj rekonštrukcia jazykových obrazov skúmaných mediálnych komunikátov a ich komparácia; išlo by o prepojenie etnolingvistického a sociolingvistického výskumného zámeru s cieľom predostrieť špecifika jazykového výraziva polarizovaných spoločensko-politických skupín.

Literatúra

- BALÁKOVÁ, D. (2011): *Dynamika súčasnej slovenskej frazeológie (fond somatických frazém)*. Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald.
- BARTMIŃSKI, J. (2016): *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Praha: Karolinum.
- BENDÍKOVÁ, B. (2017): Kinegramy – (ne)verbální komunikace v české somatické frazeologii. In: Vaňková, I. – Vodrážková, V. – Zbořilová, R. (eds.): *Horizonty kognitivně-kulturní lingvistiky*.

- Schéματα a stereotypy v mluvených a znakových jazycích*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 57 – 64.
- BLATNÁ, R. (1995): Metajazyk v lexikografii. In: Čermák, F. – Blatná, R. (eds.): *Manuál lexikografie*. Praha: H+H, 72 – 89.
- BURGER, H. (1998): *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Schmidt.
- HABOVŠTIÁKOVÁ, K. – KROŠLÁKOVÁ, E. (1996): *Frazeologický slovník: Človek a príroda vo frazeológii*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- HLADKÁ, Z. (1) – VAŇKOVÁ, I. (2) (2017): Konotace. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/KONOTACE> (cit. 10. 9. 2024).
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. (1968): Z teórie expresivity. In: *Slovenská reč*, 33/3, 162 – 171.
- JASINSKÁ, L. (2019): *Hovorové lexémy v publicistických textoch*. Košice: Filozofická fakulta UPJŠ.
- KARČOVÁ, A. (2014): Jazykový obraz sveta – fenomén videnia a zraku a ich axiologický rozmer. In: Ondrejovič, S. – Satinská, L. – Vrábl'ová, J. (eds.): *Štefan Peciar a moderná lexikografia. Zborník k 100. výročiu narodenia Štefana Peciara*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 224 – 248.
- KILGARRIFF, A. (2001): Comparing Corpora. In: *International Journal of Corpus Linguistics*, 6/1, 97 – 133. DOI: <https://doi.org/10.1075/ijcl.6.1.05kil> (cit. 20. 8. 2024).
- KRAWCZYK, A. (1982): Cechy części ciała jako tworzywo semantycznej struktury związków frazeologicznych. In: Basaj, M. – Rytel-Kuc, D. (eds.): *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*. I. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich PAN, 135 – 143.
- KRÁLIK, Ľ. (2015): *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda.
- KRÁTKY SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA (2003). Eds. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda.
- LAKOFF, G. (1987): *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: The University of Chicago Press.
- LAKOFF, G. – JOHNSON, M. (2002): *Metaforý, ktorými žijeme*. Brno: Host.
- MLACEK, J. – ĎURČO, P. a kol. (1995): *Frazeologická terminológia*. Bratislava: Stimul. Dostupné na: http://www.juls.savba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia (cit. 28. 8. 2024).
- MLACEK, J. (2007): *Tvary a tváre frazém v slovenčine*. Bratislava: Stimul.
- MLACEK, J. – BALÁKOVÁ, D. – KOVÁČOVÁ, V. (2009): *Vývin súčasnej frazeológie: východiská, podoby, uplatňovanie, akceptácia*. Ružomberok: Katolícka univerzita.
- PAJDIŽINSKA, A. (2007): Kategorie strukturující jazykový obraz světa: antropocentrismus a opozice „vlastní – cizí“. In: Saicová Římalová, L. (ed.): *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II*. Praha: Univerzita Karlova – Filozofická fakulta, 27 – 44.
- PATRÁŠ, V. (2021): Internetová mediálna komunikácia a štylistika. In: Stolac, D. – Vlastelić, A. (eds.): *Generacija Interneta / The Internet Generation*. Zagreb – Rijeka: Hrvatska sveučilišna naklada – Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, 54 – 75.
- ROHRER, T. (2007): Embodiment and Experientialism. In: Geeraerts, D. – Cuyckens, H. (eds.): *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. New York: Oxford University Press, 25 – 47.
- SANTIBÁÑEZ, F. (2002): The Object Image-Schema and Other Dependent Schema. In: *Atlantis*, 24/2, 183 – 201.
- SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA I – VI. (1959 – 1968): Hl. red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- SLOVNÍK SÚČASNÉHO SLOVENSKÉHO JAZYKA. A – G. (2006). Eds. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda.
- SLOVNÍK SÚČASNÉHO SLOVENSKÉHO JAZYKA. H – L. (2011). Eds. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda.
- SLOVNÍK SÚČASNÉHO SLOVENSKÉHO JAZYKA. M – N. (2015). Ed. A. Jarošová. Bratislava: Veda.

- SLOVNÍK SÚČASNÉHO SLOVENSKEHO JAZYKA. O – Pn. (2021). Ed. A. Jarošová. Bratislava: Veda.
- SMIEŠKOVÁ, E. (1984): Názvy častí tela v lexikálnom zložení slovenských frazeologizmov. In: *Kultúra slova*, 18/3, 79 – 85.
- SMIEŠKOVÁ, E. (1988): *Malý frazeologický slovník*. Bratislava: SPN.
- ŠICHOVÁ, K. (2013): *Mit Händen und Füßen reden: Verbale Phraseme im deutsch-tschechischen Vergleich*. Tübingen: Julius Groos Verlag.
- TOKARSKI, R. (2007): Konotace – prototypy – otevřené definice. In: Saicová Římalová, L. (ed.): *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II*. Praha: Univerzita Karlova – Filozofická fakulta, 13 – 26.
- VAŇKOVÁ, I. (1999): Člověk a jazykový obraz přirozeného světa. In: *Slovo a slovesnost*, 60/4, 283 – 292.
- VAŇKOVÁ, I. a kol. (2005): *Co na srdci, to na jazyku*. Praha: Karolinum.
- VAŇKOVÁ, I. (2007): *Nádoba plná řečí (Člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha: Karolinum.
- VAŇKOVÁ, I. (2012): Tělesnost a studium somatismů v perspektivě antropologické lingvistiky. In: Vaňková, I. (ed.): *Tělo, smysly, emoce v jazyce*. Praha: Karolinum, 63 – 78.
- VAŇKOVÁ, I. – ČURDOVÁ, V. (2014): Čelem k teorii pojmových profilů: Nové možnosti slovníkového výkladu somatismů. In: *Didaktické studie*, 6/1, 66 – 78.
- VAŇKOVÁ, I. (2016): Jerzy Bartmiński a lublinská škola kognitivní etnolingvistiky. In: Vaňková, I. (ed.): *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Praha: Karolinum, 139 – 145.
- WIERZBICKA, A. (1985): *Lexicography and Conceptual Analysis*. Ann Arbor: Karoma Publishers.
- ZÁTURECKÝ, A. P. (2018): *Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky*. Bratislava: Slovenský Tatran.
- ZIMA, J. (1961): *Expresivita slova v současné češtině: Studie lexikologická a stylistická*. Praha: Československá akademie věd.

Internetové zdroje

- ^[1] <https://komentare.sme.sk/?ref=menu> (cit. 2. 8. 2024).
- ^[2] <https://www.hlavnespravy.sk/category/komentare> (cit. 2. 8. 2024).
- ^[3] http://www.linguisticsweb.org/doku.php?id=linguisticsweb:tutorials:query_tools:antconc (cit. 10. 9. 2024).

Marieta Hrivnák Pastorková

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta

Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica

E-mail: marieta.pastorkova@umb.sk

ORCID: 0000-0001-5340-8278

INKLUZÍVNOSŤ PROFESIONALIZMOV V KONTEXTE SOCIÁLNEJ INTERAKCIE¹

Miloš Horváth – Zoja Dubovcová

HORVÁTH, M. – DUBOVCOVÁ, Z. (2025): Inclusiveness of Professionalisms in the Context of Social Interaction. In: *Slovenská reč*, 90/1, 80 – 89.

Abstract: The study in question is a theoretical-empirical research probe into the issue of professionalisms as a specific, stylistically and socially determined section of the lexicon of the contemporary Slovak language. We intentionally correlate the category of professionalisms with the phenomenon of inclusion (inclusiveness), which, due to the influence of various global (supranational) policies, has currently become one of the most frequent concepts in the social and human sciences. Although professionalisms as non-terminological substitutes for originally terminological words used in unofficial or semi-official communication among experts in a specific production or scientific field primarily excite social exclusion in relation to other communities, from a pragmatic perspective they are potentially an inclusive element, since in the analyzed sectors it is an essential interest of members of these professional communities to be understood by non-experts. Professional speech thus acquires the status of inclusiveness in the context of deliberated interaction of speakers from various communicative formations with regard to their social and economic satisfaction.

Keywords: sociolect, professional speech, professionalism, social inclusion, inclusive communication.

Článok v skratke:

- Autorka a autor v štúdií explikujú koncept – fenomén inkluzívnosti v sociálnych a humanitných vedách a aplikujú ho na model inkluzívnej komunikácie, ktorý sa z tohto uhla pohľadu javí ako maximálne transparentná, harmonická, nenásilná a vyvážená interakcia medzi tvorcom textu a recipientom.
- Štúdia je ďalším čiastkovým výstupom výskumného projektu APVV zameraného na vytvorenie a metodologické ukotvenie inovatívnej koncepcie inkluzívnej štylistiky použiteľnej následne aj v pedagogicko-didaktickej praxi.
- Štúdia je rovnako tak teoreticko-empirickou ukážkou stále prebiehajúceho výskumu profesionalizmov používaných na komunikáciu medzi odborníkmi v konkrétnych komunikačných sférach (zdravotníctvo, drevovýroba a stavebné stolárstvo, prostredie hasičského a záchranného zboru).
- Cieľom štúdie je poukázať na inkluzívny potenciál profesionalizmov v kontexte interagovania komunikačných aktérov z rôznych sociálnych i profesijných skupín.

¹ Text príspevku vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy Agentúry na podporu výskumu a vývoja APVV-22-0275 *Inkluzívna štylistika*.

1. ÚVOD – KREOVANIE KONCEPTU INKLUZÍVNOSTI

Jedným z principiálnych problémov, pred ktorým stojí výskumník operujúci v priestore sociálnych vied, je dozaista to, že sa pokúša na podklade rôznych teoretických koncepcií a metodologických škôl identifikovať, čo drží našu spoločnosť pohromade, teda, čo zabezpečuje jej súdržnosť (kohéznosť), a to najmä v časoch expanzie sociálnych rizík, ktorými je stigmatizovaná naša spoločnosť v súčasnej epoche. Ako konštatujú D. Gerbery a R. Džambazovič (2011, s. 15) tieto nové sociálne riziká si vynucujú nový typy intervencií do fungovania sociálneho štátu, ktoré sa prejavujú v oblasti verejnej politiky. Práve dichotomické či polaritné koncepty sociálnej inklúzie a sociálnej exklúzie sú jedným z týchto zásahov, a to na prakticko-realizačnej aj ideologickej rovine.

Inklúzia (inkluzívnosť) ako preferovaný pól zmierňovania sociálnych rizík tak postupom času našiel uplatnenie v rôznych oblastiach spoločenského života vrátane vedy, vzdelávania, výchovy, kultúry či samotnej inštitúcie jazyka². Na druhej strane v dôsledku jeho rozšírenia a určitého sprofanovania podlieha tento koncept často neoprávnenej metodologickej redukcii, keď sa jeho obsah, lepšie povedané dosah aplikuje len na vybrané otázky, resp. fragmenty sociokultúrnej reality, ktoré zodpovedajú už spomínaným aktuálne protežovaným verejným politikám. Napríklad proces a výsledok jazykovej inklúzie sa redukuje na problematiku rodovo vyváženého jazyka (najnovšie Moyšová 2024) či dokonca akceptácie/neakceptácie generického maskulína v rozličných formalizovaných komunikačných situáciách (bližšie Popovičová Sedláčková – Piatková 2021, s. 122 – 128), inkluzívne procesy vo výchove a vzdelávaní sa zase obhajujú predovšetkým potrebou integrácie žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia, príp. marginalizovaných komunít a pod. Odhliadnuc od týchto sémanticko-pragmatických, ale aj inštitucionálnych deformácií, inkluzívnosť sa javí ako základný humanizačný a solidarizačný faktor modernej, demokratickej spoločnosti, v ktorej každý člen môže žiť ako slobodný človek s možnosťou autentickej sebarealizácie a následnej participácie na sociálnom, ekonomickom, kultúrnom a politickom živote v prospech stabilnej, bezpečnej a spravodlivej spoločnosti, založenej na ochrane ľudských práv, ako aj na rešpektovaní prirodzenej hodnoty dôstojnosti každého jednotlivca (porov. Dolník 2021, s. 19 – 20).

2. PROFESIJNÁ REČ A INKLUZÍVNY POTENCIÁL PROFESIONALIZMOV

Pri zámernom usúvzťažňovaní procesuálnej i rezultatívnej stránky inklúzie s lexikálnou kategóriou profesionalizmov sa, prirodzene, budeme opierať o širšie

² Podľa J. Dolníka (2017) jazyk predstavuje istý druh sociálnej inštitúcie vzhľadom na to, že k jeho pôvodnému účelu sa v rámci existujúcej society pridávajú nové a nové funkcie spočívajúce na mocenských štruktúrach a mimojazykových pravidlách.

chápanie inkluzívnosti vo variabilných, nielen sociálnych kontextoch. Podľa univerzálnej slovníkovej definície (Jarošová – Buzássyová 2011) sa pod inklúziou ako opakom exklúzie rozumie „zahrňovanie, začleňovanie alebo včleňovanie niečoho menšieho do niečoho väčšieho, resp. vzťah obsiahnutia istých prvkov množiny (súboru) v množine (súbore) iných prvkov, čo má za následok ich reprofiláciu (rekategorizáciu). Z pohľadu logiky ide teda už o vzťah podradenosti medzi rozsahmi pojmov (Balážová – Bosák 2005), ktorý sa však nevyhnutne axiologizuje, na základe čoho môžeme konštatovať, že existenčným predpokladom inklúzie je určitý stupeň asymetrie (tak isto, ako je predpokladom integrácie určitý stupeň diverzifikácie), ktorej podstatou je rôznorodosť prvkov, resp. ich vlastností, a to nielen v matematickom či logickom spektre, ale aj v sociologickom vyjadrení (Horváth 2024). Proces inkluzivizácie je teda založený na stieraní rozdielov medzi entitami disponujúcimi istými diferentnými kvalitatívnymi i kvantitatívnymi parametrami, inak povedané ide o vyrovňovanie polarít medzi systémami na odlišnom stupni hierarchie, čiže cieľenú egalitarizáciu.

Takéto vymedzenie inkluzívnosti ako vlastnosti vyplývajúcej z realizovaného procesu inkluzivizácie zodpovedá zároveň už spomenutému inkluzívnemu jazyku, ktorý O. Orgoňová (2023) v jednom z možných poňatí interpretuje ako ľahko zrozumiteľný jazyk v praktickej komunikácii. Ako autorka ďalej uvádza, na propagáciu inkluzívneho jazyka možno použiť aj rôzne inštitucionálne návrhy, ktorých cieľom má byť transparentná, harmonická, nenásilná a vyvážená interakcia medzi tvorcom textu a recipientom. V predkladanej teoreticko-empirickej sonde nám uvedené interpretácie poslúžia ako východiskový bod na objasnenie inkluzívneho potenciálu profesijnej reči, ktorej cieľom je tiež jednoduchá, efektívna a bezbariérová komunikácia medzi odborníkmi, ale v ďalšej fáze, potenciálne, aj medzi odborníkmi a pridruženými laikmi z ktorejkoľvek profesijnej oblasti (v našom prípade medzi lekármi, prípadne iným zdravotníckym personálom a pacientmi alebo stavebníkmi, remeselníkmi a ich zákazníkmi objednávajúcimi si ich služby a pod.).³

Profesijná reč je jedným zo sociolektov (porov. Slančová – Sokolová 1994), pričom sociolekty vnímame ako jazykové varianty, ktoré sú spojené s konkrétnymi sociálnymi skupinami, v tomto prípade s konkrétnou skupinou odborníkov, profesionálov. Sociolekty sa líšia podľa sociálnych faktorov, ako sú spoločenská

³ Pri tomto konštatovaní vychádzame z predstavy, že je v záujme lekára, aby stanovený opis diagnózy a jej symptómy pacient pochopil a následne prijal postup liečby, v druhom prípade je zase v záujme stavebníka (remeselníka), aby si zákazník bol vedomý výhod či nevýhod ponúkaných tovarov a služieb, poznal pracovné postupy uplatňované pri ich inštalácii a vďaka tomu sa správne rozhodol pri ich objednávaní. Pri týchto čiastočne neformálnych rozhovoroch sa predpokladá vysoký stupeň interakčnosti medzi hovoriacim a počúvajúcim (porov. Orgoňová – Bohunická 2018), čo môže byť potenciálnym zdrojom inkluzívnosti v širokom zmysle slova, t. j. v zmysle začleňovania jednej komunity do druhej so zreteľom na sociálne i ekonomické výhody z toho plynúce.

trieda⁴, vzdelanie, povolanie, vek, rod alebo aj etnická príslušnosť (Giddens 2013). Každá sociálna skupina si tak vytvára vzorce jazykového správania, v ktorých sa odrážajú jednak jej identifikačné znaky, a jednak reprodukované, resp. preferované hodnoty a hodnotiace mechanizmy (Wardhaugh – Fuller 2021). Pre mnohé sociálne skupiny je jazyk nielen komunikačným prostriedkom, ale aj nástrojom sebadefinície a vyjadrenia akejsi sociálnej solidarity (Milroy – Milroy 1999). Za štandardnú (bez-príznačkovú) lexikálnu zložku profesijnej reči považujeme profesionalizmy, chápané ako jej konkrétne manifestácie. Sú to špecifické výrazy (lexémy, lexikálne štýlémy), ktoré sa používajú v rámci vykonávania určitého povolania alebo odborného odvetvia. Tieto jazykové prostriedky slúžia na jednoznačné a efektívne vyjadrenie užšie vymedzených, spravidla technických javov a procesov, ktoré sa realizujú v danom odvetví. Profesionalizmy sú tak neoddeliteľnou súčasťou pracovného diskurzu v mnohých oblastiach, napríklad v medicíne, práve, informačných technológiách, ale aj v drevovýrobe, stavebníctve a ostatných manuálnych i nemanuálnych profesiách. Profesionalizmy fungujú prevažne v neoficiálnej, príp. polooficiálnej komunikácii ako alternatívy k odborným termínom (aktualizuje sa pri nich efekt determinologizácie) a zároveň plnia ekonomizačnú funkciu, pričom nemajú výrazne deformovanú štruktúru, a teda nenachádzame v ich štruktúre príznak stylistickej expresívnosti tak, ako je to napríklad pri slangizmoch.

V kontexte nami explikovanej inklúzie (inkluzívnosti) môžu byť profesionalizmy často vnímané ako prekážka, pretože môžu vytvárať jazykovú bariéru pre tých, ktorí sa v danej profesijnej oblasti neorientujú alebo pre tých, ktorí nemajú potrebné odborné vzdelanie. Z pohľadu jazykovej inklúzie je preto dôležité zamyslieť sa nad tým, ako sa tieto špecifické jazykové prostriedky používajú, v akých situáciách a ako ovplyvňujú dostupnosť, resp. zrozumiteľnosť informácií na strane percipienta. Z perspektívy prezentovanej témy nás zároveň zaujíma, akým spôsobom sa dá zabezpečiť, aby tieto prostriedky neboli nástrojom neporozumenia a následného sociálneho vylúčenia – tzv. exklúzie. Profesionalizmy sú totiž kľúčovými prvkami pre efektívnu komunikáciu v odborných kontextoch, pretože zabezpečujú presnosť a efektívnosť pri výmene informácií. Lekári, zdravotnícky personál, právnici, stavební či strojní inžinieri, ale aj vedci prakticky všetkých vedných odborov sa spoliehajú na tieto substituenty termínov, aby bolo zaručené, že zložité informácie budú rýchlo odovzdané a jasne pochopené v rámci ich odborných kruhov (Wardhaugh – Fuller 2021). V intenciách toho môžu byť profesionalizmy vnímané aj ako jazykové nástroje, ktoré podporujú špecializáciu a osobnostný profesijný rozvoj. Avšak pri ko-

⁴ Vzhľadom na tému príspevku len pripomínáme, že u oboch najväčších teoretikov sociálnej stratifikácie a sociálnych tried, K. Marxa i M. Webera, je jedným z kľúčových sociálnostratifikačných parametrov profesijná príslušnosť, resp. kvalifikácia, schopnosť a prax, ktoré ovplyvňujú to, aký typ práce je jednotlivec schopný vykonávať (Giddens 2013, s. 403).

munikácii mimo odborného kruhu by mohlo používanie príliš veľkého množstva profesionalizmov, ako sme už naznačili, viesť k sociálnej exklúzii, pretože tí, ktorí nie sú odborníkmi v danej oblasti, nemusia byť schopní plne porozumieť obsahu rozhovorov, resp. dialogických hovorených textov. To môže vytvárať jazykovú priepasť medzi odborníkmi a laickou verejnosťou, ktorá nie je v záujme ani jedných, ani druhých. Dokumentujú to napríklad lekárske správy, ktoré často obsahujú spleť výrazov terminologickej povahy, ktoré môžu byť pre bežného pacienta nezrozumiteľné, čo môže viesť k nepochopeniu pokynov a následne k vzniku nechcených nedorozumení. Odborníci by preto mali byť schopní prispôsobiť svoj jazyk a štýl inkluzívnemu štýlu komunikácie v tom zmysle, aby ich pochopili aj tí, ktorí sa neorientujú v nadmieru špecifických terminologických pomenovaniach.

3. VIABILITA A VARIABILITA PROFESIONALIZMOV

Jedným z možných podporných riešení vo vzťahu k inkluzivizácii rôznych druhov diskurzov môže byť popularizácia vedeckých poznatkov a propagácia v súčasnosti širokej palety nástrojov určených na jej cieľnú prezentáciu najmä v online priestore (porov. Mlacek 1996). Jedným z takýchto nástrojov je aj vedomé transponovanie odborných pojmov – termínov do podoby zrozumiteľnej pre laikov, a to napríklad vydávaním špecifických typov slovníkov a príručiek. Takýto nenásilný inkluzivizačný proces je dôležitý najmä v oblastiach, ako je zdravotníctvo či právo, teda vo sférach slobodne prístupných každému jednému z nás. Zatiaľ čo tradičná systémová lingvistika uprednostňovala normatívne prístupy a do veľkej miery idealizované varianty jazyka (Dolník 2010a, s. 36 – 40), moderné prístupy čoraz viac operujú s rozmanitosťou a pluralitou jazykov, variet, sociolektov, dialektov a pod., pretože v nej sa odráža dynamika a variabilita komunikačných sfér. Jedným z ústredných bodov jazykovej inklúzie je totiž uznanie, resp. stotožnenie sa s jazykovou rôznorodosťou, ktorá existuje nielen naprieč národmi, etnikami, regiónmi, ale aj v rámci jedného relatívne uzavretého jazykového spoločenstva. Jazyk nie je homogénnym fenoménom, ale naopak odráža rôzne varianty a mutácie, vrátane nárečových existenčných foriem a sociolektov. V tomto zmysle je jazyková diverzita vnímaná ako pozitívna kvalita obohacujúca celú kultúru a spoločnosť. J. Dolník (2016, s. 195 – 206) si v tejto súvislosti všima vytváranie kultúrnej a následne jazykovej heterogenity, ktorých prejavy podľa neho súvisia s rozmanitosťou sociálnych útvarov v rámci jednej kultúry. Tieto vzájomne interagujúce sociálne zoskupenia označuje pojmom komunikačné formácie, pričom sú okrem iného definované spoločnými jazykovými znakmi. Možno teda konštatovať, že na ktoromkoľvek pracovisku sú profesionalizmy dôležitým nástrojom nielen pre internú komunikáciu, ale aj nástrojom na formovanie profesijnej identity a zároveň zohrávajú významnú úlohu pri formovaní kultúry firmy (pracoviska) a odborníci používajú tieto špecifické lexikál-

ne prostriedky aj ako spôsob prejavu svojich odborných znalostí. Na druhej strane pre nových zamestnancov alebo tých, ktorí pochádzajú z iných kultúrnych, regionálnych či jazykových prostredí, môže byť tento typ diskurzu menej zrozumiteľný, pretože je známe, že mnohé profesionalizmy vytvárajú synonymické a homonymické rady a mimo aktuálneho kontextu nemusia byť správne identifikované.

Ak však budeme vnímať profesionalizmy v zmysle už načrtnutých matematických efektov antisymetrickej (v teórii množín je tento efekt vyjadrený zápisom: $A = B$ práve vtedy, keď $A \subseteq B \wedge B \subseteq A$ ⁵) a reflexívnosti (vyjadrený zápisom: $A \subseteq A$ ⁶ – k obom bližšie pozri Kvasnička – Pospíchal 2008, s. 32), a teda zameriame našu pozornosť na pragmaticky motivovanú otvorenosť, prístupnosť profesionalizmov aj vo vzťahu k laikom (neodborníkom), ukazuje sa nám, že ako zjednodušené odborné výrazy obsahujú v sebe potenciál inkluzívnosti vzhľadom na ich nereštriktívne kontextové použitie aj v iných než čisto pracovných komunikačných situáciách. Profesijská reč tak nadobúda status semivariety, čoho dôkazom je spôsob utvárania profesionalizmov na lexikálnej i morfolologickej rovine a nápadná podobnosť s pôvodným terminologickým pomenovaním, nehovoriac o prenikaní profesionalizmov do rôznych variet národného jazyka, a to od spisovnej, cez štandardnú varietu až po subštandardnú varietu (Popovičová Sedláčková 2014, s. 165 – 166). Ako príklady na túto synchronne dynamickú tendenciu môžeme uviesť synonymické rady: *fyziológický roztok* – *fyziológ* – *fyzik*; *angiografické vyšetrenie* – *angio* – *angák*; *magnetická rezonancia* – *rezonancia* – *magnet* – *emerko*. Z prostredia profesionálnych hasičov sú to napr.: *uhľová brúska* – *rozbrusovačka* – *flexa*, *motorová reťazová píla* – *motorová píla* – *motorovka* – *píla*, *hydraulické nožnice* – *nožnice* – *rozpinák*, *hasičská vysoko zdvižná plošina* – *plošina* – *kôš* (v konkrétnom kontexte: „*Chod' do koša!*“ / *Chod' na plošinu!*“), z oblasti drevozárstva a stavebného stolárstva zase lexikálne jednotky *bruchačka/bruchatka* – dvojručná píla bez rámu s ostrým oblúkovitým tvaru, *dlabačka* – stroj na dlabanie (vrtacia/vibračná dlabačka), *hobl'ovačka* – hobl'ovací stroj, *kotúčková* – kotúčková píla, *laťovka* – doska zlepená z dreva s dyhou na vrchnej strane, *lepička* – linka na oliepanie reziva, *metrovíca* – štiepané palivové drevo rezané na 1 meter dĺžky, *peletovačka* – linka na výrobu peliet, *rybina* – rybinový spoj a pod.⁷ Rôzne pomenovania tej istej entity vyplývajú z toho, že daná ko-

⁵ Množiny „A“ a „B“ sú vo vzťahu totožnosti práve vtedy, keď množina „A“ je podmnožinou množiny „B“ a zároveň množina „B“ je podmnožinou množiny „A“, čiže pôvodne diferentné množiny s nerovnakým (asymetrickým) rozsahom sa včlenili jedna do druhej, a tým nadobudli v sociálnej oblasti preferovaný status egalitnosti, resp. egalitnej diferencovanosti (Dolník 2023, s. 17).

⁶ Každá množina je zároveň aj svojou podmnožinou, z čoho vyplýva, že našu spoločnosť možno považovať za inkluzívnu, len do tej miery, do akej sa inkluzívne správajú jej separátne (menšie) časti (Horváth 2024).

⁷ Systematický výskum profesionalizmov, na ktorý sa odvolávame a z výskumnej vzorky ktorého pochádzajú aj uvedené príklady, prebiehal s prestávkami od roku 2010. V prvej fáze empirického výskumu sme zozbierali a následne analyzovali približne 220 výrazov z profesijskej oblasti zdravotníctva.

munikačná formácia nie je homogénna a je formovaná jednotlivcami, ktorí môžu mať rozličnú úroveň vzdelania (napr. v zdravotníckom prostredí od stredného odborného vzdelania až po vysokoškolské vzdelanie rôzneho stupňa), pochádzajú z rozličných sociálnych pomerov, majú rozdielne záujmy, iné náboženské presvedčenie a tiež rozdielnu svetonázorovú orientáciu. Všetky tieto atribúty sa podieľajú na tom, ako sa jednotlivec rozhodne prejavíť v diskurze (a či vôbec), a tak formovať celú emitovanú komunikačnú interakciu.

Pristavíme sa ešte pri ďalších inkluzívnych charakteristikách profesijnej reči. J. Dolník (2017, s. 19) totiž v tejto súvislosti konštatuje, že človek prostredníctvom svojich zmyslových orgánov a kognitívnych štruktúr konštruje také teórie a koncepty, ktoré v sociálnej a jazykovej praxi smerujú k optimalizácii viability (života-schopnosti, pružnosti), čo znamená, že naše jazykové správanie je orientované na dosahovanie cieľov. Lingvista teda pozoruje jazykovú komunikáciu sociálnych subjektov podloženú ich jazykovým správaním a jeho úlohou je rekonštruovať povahu objektívnej reality (Dolník 2017, s. 29). Pri utváraní profesionalizmov zámerom hovoriaceho je dosiahnuť rýchle, jednoduché a jednoznačné odovzdanie pokynov, resp. jeho cieľom je pohotová výmena informácií. V niektorých prípadoch je promptnosť zásadná a rozhodujúca. Príslušník hasičského a záchranného zboru napríklad počas zásahu uprednostní komunikáciu obsahujúcu profesionalizmus „*Zober dva dýchače!*“ namiesto zdĺhavého pokynu s celým slovným spojením: „*Zober dva autonómne dýchacie prístroje!*“

K analogickému reprodukcnému mechanizmu ako pri používaní profesionalizmov v oficiálnej či polooficiálnej komunikácii dochádza aj pri uplatňovaní tzv. bezznalostnej gramatickej dispozície (porov. Dolník 2017, s. 50 – 53). Jej pôsobením si rodený hovoriaci isté gramatické znalosti nemusí uvedomovať ani si ich aktívne osvojovať v procese učenia, a napriek tomu ich dokáže aplikovať (väčšinou správne) vo svojom jazykovom správaní. Gramatických pravidiel – tých explicitných, ako aj implicitných – sa totiž jazykový subjekt zmocňuje, resp. interiorizuje si ich na podklade analogického usudzovania, presnejšie mechanického opakovania registrovaných štruktúr a ich ukladania do pamäti. Pri skúmaní profesionalizmov sa ukazuje, že používateľ jazyka tiež dokáže intuitívne reflektovať a rešpektovať jazykové vzorce a paradigmy a následne produkovať lexikálne výrazy, ktoré mu v konkrétnom čase a v konkrétnej situácii najviac vyhovujú. Ako príklad možno uviesť akronymizáciu, pri ktorej si používateľ jazyka vyberá takú morfému, ktorá reflektuje pôvodné

V ďalšej fáze sme výskumnú vzorku rozšírili a získali korpus profesionalizmov aj z oblasti drevovýroby a stavebného stolárstva, lesníctva, stavebníctva, hasičského a záchranného zboru, ozbrojených síl, ako aj ďalších pracovných sfér a odborov, pričom dovedna išlo o viac ako 600 lexikálnych jednotiek. Väčšina výrazov bola získaná v priamom kontakte s informátormi – odborníkmi v danej oblasti, okrem toho sme však pri zbere dát využili aj nepriamu dotazníkovú metódu. Súbor profesionalizmov získaných na jej podklade, resp. ich relevantnosť sme následne verifikovali v rozhovoroch s vybranými odborníkmi.

gramatické kategórie nosného substantíva viacslovného lexikálneho výrazu: *packa* (*perkutánná aspiračná cytológia, PAC*), *petka* (*pozitrónová emisná tomografia, PET*), *úpétéčko* (*umelé prerušenie tehotenstva, UPT*). Takýto postup utvárania profesionalizmov je možné pozorovať nielen pri skratkách, značkách (Gavurová 2013), ale aj pri univerbátoch, odvodeninách a viacslovných pomenovaniach: *pásovka* (pásová píla), *béčka/céčka* (hasičská hadica B/C) *maligáč* (malígny nádor), *metka* (metastáza). Následne takéto výrazy fungujú v diskurzoch odborníkov a správajú sa ako bežná, neutrálna substantívna lexika: „*Zapni pásovku.*“ (namiesto: „*Zapni pásovú pílu.*“); „*Zober béčku!*“ (namiesto: „*Zober hasičskú hadicu B!*“); „*Včera som robil tri petky.*“ (namiesto: „*Včera som robil tri pozitrónové emisné tomografie.*“; „*Zatial' je to negatívne, bez metiek.*“ (namiesto: „*Zatial' je to negatívne, bez metastáz.*“). Uvedené príklady dokazujú funkčnosť spomínanej tézy o bezznalostnej jazykovej dispozícii – a to nielen čisto gramatickej, ale aj gramaticko-slovotvornej –, pričom v tomto prípade ide o uplatňovanie gramatického pravidla v praktickej modalite (Dolník 2017, s. 53). Zjednodušene možno tento mechanizmus vysvetliť tak, že na používateľa jazyka pôsobí systém so svojimi zákonitosťami i nuansami a používateľ v rámci svojej materinskojazykovej komunikačnej kompetencie sa týmto zákonitosťami prispôsobuje, spravidla podvedome, bez uplatňovania reflexívnej metajazykovej kompetencie. Z hľadiska neimanentnej, pragmaticky orientovanej lingvistiky ide o ukážku toho, čo robia ľudia, keď jazyk používajú, ako sa používaním jazyka sami formujú a rozvíjajú a ako sa jazyk pretvára v diskurzno-sociálnej praxi (Dolník 2010b, s. 61).

4. ZÁVER

Profesionalizmy ako špecifická vrstva lexikálnych prostriedkov majú potenciál prekonávať sociálne vzdialenosti a edukačné či jazykovo-komunikačné bariéry medzi odborníkmi a laikmi, ktorí nie sú príslušníkmi danej profesijnej skupiny, no napriek tomu sa v odbore potrebujú orientovať a disponovať aspoň základnými, resp. všeobecnými znalosťami v daných odvetviach ľudských činností (napr. v zdravotníctve, práve, remeselnej výrobe a pod.). Z pohľadu jazykovej inklúzie a slobodného prístupu k informáciám je podstatné, aby odborníci boli schopní pretlmočiť odbornú terminológiu do zrozumiteľnej podoby, a to najmä v prípade komunikácie s neodbornou verejnosťou. V takomto prípade profesionalizmy môžu slúžiť ako prostriedok na efektívnu komunikáciu nielen medzi expertmi, ale aj na úspešnú interakciu odborníkov s laikmi. O. Orgoňová a F. Šmajdová (2015, s. 419) v tejto súvislosti uvádzajú, že výskyt profesionalizmov mimo odbornej sféry sa spája s popularizáciou odborných poznatkov a následným prenikaním profesionálnych výrazov do každodennej komunikácie za hranice odbornej sféry, napr. pomenovania ako *labák* (laboratórium), *operačka* (operačná sála), *zubné* (zubné oddelenie) a pod. V súčas-

nosti navyše zaznamenávame zvýšený záujem verejnosti o zdravotnícku problematiku (napr. odmietanie vakcinácie detí, problematika očkovania proti COVID-19, bioetické otázky a pod.) a do odborných diskusií vstupujú laici, neodborníci, ktorí používajú lexiku profesionálov. Tu sa ukazuje azda najdôležitejší aspekt inkluzívnosti profesionalizmov, a to ich otvorenosť voči vysoko odbornej terminológii na jednej strane a bežnou hovorenou rečou na strane druhej. Profesionalizmy ako výrazové prostriedky alternujú s odbornými termínmi pretváraním týchto termínov na jednoduchšie, zrozumiteľnejšie výrazy a prestupujú, resp. začleňujú sa do bežnej hovorovej reči, čím sa diskurz odborníkov stáva prístupnejším, a teda solidárnejším aj pre laikov, neodborníkov v danej oblasti. V súlade s názormi viackrát citovaného J. Dolníka (2023, s. 60) možno konštatovať, že výsledkom takto rekonfigurovaných diskurzov by potom mala byť egalitne vedená jazyková komunikácia – komunikácia rovného s rovným bez vyzdvihovania odbornej znalostnej prevahy jedného z hovoriacich. Aj z tohto dôvodu je prínosné, hoci nadmieru prácne zostavovať a publikovať slovníky profesionalizmov (najnovšie Orgoňová a kol. 2019; Bartalošová a kol. 2021), ktoré môžu slúžiť nielen ako prehľad a zoznam špecifických výrazov konkrétneho profesijného zamerania, ale aj ako pomôcka na prekonávanie informačných, komunikačných a sociálnych bariér.

Literatúra

- BALÁŽOVÁ, Ľ. – BOSÁK, J. (eds.) (2005): *Slovník cudzích slov (akademický)*. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá.
- BARTALOŠOVÁ, P. – ORGOŇOVÁ, O. – DZÚR, M. – VAJSÁBEL, M. (2021): *Slovník policajných profesionalizmov*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- DOLNÍK, J. (2010a): *Teória spisovného jazyka (so zreteľom na spisovnú slovenčinu)*. Bratislava: Veda.
- DOLNÍK, J. (2010b): *Jazyk – človek – kultúra*. Bratislava: Kalligram.
- DOLNÍK, J. (2016): Komunikačné formácie. In: *Jazykovedný časopis*, 67/3, 195 – 206.
- DOLNÍK, J. (2017): *Jazyk v sociálnej kultúre*. Bratislava: Veda.
- DOLNÍK, J. (2021): *Jazyk v sociálnej praxi*. Bratislava: Veda.
- DOLNÍK, J. (2023): *Jazyk v dynamike demokracie*. Bratislava: Veda.
- GAVUROVÁ, M. (2013): *Skratka ako lexéma (abreviačná motivácia v lexike)*. Prešov: Prešovská univerzita.
- GERBERY, D. – DŽAMBAZOVIČ, R. (2011): *Inovatívne orientácie v sociálnej politike: Perspektíva sociálnej inklúzie*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- GIDDENS, A. (2013): *Sociologie*. 6. vyd. revidované P. W. Suttonom. Praha: Argo.
- HORVÁTH, M. (2024): Inkluzívnosť (jazyka) eseje. In: Bodnárová, M. – Kičura Sokolová, J. – Klingová, J. – Mergeš, J. – Spáčilová, S. (eds.): *Štýl a text v jazykovej interakcii. Na počesť Daniely Slančovej*. Prešov: Prešovská univerzita, v tlači.
- JAROŠOVÁ, A. – BUZÁSSYOVÁ, K. (eds.) (2011): *Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L*. Bratislava: Veda.
- KVASNIČKA, V. – POSPÍCHAL, J. (2008): *Algebra a diskretná matematika*. Bratislava: Slovenská technická univerzita.
- MLACEK, J. (1996): Popularizácia vedeckých poznatkov a popularizačný štýl. In: Mlacek, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca*. 25. Bratislava: Stimul, 134 – 144.

- MILROY, J. – MILROY, L. (1999): *Authority in Language: Investigating Standard English*. 3. vyd. London and New York: Routledge.
- MOYŠOVÁ, S. (2024): Aspekty inkluzívneho jazyka nielen v slovenčine. In: *Kultúra slova*, 58/1, 3 – 14.
- ORGOŇOVÁ, O. (2023): Používanie jazyka v digitálnej ére. Aspekty jazykovej inklúzie. In: Paunović Rodić, S. – Raffaj, R. (eds.): *Slovakistika u kontekstu: tradicija i perspektive*. Beograd: Univerzita v Belehrade, 215 – 227. DOI: https://doi.fil.bg.ac.rs/pdf/eb_book/2023/slovak70/slovak70-2023-ch15.pdf (cit. 20. 12. 2024)
- ORGOŇOVÁ, O. – BOHUNICKÁ, A. (2018): *Interakčná štylistika*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- ORGOŇOVÁ, O. – BOHUNICKÁ, A. – KRAJČ ZAMIŠKOVÁ, B. – PAŠUTHOVÁ, Z. (2019): *Slovník divadelných profesionalizmov*. Bratislava: Vysoká škola múzických umení.
- ORGOŇOVÁ, O. – ŠMAJDOVÁ, F. (2015): Miesto profesionalizmov v národnom jazyku a ich vzťah k iným semivarietám. In: Balleková, K. – Múcsková, G. – Králik, L. (eds.): *Jazykovedné štúdie 32. Prirodzený vývin jazyka a jazykové kontakty*. Bratislava: Veda, 409 – 420.
- POPOVIČOVÁ SEDLÁČKOVÁ, Z. (2014): Interpretačná perspektíva sociolektov v rámci stratifikácie národného jazyka. In: Orgoňová, O. – Muziková, K. – Popovičová Sedláčková, Z. (eds.): *Jazyk a jazykoveda v interpretácii*. Bratislava: Univerzita Komenského, 161 – 170.
- POPOVIČOVÁ SEDLÁČKOVÁ, Z. – PIATKOVÁ, K. (2021): *Pragmatická gramatika 1*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M. (1994): Variety hovorenej podoby slovenčiny. In: Mlacek, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca*. 23. Bratislava: Stimul, 225 – 240.
- WARDHAUGH, R. – FULLER, J. M. (2021): *An Introduction to Sociolinguistics*. 8. vyd. New York: Wiley-Blackwell.

Miloš Horváth

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta

Gondova 2, 811 02 Bratislava 1

E-mail: milos.horvath@uniba.sk

ORCID: 0000-0002-1880-6227

Zoja Dubovcová

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta

Gondova 2, 811 02 Bratislava 1

E-mail: dubovcova15@uniba.sk

ORCID: 0000-0002-4150-9263

PREZÝVKOVÉ OBYVATEĽSKÉ MENÁ OBCÍ Z OKRESU GALANTA¹

Patrik Jakubek

JAKUBEK, P. (2025): The Non-official Inhabitants Names of the Villages in the District of Galanta. In: *Slovenská reč*, 90/1, 90 – 109.

Abstract: The paper deals with some non-official inhabitants names that occur in the communication of the inhabitants of villages in the bilingual Slovak-Hungarian district of Galanta. Since non-official inhabitants' names as pendants to their standardized forms are considered to be a very specific kind of propriums, whose narrative value is important not only for onomastics, but also for other interdisciplinary research, in the first part of the paper we pay attention to the theoretical definition of non-official names and their anchoring in the framework of onomastic terminology. The second part of the paper deals with the semantic (and in some cases etymological) analysis of those non-official inhabitant names, which we obtained by our own heuristic research. The analysis also includes the captured folk-etymological interpretations. For each analyzed non-official name of the inhabitants, we also offer the current standardized form of the name of the inhabitants of the given village.

Keywords: Slovak, proper name, non-official inhabitant name, folk etymology of proper name, onomastics, anthroponymy, the district of Galanta.

Článok v skratke:

- Prezývkové obyvateľské mená sú vždy nesmierne cenným materiálom pre rôznorodé lingvistické i nelingvistické výskumy, pretože svojou mimojazykovou a jazykovou stránkou podávajú vskutku výrečné svedectvá nielen o náležitej spätosti jazyka a príslušnej society, o minulom živote našich predkov, ale predovšetkým poukazujú aj na schopnosti jednotlivcov v snahe pomenovať akékoľvek reálie vókol seba, využívanie jazykového umu, jazykovej metafory či v neposlednom rade aj istý príznak jazykového žartu či vtipu.
- V príspevku sa preto prostredníctvom analýzy venujeme najmä onymickej motivácii tých prezývkových obyvateľských mien, ktoré sa viažu na obyvateľstvo vybraných osemmástich obcí bilingválneho slovensko-maďarského okresu Galanta. Pri tých prezývkových obyvateľských menách, ktoré vychádzajú z lexiky maďarského jazyka, venujeme pozornosť aj ich etymologickej charakteristike, a to pre ucelenosť výkladu. Súčasťou štúdie sú tiež teoretické východiská, ktoré podrobnejšie charakterizujú prezývkové obyvateľské mená z hľadiska ich tvorby, vývinu a fungovania na osi štandardizovaná podoba – neštandardizovaná podoba, a to v nadväznosti na náležité onomastické termíny, ktoré sa na oblasť týchto špecifických pomenovaní vzťahujú.
- Výsledky analýzy ukazujú, že obyvateľstvo galantského regiónu v súčasnej komunikácii

¹ Príspevok vznikol v rámci vedeckého projektu *Lexika slovenských terénnych názvov – 2. časť* (č. 2/0026/24) grantovej agentúry VEGA.

disponuje vskutku pozoruhodnými prezývkovými menami, reflektujúcimi nielen na typické minulé remeselné činnosti, spôsoby obživy, ale aj na viaceré fyzické či duševné vlastnosti.

„Prezývky poskytujú zaujímavú a cennú problematiku z oblasti jazyka, etnografie a folkloristiky, ale aj zo sociológie. Zaslúžili by si všestranný opis i sústredený terénny výskum. [...] Ich úplný súpis a výklad by bol naozaj cenným jazykovým, národopisným, historickým i spoločensko-kultúrnym materiálom.“

(Uhlár 1995, s. 305 – 306)

1. VSTUP DO PROBLEMATIKY ŽIVÝCH OBYVATEĽSKÝCH MIEN

S každou jednou usadlosťou, vyvíjajúcou sa v rôznorodých spoločensko-kultúrno-ekonomicko-historických konvenciách, sa spája, nepochybne, i jej obyvateľstvo, ktorého príslušnosť ku konkrétnej lokalite je daná nielen častými imanentnými citovými väzbami hraničiacimi až s lokálpatriotizmom, ale aj formálnym spôsobom, realizujúcim sa najmä v jazykovej rovine, a to prostredníctvom adekvátneho označenia príslušnosti k takejto oblasti. Ide predovšetkým o sféru obyvateľských mien, ktoré sa tvoria podľa platných kodifikačných pravidiel konkrétneho spisovného jazyka od úradnej podoby nielen daného mesta či obce, ale aj akejkolvek inej geograficko-administratívnej oblasti (bližšie napr. Sokolová 2006, s. 205 – 223). Okrem tohto veľmi podstatného kritéria, ktorým je aspekt spisovnosti, resp. príznak kodifikačnej normy, sú takéto oficiálne (úradné) obyvateľské mená typické i tým, že fungujú väčšinou vo vopred daných komunikačných situáciách oficiálnejšieho-verejného rázu, čím môže byť ich komunikačná platnosť značne oklieštená (Bauko 2009, s. 21). Oficiálne obyvateľské mená náležite utvorené od rozmanitých štandardizovaných názvov však nie sú jedinými, s ktorými sa – v súvislosti s označením príslušnosti ktoréhokolvek obyvateľa k vybranej lokalite, možno v komunikačných situáciách postretnúť. Keďže jazyk ako prírodno-kultúrno-spoločenský fenomén (bližšie napr. Dolník 2013) je v neustálej interakcii so svojimi používateľmi, ktorí neraz v prehovoroch dokážu vcelku výstižne využiť jazykový um, jazykovú kreativitu či metaforu pre pomenovanie rôznorodých reálií, možno sa v rámci viacerých interdisciplinárnych výskumov s lingvistickým pozadím dostať do kontaktu aj s tzv. živými, (neoficiálnymi, neúradnými) obyvateľskými menami. Tie síce vystupujú ako synonymné pendanty voči svojim štandardizovaným náprotivkom, keďže označujú jednu a tú istú skupinu obyvateľstva, avšak v zásade sa odlišujú práve v otázke komunikačnej platnosti. Živé (neúradné) obyvateľské mená už nepodliehajú kodifikačným zásadám, majú vo väčšine prípadov ústnu podobu, využívajú sa predovšetkým v neformálnej sfére a neustálym spôsobom sa variujú (Krištof 1969, s. 65 – 66).

Na živé obyvateľské meno možno nazerať ako na veľmi špecifický, ale zároveň informačne veľmi nasýtený druh propria, ktorý funguje nielen na pozadí onomasti-

ky, ale i dialektológie či dokonca folkloristiky (Šrámek 2016, s. 171). Živé obyvateľské mená, viažuce sa vždy na konkrétny osadný názov, majú pre dialektologické výskumy veľký prínos najmä pre svoje gramatické (formálne) stvárnenie, keďže väčšina z nich bola (a je) utvorená z lexém typických pre jednotlivé nárečové oblasti (Krištof 1968, s. 68); a naopak – pre oblasť onomastiky, resp. folkloristiky je zasa veľmi cenná ich obsahová (sémantická) stránka, zahrňujúca východiskovú motivačnú líniu hraničiacu v mnohých prípadoch až s príbehovosťou (Krško 2005, s. 85). Práve náležité poznanie motivačnej línie – teda „príbehu“, ako dané neoficiálne obyvateľské meno vzniklo, je veľmi dôležité, a to nielen pre neustálu zaužívanosť a komunikačnú platnosť takéhoto vlastného mena (Ližbetinová 2008, s. 428), ale i pre jej informatívny charakter. Mnohé totiž svojím obsahom nepriamo reflektujú buď na rôzne vlastnosti lokality obce, zaužívané remeslá, spôsoby obživy, typické duševné či fyzické aspekty pomenovaných obyvateľov, pestovanie plodín a pod., alebo na rôznorodé ľudové poverky či tradície (Krško 2002, s. 133).

Živé obyvateľské mená sa v mnohých prípadoch vyznačujú výraznou expresivitou, pravda, v rozličnej miere, pričom expresivita je daná najmä ich aktuálne platnou komunikačnou situačnosťou a rôznymi druhmi medziľudských vzťahov variujúcimi na osi pozitívne – negatívne (Šrámek 2016, s. 171 – 172). Tvorba mnohých z nich bola totiž často ovplyvnená snahou, prostredníctvom satiry či irónie, poukázať na odlišné vlastnosti vedľa seba situovaných obcí, odlišné formy správania ľudí, ktoré by sa mohli akýmkoľvek spôsobom, a čo i len v minimálnej miere, vzdľaťovať všeobecne platným spoločenským pravidlám, či v neposlednom rade na odlišnú formu reči (Krško 1999, s. 49).

Daný jazykový i mimojazykový potenciál živých obyvateľských mien sa premietol aj do ich systematického skúmania, predovšetkým v minulom storočí. S tým úzko súvisela aj neustále vyvíjajúca a meniac sa terminológia a teoretické vymedzenie pre takéto typy pomenovaní, opierajúc sa najmä o vtedajšie vývinové tendencie v priestore slovenskej, resp. českej onomastiky. Š. Krištof (1966, s. 240; 1968, s. 65) nazval takéto typy skupinových antroponým *živé obyvateľské mená*, A. Habovštiak (1968, s. 71) použil zasa termín *prezývka obyvateľov obce*. V českom onomastickom priestore sa zasa pre pomenovania neúradných obyvateľských mien využíval termín *prezývka obce* (česky *přezdívka vesnice*) (Šlais 1968, s. 55; Machek 1969, s. 254). Onomastická terminológia z prvej polovice 70. rokov 20. stor. pre takéto typy pomenovaní zaviedla najmä dva náležité termíny, a to *prezývkové vlastné meno*, ktoré sa bližšie charakterizuje ako „doplňkové, neúradné vlastné meno, ktoré väčšinou charakterizuje osoby, miesta alebo veci a vzťahuje sa k povolaniu, vlastnostiam, pôvodu a pod. nositeľa mena [...]“ (Svoboda et al. 1973, s. 118); a *posmešné vlastné meno*, definované ako „žartovná, často aj silne pejoratívna prezývka osoby, miesta alebo veci“ (tamže, s. 119). Mierne posuny v zaužívanej terminológii možno naosta-

tok badať na prelome 20. a 21. storočia, a to predovšetkým v prácach V. Uhlára, resp. J. Krška. V. Uhlár vo svojich štúdiách o živých obyvateľských menách z rôznych častí Slovenska využil ako pomenovanie pre tieto typy proprií termín *obyvateľská prezývka* (1993, s. 277), resp. *prezývka obyvateľov obce* (1995, s. 302). Veľmi podobnú terminológiu zaviedol aj J. Krško, ktorý ich označil ako *prezývkové obyvateľské mená* (2000, s. 76).

Iste, na všetky spomenuté termíny, snažiac sa vo svojej podobe zachytiť rôznorodé aspekty takéhoto typu pomenovaní, je nutné nazerať najmä cez optiku vtedajšieho neustáleho vyvíjania onomastiky do podoby dnešnej širokospektrálnej lingvistickej disciplíny. Aj napriek tomu však niektoré zaužívané termíny boli neadekvátne a viacerými spôsobmi sa vymykali akýmkoľvek kritériám jednotlivých onomastických kategórií, a to predovšetkým v rámci línie bionymum – abionymum. Ide najmä o termín *prezývka obce* (*přezdívká vesnice*) využitý v jednotlivých českých onomastických prácach. Ako už upozornila vo svojom príspevku I. Valentová (2010, s. 282), tento termín pre pomenovanie živých obyvateľských mien bol neadekvátny, pretože svojou nastavenou podobou prvoplánovo reflektoval skôr na neúradné ojkonymum (osadný názov), teda prezývku obce, nie na jej obyvateľov, čo by tak už bola záležitosť toponomastiky a nie antroponomastiky, do ktorej živé obyvateľské mená spadajú. Naostatok je nutné pripomenúť, že v súčasnosti je už vydaná nová slovenská onomastická terminológia, ktorá pre potreby pomenovania takéhoto vlastného mena zaviedla termín *živé obyvateľské meno*, definované ako „neúradné vlastné meno obyvateľov sídelného objektu s obmedzenou komunikačnou platnosťou.“ (Valentová et al. 2024, s. 379). V rámci heslového slova sa však ako adekvátne synonymné termíny uvádzajú aj podoby *prezývkové obyvateľské meno*, *obyvateľská prezývka* či *prezývka obyvateľov* (tamže), a preto budeme všetky tieto termíny v nasledujúcej časti príspevku používať variantne.

Obyvateľstvo každej jednej obce sa môže ojedinele vyznačovať viacerými prezývkovými obyvateľskými menami, resp. ich komunikačnými variantmi. Je to dané nielen všeobecnou pomenúvacou zásadou prezývok ako takých, že „[...] množstvo prezývok môže byť pri jednotlivých onymických objektoch rôzne“ (Ološtiak 2000, s. 165), ale už aj spomenutou východiskovou motivačnou líniou a príbehovosťou, ktoré však často podliehajú rôznym dynamickým tendenciám. V niektorých prípadoch môžeme totiž pozorovať narušenie, príp. zánik pôvodnej motivačnej línie (napr. zánik signifikantného remesla či ukončenie pestovania poľnohospodárskej plodiny typickej pre dajakú oblasť, ktoré stáli za vznikom živého obyvateľského mena), čím sa automaticky naruší aj platnosť takéhoto propria, ktoré buď zanikne úplne, alebo sa v rámci jednotlivých komunikačných situácií postupne odsunie do úzadia a prenechá miesto nejakej inej – novej prezývke s aktuálnym motivačným východiskom; Krško 2002, s. 134). So zánikom prezývky, resp. jej (ne)platným ko-

munikačným potenciálom, úzko súvisí i celospoločenské poznanie konkrétnej prezývky, ktoré najmä J. Krško (1999, s. 49) spája so slovným spojením *akčný rádius prezývky*. Vo všeobecnosti platí, že na prezývky obyvateľov sa nazerá skôr ako na lokálnejšie pomenovania, známe len v rámci osobitného širšieho regiónu, ktorého sú obyvatelia súčasťou. Akčný rádius – teda rozšírenosť a znalosť prezývky, býva v takýchto prípadoch pomerne obmedzený. Navyše, ak nositelia danej prezývky alebo používatelia jazyka, ktorí o nej majú určitú vedomosť, z akýchkoľvek dôvodov (napr. v dôsledku sťahovania) opustia pôvodný geonymický priestor, v ktorom bola prezývka živá, je vysoko pravdepodobné, že časom dôjde k jej prirodzenému zániku. Naopak tie prezývkové obyvateľské mená spájajúce sa s lokalitami, ktoré napr. rozlohou alebo významom spadajú už do kategórie tých, ktoré sú známe po celom území krajiny, vyznačujú sa tendenciou mať širší záber poznania prezývkového obyvateľského mena (porov. napr. celospoločensky rozšírené Bratislavčania – *Paštekári*, Košičania – *Vraňare* oproti lokálnejším, napr. Paťania, obyvatelia obce Pata /okr. Galanta/ – *Kozári*; Malomačania, obyvatelia Malej Mače /okr. Galanta/ – *Kašári*). Akčný rádius prezývkových obyvateľských mien menších lokalít však môže byť ovplyvnený mnohými aspektmi, a to nielen lingvistickými (napr. veľkou expresivitou prezývky), ale i tými nelingvistickými, sledujúcimi moderné výdobytky dnešnej doby, do ktorých možno zaradiť napr. marketing či medializovanosť. V každom prípade však platí už vyššie načrtnutý jednoduchý model, a to: čím väčšia známosť prezývky, tým väčší akčný rádius (Krško 1999, s. 49).

2. CIEĽ, METODOLÓGIA A ZBER ONYMICKÉHO MATERIÁLU

Významnejšie sú pre lingvistické výskumy najmä tie prezývkové obyvateľské mená, ktoré sú plne etablované v bilingválnych jazykových komunitách. Bilingválna societa žijúca na takýchto zmiešaných územiach, v nožnej snahe vytvoriť prezývkové obyvateľské meno, dokáže čerpať z oveľa širšieho jazykového súboru-slovnej zásoby dvoch dominantných jazykov danej oblasti, čím vo viacerých prípadoch dochádza k vytvoreniu tzv. hybridných prezývkových obyvateľských mien (Bauko 2009, s. 22). Hybridizácia a z nej vychádzajúce motivačné východiská, funkcie, ako aj súčasné komunikačné relevancie takýchto prezývkových obyvateľských mien zo zmiešaného jazykového prostredia, predstavuje nielen podnetnú výskumnú problematiku, ale svojím obsahom a formou zároveň môže slúžiť aj ako cenný empirický materiál pre iné, najmä sociolingvistické výskumy zamerané na rôznorodé aspekty bilingvizmu, a to v nadväznosti aj na mapovanie mnohorakých historických či sociálnych vzorcov daného regiónu. V nasledujúcej časti príspevku sa preto bližšie venujeme tým prezývkovým obyvateľským menám, ktoré sú v súčasnosti zaužívané v komunikácii obyvateľov osemnástich obcí bilingválneho slovensko-maďarského okresu Galanta, v ktorom doteraz absentoval takto zameraný onomastický výskum.

Naším primárnym cieľom je najmä identifikácia motivačných východísk jednotlivých prezývkových obyvateľských mien. Tie sme získali vlastným heuristickým výskumom v jednotlivých obciach metódou ankety medzi obyvateľmi, ktorým boli v rámci nej položené tri jednoduché výskumné otázky:

- *Majú obyvatelia okolitých obcí nejakú prezývku?*
- *Poznáte motiváciu (príbeh) takejto prezývky, príp. prezývok, teda ako vznikla/vznikli?*
- *Máte aj pre seba – ako obyvatelia danej obce, nejakú prezývku, a viete, aký má pôvod?*

Odpovede respondentov sme zaznamenávali jednoduchým zápisom do vopred pripravených výskumných hárkov. Zber antroponymického materiálu vo vybraných obciach prebiehal v mesiacoch jún – august 2024 na celkovej vzorke 67 respondentov (z toho 28 mužov a 39 žien).² Vekové rozpätie respondentov bolo od 21 do 87 rokov. Okrem veku a pohlavia sme pri respondentoch nezískavali už žiadne iné sociálne premenné (napr. povolanie, vzdelanie a pod.), pretože vzhľadom na typ, resp. zameranie výskumu sú irelevantné. Je nutné zdôrazniť, že pred plánovaným výskumom v obciach sme si stanovili podmienku, ktorou bolo oslovenie minimálne dvoch respondentov z každej skúmanej obce, a to pre relatívne overenie správnosti získanej podoby prezývkového obyvateľského mena. Môžeme konštatovať, že stanovená podmienka bola nielenže splnená vo všetkých skúmaných obciach, ale v mnohých z nich bola aj niekoľkonásobne prekročená.

Prezývkové obyvateľské mená obcí z okresu Galanta uvádzame vo forme jednoduchej heslovej state. Heslo sa začína názvom obce (tučným písmom), v ktorom takto pomenovaná societa žije. Pod názvom obce v odrážkach nasleduje počet respondentov v danej obci; súčasné štandardizované obyvateľské meno v plurálnej podobe vytvorené podľa platných Pravidiel slovenského pravopisu (4. vyd., 2013) a podoba prezývkového obyvateľského mena, ktorú podávame v zachytenej nárečovej podobe. Jej zápis je však výrazne zjednodušený. Podobu nezapisujeme v hranatých zátvorkách, nepoužívame splývavú výslovnosť, palátálne *ĭ* zaznačujeme ako konsonant *j*, pre hlásku *ch* nepoužívame znak *x* a pod. V prípade získania dvoch prezývkových obyvateľských mien ich uvádzame za sebou a oddeľujeme ich čiarkou. Dodáme, že v prípade získania dvoch a viacerých prezývkových obyvateľských mien je na prvom mieste uvedená tá najfrekvencovanejšia. Nosná časť heslovej state nato ponúka predovšetkým sémantický výklad živého obyvateľského mena, resp. živých obyvateľských mien a v niektorých prípadoch (najmä pri prezývkach vychádzajúcich z lexiky maďarského jazyka) aj náležité etymologické východiská, a to pre ucelenosť výkladu. Obce, ku ktorým sa charakterizované prezývkové obyvateľské mená viažu, sú zoradené abecedne.

² Dvaja respondenti (muž, 77 rokov; žena 69 rokov) boli z obce Majcichov, ktorá je však už súčasťou Trnavského okresu.

3. CHARAKTERISTIKA PREZÝVKOVÝCH OBYVATEĽSKÝCH MIEN

Abrahám:

- počet respondentov: 2
- úradné obyvateľské meno: *Abrahámčania*
- živé obyvateľské meno: *Nábožníci*

„*Tí sa furt len mollili...*“

(výňatok z prehovoru respondenta, r. n. 1947)

Táto prezývka je zaužívaná predovšetkým v neďalekej obci Majcichov, ktorá však už nie je súčasťou nášho skúmaného geonymického priestoru. Prezývka je posmešného charakteru a reflektuje na hlboko nábožný spôsob života obyvateľstva danej obce nielen v minulosti, ale i v súčasnosti.³ Vybraným respondentom z tejto obce prezývka nebola známa.

Dolná Streda:

- počet respondentov: 4
- úradné obyvateľské meno: *Dolnostredčania*
- živé obyvateľské meno: *Kožári/Kožkári, Serdahelčani*

Prvou a viac frekventovanou je prezývka *Kožári*, v prehovoroch niektorých respondentov zachytená aj v deminutívnej podobe *Kožkári*. Je však zrejmé, že obe vychádzajú z apelatíva *koža* a odkazujú na typickú činnosť obyvateľstva tejto obce v minulosti, ktorá mohla byť spojená buď s kožiarstvom (nár. *kožárstvom*) vo význame „spracúvanie surových zvieracích koží“ (SSN I 1994, s. 854), teda garbiarstvom, alebo kožiarstvom vo význame „obchodovanie, priekupníctvo s kožami“ (tamže).

Druhou a v súčasnosti už málo zaužívanou obyvateľskou prezývkou, vyskytujúcou sa predovšetkým v prehovoroch staršej generácie, je podoba *Serdahelčani*. Táto foneticky zjednodušená podoba odkazuje na starší pomad'arčený úradný názov tejto obce v minulosti, ktorý bol *Szerdahely* (1808, NOSR), resp. *Vág-szerdahely* (1863 – 1907, NOSR).⁴ Pôvodne tak toto prezývkové obyvateľské meno spadalo do kategórie katojkoným.

Dolné Saliby:

- počet respondentov: 2

³ Spätosť obce s cirkevnými reáliami dokladá okrem prezývkového obyvateľského mena i podoba osadného názvu *Abrahám* (v minulosti napr. aj ako *Scent Abraam* (1266, VSOS I) či *Szentábrahám* (1863, NOSR), ktoré bolo motivované biblickým mužským antroponymom *Abrahám* < hebr. *abráh* (bližšie Majtán – Považaj, 1998, s. 36), či podoba erbu obce, na ktorom je vyobrazený práve zlatovlasý a zlatobradý patriarcha Abrahám.

⁴ Vznik maď. podoby ojkonyma *Szerdahely* možno tradične dať do motivačného súvisu s konaním jarmočných (trhových) slávností, ktoré sa v tejto obci konali práve v strede týždňa – v stredu. Osadný názov je preto nepochybne utvorený maď. substantívom *szerda*, slk. „streda“ a maď. komponentom *-hely*, čo v slovenčine značí „osada, usadlosť“. O osadných názvoch, ktorých podoba bola motivovaná práve jarmočnými dňami bližšie napr. Krajčovič 2005; s. 204 – 206; Krško 2022, s. 259 – 269.

- úradné obyvatel'ské meno: *Dolnosalibčania*
- živé obyvatel'ské meno: *Guvati*

Pre obyvateľstvo Dolných Salíb je zaužívaná prezývka *Guvati*. Je používaná predovšetkým v susednej obci Horné Saliby a má výrazne posmešný charakter. Prezývka vychádza z maďarskej podoby živočícha *chriaštel'a vodného* (lat. *Rallus aquaticus*), ktorou je *guvat*. Motivačné východiská prezývkového obyvateľského mena sú detailne zachytené v obecnej monografii *Horné Saliby: dejiny* (Danajka 1995, s. 138) a súvisia nielen s geomorfologickým charakterom širšej lokality v minulosti, ale predovšetkým s etnogenézou pôvodných Dolnosalibčanov. Podľa výkladu sa mali predkovia obyvateľov Dolných Salíb usadiť pôvodne v oblasti dnešného Dolného Chotára, kde im však pozemky mala zničiť potopa. Preto sa rozhodli presídlieť do 18 kilometrov vzdialeného salibského chotára, v ktorom dostali od bratislavského panstva do užívania nové pozemky. Okrem nich im boli ponechané aj tie pôvodné, ktoré sa však pod vplyvom pôsobenia vody zmenili na mokrade, v ktorých domov mal postupne nájsť práve vták chriaštel' vodný. Neskôr, keď sa zamokrená pôda začala postupne zmenšovať a bolo možné opätovne obhospodarovat' pôvodné parcely, sa predkovia Dolnosalibčanov rozhodli vrátiť a zveľaďovať si tak svoje majetky. V snahe dostať sa do pôvodných miest museli ale neustále prechádzať cez niektoré zamokrené lokality či brodiť sa ťažkými úsekmi tak, ako to zvykol robiť tento malý vodný vták. Preto sa napokon ustálila prezývka *Guvati*. Prezývka bola známa aj našim respondentom, ktorí ju považovali za hanlivú.

Horné Saliby:

- počet respondentov: 4
- úradné obyvatel'ské meno: *Hornosalibčania*
- živé obyvatel'ské meno: *Bičkáši/Selibičkáši, Ďetajďeš*

„Na sa kamarát, lebo ak nebudeš piť, dostaneš!

Ale aj keď budeš piť, aj tak dostaneš!“

(Danajka 1995, s. 121)

Pre obyvateľstvo Horných Salíb sú zaužívané dve obyvateľské prezývky, avšak ich komunikačná platnosť a rozšírenosť sa značne odlišuje v závislosti od príslušnosti k národnosti, resp. statusu autochtonnosti obyvateľa. Celospoločensky platnou prezývkou, ktorá sa podnes uplatňuje na všetkých obyvateľov Horných Salíb, je *Bičkáši*, resp. *Selibičkáši*, v ktorej možno badať aj zjednodušenú maďarskú podobu názvu obce *Saliby* – *Szeli*.⁵ Obe prezývky vychádzajú z lexiky maďarského jazyka a ide o fonetické adaptácie pôvodného apelatíva *bicska*, slk. „nôž“. ⁶ Do slovenského jazyka by sa tak prezývky mohli voľne preložiť azda ako **Nožíkari*, resp. **Salibskí*

⁵ Štandardizovaný maďarský ekvivalent osadného názvu je *Felsőszeli*, avšak v ústnej komunikácii sa často používa len skrátený tvar *Szeli* [seli].

⁶ K apelatívu *bicska* sa následne pridružuje maď. derivačná morféma *-s*.

nožíkari a ich motivačné východisko súvisí so skutočnosťou, že v minulosti (avšak podľa ľudových výkladov aj v súčasnosti) boli a sú obyvatelia Horných Salíb známi tým, že všade nosili (a nosia) so sebou vreckové nožíky, tzv. *bičaky* (porov. SSN I 1994, s. 116), ktoré používali v rôznorodých situáciách – ako pomôcku na jedenie až po sebaobranu.⁷ Prezývky obyvatelia Horných Salíb poznajú, stotožňujú sa s nimi a rovnako ich poznajú i obyvatelia okolitých obcí.⁸

Druhou prezývkou, ktorá sa však v dnešných obecných intenciách už pomaly z komunikácie vytráca a používa sa len príležitostne ako zdroj podpichovania sa, je *Ďetajdeš*. Tá sa vzťahovala len na obyvateľov slovenskej národnosti, ktorí sa do obce Horné Saliby, v minulosti usadlosti s podstatne prevažujúcou maďarskou populáciou, prisťahovali po druhej svetovej vojne z oblastí tzv. Dolnej zeme, predovšetkým zo Slovenského Komlóša (Purgat 2017, s. 252). Prezývka je azda tvorená nárečovými lexémami z okruhu stredoslovenských dialektov,⁹ a to *d'e* (spis. *kde*) a *tajd'eš* (spis. *ideš*) a išlo pôvodne o otázku v znení *Kde (Kam) ideš?* Prezývka podľa ľudových výkladov vznikla tak, že presídlení Slováci v obci, komunikujúci medzi sebou slovenským nárečím, používali ako kontaktnú frázu v komunikácii často spojenie *Kd'e tajd'eš?* Maďarské obyvateľstvo v obci však až do spomenutej výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom takmer vôbec neprichádzalo do kontaktu so slovenčinou, a preto nebolo schopné porozumieť komunikácii presídlencov. Keďže však v každom jednom prehovore počuli už spomenutú formulu *Kd'e tajd'eš?*, prevzali ju, foneticky si ju prispôbobi špecifikám vlastného jazyka a začali ju uplatňovať ako prezývku pre dosídlených Slovákov.

Hoste:

- počet respondentov: 3
- úradné obyvateľské meno: *Host'ania*
- živé obyvateľské meno: *Maďari*

V súvislosti s obyvateľstvom obce Hoste možno prísť do kontaktu aj s prezývkou *Maďari*. Táto prezývka je zaužívaná najmä v susednej obci Majcichov a má výrazne posmešný, ba dokonca až ironický charakter. Podľa ľudových výkladov vznik prezývky obyvateľstva Hoste súvisí predovšetkým s jej administratívnym zaradením do bilingválneho okresu Galanta, v ktorom významnú časť populácie tvorí práve obyvateľstvo maďarskej národnosti. Napriek tomu, že v samotnej obci žije

⁷ Lexému *bičkáš*, resp. variant *bičkoš* vo význame „bitkár, ktorý sa bije vreckovým nožíkom bičkom“ (SSN I 1994, s. 116; porov. aj Orlovský 1982, s. 28) možno podnes nájsť v niektorých nárečiach južného Slovenska, pre ktoré je signifikantná práve areálová kontaktnosť s lexikou maďarského jazyka.

⁸ Veľmi podobná prezývka sa vzťahuje aj na obyvateľstvo Zázrivej na Orave. Tu však v komunikácii funguje v podobe *Noži(č)kari* (bližšie Kurtulíková 2022, s. 50).

⁹ Stredoslovenský dialekt v tejto obci môže súvisieť práve so spomenutým presídlením slovenských rodín z oblasti Slovenského Komlóša, v ktorých sa pôvodne usadili Slováci najmä zo Zvolenskej, Gemerskej, Hontianskej a Novohradskej župy (Király 1993, s. 107).

v súčasnosti výlučne slovenské obyvateľstvo a že obec sa aj v minulosti vyznačovala skôr slovenskejším rázom (porov. Petrov 1927, s. 24), je na základe spomenutého administratívneho začlenenia ad hoc považovaná za obec maďarského pôvodu. Vybraným respondentom prezývka nebola známa, ba dokonca v rámci ankety spomenuli, že žiadnu prezývku nepoznajú, resp. nemajú. Zdôraznili však, že v minulosti sa v rámci obce tradovalo úslovie „*Gesti, máte šeckého dosci!*“, ktoré je však svojím obsahom ironické, nakoľko respondenti proklamovali, že obec bývala v minulosti veľmi chudobnou, a tak sa aspoň týmto úslovím utešovali, že všetkého majú na dosť, a nič iné ku šťastiu tak nepotreujú – teda ani prezývku.

Kajal:

- počet respondentov: 3
- úradné obyvateľské meno: *Kajalčania*
- živé obyvateľské meno: *Lólopók*

„*A šak to len jedného kona zebali a kvoli tomu hned lólopó...*“

(výňatok z prehovoru respondenta, r. n. 1945)

Prezývka obyvateľstva obce Kajal *Lólopók* je na prvý pohľad pomerne nejasná, jej komunikačná frekvenčnosť stúpa najmä v južných častiach okresu, v rámci ktorých možno pozorovať už vlastnú bilingválnu slovensko-maďarskú jazykovú situáciu. Samotná prezývka vychádza z lexiky maďarského jazyka a ide pôvodne o kompozitum, ktoré je tvorené maďarským substantívom *ló*, slk. „kôň“ a adjektívom *lopó*, slk. „zlodejský“ (ÉrtSz. 1961, s. 851).¹⁰ Prezývka tak nepochybne svojou podobou priamo reflektuje na činnosť, ktorá súvisela s odcudzovaním koní. To potvrdili aj informátori z okolitých obcí, najmä však z obce Váhovce, ktorí vo svojich prehovoroch deklarovali, že túto prezývku získali obyvatelia obce Kajal preto, lebo v minulosti kradli kone zo stajní z okolitých chotárov, a to vskutku pozoruhodným spôsobom. Kajalčania mali v minulosti kradnúť kone tak, že na konské kopytá zvykli upevňovať staré kusy látok, na ktoré následne pripevnili obráteným spôsobom podkovu. Pri následnom vyvedení koní zo stajní to teda sprvu vyzeralo, že kôň odcvával dajakým smerom, avšak v skutočnosti odkráčal presne opačne. Prezývku, ktorú by sme tak do slovenčiny mohli veľmi voľne preložiť ako **Zlodeji koní*, poznajú aj obyvatelia Kajala, sami ju používajú, avšak ako vyplynulo z terénneho výskumu, v rámci ich society možno badať odlišný charakter motivačnej príbehovosti spätý s kradnutím koní. Podľa nich bol v minulosti odcudzený len jeden kôň a aj to ako myslená odplata za meškajúcu platbu za vybrané hospodárske plodiny, ktoré smerovali práve do Váhoviec.

Pata:

- počet respondentov: 6
- úradné obyvateľské meno: *Paťania*
- živé obyvateľské meno: *Kozári*

¹⁰ Morféma *-k* na konci tvaru *lólopók* značí množné číslo.

Obyvateľstvo obce Pata pozná celý mikroregión najmä pod prezývkou *Kozári* (spis. *Koziari*) a jej vznik odkazuje na chov kôz v tejto dedine. Vznik motivácie tejto prezývky sa však rôzni a sú známe dve možné východiská. Obyvateľstvo okolitých dedín, najmä susednej obce Šoporňa, vykladá túto prezývku skôr posmešne a jej vznik spája s ľudovou povestou, ktorej obsahom je skutočnosť, že skôr, ako si ľudia v obci Pata začali stavať svoje usadlosti určené na bývanie, zameriavali sa najprv na výstavbu rôznych výbehov a prístreškov určených pre kozy a capy, v ktorých následne istý čas mali aj pobývať. Naopak obyvatelia Paty vznik tejto prezývky spájajú priamo s obcou Šoporňa a s obľubou zdôrazňujú, že prezývka *Kozári* vznikla preto, lebo v minulosti sa mal údajne jeden obyvateľ z obce Šoporňa, ktorý choval stádo kôz a venoval sa ich predaju, oženiť do obce Pata, následne sa do nej presťahovať a pokračovať s predajom kôz aj v tejto lokalite, čo však šoporňanská societa nepripúšťa. Tieto dva ľudové výklady sú tak stále predmetom istých dohadov, najmä medzi staršími generáciami oboch obcí.

Pusté Sady:

- počet respondentov: 6
- úradné obyvateľské meno: *Pustosadčania*
- živé obyvateľské meno: *Pustakerčani, Olejkári*

„Nám nadávajú jako Pustakerčani... lebo bolo volakedi Pusta Kerti.“

(výňatok z prehovoru respondentky, r. n. 1946)

Veľmi frekventovanou prezývkou obyvateľov Pustých Sadov je *Pustakerčani*, ktorá len odkazuje na starší štandardizovaný názov obce v minulosti, ktorým bola podoba *Pustá Kert'* (1920, NOSR). Tento poslovenčený názov vznikol len hláskovou úpravou, zjednodušením staršieho maďarského názvu *Kyurth* (1352, VSOS II), resp. neskôr *Pusztakürth* (1863 – 1873, NOSR) < adjektívum *pustý* vo význame „opustený“, „pustý“ + proprium *Kürt* – názov jedného zo staromaďarských kočovných kmeňov, ktorý v minulosti prenikal do dnešného Podunajska (Krajčovič, 2005, s. 129; porov. aj Marek 2005, s. 33). Prezývkové obyvateľské meno tak vychádza zo staršej podoby katojkonyma.

Druhým prezývkovým obyvateľským menom je podoba *Olejkári*. Tá je v súčasnosti – už v rámci bežného jazykového používania, na ústupe a je využívaná len v prehovoroch najstaršej generácie. Svojou podobou odkazuje na remeselnú činnosť obyvateľstva v minulosti, ktorou bola výroba oleja lisovaním repky olejnej a konopy.

Pusté Úpany:

- počet respondentov: 3
- úradné obyvateľské meno: *Pustoúľančania*
- živé obyvateľské meno: *Pančuchári, Fedymeščani*

Najzaužívanejším prezývkovým obyvateľským menom Pustoúľančanov je podoba *Pančuchári*. Podľa ľudových výkladov prezývka vznikla preto, lebo v minu-

losti mali byť obyvatelia Pustých Úľan chamtiví a všetky peniaze si mali skrývať do svojich pančúch, aby ich mali stále na dohľad. Prezývka je rozšírená predovšetkým v neďalekých obciach Abrahám, Hoste či Majcichov, avšak poznajú ju aj respondenti v rámci Pustých Úľan.

Druhou obyvateľskou prezývkou, ktorá je zaužívaná skôr v komunikácii staršej generácie, je podoba *Fedymeščani* (v prezývke dochádza k zachovaniu skupiny -šč namiesto skupiny -šť). Tá vznikla z poslovenčenej podoby staršieho názvu obce *Pustý Fedyměš* (1920, NOSR), ktorá však vychádza len z maďarského názvu *Fydimis* (1301, VSOS II), resp. neskoršej podoby *Pusztá-Födemes* (1773, NOSR) < adjektívum *pustý* + maď. *fedém/födém*, slk. „včelín, včelí úľ“ (< maď. *fed*, slk. „kryť, pokrývať, zakrývať“ + maď. derivačná morféma *-(e)s*; TESz. 1984, s. 858; porov. Krajčovič 2005, s. 162), čím sa odkazuje na činnosť obyvateľstva v minulosti – chov včiel a výrobu medu. Prezývkové obyvateľské meno tak bolo pôvodne katokronymom.

Sered':

- počet respondentov: 6
- úradné obyvateľské meno: *Seredčania*
- živé obyvateľské meno: *Žgrloši, Syslikári*

„Na hodoch v Seredi aj keď si nebol, o nič si nedošol...“

(výňatok z prehovoru respondenta, r. n. 1939)

Prvou a frekventovanejšou prezývkou je podoba *Žgrloši*, ktorá úzko súvisí s jarmočnými slávnosťami. Podľa ľudových výkladov, ktoré sú rozšírené takmer v každej jednej okolitej obci, boli seredské jarmoky v minulosti veľmi slabé, pretože radnica, resp. miestne obyvateľstvo odmietalo dostatočne financovať tieto slávnosti. Dokonca v komunikácii staršej generácie sa podnes v súvislosti s tradičným mestským seredským jarmokom traduje úslovie „*Za pet minút dvanásť je ešte skoro a o dvanásť je už neskoro...*“, čím sa jasne dáva najavo, že miestny jarmok nemá návštevníkom čo ponúknuť.

Druhou prezývkou je *Syslikári*. Tú poznajú len v susednej obci Dolná Streda a motiváciou mala byť činnosť obyvateľov Serede v minulosti – nalievanie vody do syslích nôr. Túto prezývku, oproti prezývke súvisiacej s jarmokmi, však v meste Sered' respondenti nepoznali.

Šintava:

- počet respondentov: 7
- úradné obyvateľské meno: *Šintavčania*
- živé obyvateľské meno: *Golváci, Košíkari*

Obyvateľstvo Šintavy takmer celá severovýchodná časť okresu Galanta pozná najmä pod obyvateľskou prezývkou *Golváci*. Je zrejmé, že prezývka má výrazný príznak expresívnosti, pretože jej základ vychádza z apelatíva *gol'va* s významom

„hrvoľ, struma“ (HSSJ I 1991, s. 381), avšak prenesene by sme význam lexémy mohli chápať aj ako „hrubý krk“. Motivácia tejto prezývky však nie je vcelku jednoznačná a sú známe dva ľudové výklady, ktorých obsah sa rôzni v závislosti od society. Obyvatelia obce Šintava, ktorí taktiež prezývku poznajú a používajú ju ako zdroj sebaidentifikácie, vykladajú vznik prezývky tak, že v minulosti mali vodné nádrže v dedine obsahovať znížený podiel jódu, z čoho sa následne tamojším mužom začali vytvárať veľké ohryzky, pretože sa im zväčšovala štítna žľaza (porov. napr. s prezývkou obyvateľov obce Zdychava – *Gogoläri*; Krško 2004, s. 68). Obyvateľstvo ostatných obcí však, sledujúc azda možnosti neustáleho podpichovania Šintavčanov, vznik prezývky nespája s jódom a vodou, ale zdôrazňuje, že prezývka *Golváci* vznikla tým, že v minulosti malo šintavské obyvateľstvo praktizovať medzi sebou sobáša a manželské akty pokrvne blízkych rodinných príslušníkov, z ktorých následne vzišli potomkovia s viacerými zdravotnými deformáciami, najmä však s charakteristickou hrčou na krku. Podľa tohto ľudového výkladu mala predmetnú situáciu dokonca citlivo vnímať aj vtedajšia uhorská panovníčka Mária Terézia, ktorá sa ju napokon rozhodla vyriešiť tým, že priamo do obce vyslala jeden oddiel pluku husárov, ktorých jedinou úlohou malo byť zastavenie týchto praktík a splodenie detí s miestnymi obyvateľkami, ktoré už nebudú mať žiadne zdravotné znevýhodnenia, resp. strumy na krku. Tento výklad sa obyvateľom obce Šintava nepozdáva a považujú ho za veľmi hanlivý.

Druhou obyvateľskou prezývkou je *Košikári*. Tá reflektuje na remeselnú činnosť obyvateľstva v minulosti, a to výrobu prútených košov. Aj túto prezývku poznajú nielen respondenti z obce, ale aj z okolitých usadlostí, no jej podoba sa však postupne prestáva používať a stráca sa povedomie o nej, azda pre veľkú areálovú rozšírenosť prezývky *Golváci*.

Šoporňa:

- počet respondentov: 5
- úradné obyvateľské meno: *Šoporňania*
- živé obyvateľské meno: *Pagáčkári, Slivkári*

V súvislosti s obyvateľstvom obce Šoporňa možno prísť do kontaktu s dvoma aktuálne zaužívanými prezývkovými podobami. Prvou a azda i frekventovanejšou obyvateľskou prezývkou je hovorová podoba *Pagáčkári* (v miestnom nárečí nepochádza k dodržiavaniu rytmického pravidla), ktorá reflektuje na obľúbenú činnosť obyvateľov tejto obce – pečenie pagáčikov na jarmočnými slávnosťami. S touto prezývkou sa stotožňuje aj samotné obyvateľstvo a jej rozšírenosť platí i v okolitých obciach. Informátori z neďalekých obcí navyše zdôraznili, že v kontexte markantnej výroby pagáčových výrobkov v tejto dedine sa s obľubou využíva aj na prvý pohľad argotický výraz *inšé* (spis. *inakšie*), platný najmä v komunikačnej formule „*Idem do Šoporne na inšé...*“, teda: „*Idem do Šoporne na pagáče.*“ Túto lexému ako variant-

ný výraz pre pagáčky poznajú aj obyvatelia Šoporne a dokonca ju vzťahujú aj na označenie zemiakových lokší.

Druhou, aj keď v súčasnosti už menej frekventovanou obyvateľskou prezývkou, je podoba *Slivkári*. Tá odkazuje na charakter chotára obce v minulosti, v ktorom boli rozsiahle slivkové sady, čo dokladá okrem prezývky aj zachytená podoba chotárneho názvu hája *Sliváše*, situovanom v blízkosti miestneho športového ihriska (porov. KTN). V ňom sa podľa informátorov okrem sliviek malo ako na jedinom mieste v obci dariť aj oskorušiam, dokonca mala byť v oblasti známa aj pálenica. Prezývku *Slivkári* poznajú nielen obyvatelia obce, ale i okolitých usadlostí.

Váhovce:

- počet respondentov: 2
- úradné obyvateľské meno: *Váhovčania*
- živé obyvateľské meno: *Pukančári, Cvergláci*

Najpoužívanejšia obyvateľská prezývka, ktorá sa spája s obyvateľstvom obce Váhovce a ktorú poznajú aj v okolitých usadlostiach, je *Pukančári*, ktorej vznik súvisí s rozšírenou produkciou pukancov v obci a ich predajom na rôznych udalostiach. Túto prezývku poznajú aj samotní Váhovčania a sú na ňu nadmieru hrdí. Priamo v obci je dokonca zaužívaná i ľudová povesť, ktorá hovorí, že skôr, ako Krištof Kolumbus znovuobjavil Ameriku a na európsky kontinent priniesol kukuricu ako novú plodinu, obyvatelia Váhoviec už dávno pricestovali z Ameriky naspäť, pretože tam pukance, resp. kukuricu pôvodným obyvateľom sami predali. Obsah ľudového výkladu tak len znásobuje obľubu tejto činnosti.

Obyvateľská prezývka *Cvergláci* je oveľa menej zaužívaná, jej podobu sme zachytili len v obciach Dolná Streda a Šintava. Informátori z týchto obcí navyše ani presne nevedeli identifikovať jej motivačné východisko; naopak, obmedzili sa len na skutočnosť, že sa tým v minulosti malo poukazovať na vlastnosti obyvateľov tejto obce. V takomto prípade by azda motivácia tejto prezývky mohla vychádzať z apelatíva *cvergel'* s významom „trpaslík, človek nízkeho vzrastu“ (HSSJ I 1991, s. 197), ktoré sa síce v slovnej zásobe súčasného slovenského jazyka už hodnotí ako zastarané, avšak v minulosti bolo nadmieru produktívne a zaužívané – z písomných prameňov to dokladá napr. najstaršie zachovaný zápis tohto slova v listine z roku 1796 (tamže).

Veľká a Malá Mača:

- počet respondentov: 4
- úradné obyvateľské meno: *Veľkomačania, Malomačania*
- živé obyvateľské meno: *Kašári/Kášášok*

Obyvateľstvo obcí Veľká a Malá Mača je v súčasnosti v širšom okolí známe pod obyvateľskou prezývkou *Kašári*, ktorá má významovo totožný maďarský ekvivalent *Kásások* (podľa výslovnosti *Kášášok*), pričom ich využitie v rôznych komunikačných situáciách závisí predovšetkým od toho, či sú súčasťou komunikácie par-

ticipanti slovenskej alebo maďarskej národnosti. Aplikácia jednej prezývky na obyvateľov dnes už dvoch samostatných obcí súvisí najmä s historickým vývinom tejto lokality, keďže Veľká a Malá Mača tvorili v minulosti jedno sídlisko, ktoré sa nateraz z neznámych príčin rozdelilo. O pôvodnej ucelenosti jedného sídliska vypovedá napr. totožná nateraz známa prvá písomná zmienka z roku 1326 v podobe *Mached* (VSOS II, VSOS III) či neskorší zápis z roku 1335 v podobe *Mached utraque* (VSOS II, VSOS III), ktorý by sme voľne mohli preložiť ako **Obidvoje Mače* (lat. *utraque*, slk. „oboje, obidvoje“). Slovenská podoba prezývky *Kašári*, resp. jej maďarský variant *Kášášok* vychádza pôvodne z apelatíva *kaša* (maď. *kása*) a poukazuje na obľúbený zdroj obživy obyvateľstva, ktorým bola kaša pripravená z rôznych surovín. Prezývku poznajú obyvatelia v oboch obciach.

Veľké Úľany:

- počet respondentov: 3
- úradné obyvateľské meno: *Veľkouľančania*
- živé obyvateľské meno: *Red'kovkári, Včelári*

„*Hát, z tolkých red'kovék bi aj hráz na Dunaji postavili, tolko sa jej odtáľto vivízlo!*“
(výňatok z prehovoru respondenta, r. n. 1950)

V súvislosti s obyvateľstvom Veľkých Úľan možno prísť do kontaktu s dvoma prezývkovými obyvateľskými menami. Prvou prezývkou, ktorá je však v súčasnosti už na ústupe, a to pre postupný odklon od poľnohospodárskej činnosti v obci, je podoba *Red'kovkári*. Tá odkazuje na charakter obecného katastra v minulosti, v ktorom sa na okolitých poliach pestovala zelenina, najmä však red'kovka. Prezývku poznajú nielen obyvatelia Veľkých Úľan, ale aj okolitých obcí.

Druhá obyvateľská prezývka *Včelári* súvisí s činnosťou obyvateľov v minulosti, ktorá bola spojená s tradičným chovom včiel a výrobou medu. Späťosť s včelárstvom naostatok dokladá nielen jej podoba, ale aj osadný názov *Veľké Úľany*, ktorý vznikol doslovným preložením pôvodnej maďarskej podoby *Nagy-Födemes* (1773, 1786; NOSR) < maď. *nagy*, slk. „veľký“ + maď. *fedém/födém*, slk. „včelín, včelí úl“ (p. heslo *Pusté Úľany*), či erbu obce, na ktorom je na červenom podklade vyobrazený včelí úl s piatimi včelami. Prezývka je známa v širšej lokalite.

Vinohrady nad Váhom:

- počet respondentov: 3
- úradné obyvateľské meno: *Vinohradčania, Vážskovinohradčania*
- živé obyvateľské meno: *Polnáci*

„*A čo ti nepoznáš, do sú Polnáci? Šak mi!*“

(výňatok z prehovoru respondentky, r. n. 1981)

Obyvateľská prezývka *Polnáci* je zaužívaná nielen priamo v obci, ale aj v širšom okolí. Jej vznik súvisí istým spôsobom s osamostatnením tejto obce od susednej obce Šintava v druhej polovici 50. rokov 20. stor. Podľa ľudového výkladu vznikla

takým spôsobom, že v čase postupného osamostatňovania obce, vybudovania školy a obecného úradu sa obyvateľstvo postupne presídľovalo do osamostatnenej obce cez okolité polia. Obyvateľstvo obce Šintava vzhľadom na tieto okolnosti, začalo vtípkovať, že Vážskovinohradčania sú cezpoľní, pretože prebehujú cez polia ako zajace. Takýmto spôsobom sa nakoniec ustálila prezývka *Polnáci*.

Zemianske Sady:

- počet respondentov: 2
- úradné obyvateľské meno: *Zemianskosadčania*
- živé obyvateľské meno: *Nemeškurčani*, *Vareškári*

Obyvateľstvo Zemianskych Sadov je známe najmä pod prezývkovým menom *Nemeškurčani*. Prezývka vychádza zo staršieho úradného poslovenčeného osadného názvu *Nemeš Kert'* (< 1786 *Nemesch-Kürth*, NOSR; 1808 *Nemes-Kürth*, NOSR; 1863 – 1873 *Nemeskürth*, NOSR), ktorého ťažisko je, rovnako ako v prípade ojkonyma Pusté Sady, v názve staromaďarského kočovného kmeňa *Kürt* (p. heslo *Pusté Sady*). Okrem neho sa v neskorších obdobiach začalo uplatňovať aj maď. adjektívum *nemes*, slk. „šľachetný, ušľachtilý“, čím sa odkazovalo azda na skutočnosť, že obec bola v minulosti majetkom viacerých zemianskych rodín.¹¹ Prezývku, v minulosti pôvodne katojkonymum, poznali aj respondenti z obce.

Druhým živým obyvateľským menom je *Vareškári*, ktoré je známe predovšetkým v susednej obci Pusté Sady; v Zemianskych Sadoch prezývku respondenti nepoznali. Podoba prezývky má odkazovať na údajnú typickú remeselnú činnosť obyvateľstva obce v minulosti, ktorou malo byť vyrábanie drevených varešiek.

Okrem vyššie uvedených živých obyvateľských mien, resp. obyvateľských prezývok, ktoré sa primárnym spôsobom viažu len na societu určitej obce, sú však v rámci niektorých častí okresu zaužívané i také prezývkové podoby, ktoré sa a priori používajú ako pomenovanie pre obyvateľov širšej spádovej oblasti, napr. obyvateľov blízko susediacich obcí. Takéto prezývky možno hodnotiť ako variantné, keďže vystupujú v komunikácii popri už zaužívaných – jedinečných lokálnych prezývkových podobách. Spomenieme napr. takto zaužívanú variantnú prezývku *Kotáci*, ktorou súhrnne – najmä príslušníci staršej generácie, pomenúvajú obyvateľstvo obcí Pata, Šoporňa a Hájske.¹² Prezývka má reflektovať na skutočnosť, že v minulosti sa v týchto miestach zajace *nekocili*, ale *kotili* (= *rodili*). V prezývke sa tak naráža na vývinovú zmenu jazyka a tzv. asibiláciu, teda zmenu konsonantov *d'*, *t'* na *dz*, *c*, ktorú možno pozorovať napr. v nárečí v okruhu Trnavy,¹³ avšak vo vlastnom dialekte okrese Galanta už prítomná nie je.

¹¹ Maď. *nemes* možno chápať aj ako substantívum vo význame „zeman“, čo môže poukazovať na to, že v obci žila početná zemianska vrstva obyvateľstva.

¹² Obec Hájske sa však nachádza už v okrese Šaľa.

¹³ Porov. napr. v rámci trnavského nárečia lexémy ako *dzeci*, *idzeme*, *dzedzina*, *cicho*.

4. ZÁVER

Napriek tomu, že uvedený materiál nie je ani zďaleka úplný a vyžaduje si podstatné doplnenie prezývkových obyvateľských mien prostredníctvom ďalších terénnych výskumov, predovšetkým v lokalitách juhovýchodnej časti okresu, aj tak možno konštatovať, že už doterajší súbor získaných jedinečných živých obyvateľských mien poskytuje relevantné informácie nielen o stavbe miestneho nárečia, viacerých kultúrno-etnografických reáliách, ale aj o úzkom prepojení jazyka a spoločnosti. Dané prezývkové obyvateľské mená svojou podobou jasne odrážajú kolektívnu jazykovú tvorivosť a hodnotové nastavenie príslušnej komunity, pričom v ich jednotlivých pomenúvacích procesoch – teda pri tvorbe konkrétneho prezývkového mena, možno pozorovať nielen prvky metafory, satiry alebo irónie, ale aj expresívnej hyperbolizácie, ktoré usúvzťažnene reflektujú nielen na sociálne vzťahy, ale aj na črty jednotlivcov či na dynamizáciu lokálneho jazykového prostredia. Z celkového súboru 27 získaných prezývkových obyvateľských mien¹⁴ najviac (9) odkazuje na typické remeslá v danej obci, ktoré boli v minulosti veľmi obľúbené. Ide o obyvateľské prezývky *Kožári/Kožnári, Kozári, Olejkári, Syslíkari, Košíkari, Pagáčkari, Pukančári, Včelári* a *Vareškári*. Druhou početne zastúpenou skupinou sú tie prezývkové obyvateľské mená (4), ktoré svojou podobou poukazujú na rôznorodé činnosti obyvateľov danej obce. Sú to najmä *Nábožníci* (činnosť: modlenie), *Bičkáši/Selibičkáši* (činnosť: nosenie nožov), *Lólopók* (činnosť: kradnutie koní) a *Polnáci* (činnosť: beh cez polia). Rovnako zastúpenou skupinou (4) sú tie prezývkové obyvateľské mená, ktoré sa spájajú s rôznorodými fyzickými či duševnými charakteristikami obyvateľov. Do tejto skupiny možno zaradiť živé obyvateľské mená *Golváši* (vlastnosť: struma), *Pančuchári* (vlastnosť: lakomstvo), *Žgrloši* (vlastnosť: lakomstvo) a *Cvergláci* (vlastnosť: nízky vzrast). Naostatok sú v rovnakom počte (4) aj tie živé obyvateľské mená, ktoré boli utvorené zo starších štandardizovaných podôb konkrétneho osadného názvu. Ide o podoby *Serdahelčani, Pustakerčani, Fedymeščani* a *Nemeškurčani*. Skupinu, ktorá reflektuje na flóru a faunu, tvoria tri prezývkové obyvateľské mená: *Guvati, Slivkari* a *Red'kovkari*. V súbore získaných prezývkových obyvateľských mien sa vyskytuje aj taká prezývka, ktorá vznikla z etnonyma (*Maďari*) a rovnako po jednom zastúpení majú i tie prezývkové obyvateľské mená, ktoré svojou podobou odkazujú na: rôznorodé jazykové špecifikácie/peripetie (*Detaj-d'eš*) či spôsoby obživy (*Kašári/Kášášok*).

Niekoľkokrát spomenutý žart a vtíp, resp. príznak expresivity, zachytený pri mnohých prezývkových obyvateľských menách, je zastúpený v rôznej miere. Je

¹⁴ Variantné prezývky ako *Kožkari* či *Selibičkáši* nepovažujeme v tomto prípade za samostatné jednotky, pretože v porovnaní so svojimi jednoslovnými pendantmi majú totožné motivačné jadro; odlišujú sa len hláskoslovnými variáciami či rozšírením pôvodnej prezývkovej podoby o ďalší komponent, ktorý ale nemení pôvodnú motiváciu prezývky.

však veľmi náročné presne popísať túto mieru expresivity, pretože závisí najmä od aktuálneho komunikačného kontextu, v rámci ktorého sa prezývkové obyvateľské meno použije. Aj napriek tomu však možno za veľmi expresívne považovať živé obyvateľské mená *Nábožníci, Guvati, Maďari, Lólopók, Pančuchári, Žgrloši, Golváči, Cvergláci* a naostatok aj *Polnáci*.

Zoznam skratiek a značiek

ÉrtSz.	A magyar nyelv értelmező szótára
hebr.	hebrejský/hebrejsky
HSSJ	Historický slovník slovenského jazyka
lat.	latinský/latinsky
maď.	maďarský/maďarsky
nár.	nárečovo/nárečím
NOSR	Názvy obcí Slovenskej republiky
slk.	slovenský/slovensky
spis.	spisovný/spisovne
SSN	Slovník slovenských nářečí
TESz.	A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára
VSOS	Vlastivedný slovník obcí na Slovensku
> <	smer vývinu
[]	fonetický prepis
*	rekonštruovaná podoba

Literatúra

- A MAGYAR NYELV ÉRTELMEZŐ SZÓTÁRA. IV. KÖTET (Ki – Mi) (1961). Red. Bárczi, G. – Országh, L. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETI-ETIMOLÓGIAI SZÓTÁRA. I. KÖTET (A – Gy) (1984). Red. Benkő L. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BAUKO, J. (2009): Pôvod prezývok v bilingválnom priestore. In: Múcsková, G. (ed.): *Varia XI. (Zborník materiálov z XVI. kolokvia mladých jazykovedcov, Časť – Papiernička, 8. – 10. 11. 2006, Bratislava : JÚLŠ)*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 20 – 25.
- DANAJKA, L. (1995): *Horné Saliby: dejiny*. Horné Saliby: Obecná samospráva Horné Saliby.
- DOLNÍK, J. (2013): *Všeobecná jazykoveda*. 2. vyd. Bratislava: Veda.
- HISTORICKÝ SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA. I. ZVÄZOK (A – J) (1991). Red. M. Majtán. Bratislava: Veda.
- HABOVŠTIK, A. (1968): Prezývky obyvateľov obcí na Orave. In: Blanár, V. – Majtán, M. (eds.): *I. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 5. – 6. decembra 1967*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV a Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV, 71 – 80.
- KIRÁLY, P. (1993): *Atlas slovenských nářečí v Maďarsku (Atlas der slowakischen Mundarten in Ungarn)*. Budapest: Slovenský výskumný ústav Zväzu Slovákov v Maďarsku.
- KRAJČOVIČ, R. (2005): *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest*. Bratislava: Literárne informačné centrum.
- KRIŠTOF, Š. (1966): Živé obyvateľské mená. In: *Zpravodaj Mistopisné komise ČSAV*, 7/1, 240 – 245.
- KRIŠTOF, Š. (1968): Živé obyvateľské mená. In: Blanár, V. – Majtán, M. (eds.): *I. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 5. – 6. decembra 1967*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV a Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV, 64 – 70.
- KRIŠTOF, Š. (1969): *Osobné mená bývalej Tekovskej stolice (Štúdie Pedagogickej fakulty v Nitre)*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

- KRŠKO, J. (1999): Prezývkové vlastné meno verzus onymum. In: Jančovič, I. – Kasáč, Z. – Patráš, V. (eds.): *Zborník mladých filológov Univerzity Mateja Bela I*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 47 – 56.
- KRŠKO, J. (2000): Sociálno-psychologické aspekty pomenovania. In: Krško, J. – Majtán, M. (eds.): *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. Zborník referátov zo 14. slovenskej onomastickej konferencie (Banská Bystrica 6. – 8. júla 2000)*. Bratislava – Banská Bystrica: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Fakulta humanitných a prírodných vied a Pedagogická fakulta UMB, 75 – 84.
- KRŠKO, J. (2002): Niekoľko pohľadov na prezývkové vlastné meno. In: Šimková, M. (ed.): *Varia XII. (Zborník materiálov z IX. kolokvia mladých jazykovedcov)*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 129 – 135.
- KRŠKO, J. (2004): K problematike skupinových antroponým. In: Biolík, M. (ed.): *Prace Językoznawcze, VI*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 67 – 73.
- KRŠKO, J. (2005): Interferencia dialektológie, folkloristiky a onomastiky pri výskume prezývkových vlastných mien. In: Odaloš, P. (ed.): *Západoslovenské jazyky v 21. storočí (Lingvistický zborník)*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 85 – 90.
- KRŠKO, J. (2022): Slovenské ojkonymy motivované dňami týždňa ako zdroj poznávania rozvoja ekonomickej prosperity krajiny. In: *Slavica Slovaca*, 57/3, 259 – 269.
- KURTULÍKOVÁ, M. (2022): *Prezývkové obyvateľské mená v oblasti Oravy v synchrónno-diachróнной perspektíve*. Diplomová práca. Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici. Filozofická fakulta – Katedra slovenského jazyka a komunikácie.
- LIŽBETINOVÁ, M. (2008): Prezývkové obyvateľské mená. In: Ološtiak, M. – Ivanová, M. – Gianitsová-Ološtiaková, L. (eds.): *Varia XVIII. (Zborník príspevkov z XVIII. Kolokvia mladých jazykovedcov. Prešov – Kokošovce-Sigord 3. – 5. 12. 2008)*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 427 – 435.
- MACHEK, A. (1969): Posměšné a škádlivé přezdívky obcí na Královédvorskú. In: *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 10/2, 254 – 255.
- MAJTÁN, M. (1998): *Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773 – 1997)*. Bratislava: Veda.
- MAJTÁN, M. – POVAŽAJ, M. (1998): *Výberte si meno pre svoje dieťa*. Bratislava: ART AREA.
- MAREK, M. (2005): *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- OLOŠTIAK, M. (2007): O jazykovej motivácii prezývok. In: Ološtiak, M. (ed.): *Lexikálna sémantika a derivatológia. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, konanej pri príležitosti životného jubilea prof. PhDr. Juraja Furdíka, CSc. Prešov 5. decembra 2000*. Košice: Vydavateľstvo LG, 165 – 172.
- ORLOVSKÝ, J. (1982): *Gemerský nářečový slovník*. Martin: Osveta.
- PETROV, A. (1927): *Sborník Fr. Pestyho Helységnévtára – Seznam osad v Uhrách z r. 1864 – 65 jako pramen historicko-demografických údajů o slovenských a karpatských osadách*. Praha: Česká akademie věd a umění.
- PURGAT, J. (2017): *Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v rokoch 1946 – 1949 ako súčasť povojnovej obnovy demokratickej československej spoločnosti (Od Košíc po Štrbské Pleso)*. Bratislava: Ústav politických vied SAV, Veda.
- SLOVNÍK SLOVENKÝCH NÁŘEČÍ I. (A – K) (1994). Red. I. Ripka. Bratislava: Veda.
- SOKOLOVÁ, M. (2006): Systémové modely tvorenia obyvateľských mien a etnoným v slovenčine. In: *Slovenská reč*, 71/4, 205 – 223.
- PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU (2013). Red. M. Považaj. 4., nezm. vyd. Bratislava: Veda – JÚŠ SAV.
- ŠLAIS, J. M. (1968): Přezdívky vesnic na Domažlicku. In: Posměšné a škádlivé přezdívky obcí na Královédvorskú. In: *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, 9/1, 55 – 58.
- ŠRÁMEK, R. (2016): Problematika studie přezdívek obcí (na materiálu obcí z Moravy a Slezska). In: *Rudolf Šrámek (Labyrintem vlastních jmen a nářečí)*. Brno: Vydavatelství Host, 171 – 192.

- VALENTOVÁ, I. (2010): Prímeno, živé meno, individuálna charakteristika či prezývka? In: *Slovenská reč*, 75/4 – 5, 278 – 286.
- VALENTOVÁ, I. et al. (2024): *Slovenská onomastická terminológia*. Bratislava – Trnava: jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i. – Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity.
- VLASTIVEDNÝ SLOVNÍK OBCÍ NA SLOVENSKU. ZV. 1 (A – J) (1977). Red. M. Kropilák. Bratislava: Veda.
- VLASTIVEDNÝ SLOVNÍK OBCÍ NA SLOVENSKU. ZV. 2 (K – R) (1977). Red. M. Kropilák. Bratislava: Veda.
- VLASTIVEDNÝ SLOVNÍK OBCÍ NA SLOVENSKU. ZV. 3 (S – Z) (1977). Red. M. Kropilák. Bratislava: Veda.
- UHLÁR, V. (1993): Obyvateľské prezývky v Liptove. In: *Kultúra slova*, 27/9 – 10, 277 – 282.
- UHLÁR, V. (1995): Najznámejšie prezývky obyvateľov obcí na Slovensku. In: *Slovenská reč*, 60/5 – 6, 302 – 306.
- SVOBODA, J. – ŠMILAUER, V. – OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, L. – OLIVA, K. – WITKOWSKI, T. (1973): *Zpravodaj místopisné komise ČSAV (Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky)*. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV.

Patrik Jakubek

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: patrik.jakubek@juls.savba.sk

ORCID: 0009-0006-3788-6142

DISKUSIE A ROZHĽADY

O SLOVENSKOM PARALYMPIJSKOM NÁZVOSLOVÍ:
SLOVOTVORNÉ, SÉMANTICKÉ A PRAVOPISNÉ
ASPEKTY OZNAČENÍ S KOMPONENTOM *PARA-**Marek Mikušiak*

MIKUŠIAK, M. (2025): Slovak Paralympic Terminology: Word-formation, Semantics and Orthography of Names with the “para” Component. In: *Slovenská reč*, 90/1, 110 – 127.

Abstract: This paper presents an analysis and systematization of the names of Paralympic events and sports disciplines containing the “para” component in Slovak. It identifies and explores linguistic ambiguities and issues associated with the use of “para” within Slovak Paralympic terminology. The analysis primarily focuses on the linguistic competition between following variants: (a) the lexical variants *paralympiáda/paraolympiáda*, (b) the orthographic variants *p/Paralympijské hry*, (c) names of sports disciplines with the “para” component formally used as a prefix or attribute (*paracycling/para cycling*), and (d) multiword naming variants incorporating “para” to describe disciplines or athletes (e.g., *parastolná tenistka/para stolná tenistka/stolná paratenistka* as translations of *para table tennis player*). The paper raises previously undiscussed questions regarding Slovak Paralympic terminology. The analysis considers key extralinguistic factors, linguistic practices, and established orthographic rules to propose concrete recommendations for improving and standardizing Slovak Paralympic terminology.

Keywords: Slovak Paralympic terminology, Paralympics, Paraolympics, parasports, prefixoid para-, International Paralympic Committee.

Článok v skratke:

- Príspevok nastoľuje doposiaľ neprediskutované otázky týkajúce sa slovenského paralympijského názvoslovía.
- Rozbor sa primárne zameriava na konkurenciu lexikálnych variantov *paralympiáda/paraolympiáda*, pravopisných variantov *p/Paralympijské hry* a viacslovných pomenovacích variantov typu *parastolná tenistka/para stolná tenistka/stolná paratenistka*.
- Článok obsahuje odporúčania pre možnú reglementáciu slovenského paralympijského názvoslovía zohľadňujúcu kľúčové mimojazykové faktory, jazykovú prax aj zaužívané pravopisné zásady.

1. ÚVOD

Paralympijské hry (PH) patria medzi najväčšie a najvýznamnejšie medzinárodné športové podujatia. Na upevnenie inštitucionálneho pôdorysu hier vypracoval Medzinárodný paralympijský výbor protokol ustanovujúci štandardy anglického paralympijského názvoslovía, ktoré, pochopiteľne, určitým spôsobom vplyvajú aj na podobu paralympijského názvoslovía v iných jazykoch.^[1] Jazykovým aspektom slovenského paralympijského názvoslovía sa doposiaľ nevenovala príliš veľká pozornosť, hoci tu narážame hneď na niekoľko jazykových problémov. Pozornosť si zasluhuje napríklad nesúlad medzi zaužívanými a kodifikovanými formami všeobecných pomenovaní hier. Zatiaľ čo v praxi dominujú označenia *paralympiáda/paralympijské hry*, jazykovedné odporúčania aj kodifikácia nás pobádaajú používať varianty *paraolympiáda/paraolympijské hry* (označenie *paralympiáda* doposiaľ nebolo spracované v žiadnej kodifikačnej príručke). Prečo takýto nesúlad vôbec vznikol? A je z pravopisného hľadiska v poriadku, ak zapisujeme označenia *paralympiáda* a *paralympijské hry* s malými začiatočnými písmenami, aj keď ide o prekladové koreláty anglických vlastných mien?

Súčasnú jazykovednú odporúčania týkajúcu sa označovania paralympijských podujatí sa s nastolenými otázkami buď nekonfrontujú, alebo sa s nimi vyrovnávajú príliš zjednodušene, vychádzajúc z diskutabilných predpokladov. V príspevku si preto priblížime historický kontext vzniku a používania pôvodného anglického označenia *Paralympics*, čo by mohlo viesť do diskusie viac svetla. Okrem toho sa pozrieme aj na nejasnosti späté s prekladom medzinárodných názvov parašportových disciplín. Identifikujeme doposiaľ prehliadaný (lexikograficky nespracovaný) význam komponentu *para* a zameriame sa na konkurenciu prefixoidného a atributívneho používania tohto komponentu ako faktora spôsobujúceho pravopisnú rozkolísanosť a používateľskú neistotu. Narážame tu o. i. na otázku, či sú napríklad varianty *paracyklistika* a *para cyklistika* rovnocenné alebo by sa mal pri prekladaní medzinárodnej terminológie (*para cycling*) preferovať jeden z nich. Ešte komplikovanejšie sú situácie, keď komponent *para* modifikuje význam viacslovného pomenovania. Zrejme aj v dôsledku chýbajúcich jazykovedných usmernení o možnostiach primeraného používania komponentu *para* v slovenčine sa v praxi objavujú niektoré pomenovacie konfúzie. V tejto súvislosti sa bližšie pozrieme na slovné spojenia typu *parastolná tenistka* a budeme uvažovať o vhodných alternatívach.

Cieľom príspevku je objasniť všetky zmienené nejasnosti, nedorozumenia či konfúzie a prispieť tak k systemizácii a štandardizácii paralympijského názvoslovía v slovenskom jazyku.

2. HISTORICKÉ MÍENIKY PARALYMPIJSKÝCH HIER

PH sú vrcholným medzinárodným multišportovým podujatím pre športovcov a športovkyne s telesným, mentálnym a zmyslovým postihnutím. Zakladateľom pa-

ralympijského hnutia bol nemecký neurochirurg Ludwig Guttman, ktorý sa venoval športovej terapii vojnových veteránov s poraneniami chrbtice. V roku 1948 zorganizoval vo Veľkej Británii prvé podujatie pre športovcov na invalidných vozíkoch s názvom *Stoke Mandeville Games*, na ktorom sa zúčastnilo 16 športovcov súťažiacich v lukostreľbe. Podujatie prebiehalo súbežne s Hrami XIV. olympiády v Londýne, čo nebola len náhodná koincidencia. L. Guttman mal ambíciu vytvoriť podujatie olympijských rozmerov.^[2]

Hoci o štyri roky získalo podujatie medzinárodný rozmer, stále sa súťažilo iba v lukostreľbe. Olympijským hráčom (OH) sa toto podujatie začalo výraznejšie podobáť až o osem rokov neskôr, keď sa L. Guttmanovi podarilo etablovať koncept podujatia pre športovcov so zdravotným znevýhodnením, ktoré má medzinárodný a zároveň multisportový charakter. Za historicky prvé PH preto pokladáme hry uskutočnené v Ríme v roku 1960, kde súťažilo 400 športovcov v ôsmich športových disciplínach.^[2]

Spočiatku boli PH určené len pre športovcov na invalidných vozíkoch. Športovcom s inými druhmi postihnutí sa hry otvorili v roku 1976 v Tokiu.^[3] Historicky významné boli aj PH 1988 v Soule, ktoré sa konali na rovnakých športoviskách ako Hry XXIV. olympiády. Bol to dôležitý krok smerom k uznaniu PH ako rovnocenného partnera OH a manifestácia silnejúcich vzťahov medzi Medzinárodným olympijským výborom (MOV) a Medzinárodným paralympijským výborom (MPV). Oficiálne partnerstvo organizácií bolo spečatené v roku 2000 *Memorandom o porozumení*, po ktorom nasledoval podpis *Dohody o spolupráci* (2001). Paralympiáda sa odvtedy koná vždy krátko po Hrách olympiády na tých istých športoviskách.^{[4], [5]}

3. SÚČASNÁ SPISOVNÁ NORMA OZNAČOVANIA PARALYMPIJSKÝCH PODUJATÍ

Krátky exkurz do dejín paralympizmu nám poskytuje informácie na lepšie pochopenie súčasnej medzinárodnej praxe označovania paralympijských podujatí. Prv než sa dostaneme k etymologickému vysvetleniu, pozrime sa na prax a normu označovania týchto hier v slovenčine. V jazykovom úze sa totiž môžeme stretnúť s rozličnými variantmi. Pokiaľ ide o pravopis, všimnime si napríklad označenia obsahujúce prídavné meno *paralympijský*:

- (1) Ešte nikdy v histórii sa **paralympijské hry** nekonali tak blízko Slovenska.
- (2) Tešia sa už na Rio de Janeiro, ktoré bude dejiskom **Paralympijských hier** o štyri roky.
- (3) Na posledných **paralympijských hrách v Soči** boli jeho zápasy vypredané.
- (4) Pre ružomerských šampiónov Miroslava Jambora, Richarda Csejteya a Alenu Káňovú to bola aj súčasť prípravy na **Paralympijské hry v Riu de Janeiro**.

(5) Jeho doterajším maximom zo **zimných paralympijských hier** bolo piate miesto v obrovskom slalome z Pjongčangu 2018.

(6) Šampionát bol zároveň posledným turnajom, na ktorom sa bolo možné kvalifikovať na **Letné paralympijské hry** do Londýna 2012.

(7) V americkom zimnom stredisku Salt Lake City sa v sobotu skončili **8. zimné paralympijské hry**.

(8) O 7 dní sa začnú v Soči **XI. Zimné paralympijské hry** (ZPH).

(9) Maskotom slovenských účastníkov na **Zimných paralympijských hrách 2010 vo Vancouveri** sa stane obrázok Mikuláša Lakatoša zo Špeciálnej základnej školy v Komárne.

(10) Na **zimných Paralympijských hrách 2010 vo Vancouveri** zjazdári získali...^[6]

Okrem otázky veľkých začiatočných písmen je zaujímavá aj konkurencia výrazov *paralympijský* – *paraolympijský*:

(11) Čím vás zaujal svet **paralympijských** športovcov?

(12) Host'om podujatia v Levoči bude **paraolympijský** víťaz a majster sveta Jiří Ježek. ^[6]

Uvedené doklady ilustrujú typologickú rôznorodosť označení s komponentom *para* súvisiacich s paralympizmom. Pravdaže, jednotlivé typy sa v jazykovom úze nevyskytujú v rovnakej miere. V praxi sa spravidla rešpektuje analogický pravopis ako pri označovaní olympijských podujatí. Ak ide o všeobecné pomenovania, zapisujú sa ako apelatívne výrazy, čiže *paralympijské hry*, *paralympiáda*, resp. *paraolympijské hry*, *paraolympiáda*. Naopak, tzv. úplné označenia obsahujúce údaje o mieste a roku sa v súlade s jazykovednými odporúčaniami zapisujú s veľkým začiatočným písmenom (tak ako v príklade (9)).

Pokiaľ ide o konkurenciu výrazov *paralympijský* – *paraolympijský*, jazyková prax sa od kodifikácie, resp. od explicitných jazykovedných odporúčaní odkláňa. Slovenská preskriptívna jazykoveda preferuje pred častejšie používanými označeniami *paralympiáda* a *paralympijské hry* označenia *paraolympiáda* a *paraolympijské hry*. V *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (2020) je kodifikovaný len výraz *paraolympiáda* a jazyková poradňa JÚLŠ síce označenie *paralympiáda* neodmieta, ale jednoznačne (a pomerne expresívne) sa vyjadruje v prospech kodifikovaného variantu:

„Podoby *paralympiáda* a *paralympionik* sa začali používať po premenovaní národných *paraolympijských* výborov na *paralympijské*. Premenovanie malo mimojazykové dôvody, ktoré súviseli podľa našich informácií s požiadavkou Olympijského zväzu na výhradné právo používať slová *olympiáda*, *olympijský* iba v súvislosti s olympijskými hrami. V súčasnosti máme na Slovensku *Slovenský paralympijský výbor* a od jeho názvu sa odvíja aj pomenovanie *paralympionik* a *paralympiáda*. Podobne to funguje aj v iných štátoch, hoci niektoré si zachovali názvy s *o*. Myslíme si, že takýto komerčný

prístup k pomenovaniu *olympiáda*, ktorý viedol k „spotvoreniu“ pomenovania podujatia pre hendikepovaných športovcov, si naši *paraolympionici* nezaslúžia. So zreteľom na súčasný stav v jazykovej praxi však možno v ďalších slovníkových spracovaniach očakávať zachytenie oboch podôb – *paraolympiáda* i *paralympiáda*.“^[7]

Treba poznamenať, že k očakávanému spracovaniu slova *paralympiáda* v novom vydaní *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* (2020) ani na podnet jazykovej poradne nedošlo. Výhrady voči tomuto slovu sú zrejmé: „V podobe *paralympiáda* sa odvodzovací základ istým spôsobom deformuje. Po oddelení predpony *para-* totiž zostáva iba časť *-lympiáda*, ktorá nám nič nevraví. Podoba *paralympiáda* je teda slovotvorne deformovaná“ (Považaj 1996, s. 303). Naopak, slovotvornú štruktúru označenia *paraolympiáda* dokážeme analyzovať v súlade so systémom spisovnej slovenčiny ako zložené slovo utvorené pomocou slova *olympiáda* a prefixoidu *para-* s významom ‚popri, spolu‘.¹ Výraz *paraolympiáda* z tohto pohľadu znamená ‚športové podujatie organizované popri olympiáde‘, resp. ‚paralelná olympiáda‘.^[7]

V praxi sa napriek tomu odporúčané varianty používajú čoraz sporadickejšie. Kým časť slovenskej lingvistickej obce hodnotí tento stav kriticky, iní tu vidia bežný prípad dynamiky slovnej zásoby – v *Slovníku súčasného slovenského jazyka O – Pn* (SSSJ 2021) je výraz *paralympiáda* spracovaný ako bezpríznamová lexéma. Nedá sa však tvrdiť, že dochádza k aspoň čiastočnej legitimizácii umelého či zdeformovaného výrazu. Ako si ukážeme, nedá sa to tvrdiť preto, lebo pôvodná kritika označenia *paralympiáda* ako zdeformovaného slova stojí na nesprávnych predpokladoch.

4. ETYMOLOGIA, SÉMANTIKA A PRAVOPIS OZNAČENÍ PARALYMPIJSKÝCH PODUJATÍ

Hovorili sme o tom, že sémantiku označenia *para(o)lympiáda* môžeme vysvetľovať perifrázou ‚športové podujatie organizované popri olympiáde‘, resp. ‚paralelná olympiáda‘. Týmto spôsobom sa vykladá význam anglického označenia *Paralympics* aj v niektorých oficiálnych dokumentoch.^[8] Pojem ‚paralelnej olympiády‘ však nie je to, čo si reálne s príslušnými označeniami spája väčšina bežných používateľov. Navyše, uvedená slovotvorná rekonštrukcia neobstojí ani z etymologického hľadiska. Vysvetlenie vzniku názvu *Paralympics* ako spojenia častí *para-* a *(o)lympics* nemá oporu v historických súvislostiach. Nejde tu o skutočnú etymológiu daného výrazu, ale skôr o presadzovanie novej interpretácie už etablovaného názvu.

¹ Prefixoidy sú jazykové komponenty stojace na hranici medzi predponami (prefixmi) a slovotvornými základmi (bázami). Identifikácia a klasifikácia týchto komponentov závisí od zvolenej perspektívy. Napríklad podľa SSSJ patria komponenty ako *mini-*, *multi-*, *eko-*, *bio-* medzi prefixoidy, ale F. Štícha et al. (2018) pokladajú za prefixoidy iba posledné dva, prvé dva hodnotia ako prefixy. Podľa klasifikačných princípov M. Ološtiaka a M. Vojtekovej (2021) by sme ich zas rozdelili na prefixoidy a bázoidy. V tomto príspevku nadväzujem na klasifikačné štandardy SSSJ.

Anglický výraz *Paralympic* sa v oficiálnych dokumentoch objavil prvýkrát počas Letných olympijských hier (LOH) v Tokiu v roku 1964. Hoci na medailách udelených športovcom boli hry označené ako *The Tokyo Games for the Physically Handicapped*, v dokumentoch určených pre verejnosť a na plagátoch sa používal aj výraz *Paralympic*.² Neoficiálne sa však tento výraz, resp. výraz *Paralympics*, používal už skôr. Prvý známy písomný doklad pochádza z roku 1953, keď sa označenie *Paralympics* objavilo v jednom novinovom titulku (Brittain et al. 2019). Je teda zrejmé, že historické korene výrazov *Paralympic* a *Paralympics* sú staršie než systematická paralelná organizácia OH a PH. Označenie *Paralympics* je publicistický novotvar, ktorý vznikol v dobe, keď sa na danom podujatí zúčastňovali len vozičkári – paraplegici. Nevznikol pomocou gréckej predpony *para-*, ale križením slov *paraplegic* a *Olympics*.

Križením slov (tzv. lexikálnou kontamináciou) vznikajú spravidla jazykovo úsporné okazionalizmy, ktoré sa časom môžu stať normálnou súčasťou slovnej zásoby daného jazyka – napr. *mliekomat* (mlieko + automat), *webinár* (web + seminár), *čokolik* (čokoláda + alkoholik), *gitalele* (gitara + ukulele). Niektoré lexikálne kontaminácie sa v reči objavujú nezámerne ako špecifický druh asociatívnej chyby, iné vznikli zámerne s cieľom vyjadriť sa kondenzovane, príp. aj nezvyčajne, pútavo.³ Slovo *Paralympics* patrí nepochybne do druhej skupiny. Keď sa neskôr súťaž rozšírila o ďalšie kategórie hendikepovaných športovcov, časť *para* ako odkaz na paraplégiu stratila pôvodný zmysel, avšak zhodou okolností bolo možné pripísať názvu *Paralympics* novú jazykovú symboliku (,paralelne s OH‘). Treba však povedať, že táto reinterpretácia vôbec nepodmieňuje dnešné používanie daného názvu. Prízvučuje to aj MPV: „Výraz ,paralympijský‘ sa čoraz viac vníma ako jedinečný výraz označujúci vlastný pojem, a nie ako spojenie dvoch samostatných slov. Tento proces sa nazýva lexikalizácia.“^[9]

Podobne ako v angličtine alebo napríklad v španielčine, aj v slovenčine sa popri pôvodnom označení začal používať aj variant s hláskou *o*. Opisné označenia *paraolympiáda* a *paraolympijské hry* môžeme interpretovať v zmysle ,športové podujatie organizované popri olympiáde‘ a v tomto ohľade sú dobre utvorené. Napriek tomu sa v oficiálnych textoch nepoužívajú. Inštitucionálne ukotvené sú len označenia *paralympiáda* a *paralympijské hry*, čím sa zachováva historická kontinuita označovania daných podujatí.

Hoci pri výbere súčasných názvov zohráva popri historickej kontinuite označovania významnú úlohu aj marketing, nie je správne považovať oficiálne názvy para-

² Organizátori hier používali tri názvy: 1. *Medzinárodné hry Stoke Mandeville* (The International Stoke Mandeville Games); 2. *Tokijské hry pre telesne postihnutých* (The Tokyo Games for the Physically Handicapped) a 3. *Paralympiáda* (Paralympics). Organizačný výbor vytvoril informačné materiály o hrách, ktoré boli identické okrem časti s názvom hier (Brittain et al. 2019).

³ K fenoménu lexikálneho križenia pozri napr. A. Lehrer (2007), A. Böhmerová (2010), D. Guričanová (2020).

lympijských podujatí za „jazykové deformácie“ vynútené zo strany MOV. MOV a MPV sú právne nezávislé športové organizácie, ktoré si prostredníctvom inštitucionálneho ukotvenia svojej symboliky (vrátane názvov) chránia športovú identitu. Svedčí o tom aj fakt, že tzv. olympijské kruhy ako jeden z najdôležitejších olympijských symbolov nie sú súčasťou oficiálnej paralympijskej symboliky. Tento symbol, aj v slovenčine asociatívne pevne spojený s výrazom *olympiáda*, sa používa len na OH a OH mládeže.

Preferovanie označení *paralympiáda*, *paralympijské hry* pred označeniami *paraolympiáda*, *paraolympijské hry* má svoje jazykové aj mimojazykové opodstatnenie a nijakým spôsobom nedehonestuje paralympijských športovcov. Slovenská jazyková kritika sa v tomto prípade opiera o nesprávny predpoklad existencie motivačného vzťahu slov *paraolympiáda* → *paralympiáda*. Podobne skresľujúci výklad nájdeme vo *Veľkej akademickej gramatike spisovnej češtiny*, kde sa označenie *paralympiáda* síce uvádza ako prípad lexikálneho križenia slov *paraplegik* a *olympiáda* (Šticha et al. 2018, s. 117), ale na inom mieste (s. 639) sa vysvetľuje ako produkt nepravideľnej redukcie *olympiáda* → *paraolympiáda* → *paralympiáda*. Zatiaľ čo prvý výklad je platný, ale len na úrovni anglických korelátov, druhý je skresľujúci, pretože ani v angličtine, ani v češtine či slovenčine nie je medzi slovami *paraolympiáda* a *paralympiáda* vzťah motivujúceho a motivovaného slova, t. j. druhý výraz nevznikol na základe prvého, ale je v tomto ohľade pôvodný – vznikol na základe prekladovej analógie: *Olympics* → *olympiáda* : *Paralympics* → *paralympiáda*.

Predchádzajúce poznámky neslúžia len na teoretickú obhajobu zaužívaných označení, ale majú zaujímavé pravopisné implikácie. Slovenská lingvistika doposiaľ nepochybovala o jednoznačnom apelatívnom statuse diskutovaných označení, vo svetle predchádzajúcich úvah je však namieste aktuálne pravopisné odporúčania prehodnotiť. Podobne ako pri všeobecných označeniach olympijských podujatí, aj v tomto prípade narážame na sémantickú ambivalenciu. Na jednej strane sú výrazy *paralympiáda* a *paralympijské hry* zaužívané a môžeme im pripísať určitý lexikálny význam. Na druhej strane v praxi sa tieto výrazy často používajú ako prekladové koreláty anglických vlastných názvov označujúce periodicky organizované podujatia podobne ako názvy *Svetové hry* (← *World Games*; športové podujatie) či *Októberfest* (← *Oktoberfest*; kultúrne podujatie). Navzdory tradičnému spôsobu zapisovania teda v mnohých kontextoch fungujú ako vlastné mená, o čom svedčí aj ich status legislatívne chránených názvov. Podobne ako zápisy *Olympiáda* a *Olympijské hry*, ani zápisy *Paralympiáda* a *Paralympijské hry* nie sú imitáciou anglického pravopisu, ale vyplývajú zo slovenskej kodifikovanej sústavy noriem zapisovania propriálnych výrazov (na rozdiel od angličtiny nezapisujeme s veľkým začiatočným písmenom každý plnovýznamový apelatívny výraz – *Paralympic Games/Paralympijské hry*).

Povaha označení olympijských a paralympijských podujatí si vyžaduje flexibilnejší prístup k pravopisu. Doposiaľ sa predpokladalo, že poznajúc zásady zapisovania označení olympijských podujatí, môžeme pri označeniach paralympijských podujatí použiť jednoduchú analógiu. Narážame tu však na dva praktické problémy. Po prvé, súčasné pravopisné odporúčania založené na pravidle o úplnosti názvu nie sú systémové a zabúdajú na propriálny status názvov periodicky sa opakujúcich podujatí (napr. *Svetové hry*; bližšie pozri Mikušiak 2022). Po druhé, protokol oficiálneho označovania paralympijských podujatí sa od toho olympijského určitým spôsobom líši. Pokiaľ ide o názvy konkrétnych paralympijských podujatí, podľa aktuálneho paralympijského protokolu sa v nich napríklad, na rozdiel od názvov konkrétnych OH, nikdy nepoužíva poradové číslo.^[1] Pravdaže, z praktického hľadiska nie je potrebné detailne opisovať všetky rozdiely, potrebujeme sa jednoducho oboznámiť s oficiálnym a polooficiálnym názvoslovím, príp. s jeho inštitucionálne akceptovanými prekladovými korelátmi. Napríklad súťaže hendikepovaných športovcov, ktoré sa konali v roku 2021, sa v súlade so spomínaným paralympijským protokolom nazývajú:

(13) *Paralympijské hry Tokio 2020* (Tokyo 2020 Paralympic Games)

(14) *Paralympijské hry 2020* (2020 Paralympic Games)

(15) *Paralympiáda Tokio 2020* (Tokyo 2020 Paralympics)

5. NÁZVY ŠPORTOVÝCH DISCIPLÍN S KOMPONENTOM *PARA-*

Konštatovali sme, že komponent *para-* v slove *paralympijský* pôvodne odkazoval na paraplégii, nie na paralelnosť hier. Z psychologického (synchronného) hľadiska zas môžeme konštatovať, že dnes si s ním spájame úplne iný význam. Súvislosť s paraplégiou sa z povedomia používateľov prirodzene vytratila po tom, čo sa paralympijská obec rozšírila o športovcov s inými druhmi zdravotného znevýhodnenia. Odkaz na paralelnosť hier zas v povedomí väčšiny bežných používateľov nikdy nebol a v prípade moderných označení paralympijských disciplín ani nemôže byť. Napríklad *paracyklistika* určite nie je ‚paralelná cyklistika‘.

Niektoré slovenské názvy športových disciplín obsahujúce komponent *para*, ako aj označenia príslušných športovcov a športovkýň sú spracované vo štvrtom zväzku *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (SSSJ). Okrem hesiel k jednotlivým pomenovaniám sa tu nachádza aj všeobecná informácia o prefixoide *para-*, ktorému SSSJ (2021, s. 837) pripisuje dva významy: 1. ‚vedľa, pri, mimo, bokom‘ a 2. ‚odlišný, iný, nie zvyčajný‘. Medzi exemplifikáciami zloženín s týmto prefixoidom sa nachádza aj slovo *paracyklistika*, nie však ako prípad s prefixoidom *para-* vo význame ‚vedľa‘, resp. ‚paralelný‘, ale vo význame ‚iný, nezvyčajný‘.

Pravdaže, rekonštruovať slovotvornú štruktúru výrazu *paracyklista* týmto spôsobom nie je plauzibilné. Nejde tu ani tak o to, že jestvuje mnoho iných ‚nezvyčajných‘ cyklistických disciplín (napr. cyklistická plochá dráha, kde sa veľmi nezvy-

čajne jazdí bez bŕzd), podstatný je predovšetkým fakt, že výrazom typu *paracyklistika*, *parašport* aktuálne rozumieme aj bez povedomia o spomínaných lexikograficky spracovaných významoch prefixoidu *para-*. Slovtvornej rekonštrukcii v SSSJ navyše odporujú iné heslá, napr. *paracyklista* je podľa SSSJ „športovec cyklista so zdravotným postihnutím“ (SSSJ 2021, s. 838). Chyba, na ktorú tu narážame, vznikla zrejme zo snahy vykladať komponent *para*, intuitívne rozpoznávaný ako funkčný prefixoid, v súlade s doposiaľ zachytenými významami. Primeraný lingvistický výklad by však mal vychádzať predovšetkým z povedomia súčasných používateľov slovenčiny, čo v prípade diskutovaných zloženín s komponentom *para-* znamená reflektovať jeho špecifické, doteraz lexikograficky nespracované používanie. Toto používanie je založené na intuitívnej morfeuristickej segmentácii spoločného komponentu označení *paralympiáda*, *paralympijské hry* (resp. ich propriálnych variantov), interpretovaných v zmysle „olympiády zdravotne znevýhodnených športovcov“. Ide o štandardný prípad reanalýzy (porov. Bauer 2023), principiálne nezávislý od povedomia o neoklasických kompozitách s prefixoidom *para-* (vo význame „paralelný“ al. „nezvyčajný“). V dôsledku reanalýzy východiskových pomenovaní došlo k interpretácii komponentu *para-* ako nového prefixoidu, prostredníctvom ktorého v kontexte rozličných (nielen športových) súťaží odkazujeme na zdravotné znevýhodnenie účastníkov (tak v slovenčine, ako aj v angličtine).

Pokiaľ ide o otázku vzniku názvov *paracyklistika*, *parašport* v angličtine (*paracycling*, *parasport*), okrem morfeuristickej komponentu *para* môžeme brať do úvahy aj univerbizáciu typu *európsky poslanec* → *europoslanec*.⁴ Nedá sa totiž vyľúčiť, že tieto označenia pôvodne vznikli z anglických ekvivalentov spojení *paralympijská cyklistika*, *paralympijský šport*. Zároveň však treba povedať, že ani v angličtine, ani v slovenčine *dnes* príslušné dvojice pomenovaní neznamenajú to isté – množina *parašportovcov* a *parašportových súťaží* je väčšia než množina *paralympijských športovcov* a *paralympijských súťaží*. V súčasnosti v označeniach *paracyklistika*, *parašport* rozpoznávame časť *para* ako komponent s osobitým významom, odkazujúci, zjednodušene povedané, na zdravotne znevýhodnené osoby.

Keď sa zameriame na súčasnú prax pomenovania športových disciplín pre osoby so zdravotným znevýhodnením, môžeme si položiť otázku, ako systematicky označovať tie disciplíny, v názvoch ktorých sa v medzinárodnej terminológii uplatňuje atribút *para* ako samostatné slovo. V závislosti od uplatňovaných kritérií totiž môžeme preferovať odlišné názvoslovné systémy.

Zapisovanie komponentu *para* ako samostatného slova možno uprednostniť s cieľom zabezpečenia čo najvyššieho súladu s medzinárodnou terminológiou (nie-

⁴ V česko-slovenskom lingvistickom prostredí sa tento typ univerbizácie označuje rôzne, napr. ako abreviačno-kompozičný proces (Mitter 2005, s. 40), redukcia (Gavurová – Ološtiak 2015, s. 861) či jednoducho ako prechod slovného spojenia do kompozita (Štícha et al. 2018, s. 696 – 697).

kedy sa v tejto súvislosti píše o tzv. preložiteľnosti; pozri Masár 2000). Výhodou tohto spôsobu označovania je relatívne jednoduchý systém prekladu, pri systéme s prefixoidmi totiž narážame na akiste náročnejšie prekladateľské výzvy (napr. je otázne, či možno za vhodný ekvivalent označenia *para silový trojboj* pokladať *silový paratrojboj* alebo treba siahnúť po ešte voľnejšom preklade, povedzme *parašportový silový trojboj*). Navyše, v prospech označení s atribútom *para* hovorí aj kritérium vyššej transparentnosti názvov. Označenia typu *para atletika* či *para biatlon* sú totiž v istom zmysle prehľadnejšie – z formy zápisu jasne vidíme, o aký druh parašportu ide (atletika, biatlon).

Naproti tomu varianty s prefixoidom *para-* možno zdôvodňovať na základe kritérií ustálenosti, systémovosti a motivovanosti (pozri nižšie). Ide o kritériá, ktoré zohľadňujeme, ak pokladáme príslušné názvoslovie za úzko späté s prirodzeným fungovaním spisovného jazyka. Terminológia, pravdaže, nemusí vždy korešpondovať s tým, čo je prirodzené v bežnom jazyku, paralympijské názvoslovie však nie je vypracúvané na interné účely úzkej skupiny odborníkov, ale práve na účel efektívnej (jednotnej a zrozumiteľnej) celospoločenskej komunikácie. Pokiaľ máme na zreteli toto hľadisko, tak možno vo všeobecnosti odporúčať prekladové riešenia s prefixoidom *para-*, a to aj napriek tomu, že niektoré možnosti voľného prekladu zostávajú stále otvorené.

Pozrime sa teraz na zmienené aspekty paralympijského názvoslovia bližšie. Okrem už spomínaných označení, ktoré sú spracované v SSSJ a ktoré vznikli jednoduchým pripojením prefixoidu *para-* k už existujúcemu označeniu športovej disciplíny (napr. *para-* + *cyklistika*), narážame pri rozbere jazykovej praxe aj na označenia, ktoré prirodzene vzbudzujú väčšiu pozornosť a môžu spôsobovať komunikačnú neistotu. Ide o označenia utvorené z viacslovných pomenovaní, ktoré sa v slovenskej jazykovej praxi objavujú v rozličných pravopisných formách, napr.:

(16) *parastolný tenis, paraalpské lyžovanie*

(17) *para-stolný tenis, para-alpské lyžovanie*

(18) *para stolný tenis, para alpské lyžovanie*

Tieto varianty sa dnes používajú pri prekladaní štandardizovaných anglických označení *para table tennis, para alpine skiing*. Medzinárodné označenia svedčia o tom, že v dnešnej angličtine možno komponent *para* uplatniť aj ako samostatné slovo vo funkcii atribútu. Varianty (18), ktoré používa ako oficiálne preklady aj Slovenský paralympijský výbor, zreteľne kopírujú anglickú syntax, čo je riešenie, ktoré možno teoreticky legitimizovať na základe analógie s inými označeniami obsahujúcimi nesklonný atribút, napr. *super počítačový softvér*. Z tohto hľadiska by sme mohli konštatovať, že aj v slovenčine sa komponent *para* niekedy používa vo funkcii nesklonného atribútu. Problém je v tom, že rozpoznávanie atribútov nemôžeme spoľahlivo opierať o pravopis; morfológické, syntaktické či slovotvorné vlastnosti

jazykových výrazov sú od pravopisnej sústavy principiálne nezávislé (môžeme ich študovať aj v prípade jazykov, ktoré pravopisnú sústavu nemajú).⁵ Pravdaže, ak používatelia jazyka uprednostnia dvojslovný variant pred jednoslovným (napíšu napr. *super softvér*, nie *supersoftvér*), spravidla tak urobia preto, lebo príslušné označenie skutočne vnímajú ako slovné spojenie. Pravopisné kritérium napriek tomu nie je dostatočne spoľahlivé, a to najmä v prípade prekladov, ktorých pravopisná forma môže byť ovplyvnená originálom.

V hovorenej komunikácii využívame na signalizáciu slovnej segmentácie distribúciu prízvuku, ktorý sa v slovenčine nachádza na prvej slabike slova (okrem tzv. predkloniek, príkloniek a časti predložkových spojení). Slovný prízvuk nemusí byť v reči dôsledne realizovaný, ale ak je to potrebné, môžeme ho uplatniť ako indikátor začiatku použitých slov (Palková 2017). Pomocou prízvuku môžeme v hovorenej reči uviesť na pravú mieru napríklad to, či sme mali na mysli

(19) *super ,počítačový ,softvér* (výborný počítačový softvér) alebo

(20) *superpočítačový ,softvér* (softvér pre tzv. superpočítač).

V uvedených príkladoch prozodická segmentácia korešponduje s pravopisnou, čo znamená, že obidva zápisy sú z hľadiska príslušnej distribúcie prízvuku korektné. Ak sa v tomto ohľade zaujímate o trojslovné označenie *para stolný tenis*, môžeme si klást' otázku, či bežní používatelia slovenského jazyka pokladajú príslušnú prozodickú segmentáciu (*,para ,stolný ,tenis*) za normálnu, intuitívne prijateľnú. Dá sa pritom predpokladať, že odpoveď je záporná, pretože jazykové povedomie o statuse komponentu *para* sa v slovenskom jazykovom prostredí formuje na základe zaužívaných označení s týmto komponentom ako prefixoidom (pozri nižšie).

Pravdaže, ak komponent *para* pokladáme za prefixoid, zápis so spojovníkom (*para-stolný*) v slovenčine nemá pravopisné opodstatnenie; pravopisne akceptovateľný je len variant bez spojovníka (*parastolný*). Oveľa podstatnejší je však fakt, že ani jeden z týchto variantov neobstojí vo svetle tradične zohľadňovaných terminologických zásad, pretože nevyhovujú zásade motivovanosti. Podľa tejto zásady by mali mať termíny utvorené na základe štandardných slovotvorných postupov jasnú a zrozumiteľnú (významovo priezračnú) slovotvornú štruktúru (Horecký 1956; Masár 2000). Atribúty *parastolný/para-stolný* zásade motivovanosti nezodpovedajú, pretože slovotvorná štruktúra nás vedie nesprávnym smerom – nechceme tu odkazovať na žiadne „parastoly“ (príp. „para-stoly“). To v konečnom dôsledku znamená, že si buď musíme privyknuť na neštandardné, atributívne používanie výrazu *para*, a to aj pri označeniach športovcov, ako napr. *,para ,stolná ,tenistka*, *,para ,alpský ,ly-*

⁵ K transformovaným prefixoidom tu pristupujeme z inej perspektívy než v koncepcii T. Bánika, ktorý pri ich identifikácii uplatňuje najmä pravopisné kritérium: „Nesklonnými adjektívami sa stávajú aj prevzaté komponenty či prefixoidy, keď sa píše osobitne (*agro sektor*, *aero efekty*, *etno štýl*)“ (Bánik 2017, s. 244).

žiar, alebo musíme siahnuť po voľnejšom preklade (pravda, lingvistický rozbor môže aj tu poskytnúť konkrétne terminologické usmernenie).

Voľnejší preklad bez atributívneho použitia komponentu *para*, nech už je akýkoľvek, odporuje jednej z terminologických zásad MPV, uvedenej v oficiálnom usmernení o používaní paralympijskej terminológie vrátane názvov príslušných športových disciplín.^[1] V dokumente sa okrem iného píše, že komponent *para* treba uvádzať pred názvom športovej disciplíny ako samostatný výraz, t. j. oddelene (napr. *para table tennis*). Ani v angličtine sa však komponent *para* neumiestňuje pred názov športovej disciplíny mechanicky, o čom svedčí fakt, že popri oficiálnych označeniach *para table tennis*, *para ice hockey*, *para swimming* sa v protokole uvádza aj označenie *shooting para sport* (*shooting sport* → *shooting para sport*). Navyše, dokument reglementuje medzinárodnú, anglickú terminológiu, ktorá síce je základom inojazyčných variantov, ale ich gramatickú štruktúru neurčuje (a ani nemôže určovať).

Prekladanie kalkovaním je vzhľadom na súlad s medzinárodnou terminológiou principiálne žiaduce, nesmie však odporovať vyšším terminologickým požiadavkám najmä na systémovosť a motivovanosť pomenovaní (porov. Masár 2000, s. 22). Inými slovami, pri tvorbe slovenských pomenovaní športových disciplín nemožno medzinárodnú terminológiu prehliadať, no zároveň je potrebné zohľadniť aj osobitosti jazyka, do ktorého prekladáme.

Pri systemizácii slovenského názvoslovia parašportových disciplín sa môžeme oprieť o zaužívané označenia *paracyklistika* či *parahokej* ako východiskové pomenúvacie modely. O tom, že sú tieto označenia v slovenskom jazyku dostatočne ukotvené, svedčia spomínané slovníkové heslá v SSSJ a do istej miery aj textová evidencia. V prechádzajúcej časti sme sa na textovú evidenciu nemohli plne spoliehať, pretože atributívny status komponentu *para* je v slovenčine pomerne nejasný a varianty s týmto komponentom zapísaným ako samostatné slovo sa v jazykovej praxi nemusia objavovať v dôsledku atributívneho chápania tohto komponentu, ale v dôsledku prostého mechanického prekladu. Pokiaľ však hľadáme konkrétne pomenúvacie varianty, ktoré sú v jazykovej praxi dostatočne ustálené, je nepochybné namieste pozrieť sa na relatívnu frekvenciu jednotlivých pomenúvacích variantov v písaných textoch.

Štandardný rozbor frekvencie slov v jazyku sa dnes realizuje predovšetkým pomocou nástrojov korpusovej lingvistiky. Pri analýze slovenských názvov parašportových disciplín v Slovenskom národnom korpuse (SNK) narážame na problém relatívne nízkeho počtu výskytov jednotlivých označení. Korpusové dáta napriek tomu naznačujú, že v jazykovom úze sú ukotvené predovšetkým varianty s prefixoidom.

Na zistenie frekvencie variantov s prefixoidom (model *paracyklistika*), so spojovníkom (model *para-cyklistika*) a s atribútom (model *para cyklistika*) bol použitý

webový korpus vo verzii 7.0, dostupný v databáze korpusov SNK. V tomto korpuse totiž nachádzame výrazne vyššie zastúpenie sledovaných označení než v písaných korpusoch verzie prim. Na účel porovnania boli sledované nasledujúce označenia (a ich pravopisné varianty utvorené podľa alternatívnych modelov): *paracyklistika*, *paraatletika*, *parabiatlon*, *paraplávanie*, *paralukostreľba*, *parajazdectvo*, *paraveslovanie*, *paratriatlon*, *parakanoistika*, *parabedminton*, *parataekwondo*, *parahokej*, *paraľadový hokej*, *paraalpské lyžovanie*, *parabežecké lyžovanie*, *paraseverské lyžovanie*, *parašportová streľba*, *parastolný tenis*, *parasilový trojboj*, *paratanečný šport*.

Frekvencia používania jednotlivých variantov v korpuse web-7.0 je nasledovná: model *paracyklistika* 917 výskytov, model *para-cyklistika* 12 výskytov, model *para cyklistika* 257 výskytov.^[10] Varianty s prefixoidom vo webovom korpuse výrazne prevládajú, čo potvrdzuje tendenciu používať v slovenskom jazyku komponent *para* ako prefixoid. Výsledky vyhľadávania v databázach SNK okrem toho naznačujú, že za ustálený pomenovací model môžeme pokladať práve variant *paracyklistika* (467 výskytov), prípadne aj variant *parahokej* (226 výskytov). Ostatné vyhľadávané varianty sa v SNK vyskytujú v zanedbateľných počtoch (alebo vôbec). Pomer medzi variantmi *para cyklistika/paracyklistika* a *parahokej/para hokej* naznačuje očakávanú asymetriu s výraznou prevahou jednoslovných variantov (467/3, resp. 226/64).

Na základe získaných údajov sa dá konštatovať, že varianty *paracyklistika* a *parahokej* sú v slovenskom jazyku dostatočne ustálené a môžeme sa o ne opierať ako o jazykové vzory (modely) pre analogické tvorenie iných názvov parašportových disciplín. Vzhľadom na to možno na účely celospoločenskej komunikácie všeobecne odporúčať voľnejšie preklady s komponentom *para* vo funkcii štandardného prefixoidu (*para cycling* → *paracyklistika*).

Pravdaže, pri viacslovných názvoch musíme dbať na to, aby bol prefixoid *para-* pripojený zmysluplne, čo zvyčajne znamená jeho spojenie s podstatným menom (napr. *stolný paratenis*). Výnimkou sú označenia, kde možno prefixoid *para-* pripojiť k adjektívu *športový*; popri variante *športová parastreľba* je akceptovateľný aj variant *parašportová streľba* (na stránkach SPV sa dnes na túto disciplínu odkazuje o. i. aj spojením *streľba Para šport*,^[11] čo len potvrdzuje súčasnú tendenciu prekladať označenia parašportových disciplín mechanickým kalkovaním). Prostredníctvom variantov *stolný paratenis*, *alpské paraľžovanie* či *parašportová streľba* dokážeme o príslušných disciplínach hovoriť bez zasievania nedorozumení. Zatiaľ čo názov *para stolný tenis* môžeme v hovorenej komunikácii nesprávne pochopiť ako dvojslovné spojenie *parastolný tenis*, označenia ako *stolný paratenis* sú v tomto ohľade jednoznačné.⁶

⁶ Z hľadiska teoretickej lingvistiky sú označenia tohto typu akiste zaujímavé, pretože sa tu na prvý pohľad pomocou prefixoidu modifikuje združené pomenovanie (*stolný tenis* > *stolný paratenis*). Pravdaže, nejde o klasický slovotvorný proces pripájania prefixoidu ako v prípade označení

Už sme hovorili o tom, že ani názvy so samostatne uvádzaným komponentom *para* nemôžeme a priori odmietať. Teoreticky ich dokážeme legitimizovať a v konečnom dôsledku si na atributívne použitie komponentu *para* môžu používatelia zvyknúť. Tento prístup však naruša systematiku zapisovania parašportových disciplín, ako ho poznáme na základe doposiaľ spracovaných slovníkových hesiel typu *paracyklistika*, *parahokej*. Alebo sa vydáme cestou resystemizácie a aj tieto označenia budeme zapisovať navzdory ich lexikografickému spracovaniu ako slovné spojenia, t. j. *para cyklistika*, *para hokej*?

Na názvoslovie parašportových disciplín netreba nazerať čierno-bielou optikou, akoby vždy existovalo jedno správne a ideálne terminologické riešenie. Používanie rôznych variantov môže byť oprávnené z rôznych dôvodov, pričom konečná voľba závisí od toho, akú váhu prisúdime zohľadňovaným kritériám (lingvistickým, terminologickým či inštitucionálnym). Racionálne posúdenie konkrétnych variantov si okrem toho vyžaduje určitý odstup od vlastných jazykových návykov. Športovcovi, ktorý dlhodobo súťaží v kategórii *para alpské lyžovanie*, môže pripadať alternatívne označenie *alpské paralyžovanie* spočiatku neprirodzené. Podobne pôsobilo/pôsobí označenie *Paralympiáda* na tých, ktorí boli/sú zvyknutí na výraz *paraolympiáda*. Otázkou zostáva, čo možno považovať za optimálne riešenie z *celospoločenského* hľadiska. Ako poznamenal už J. Horecký (1965), ustálenosť v úze odborníkov (v našom prípade členov paralympijského hnutia) nemožno pokladať za rozhodujúci faktor pri hodnotení terminológie, „kritérium úzu je zrejme na mieste len tam, kde ide skutočne o úzus širokého jazykového spoločenstva s primeraným povedomím istej jazykovej štruktúry“ (s. 194). Ak má byť v slovenčine vykonaná štandardizácia názvoslovia, nemožno brať do úvahy len jazykové návyky športovcov či špecifické inštitucionálne záujmy (používanie medzinárodnej ochrannej známky v podobe samostatného výrazu *para*). Zohľadniť treba predovšetkým jazykové povedomie (jazykový cit) väčšiny bežných používateľov slovenčiny a s ním spojený systém tvorenia väčšiny zaužívaných názvov (*paracyklistika*, *parahokej*).

Napokon sa pozrime na niektoré prediskutované varianty v stručnom prehľade alternatívnych systémov prekladu. Ako prvé (21) sú uvedené varianty, ktoré vyhovujú tradične zohľadňovaným kritériám zrozumiteľnosti, motivovanosti a systémovosti (Masár 2000) a pri ktorých môžeme predpokladať, že najlepšie korešpondujú s jazykovým citom bežných používateľov (o. i. aj na základe ustálenej jazykovej praxe v prípade pomenovaní typu *paracyklistika*). Názvy označené hviezdíčkou sú jednoznačne nekorektné.

paracyklistika, *parašport*. Ide o prípady, ktoré treba rekonštruovať ako výsledky viacvrstvovej analógie: (*cyklistika* → *paracyklistika*; *dráhová cyklistika* → *dráhová paracyklistika*) : (*tenis* → *paratenis*; *stolný tenis* → *stolný paratenis*). To, že v oficiálnom protokole medzinárodného názvoslovia nie je *para tennis*, ale *wheelchair tennis*, je v kontexte rekonštrukcie predpokladanej analógie irelevantné.

(21) *paracyklistika/paracyklista; stolný paratenis/stolná paratenistka; alpské paralyžovanie/alpský paralyžiar*

(22) *para cyklistika/para cyklista; stolný para tenis/stolná para tenistka; alpské para lyžovanie/alpský para lyžiar*

(23) *para cyklistika/para cyklista; para stolný tenis/para stolná tenistka; para alpské lyžovanie/para alpský lyžiar*

(24) *paracyklistika/paracyklista; *parastolný tenis/*parastolná tenistka; *paraalpské lyžovanie/*paraalpský lyžiar*

(25) **para-cyklistika/*para-cyklista; *para-stolný tenis/*para-stolná tenistka; *para-alpské lyžovanie/*para-alpský lyžiar*

6. ZÁVER

Slovenské paralympijské názvoslovie prináša viacero jazykových výziev. Konkurencia niektorých pomenovacích variantov vyvoláva otázky z hľadiska spisovnosti, zrozumiteľnosti či celkovej systematickosti názvoslovia. V príspevku sme sa zamerali na nasledujúce jazykové javy:

1) Konkurencia všeobecných označení *paralympiáda/paraolympiáda*. Zatiaľ čo v praxi dominuje používanie variantu *paralympiáda*, jazykovedné odporúčania aj kodifikácia vyznievajú jednoznačne v prospech variantu *paraolympiáda*. Jazyková správnosť označenia *paraolympiáda* sa však v spisovnej slovenčine zdôvodňuje na pozadí falošnej etymológie. Pôvodný anglický termín *Paralympics* nevznikol spojením gréckej predpony *para-* a slova *Olympics* vo význame ‚paralelná olympiáda‘, ale tzv. lexikálnou kontamináciou slov *paraplegic* a *Olympics* v zmysle ‚olympiády paraplegikov‘. Pôvod slova *paralympiáda* netreba hľadať v gréčtine (porov. SSSJ 2021, s. 845), ale v angličtine. Ide o publicistický novotvar, ktorý sa neskôr začal používať ako vlastný názov cyklicky sa opakujúceho športového podujatia.

2) Konkurencia pravopisných variantov *paralympiáda, paralympijské hry/Paralympiáda, Paralympijské hry*. Napriek tomu, že v slovenskej jazykovej praxi sa pod vplyvom kodifikovania označení *olympiáda* a *olympijské hry* preferujú pravopisné varianty *paralympiáda, paralympijské hry*, legitimita zaužívaných zápisov nie je vôbec taká jednoznačná, ako sa môže na prvý pohľad zdať. Príspevok v tomto ohľade nadväzuje na stať venovanú sémantickým, pravopisným a právnym aspektom označení olympijských podujatí (Mikušiak 2022), poukazujúc na fakt, že zaužívané pravopisné varianty *paralympiáda* a *paralympijské hry* sa štandardne používajú na označovanie periodicky organizovaných podujatí, podobne ako názvy *Svetové hry* či *Októberfest*. Napriek tradičnému spôsobu zapisovania tak štandardne fungujú ako vlastné mená, o čom svedčí aj ich status legislatívne chránených názvov. Vzhľadom na to je v príslušných kontextoch plne opodstatnené používanie propriálnych variantov *Paralympiáda* a *Paralympijské hry*, ktorých legitimita sa opiera o slovenskú pravopisnú sústavu a analógiu s kodifikovanými vzormi (*Okolo Slovenska*).

3) Konkurencia označení s komponentom *para* ako prefixoidom a atribútom (*paracyklistika/para cyklistika*). Zamerali sme sa aj na označenia športových disciplín s komponentom *para*, ktorý sa formálne vyskytuje vo funkcii prefixoidu aj atribútu. Používanie komponentu *para* ako štandardného prefixoidu je v slovenčine dostatočne etablované a zasluhuje si príslušné lexikografické spracovanie – okrem doposiaľ spracovaných významov (1. paralelný; 2. nezvyčajný) sa dnes prefixoid *para-* používa v lexikálnych zloženinách aj ako verbálny symbol zdravotného znevýhodnenia. Na druhej strane, status komponentu *para* ako nesklonného atribútu je v slovenčine pomerne nejasný (na formu zápisu sa nemôžeme spoliehať). Zápisy tohto komponentu ako samostatného slova sú ovplyvnené medzinárodnou terminológiou, a hoci atributívne používanie v slovenčine principiálne nemožno odmietnuť, dá sa predpokladať, že nie je v súlade s jazykovým povedomím väčšiny bežných používateľov. Môžeme si to všimnúť nielen na úrovni realizácie prízvuku (prípadná výslovnosť s prízvukom na slabike nasledujúcej po komponente *para* sa dá hodnotiť ako neprírodná), ale aj na úrovni pravopisu, ktorý v týchto prípadoch, pokiaľ ide o bežnú jazykovú prax, výraznejšie rozkolísaný nie je. Ak by bol komponent *para* prirodzene vnímaný aj ako atribút, dvojslovné označenie *para cyklistika* by sa v jazykovom úze objavovalo akiste častejšie (vo webovom korpuse z databázy SNK nájdeme len tri takéto použitia). Vzhľadom na to možno aj naďalej všeobecne odporúčať používanie ustálených označení s prefixoidom (*paracyklistika*).

4) Konkurencia viacslovných pomenovaní *parastolná tenistka/para stolná tenistka/stolná paratenistka*. Napokon sme sa bližšie pozreli aj na viacslovné označenia parašportových disciplín a odvodené pomenovania športovcov či športovkyň. Nejasný, resp. doposiaľ nedostatočne reflektovaný status komponentu *para* spôsobuje v praxi pravopisnú rozkolísanosť a v niektorých prípadoch vedie k jazykovým konfúziám. Za konfúzne označenia možno pokladať viacslovné pomenovania typu *parastolný tenis*, *parastolná tenistka*. V pozícii na začiatku viacslovného pomenovania môže byť totiž komponent *para* zmysluplne použitý jedine ako samostatný atribút (*para stolná tenistka*). Keďže tu však nejde o štandardný prípad s prídavným menom, na ktorom sa realizuje gramatická zhoda, a zároveň platí, že v slovenčine sa komponent *para* používa prevažne ako prefixoid, riešenie s nesklonným atribútom má v hovorenej reči potenciál spôsobovať interpretačné nejasnosti. Jednoducho povedané, v hovorenej komunikácii máme prirodzenú tendenciu interpretovať spojenie *para stolný* ako jedno slovo – *parastolný* (akiste preto tento jednoslovný variant prevláda v súčasných písaných textoch). Vzhľadom na to je opodstatnené odporúčať iný, hoci doposiaľ málo používaný variant. S ohľadom na intuitívne vnímanie komponentu *para-* ako prefixoidu a zaužívaný systém tvorenia jednoslovných označení (*paracyklistika*) možno v súčasnej slovenčine uprednostňovať pomenovania typu *stolný paratenis*, *stolná paratenistka* (podobne *alpský paralyžiar*, *ľadoví parahokejisti* a pod.).

Celkovým zámerom state bolo objasniť problematické jazykové javy v oblasti slovenského paralympijského názvoslovía. Príspevok poskytuje teoretický základ systematickej reglementácie pomenúvania, ktorá môže prispieť k jednotnému, zrozumiteľnému a systematickému spôsobu označovania paralympijských podujatí, parašportových disciplín, ako aj príslušných športovcov a športovkýň v súčasnej slovenčine.

Literatúra

- BÁNIK, T. (2017): Determinatívne spojenia s nesklonným atribútom typu biznis téma. In: Wacharczyková, J. (ed.): *Aktuálne otázky slovenského jazyka: zborník z konferencie Aktuálne otázky slovenského jazyka* (4. – 5. 10. 2016 Bratislava). Bratislava: SAP, 231 – 253.
- BAUER, L. (2023): The Birth and Death of Affixes and Other Morphological Processes in English Derivation. In: *Languages*, 8/4, 244. Dostupné na: <https://doi.org/10.3390/languages8040244> (cit. 22. 4. 2024)
- BÖHMEROVÁ, A. (2010): *Blending As Lexical Amalgamation and Its Onomatological and Lexicographical Status in English and in Slovak. Križenie ako lexikálna amalgamácia a jeho onomatologické a lexikografické postavenie v angličtine a v slovenčine*. Bratislava: Ševt.
- BRITAIN, I. – MALLON, B. – DAVIS, D. – SAINSBURY, T. (2019): The Genesis and Meaning of the Term ‚Paralympic Games‘. In: *Journal of Olympic History*, 27/2, 60 – 65.
- GAVUROVÁ, M. – OLOŠTIAK, M. (2015): Slovo tvorná motivácia a abreviačná motivácia. In: Ološtiak, M. (ed.): *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 753 – 778.
- GURIČANOVÁ, D. (2020): Výraz portmanteau v širších súvislostiach. In: *Kultúra slova*, 54/4, 193 – 198.
- HORECKÝ, J. (1956): *Základy slovenskej terminológie*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- HORECKÝ, J. (1965): Kritériá terminológie. In: *Československý terminologický časopis*, 4/4, 193 – 201.
- JAROŠOVÁ, A. (ed.) (2021): *Slovník súčasného slovenského jazyka. O – Pn*. Bratislava: Veda.
- KAČALA, J. – PISÁRČIKOVÁ, M. – POVAŽAJ, M. (eds.) (2020): *Krátky slovník slovenského jazyka*. 5. dopl. a upr. vyd. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- LEHRER, A. (2007): Blendalicious. In: Munat, J. (ed.): *Lexical creativity, texts and contexts*. Amsterdam: John Benjamins, 115 – 133.
- MASÁR, I. (2000): *Ako pomenúvame v slovenčine. Kapitoly z terminologickej teórie a praxe*. Spisy SJS 3. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV.
- MIKUŠIAK, M. (2022): Na hranici vlastných mien a druhových označení: sémantické, pravopisné a právne aspekty používania slovenských názvov olympijských podujatí. In: *Slovenská reč*, 87/2, 89 – 110.
- MITTER, P. (2005): K hybridním složeninám (s prvním komponentem cizího původu) v NSČ 2. In: *Jazykovedný časopis*, 56/1, 31 – 43.
- OLOŠTIAK, M. – VOJTEKOVÁ, M. (2021): Kompozitnosť a kompozícia: príspevok k charakteristike zložených slov na materiáli západoslovenských jazykov. In: *Slovo a slovesnosť*, 82/2, 95 – 117.
- PALKOVÁ, Z. (2017): Prozodická štruktúra v doméne slova. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/PROZODICKÁ_STRUKTURA_V_DOMÉNE_SLOVA (cit. 18. 3. 2025).
- POVAŽAJ, M. (1996): Paraolympiáda či paralympiáda? In: *Kultúra slova*, 30/5, 302 – 304.
- ŠTÍCHA, F. et al. (2018): *Velká akademická gramatika spisovné češtiny I. Morfologie: Druhy slov, tvoření slov*. Praha: Academia.

Internetové zdroje

- [1] International Paralympic Committee: *IPC guide to para and IPC terminology*. Dostupné na: <https://www.paralympic.org/sites/default/files/2021-08/IPC%20Guide%20to%20Para%20and%20IPC%20Terminology.pdf> (cit. 20. 11. 2024).
- [2] International Olympic Committee: *The History of the Paralympic Games*. Dostupné na: <https://olympics.com/en/paris-2024/the-games/olympic-paralympic-games/history-paralympic-games> (cit. 20. 11. 2024).
- [3] International Olympic Committee: *50 things to know about the Paralympic Games*. Dostupné na: <https://olympics.com/en/paris-2024/information/50-things-to-know-about-the-paralympic-games> (cit. 20. 11. 2024).
- [4] International Paralympic Committee: *7: First IPC-IOC Agreement*. Dostupné na: <https://www.paralympic.org/feature/7-first-ipc-ioc-agreement> (cit. 20. 11. 2024).
- [5] International Olympic Committee: *IOC and IPC sign agreement on the organisation of the Paralympic Games*. Dostupné na: <https://olympics.com/ioc/news/ioc-and-ipc-sign-agreement-on-the-organisation-of-the-paralympic-games> (cit. 20. 11. 2024).
- [6] Slovenský národný korpus – prim-10.0-public-sane. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2022. Dostupné na: https://bonito.korpus.sk/run.cgi/first_form (cit. 22. 4. 2024).
- [7] Jazyková poradňa: *Prečo sa používajú výrazy paralympiáda a paralympijský namiesto paraolympiáda a paraolympijský?* Dostupné na: <https://jazykovaporadna.sme.sk/q/3061/> (cit. 20. 11. 2024).
- [8] International Paralympic Committee: *Paralympics history*. Dostupné na: <https://www.paralympic.org/ipc/history> (cit. 20. 11. 2024).
- [9] International Paralympic Committee: *History and use of the term 'Paralympic'*. Dostupné na: https://www.paralympic.org/sites/default/files/document/121210151549984_2012_02+History+and+Use+of+Term+Paralympic.pdf (cit. 20. 11. 2024).
- [10] Slovenský národný korpus – web-7.0. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2022. Dostupné na: https://bonito.korpus.sk/run.cgi/first_form (cit. 22. 4. 2024).
- [11] Slovenský paralympijský výbor: *Lima bude hostiť majstrovstvá sveta v roku 2023*. Dostupné na: <https://paralympic.sk/podujatia/ms-parastrelba-lima/> (cit. 20. 11. 2024).

Marek Mikušiak

Trnavská univerzita v Trnave, Pedagogická fakulta
Priemyselná 4, 918 43 Trnava
E-mail: marek.mikusiak@truni.sk
ORCID: 0009-0004-3337-5148

PRÍNOS ADOLFA ZÁTURECKÉHO K TVORBE A ROZVÍJANIU MODERNEJ SLOVENSKEJ PRÁVNEJ TERMINOLÓGIE¹

Jana Levická – Jozef Vožár

LEVICKÁ, J. – VOŽÁR, J. (2025): Adolf Zátúrecký's Contribution to the Creation and Development of Modern Slovak Legal Terminology. In: *Slovenská reč*, 90/1, 128 – 142.

Abstract: In its first part the paper presents historical and political context of the emergence of modern legal terminology in Slovak in the second half of the 19th and early 20th centuries. Attention of the authors is paid to the activities of A. Zátúrecký and other Slovak lawyers just before the end of World War I and especially in the first decade of the existence of the newly established Czechoslovakia. Special focus was given to the compilation and publication of the first terminographic works in the field of law for Slovak, while the authors map Zátúrecký's work and efforts in this field until the 1960s. The second part of the paper consists of a comparative, partially automated analysis of the Slovak part of Zátúrecký's first terminographic work published in 1919 and the first edition of the official translation of the Hungarian Collection of Provincial Laws into Slovak from 1868. Its aim is to identify the extent and nature of their overlap, on the basis of which it would be possible to outline the continuous development of Slovak modern legal terminology from the 19th century.

Keywords: legal terminology, terminological work, history of Slovak legal terminology, A. Zátúrecký, terminographic work, legal dictionary.

Článok v skratke

- Príspevok predstavuje historický a politický kontext vzniku modernej právnej terminológie v slovenčine v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia.
- Pozornosť sa zameriava na aktivity A. Zátúreckého a ďalších právnikov tesne pred koncom 1. svetovej vojny a najmä v prvej dekáde existencie samostatného Československa, osobitne na tvorbu a vydávanie prvých terminografických diel v oblasti práva pre slovenčinu.
- Druhá časť pozostáva z komparatívnej, čiastkovo automatizovanej analýzy slovenskej časti prvého terminografického diela z roku 1919, ktorého spoluautorom bol práve A. Zátúrecký a oficiálneho prekladu prvého ročníka Sbírek krajinských zákonov do slovenčiny z roku 1868 s cieľom identifikovať rozsah a charakter prípadného lexikálneho prieniku oboch zdrojov.

¹ Tento príspevok vznikol v rámci projektu VEGA č. 2/0097/24 s názvom *Významný slovenský právnik Adolf Zátúrecký – zakladateľ slovenskej právnej terminológie*.

1. ÚVOD

Právna terminológia patrí ku kľúčovým odborovým terminológiám každého jazyka a aj v histórii spisovnej slovenčiny predstavovala jednu z prvých, na ktorú sa zameriavalo úsilie jednotlivcov i menších skupín odborníkov a jazykovedcov v druhej polovici 19. storočia a v prvej polovici 20. storočia. Práve na začiatku 20. storočia sa začali v budovaní a rozvíjaní právnej terminológie v slovenčine aktívizovať viacerí slovenskí advokáti. Jedným z nich bol Adolf Záturský, ktorého terminologické úsilie priblíži prvá časť predkladaného textu. V druhej časti sa autori zamerajú na analýzu potenciálnej kontinuity terminologického úsilia A. Záturského s právnou terminológiou obsiahnutou v oficiálnom preklade textov uhorskej legislatívy do slovenčiny z roku 1868.

2. ZAČIATKY TVORBY MODERNEJ SLOVENSKEJ PRÁVNEJ TERMINOLÓGIE A ZÁSTOJ A. ZÁTURSKEHO

Po revolučných mesiacoch v rokoch 1848 – 1849 sa slovenčina stala nakrátko jazykom legislatívy. Dňa 4. marca 1849 bol vydaný cisársky patent o vydávaní všeobecných právnych predpisov, podľa ktorého sa mal ríšsky zákonník povinne publikovať v desiatich rovnoprávných jazykoch monarchie vrátane českého, ktorý sa považoval „zároveň za moravský a slovenský spisovný jazyk“ (Petioky 1995, s. 45). V zmysle vykonávacích nariadení tohto zákona bola ako bežný jazyk uvedená nemčina, na druhom mieste taliančina, na treťom maďarčina, na štvrtom čeština (Klement 1936, s. 218), pričom v českých textoch ríšskych zákonov boli použité aj vysvetľujúce slovenské termíny. V rokoch 1850 – 1852 sa však rakúske právne predpisy určené pre uhorské územie prekladali do tzv. staroslovenčiny, ktorú J. Kollár ako vládny dôverník pre slovenské záležitosti spolu s osobitným výborom navrhol pre oblasť školstva a vyhotovovanie úradných listín (Králík 2022, s. 58). Už v roku 1853 sa však úradným publikačným jazykom pre 2. oddelenie zbierky tohto zákonníka stala štúrovská slovenčina (Králík 2022, s. 70). Ešte v ten istý rok však Ministerstvo spravodlivosti vydalo nariadenie č. 51/1853 r. z., podľa ktorého zostal autentickým len nemecký text zákonov (Králík 2022, s. 219).

Pre slovenský právny jazyk a špecificky slovenskú právnu terminológiu malo však oveľa väčší význam prijatie uhorského zákonného článku č. XLIV/1868 Sb. kraj. zák. o rovnoprávnosti národností, podľa ktorého sa maďarčina stala štátnym a úradným jazykom, no zároveň mali byť všetky zákony vydávané v „hodnovernom preklade aj v rečiach všetkých ostatných v Uhorsku bývajúcich národností“ (1868, § 1)². Na základe tohto zákona vychádzali od roku 1868 všetky legislatívne texty v slovenčine najmenej do roku 1916 (Králík 2022, s. 77). Najmä pri tomto dlhodobom oficiálnom prekladateľskom diele sa ukázalo, aká naliehavá potreba je tvoriť

² XLIV. Zákonný článok z roku 1868 o rovnoprávnosti národností, § 1.

a ustáliť slovenskú právnu terminológiu. Snahu podporiť takúto činnosť prejavila už Matica slovenská. Podľa zápisnice z XV. zasadnutia výboru Matice slovenskej konaného 16. januára 1867 sa prešporský advokát A. M. Mudroň podujal na vypracovanie *Právno-verejno-spravného názvoslovía slovenského*, pričom sa predpokladalo, že Matica na jeho vydanie finančne prispeje. Jeho pokus však publikovaný nebol. Dokladá to text S. Czambela, jedného z oficiálnych prekladateľov uhorskej legislatívy do slovenčiny, ktorý v roku 1890 napísal: „Čo je s juridickou terminológiou Dr. Michala Mudroňa? Prečo nikde nevyšla? Prečo nie je prístupná všeobecnej potrebe a prípadne kritike alebo doplňovaniu?“ (Czambel 1890, s. 408). S. Czambel, ktorý uhorské zákony prekladal do slovenčiny od roku 1881 do roku 1909 (Valkovičová 1981, s. 30), verejne i súkromne kritizoval neustálenosť a nedopracovanosť vtedajšej slovenskej právnej terminológie. V liste J. Škultétymu z roku 1891 poukazoval na to, že niektorí sa prikláňajú k vypožičiavaniu termínov z češtiny či ruštiny, iní čerpajú z ľudovej reči a ďalší *purisujú*, a preto apeloval na J. Škultétyho, aby sa zasadil o vytvorenie terminologickej komisie v Martine, s ktorou by mohol spolupracovať. Na základe analýzy Czamblových prekladov, ktorú uskutočnila G. Valkovičová (1977), a jeho terminologicky zameraných textov možno konštatovať, že bol priekopníkom modernej terminologickej práce a značnou mierou prispel k rozvoju slovenskej právnej terminológie.

Aj z radov právnikov sa ozývali hlasy o potrebe budovať a rozvíjať právnu terminológiu v slovenčine. V roku 1901 označil A. Ráth túto potrebu v *Slovenských pohľadoch* za „pálčivú“, pričom poukázal „na stávajúce nedostatky a potrebu v prvom rade sbierania ľudových dobrých a pôvodných výrazov a označení právnych pojmov, v druhom rade na potrebu prevzatia vhodných a slovenskej reči i jej duchu zodpovedajúcich inoslovanských výrazov a v treťom rade na potrebu tvorenia našej novej terminologie“ (Ráth 1901, s. 593). V roku 1906 práve on vydal prvú slovenskú právnickú monografiu pod názvom *Práva medzi mužom a ženou v Uhorsku*. A. Ráth si uvedomoval limity vtedajšej slovenskej právnej terminológie, a preto niektoré termíny vysvetlil i po česky. V ďalšej časti tejto práce poukazoval na rôzne maďarské právne výrazy a hľadal k nim vhodný, výstižný slovenský ekvivalent, prípadne si pomáhal českou alebo nemeckou právnu terminológiou (Vozár 2024, s. 26).

V roku 1917 založil advokát E. Stodola *Právny obzor* – prvý právnický časopis písaný po slovensky, ktorého prvé číslo vyšlo v septembri toho istého roku v Budapešti (Vozár 2024, s. 28). Zodpovedný redaktor a vydavateľ v jednej osobe vo svojom úvodnom príhovore pod názvom *Príhlas ku obecnstvu* vymenoval hlavné úlohy časopisu, medzi ktorými na prvom mieste figurovalo vybudovanie slovenskej právnej terminológie (Stodola 1917, s. 1). Za spolupracovníka sa E. Stodolovi prihlásil práve A. Záturecký a už v prvom čísle uverejnili v spoluautorstve maďarsko-slovenský súpis právnych termínov pod názvom *Právne názvoslovie*. V úvode

k nemu uviedli, že zaradené termíny spadajú predovšetkým do oblasti súkromného a obchodného práva a tiež sumarizovali, že v prípade neexistencie slovenského termínu siahli predovšetkým po češtine, no nevyhýbali sa „úzkostlive ani niektorým názvom latinským“ (Stodola – Záturecký 1917, s. 21). Zároveň vyjadrili svoje presvedčenie, že funkčná terminológia je výsledkom spolupráce viacerých odborníkov, a preto vyzvali čitateľov o „príspevky a doplnky“. V dvojčísle 2 – 3 vyšiel navyše text A. Zátureckého s názvom *Poznámky a doplnky k názvosloviu*, ktorý predstavuje čiastkovú revíziu spoločného súpisu. V prvom rade je dokladom Zátureckého úsilia, aby výsledná právna terminológia bola odborne presná a aby boli slovenské ekvivalenty maďarských právnych termínov výstižné. Poukazoval v nich na to, že je potrebné odlišovať príbuzné právne pojmy, čo by sa malo odraziť aj v ich jazykovom stvárnení³, inak sa zvyšuje riziko nedorozumenia. Takmer rovnakú váhu však prikladal aj jazykovej stránke a správnosti slovenských termínov a upozorňoval na špecifika slovenčiny v kontraste s maďarčinou (napr. pri pomenúvaní zdedeného majetku je slovenčina „bohatšia a striktniejšia“). Anekdoticke možno napokon spomenúť prípad ekvivalentácie maďarského termínu *bánatpénz*, pre ktorý E. Stodola navrhoval pre slovenčinu termín *poenale*. A. Záturecký oponoval, že „také pekné slovo ako ‚odstupné‘ vynechať z terminológie by bolo večnou škodou. Ono ráz právnického pojmu striktniejšie vyjadruje než v maďarčine *bánatpénz*“ (Záturecký 1918, s. 88). Ďalší vývoj právnej terminológie dal za pravdu jeho jazykovému citu a intuícii.

Prvý zjazd slovenských právnikov, ktorý sa konal v decembri 1918 v Žiline, poveril práve E. Stodolu a A. Zátureckého, aby zostavili a vydali *právne názvoslovie*. Výsledkom ich práce bolo dielo *Návrh slovenského právneho názvoslovia*, ktoré vyšlo už v roku 1919. Ide v podstate o zrevidovanú a upravenú maďarsko-slovenskú terminológiu, ktorá vychádzala na pokračovanie v *Právnom obzore*, keďže heslá *Návrhu* i časopiseckého súpisu je takmer identický. Toto dielo v rozsahu približne 1 800 hesiel predstavuje prvé terminografické spracovanie slovenskej právnej terminológie. V jeho úvode autori napísali: „Pevne sme boli presvedčení, že slovenská reč príde k platnosti i v obore súdobníctva. Toto presvedčenie primalo redaktora „Právneho obzoru“ (podpísaného dr. Emila Stodolu), aby v svojom časopise započal uverejňovať najpotrebnejšie právne názvy. V takto započatej práci sme potom spolu pokračovali a návrh slovenského právneho názvoslovia sme i dokončili“ (Stodola – Záturecký 1919, s. 1). Aj z hľadiska právnej praxe išlo o kľúčové dielo, keďže najmä českí právnici v novonarodenom Československu nepoznali recipované uhorské právo a neovládali maďarčinu. Jednoznačne možno súhlasiť s označením K. Zava-

³ Dokladá to napríklad jeho poznámka k termínu *abbanhagyás*: „Pojem *abbanhagyás* ale žiadnym pádom nekryje pojem *elmulasztás*; *abbanhagyás* = niečo už započaté tak nechať, – kdežto: *elmulasztás* bez započatia niečo vôbec nevykonať. Právnický rozdiel medzi dvoma pojmami jasne možno určiť zo 135 a 136 §-u trestného zákona“ (Záturecký 1918, s. 87).

kej, že išlo o priekopnícke dielo (Zavacká 2010, s. 80). Práve pri tejto terminologickej práci sa mohli naplno prejavíť skúsenosti a jazykové zručnosti, ktoré A. Záturecký získal od svojho otca, a tiež jeho prax získaná v advokácii.

Zakrátko po obnovení Matice slovenskej rozhodol jej výbor dňa 21. decembra 1919 o vytvorení „juridistickej komisie na terminologické a rečové skúmanie úradných tlačív“ (Winkler 1971, s. 145), ktorá sa neskôr stala súčasťou tzv. jazykovedného odboru. Členom tejto komisie pod vedením J. Vanoviča nemohol nebyť aj A. Záturecký⁴. Výsledkom práce tejto komisie a tiež predchádzajúcej spolupráce A. Zátureckého s E. Stodolom bolo vydanie *Právnického terminologického slovníka – I. časť maďarsko-slovenská* v roku 1921⁵ v spoluautorstve A. Zátureckého a V. Fajnora. Z korešpondencie A. Zátureckého vyplýva viacero skutočností: svojimi pripomienkami prispel k práci na slovníku E. Stodola, dielo zasielal A. Záturecký po častiach M. Vančovi, známemu advokátovi a právnenému zástupcovi Matice slovenskej⁶, a tiež fakt, že pri vydávaní prebiehala intenzívna komunikácia autorov s Maticou slovenskou. V doslove slovníka autori sa okrem iného poďakovali členom Matice za obohatenie diela, terminologickú revíziu, ako aj odbornú filologickú kritiku, pričom upozornili, že napriek tomu Matica nie všetko v slovníku bezvýhradne schválila. Navyše uviedli, že ich leitmotívom pri tvorbe slovníka bolo neodchyľovať sa bez nevyhnutnej potreby „od vžitej terminologie českej“ (Fajnor – Záturecký 1921, s. 167). Vydanie tohto slovníka sa stalo celospoločenskou udalosťou, o ktorej písala aj tlač – *Slovenský denník* a *Národné noviny*, ktoré vyzdvihli, že autori-právnicki boli v stálom kontakte s elitnými kruhmi českých právnikov a nerobili sa v práci „romantické pokusy a avantúry“⁷.

Na sklonku roka 1922 informoval A. Záturecký správcu Matice slovenskej, že spoločne s V. Fajnorom dokončili druhý diel právnického terminologického slovníka s rozsahom vyše 16 000 termínov a terminologických výrazov a ponúkol ho Matici na vydanie.⁸ Na zasadnutí výboru Matice slovenskej dňa 30. januára došlo síce k schváleniu vydania uvedeného slovníka v náklade 2 500 kusov⁹, no napokon ho pod titulom *Právnický terminologický slovník – II. časť slovensko-maďarská* vydala

⁴ Ďalšími členmi komisie boli Vladimír Fajnor, Ján Izák, Gustáv Izák, Dušan Halaša, Michal Slávik, Emil Stodola a Michal Slávik.

⁵ V odbornej verejnosti je málo známe, že 28. februára 1919 vydal právnik M. Slávik z poverenia referenta pravosúdia I. Dérera *Vzorník pravotársky*, ktorý obsahoval výber najdôležitejších uhorských zákonov v slovenskom preklade. K nemu M. Slávik pridal „i názvoslovie, asi z tisíc slov pozostávajúce, ktoré by aspoň v prvých časoch vypomohlo“ (Slávik 1919, s. 9). Okrem toho ešte v prvej polovici roka 1919 vyšla *Maďarsko-slovenská právnická terminológia* od verejného notára Gabriela Bargára v rozsahu približne 3 000 právnych termínov (Slávik 1919, s. 9), ktorá sa stala terčom kritiky (Gregor 2022, s. 18).

⁶ List A. Zátureckého zo dňa 16. decembra 1920 adresovaný M. Vančovi. Archív Matice slovenskej.

⁷ Umenie, veda a literatúra. In: *Národné noviny*, 11. februára 1922, s. 4.

⁸ List A. Zátureckého zo dňa 19. novembra 1922 adresovaný správcovi Matice Slovenskej. Archív Matice Slovenskej.

⁹ Archív Matice Slovenskej.

Právnická jednota na Slovensku v roku 1923, pretože Matica slovenská „z interných dôvodov administratívnych“ zaslala autorom svoju ponuku neskoro (Fajnor – Záturecký 1923, s. 199).

Slovensko-maďarská časť nebola len inverziou prvej časti, ale ako autori v doslove zdôraznili, „táto časť čo do objemu značne prevyšuje časť I., a to nielen preto, že sú v nej pojaté aj termíny v časti I. ešte neobsiahnuté, ale aj z toho dôvodu, pretože sme často zaradili vodčie slovo v obojej forme, tak slovenskej, ako aj českej“ (Fajnor – Záturecký 1923, s. 199).

Začiatkom roka 1924 sa 1. vydanie nákladu prvej, maďarsko-slovenskej časti slovníka vypredalo, a tak Právnická jednota na Slovensku požiadala autorov o 2. prepracované a doplnené vydanie, ktoré by obsahovalo aj termíny z najnovšej legislatívy. Autori pripravili jej druhé vydanie, ktoré vyšlo v roku 1925 pod rovnomenným názvom, pričom čerpali najmä z úradnej *Sbírky zákonů a nařízení* a z jej slovenského znenia z *Úradných novin* Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, z právnickej literatúry, ako aj zo súdnej praxe (Fajnor – Záturecký 1925, s. 10). Heslár tohto spracovania teda nebol založený už len na maďarskom terminologickom fonde, ako v jednom zo svojich diel podčiarkol Š. Luby (1953, s. 186). Autori sa v prípade potreby vhodne inšpirovali českou terminológiou, pričom sa držali zásady, že „bez nevyhnutnej potreby vyplývajúcej z ducha jazyka slovenského neodchýlili sa od vžitých termínov českých, prispôsobiac ich tvarom slovenským“ (Fajnor – Záturecký 1925, s. 170).

V časopise *Průdy* zhodnotil F. Peřinka všetky tri vydané slovníky V. Fajnora a A. Zátureckého konštatovaním, „že vec slovenskej právnickej terminológie bola sverená dobrým rukám“ (1931, s. 272). Autor v uvedenom článku ocenil skutočnosť, že autori sa nevyhýbali prevzatíu cudzích slov či už z latinčiny (*konkurz, delegovanie, aplikovať, prolongácia* a ďalšie), alebo češtiny (*bolestné, krycia zmenka, rozvod, stravné*) (Peřinka 1931, s. 272 – 273).

Napriek nespornému rozvoju slovenskej terminológie a osobitne slovenskej právnej terminológie sa ešte aj v 30. rokoch 20. storočia vyskytli hlasy, že slovenčina ako spisovný jazyk je schopná rozvoja a svojského vývinu len v oblasti literatúry, nie vo vede (Florek 1933/1934). Navyše, medzi českými právnikmi sa objavovali pochybnosti o skutočnej odlišnosti českého a slovenského jazyka. Napríklad F. Weyr vo svojej spomienkovej publikácii napísal, že práve „president dr. Záturecký zdôrazňoval tiež ve svých rozhovorech se mnou rád domnělou značnou odlišnost slovenského jazyka od českého a nelišil se tím nijak od velkého počtu svých rodáků, kteří v potu tváři shledovali všechny možné (a i nemožné) argumenty, aby dokázali, že tu jde o dva různé jazyky“ (2001, s. 412). Preto budovanie slovenskej terminológie bolo z tohto stanoviska vnímané ako pomýlené a tvoriť sa mala jednotná československá odborná terminológia (Vážný 1933, s. 490).

Postupný rozvoj slovenského právneho a právnického jazyka a slovenčiny je vidieť aj v prvorepublikových článkoch v *Právnom obzore*, ale aj v rámci publikovania druhého vydania *Nástinu súkromného práva*. Mnohé právne neologizmy ostali v platnosti dodnes¹⁰.

Okrem A. Zátureckého a jeho kolegov – E. Stodolu, V. Fajnora, M. Slávika či J. Karmána¹¹ – sa v tridsiatych rokoch minulého storočia venovali právnej terminológii aj ďalší právnici. Zamýšľali sa tiež nad princípmi jej tvorby, prípadne ustaľovania. V *Slovenskej reči* v tomto období vyšli príspevky F. Jesenského, J. Fundárka a J. V. Ormisa. Z týchto textov J. Levická (2023, s. 229 – 230) sumarizovala tri zásady, ktorými sa riadili pri posudzovaní právnych termínov:

1. presnosť: „princíp presnosti a jednoznačnosti v odbornej terminológii znamená, že volený výraz musí presne kryť pojem, ktorý chceme ním vyjadriť, nesmie nám povedať ani viac, ani menej a nesmie pripustiť možnosť rozličného významu“ (Fundárek 1935/1936, s. 110);

2. jednoznačnosť: „termín *kupec* nemôže mať dva protichodné významy a preto slovenská právnická terminológia musí si dať rady s týmto slovom, aby zakotvilo v nej pevne a stále, a to len s jedným významom“ (Petrikovich 1934/1935, s. 95);

3. derivatívnosť: „v záujme stability terminológie treba ponechať všetky tieto slová, ktoré majú aj tú výhodu, že sú utvorené z rovnakého kmeňa; proti tomu sú v nevýhode názvy *berný úrad* miesto *daňový*, *poplatník* miesto *daňovník*“ (1933/1934, s. 30).

Ako uznávaného odborníka v oblasti právnej terminológie menovali A. Zátureckého do rôznych právnych terminologických komisií, a to bez ohľadu na politický režim. Jednou z nich bola Komisia pre právnú terminológiu pri Ministerstve pravosúdia počas Slovenského štátu. V tomto období sa aj v oblasti právnej terminológie objavovali puristické tendencie, ktorých cieľom bolo odstraňovať bohemizmy. A to aj v prípade, keď slovenčina nemala adekvátny výraz a použitie slova českého pôvodu bolo nevyhnutné. Vďaka A. Zátureckému komisia takýmto extrémnym snahám zamedzila (Luby 1953, s. 188).

A. Záturecký sa aj po 2. svetovej vojne venoval rozvíjaniu slovenskej právnej terminológie. Jeho korešpondencia s referentom jazykovedného odboru Matice slo-

¹⁰ Ako príklad termínov používaných dodnes možno uviesť termíny *hnuteľnosť* a *nehnuteľnosť*, ktoré nahradili dovtedy používané termíny *movitosť* a *nemovitosť*.

¹¹ V archíve Matice slovenskej sa zachovalo trojstranové vyjadrenie J. Karmána z roku 1932, ktoré dokladá jeho uvažovanie o rozvíjaní slovenskej právnej terminológie: „Je očividné, že teraz, keď slovenčina sa dostala konečne k svojim právam v zákonodarných sboroch, pri súdoch, v úradoch, a to aj v cirkevných veciach, nastala potreba ju prispôsobiť týmto úlohám. Pritom bolo veľkým šťastím, že sme sa mohli opierať na bratský jazyk český. Preto nemôžeme mať nijaké námietky proti prevzatíu správnych českých slov na označenie pojmov, pre ktoré nieto dobrých domácich slov, ani proti tomu, aby sme popri ľudovom označení toho ktorého pojmu pribrali podľa potreby aj pomenovanie z češtiny, najmä vtedy, keď toto pomenovanie vystihuje lepšie určitý odstieň toho pojmu“.

venskej je cenným dokladom o odbornom právnom zdôvodňovaní potreby sporných termínov a diskusiách s jazykovedcami. Napríklad argumenty A. Záturského o nutnosti používania termínu *scudziť* okrem termínu *odcudziť* boli dostatočne presvedčivé, lebo referent v závere svojho listu uvádza: „Keď však tvar *scudziť* je pre právnikov nevyhnutne potrebný ako termín, lingvisti musia ustúpiť“¹². Kvôli úplnosti treba dodať, že termín *scudziť* používa aj súčasne platný občiansky zákonník.

V roku 1947 zriadil Zbor povereníkov Komisiu pre právnu terminológiu pri Povereníctve spravodlivosti v Bratislave, ktorej úlohou bolo preskúmanie, zdokonaľovanie a tvorenie právnej terminológie vo všetkých odboroch práva. Uznesenia komisie boli záväzné pre všetky štátne a verejné úrady na Slovensku. Jej predsedom bol P. Seko a komisia mala 29 riadnych členov a 29 náhradných¹³. Prácu komisie vyzdvihol aj J. Horecký, pričom ocenil, že táto komisia ustáľuje aj odbornú právnickú frazeológiu (1949, s. 112). Po roku 1948 vzniklo pri Ústave slovenského jazyka SAVU Terminologické oddelenie a v rámci neho terminologické komisie pre jednotlivé odborné názvoslovie. Komisiu pre právnu terminológiu viedol A. Záturský¹⁴. Výsledkom ich práce bolo vydanie *Právnického terminologického slovníka* v sérii *Odborná terminológia*¹⁵ v roku 1952, ktorým sa nadviazalo na prvorepublikové slovníky¹⁶. Obsahuje termíny vtedajšieho práva a mnohé výrazy zaužívané v právnickej praxi. V slovníku je zahrnutá aj bohatá frazeológia a ustálené spojenia. Za heslovým slovom autori nezriedka zaradili aj synonymum „alebo niekoľko približne zodpovedajúcich slov“ (1952, s. 6), prípadne pridali stručné vysvetlenie významu heslového termínu. Takisto venovali osobitnú pozornosť nesprávnym termínom a spojeniam slov. Označili ich graficky kurzívou a tiež kvalifikátorom *nespr.*, pričom za nesprávnym výrazom nasledoval odkaz na správny termín alebo spojenie slov.

3. STODOLOV A ZÁTURSKEHO NÁVRH SLOVENSKEHO PRÁVNEHO NÁZVOSLOVIA – OTÁZKA KONTINUITY

E. Stodola si vo svojom *Príhlase v Právnom obzore* povzdychol, že „sme bez názvoslovie, nevieme sa o právnych veciach jeden s druhým v našej materinskej reči shovárať, tým menej vieme niečo poriadne napísať“ (1917, s. 1). Ak však jeho slová

¹² List referenta Jazykovedného odboru Matice Slovenskej zo dňa 3. júla 1946. Archív Matice Slovenskej.

¹³ Nová komisia pre slovenskú právnu terminológiu. In: *Právny obzor*, 1947, č. 8, s. 256. Išlo o uznesenie Zboru povereníkov zo dňa 29. apríla 1947 č. 7023/1947.

¹⁴ Členmi komisie ďalej boli: profesor Štefan Luby, Dr. Jozef Belaj, Dr. Oľga Fidranská a tajomníkom Dr. Ján Horecký.

¹⁵ Slovník je dostupný online na Terminologickom portáli Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV, v. v. i.^[1]

¹⁶ V úvode slovníka autori poukazujú na to, že právnické slovníky z medzivojnového obdobia mali i slabé stránky, no „pritom všetkom materiál Právnického terminologického slovníka – doplnený rozhodnutiami býv. Komisie pre právnu terminológiu pri Povereníctve spravodlivosti – bolo možno použiť pri novom spracovaní slovenskej právnej terminológie“ (1952, s. 5).

dáme do kontrastu so súdobými odporúčaniami A. Zátureckého v tom istom časopise, aby sa používal ten či onen termín s odôvodnením, že „sa všeobecne užíva“ alebo „tento právny názov mnohí slovenskí pravotári už od rokov používajú“ (Záturecký 1918, s. 91) a tiež s faktom existencie spomínaného prekladania uhorských zákonov do slovenčiny od roku 1868, nemožno inak ako konštatovať, že vyjadrenie E. Stodolu bolo hyperbolou. V súčasnosti nevieme, do akej miery bol oficiálny preklad uhorskej legislatívy na Slovensku používaný a už vôbec nemáme zodpovedanú otázku, nakoľko ovplyvnil vývoj slovenskej právnej terminológie. Cieľom druhej časti príspevku je preto nepriamo identifikovať vplyv tohto prekladu na právnu terminológiu v spisovnej slovenčine, resp. overiť, či existuje kontinuita medzi Zátureckého prvým terminografickým počínom a týmto prekladom. Možno ju len predpokladať ako analógiu s recepciou uhorského zákonodarstva, ktorou sa zachovala „kontinuita veľského spoločenského života na Slovensku“ (Skála 1919, s. 337).

Prvotná hypotéza spočíva v predpoklade, že lexika oficiálneho prekladu uhorských zákonov sa prekrýva s lexikou slovenskej časti *Návrhu slovenského právneho názvoslovia* (NSPN). Nasledujúca analýza ukáže, či tento prienik existuje a aký je jeho rozsah. Do analýzy NSPN boli zahrnuté kompletne heslá, nielen slovenská časť heslára, pretože heslá nezriedka obsahujú ďalšie cenné informácie a termíny alebo typické slovné spojenia. Zároveň je potrebné zdôrazniť, že analýza sa v tejto fáze obmedzuje na formálnu stránku porovnávanej lexiky, takže bokom zostane jej významová a pojmová stránka analyzovaných výrazov, ktorá si nesporne zaslúži osobitnú analýzu.

Do úvodnej analýzy bol zvolený prvý ročník z celkového počtu 48 známych ročníkov *Sbierky krajinských zákonov* (SKZ). Tento ročník, ktorý vydalo Uhorské kráľovské ministerstvo pravosúdia v Budíne roku 1868, obsahuje 58 tzv. zákonných článkov, resp. zákonov v celkovom rozsahu 366 normostrán. Z hľadiska zamerania predstavujú jednotlivé zákonné články pomerne pestrú zmes: až 32 z nich sa týka daňového a obchodného práva, 7 upravuje podmienky stavby a fungovania železníc, 4 zákonné články sa venujú štátoprávnym otázkam a zvyšok sa zameriava na oblasť náboženstva a cirkví, obranu štátu, školstvo či rodinné právo. Pre úplnosť dodávame, že časový rozdiel medzi oboma jazykovými zdrojmi je viac ako pol storočia.

Základné porovnanie oboch zdigitalizovaných jazykových zdrojov¹⁷ sa realizovalo automaticky a jeho výsledkom je zoznam 1 665 tvarov prienikovej podmnožiny s informáciou, koľkokrát sa daná jednotka nachádzala v NSPN a koľkokrát v SKZ. Prvotná hypotéza o existencii prieniku sa teda potvrdila. Táto prieniková podmnožina obsahovala aj znaky, akými sú §, skratky a číslice, pričom číslice a písmenové označenia paragrafov boli z ďalšej analýzy vylúčené, čím sa zoznam skrátil na 1643 tvarov.

¹⁷ V oboch prípadoch ide o zatiaľ nesprístupnené zdroje. Prvý ročník *Sbierky krajinských zákonov* bude zverejnený v roku 2025 ako súčasť novej verzie časovo vymedzeného korpusu r1843az1954. V prípade záujmu o slovenskú časť heslára NSPN je možné individuálne sprístupnenie na ďalší výskum.

Veľkosť prienikovej podmnožiny v porovnaní s celým ročníkom SKZ predstavuje takmer 48 %, v porovnaní s NSPN je to čosi vyše 51 %. Inak povedané, takmer každé druhé slovo zo SKZ patrí do prienikovej podmnožiny s NSPN a rovnako každé druhé slovo z NSPN patrí do prienikovej podmnožiny so SKZ. V tomto kroku je potrebné upozorniť, že analýza sa realizovala na úrovni konkrétnych slovných tvarov, v korpusovej lingvistike tokenov, nie na úrovni unikátnych slov. Zároveň treba brať do úvahy aj skutočnosť, že najčastejšími slovami v prienikovej podmnožine sú spojky, predložky či znak §. Najčastejšími tvarmi podstatného mena v SKZ boli: *dňa* (305; 3), *súd* (225; 29), *súdu* (191; 7), *zákona* (186; 15) či *stránky* (183; 1), pričom prvé číslo v zátvorkách signalizuje absolútnu frekvenciu výskytu tvaru v SKZ a druhé absolútnu frekvenciu výskytu v NSPN.

Keďže slovenčina oboch jazykových zdrojov má viac ako 100 rokov, automatická lematizácia používaná pri tvorbe korpusových databáz Slovenského národného korpusu tréňovaná na slovenčinu po pravopisnej reforme v roku 1953 by vykazovala pomerne vysokú chybovosť, bolo potrebné vykonať ručnú lematizáciu prienikovej podmnožiny – teda ručne priradiť konkrétne tvary ohybných slovných druhov k ich základnému tvaru. Tento proces však zahŕňal len čiastkovú dezambiuguáciu homonymných výrazov, najmä prípady substantivizácie adjektív. Výsledkom ručnej lematizácie je zoznam 1157 unikátnych lexikálnych/terminologických jednotiek.

Unikátne slová, resp. lemy v prienikovej množine po ručnej lematizácii predstavujú 70 % z pôvodných 1 643 unikátnych lexikálnych tvarov identifikovaných automatickým porovnaním oboch zdrojov. Ručnú lematizáciu celej slovenskej časti heslára NSPN ani SKZ sme pre rozsiahlosť dát neuskutočnili, no ak by sme pracovne predpokladali, že aj v ich prípade by sa počet v nich obsiahnutých unikátnych slov zredukoval o 30 %, potom možno konštatovať, že prieniková podmnožina predstavuje jednu tretinu slovenskej časti NSPN, čiže každé tretie slovo NSPN je v prieniku so SKZ. A naopak, prieniková podmnožina dosahuje len 10 % SKZ, t. j. každé desiate slovo SKZ je v prieniku s NSPN.

Z prienikových unikátnych slov sme ďalej venovali pozornosť štyrom slovným druhom: substantívam, adjektívam, verbám a adverbiám, ktorých absolútny počet uvádzame v tabuľke:

Tab. 1: Vybrané slovné druhy z prienikovej podmnožiny s frekvenciami

Slovný druh	Celkový počet	Počet zastaraných
Substantíva	574	49
Adjektíva	192	8
Verbá	243	3
Adverbiá	33	1

Celkovo tieto štyri slovné druhy predstavujú vyše 90 % všetkých unikátnych slov identifikovaného prieniku. Ak ich porovnáme so súčasnou slovnou zásobou, až 84,5 % sa dodnes používa (525 substantív, 184 adjektív, 240 verb a 32 adverbii), pričom napríklad tvar *zlomyslne* sme považovali za pravopisný variant súčasného *zlomysel'ne*. Znovu je však potrebné zdôrazniť, že táto konštatácia sa vzťahuje na formu lem, nie na ich pojmovú stránku.

Substantíva predstavujú z hľadiska svojej informačnej podstaty jadro každej terminológie. V prienikovej podmnožine možno príslušné substantíva rozdeliť na pomenovania všeobecnej slovnej zásoby bez terminologickej funkcie a s terminologickou funkciou a na samotné termíny. Pri predbežnej analýze týchto substantív sme ich rozdelili na tri skupiny:

1) pomenovania všeobecnej slovnej zásoby bez terminologickej funkcie – *bezpečnosť, cesta, byt, číslo, člen, exemplár, dom, diel, náhrada, jednota, jednotlivec*;

2) pomenovania všeobecnej slovnej zásoby s terminologickou funkciou – *dieťa, lehota, listina, bydlisko, kúpa*;

3) špecifické právne termíny: *apellácia, árenda, fiškalát, kaucia, kuratela, liciácia, obžaloba, odročenie, plnomocenstvo, poručník, právoplatnosť, prečin, rozsudok, splnomocnenie, sudca, súd, súdenie, testament, ustanovizeň, ústava, zákonodarstvo, zastupiteľstvo, žaloba*.

Veľký podiel substantív prienikovej podmnožiny – takmer 20 % – tvoria deverbatívne substantíva so sufixmi *-nie, -enie a -tie*, ktorých výskyt zvýrazňuje nominálny charakter textov. Ako ukázala analýza vybraných žánrov súčasných právnych textov M. Zumríka, najvyšší výskyt mali v špecializovanom korpuse slovenskej legislatívy (2024, s. 135). Keďže už v prienikovej podmnožine jedného ročníka SKZ sme identifikovali ich zvýšený podiel, bolo by nesporne prínosné zistiť ich podiel v celku SKZ. Na ukážku uvádzame niekoľko deverbatív, ktoré sa vyskytli v oboch jazykových zdrojoch:

dedenie, dokazovanie, doplnenie, držanie, jednanie, konanie, krytie, nariadenie, nastúpenie, nedostavenie, neustanovenie, obmedzenie, obnovenie, oddelenie, odloženie, odlúčenie, odročenie, odstránenie, odstúpenie, prijatie, rozhodnutie, tvrdenie, uhodnovernenie, ukrátenie, upotrebenie, upovedomenie, usnesenie, usrozuovanie, užívanie, vykúpenie, vyzdvihnutie, zakročenie, zaplatenie, zasadnutie, zastupovanie, zničenie, zrušenie.

Vzhľadom na fakt, že veľkú časť každej terminológie tvoria viacslovné termíny, v prvom kroku sme sa rozhodli skúmať najtypickejší syntaktický vzorec dvoj-slovných termínov pozostávajúci zo zhodného anteponovaného prívlastku a nadradeného substantíva. V prienikovej podmnožine sme sa preto sústredili na všetky

zaznamenané adjektíva a na ich pravostrannú kolokabilitu. Výsledkom je zoznam vyše 60 dvojslovných termínov, prípadne lexikalizovaných slovných spojení, ktoré sa vyskytli v oboch zdrojoch. Tučným písmom navyše signalizujeme tie, ktoré možno nájsť aj v dnešných právnych textoch:

banský súd, colná smluva, daňový kl'úč, dedičné právo, dôchodková daň, domáci poriadok, finančná direkcia, finančný súd, hlavný dlžník, hlavná prisaha, hlavný slúžny, intabulačný poplatok, interesoovaná strana, konečné rozhodnutie, konečný rozsudok, krajinská daň, krajinský snem, krajinská cesta, krstné meno, kúpna cena, licitacionálne útraty, miestna vrchnosť, miešané manželstvo, nadobudnuté právo, náhradný člen, nároková žaloba, nezákonné dieťa, obchodná komora, obchodná spoločnosť, obchodná kniha, okresný súd, osobitná mienka, peňažná pokuta, pobočný príbuzný, potravná daň, pozemková daň, pozemková kniha, pozemnoknižné teleso, pozemnoknižná vrchnosť, právny základ, právny účinok, právna osoba, právna moc, právna záležitosť, právny nástupca, právny pomer, pravotný spis, pravotné trovy, predbežné vyšetrovanie, predošlý paragraf, predošlý stav, prenájomná smluva, protivná strana, radové číslo, riadny súd, riadne pokračovanie, ručný záloh, sirotský otec, sirotská vrchnosť, smrtný pád, sudcovský výrok, súdna tabula, súdny poriadok, súdna stolica, súdobný zátvor, súkromné právo, štátny zástupca, štátna daň, štátny občan, štátne občianstvo, trestný zákon, trestné pokračovanie, trestné právo, triedna daň, úradná osoba, úradné pokračovanie, určitý čas, valné zhromaždenie, vecná príslušnosť, verejný žalobník, verejná dražba, vzniklé útraty, základná pravota, zákonná požiadavka, zákonný článok, záložný veriteľ, záložné právo, záverečné účty, zbranná moc, zmenkové právo, zpiatočná kúpa, zničenie stratených listín, žalobný spis.

Pre odborný jazyk a osobitne právny jazyk je typické využívanie verbonominálnych konštrukcií. V NSPN sa však vzhľadom na charakter tohto zdroja a jeho rozsah tento typ konštrukcií vyskytuje len minimálne, na rozdiel od SKZ, preto ich bolo v prienikovej podmnožine identifikovaných len pár, napríklad: *dať na vedomie, odvolať žalobu*. Zo SKZ uvedieme na ukážku aspoň niekoľko verbonominálnych konštrukcií, pričom tučným písmom zvýrazňujeme tie, ktoré sa dodnes používajú:

dať povolenie, dať odročenie, dať výpoveď, dať do vlastných rúk stránky, dať náhradu, dať na známosť, nadobudnúť právnej moci, nariadiť pokračovanie, nariadiť vylíšanie, nariadiť vypočúvanie svedkov, nariadiť pojednávanie, nariadiť eksekúciu, udržať v platnosti, plniť podmienky, plniť nariadenia, plniť povinnosti, podať reklamáciu, podať zpravu, poskytnúť zadosťučinenie, poskytnúť kauciu, potvrdiť podpisom, ustanoviť sumu pokuty, dať doviest', dať predvolať, zachovávať predpisy, zachovávať nariadenia, zachovávať pravidlá.

Na záver našej stručnej deskripcie vybraných charakteristík prienikovej podmnožiny pridávame ešte prehľad derivátov základných právnych termínov – *právo, súd, zákon*:

právo (137; 112), *právomocnosť* (16; 1), *právoplatnosť* (1; 1), *pravosúdie* (1; 1), *pravota* (9; 7), *pravotár* (6; 1), *oprávnenosť* (3; 1), *oprávnený* (14; 12), *neoprávnený* (1; 1), *právny* (16; 24)

súd (225; 29), *odsúdiť* (4; 1), *posúdiť* (6; 4), *prisúdiť* (3; 2), *rozsúdiť* (1; 1), *súdiť* (6; 1), *sudca* (98; 4), *súdenie* (4; 1), *súdny* (9; 1), *súdobný* (11; 2), *sudcovský* (26; 2)

zákon (52; 7), *zákonodarstvo* (13; 1), *zákonný* (64; 3), *zákonne* (14; 1), *nezákonný* (1; 1).

Prezentované zistenia a príklady sú dokladom toho, že nielen prieniková podmnožina, ale aj pôvodné zdroje predstavujú cenný jazykový materiál, ktorý je potrebné podrobiť rozsiahlejšej a detailnejšej analýze na viacerých úrovniach, vrátane už naznačenej pojmovej.

4. ZÁVER

Aktivity a diela A. Záturského zamerané na slovenskú právnu terminológiu zásadne ovplyvnili jej ďalší vývoj a ustáľovanie. Dôraz A. Záturského na hĺbkovú analýzu právnych pojmov, terminologickú presnosť zvolených jazykových foriem a tiež na ich jazykovú správnosť a zrozumiteľnosť predstavoval vzácné vyvážený prístup, ktorý napomáhal minimalizovať riziko nejednoznačnosti právnych textov. Inšpiráciu pri tvorbe termínov nachádzal A. Záturský v slovanských jazykoch, no predovšetkým v češtine, a súčasne nestrácal zo zreteľa špecifiká slovenského jazyka. Bol i človekom kontinuity, keď uvážlivo siahla po termínoch z minulosti a odporúčal ich svojim súčasníkom. Možno ho označiť za jednu z kľúčových postáv v štafete právnikov a jazykovedcov, ktorí sa zaslúžili o tvár a rozvoj modernej slovenskej právnej terminológie. Aj jeho prvotné terminografické dielo je dokladom tejto kontinuity, čo môžeme konštatovať už i na základe krátkej formálnej analýzy a porovnania so slovenskou verziou uhorskej legislatívy z roku 1868. A to napriek tematickej špecifickosti oficiálneho prekladu SKZ do slovenčiny a tiež faktu, že sa porovnávali dva nerovnorodé zdroje – primárny a sekundárny. Ich zistený prienik nie je zanedbateľný, a preto by sme sa chceli v nadväzujúcom výskume pokúsiť o kvantitatívnu i kvalitatívnu analýzu všetkých zachovaných ročníkov uhorskej legislatívy.

Literatúra

- CZAMBEL, S. (1890): Naša literatúra a náš jazyk. In: *Slovenské pohľady*, 10/8, 407 – 409. Daňový či berný úrad? (1933/1934) In: *Slovenská reč*, 2/1, 29 – 30.
- FAJNOR, V. – ZÁTURSKEÝ, A. (1921): *Právnický terminologický slovník. I. časť: maďarsko-slovenská*. Bratislava: Právnická jednota na Slovensku.

- FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A. (1923): *Právnický terminologický slovník. II. časť: slovensko-maďarská*. Bratislava: Právnická jednota na Slovensku.
- FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A. (1925): *Právnický terminologický slovník. I. časť maďarsko-slovenská*. 2. preprac. a oprav. vyd. Bratislava: Právnická jednota na Slovensku.
- FLOREK, P. (1933/1934): Dnešný stav slovenského názvoslovnia zemepisného. In: *Slovenská reč*, 2/6, 191 – 192.
- FUNDÁREK, J. (1935/1936): Predločky do a za v právnickej terminológii. In: *Slovenská reč*, 4/4 – 5, 109 – 111.
- GREGOR, M. (2022): Problém jednoznačnosti v slovenskej právnej terminológii. In: *Historia et theoria iuris*, 14/2, 13 – 26.
- HORECKÝ, J. (1949): Názvoslovné práce na Slovensku. In: *Slovo a tvar*, 3, 112.
- HORECKÝ, J. (1958): Dr. h. c. JUDr. Záturský. In: *Slovenské odborné názvoslovie*, 6/6, 161 – 166.
- KLIMENT, J. (1936): Čeština jazykem publikace zákonů na Slovensku po r. 1848. In: Hexner, E. (ed.): *Pocta k šesdesiatym narodeninám dr. Karla Laštovku*. Bratislava: PF UK, 218 – 220.
- KRAJČOVIČOVÁ, N. (2007): *Emil Stodola. Džentlmen slovenskej politiky*. Bratislava: Kalligram.
- KRÁLÍK, L. (2022): Publikace právních předpisů pro slovenské prostředí před rokem 1918. In: *Historický časopis*, 70/1, 53 – 86. DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2022.70.1.3>
- LEVICKÁ, J. (2022): Terminologické výskumy v časopise Slovenská reč. In: *Slovenská reč*, 87/3, 220 – 249.
- LUBY, Š. (1953): Slovenská právna terminológia – vývin, stav, výhľady. In: *Právnické štúdie IV*, 165 – 226.
- Nová komisia pre slovenskú právnú terminológiu. (1947). In: *Právny obzor*, 30/8, 256 – 257.
- PEŘINKA, F. (1931): Slovenská lexikografia do r. 1930. In: *Průdy*, 15/5, 259 – 281.
- PETIOKY, V. (1995): Německo-český slovník právní terminologie z roku 1850. In: *Slovo a slovesnost*, 56/1, 55 – 59.
- PETRIKOVICH, J. Š. (1934/1935): Na margo slovenskej právnickej terminológie. In: *Slovenská reč*, 3/4, 94 – 95.
- Právnický terminologický slovník. In: *Slovenský denník, Kultúrna príloha*, 6. apríla 1922, s. 5.
- RÁTH, A. (1901): Z oboru práva. In: *Slovenské pohľady*, 21/10, 593 – 596.
- RÁTH, A. (1906): *Práva medzi mužom a ženou v Uhorsku*. Praha: vlastným nákladom.
- Sbierka krajinských zákonov z roku 1868*. Budín: Uhorské kráľovské ministerstvo pravosúdia.
- SKÁLA, K. (1919): Uhorské zákonodarstvo na Slovensku. In: *Právnik (Časopis venovaný viedě právní a státní)*, 58, 353 – 355.
- SLÁVIK, M. (1918): Poznámky a doplnky k názvosloviu. In: *Právny obzor*, 1/2 – 3, 92 – 96.
- SLÁVIK, M. (1919): Právno názvoslovie. In: *Právny obzor*, 1/4, 6 – 9.
- STODOLA, E. (1917): Prihlas ku občerstvu. In: *Právny obzor*, 1/1, 1 – 2.
- STODOLA, E. – ZÁTURECKÝ, A. (1917 – 1918): Právne názvoslovie. In: *Právny obzor*, 1/1, 21 – 32; 1/2 – 3, 65 – 96; 1/4, 115 – 128.
- STODOLA, E. – ZÁTURECKÝ, A. (1919): *Návrh slovenského právneho názvoslovnia*. Turčiansky Sv. Martin: Kníhtlačiareň účastinárskeho spolku.
- VALKOVIČOVÁ, G. (1977). *Kodifikačné snahy S. Czambela pri ustaľovaní slovenskej právnej terminológie* [Kandidátska dizertačná práca]. Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre.
- VALKOVIČOVÁ, G. (1981): Kodifikačné snahy S. Czambela pri ustaľovaní slovenskej právnej terminológie. In: *Slovenská reč*, 46/1, 28 – 36.
- VÁŽNÝ, V. (1933): Úvahy nad „Slovenskou rečou“, mesačníkom pre záujmy spisovného jazyka. In: *Bratislava*, 7/4 – 5, 490 – 500.
- VOZÁR, J. (2024): *Adolf Záturský*. Bratislava: Ústav štátu a práva SAV vo vydavateľstve VEDA.
- WEYR, F. (2001): *Paměti 2. Za republiky (1918 – 1938)*. Brno: Atlantis.
- WINKLER, T. (1971): *Matica slovenská v rokoch 1919 – 1945*. Z problémov a dokumentov ústredia MS. Martin: Matica slovenská.

- ZÁTURECKÝ, A. (1918): Poznámky a doplňky k názvosloviu. In: *Právny obzor*, 1/2 – 3, 87 – 91.
- ZÁTURECKÝ, A. (sprac.) (1952): *Právnický terminologický slovník*. Bratislava: SAVU.
- ZAVACKÁ, K. (2010): Právna veda na Slovensku v rokoch 1918 – 1939. In: Malý, K. – Soukup, L. (eds.): *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918 – 1938) a jejich místo ve střední Evropě. I. sv.* Praha: Univerzita Karlova – Karolinum, 80 – 110.
- ZUMRÍK, M. (2024): *Jazyk slovenských súdnych rozhodnutí*. Bratislava: VEDA.

Internetové zdroje

- ^[1] Terminologický portál. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV. Dostupný na: <https://terminologickyportal.sk/> (cit. 31. 3. 2025).

Jana Levická

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.
Panská 26, 811 01 Bratislava
E-mail: jana.levicka@korpus.juls.savba.sk
ORCID: 0000-0001-6027-604X

Jozef Vozár

Ústav štátu a práva SAV, v. v. i.
Klemensova 19, 813 64 Bratislava
E-mail: usapvoza@savba.sk
ORCID: 0000-0002-8171-6822

APLIKOVANÁ SLOVENSKÁ ONOMASTIKA. VENOVANÉ 90. VÝROČIU NARODENIA MILANA MAJTÁNA (1934 – 2018)

Andrej Závodný

ZÁVODNÝ, A. (2025): Applied Slovak Onomastics. Dedicated to the 90th Anniversary of the Birth of Milan Majtán (1934 – 2018). In: *Slovenská reč*, 90/1, 143 – 166.

Abstract: M. Majtán, who would have turned 90 last year, can be considered one of the key pioneers of applied and practical national onomastics. His scientific work spans a wide range of fields within both historical and contemporary linguistics, with a particular focus on onomastics. In this study, we focus on his contributions to literary onomastics, the research of Slovak surnames, and Slovak toponymy and hydronymy (he was a pioneer of the *Hydronymia Slovaciae* project), as well as historical lexicon and the standardization of geographical nomenclature. The individual areas of M. Majtán's scientific research presented in this study are supplemented with analytical commentary on the outlined issues.

Keywords: anoikonymy, historical words, hydronymy, literary proper name, Milan Majtán, oikonym, standardization of proper names, surname, toponym.

Článok v skratke:

- Štúdia je venovaná spomienke na osobnosť a vedeckú prácu významného slovenského jazykovedca M. Majtána pri príležitosti jeho nedožitých deväťdesiatich rokov formou zhrnujúcich komentárov a odborných analýz niektorých výsledkov jeho výskumu vo vybraných publikáciách.
- Cieľom štúdie je cez selektívny súbor významných prác M. Majtána pripomenúť si jedného z významných priekopníkov aplikovanej, praktickej národnej onomastiky a v nadväznosti na výsledky jeho výskumu ponúknuť doplnkovú analýzu ním získaného bohatého lingvistického materiálu a jeho komparáciu s niektorými výsledkami výskumu autora štúdie.
- Z oblasti literárnej onomastiky sa analyzuje najmä postavenie literárnej onomastiky ako onomastickej subdisciplíny, predmet jej výskumu a motivácia literárnych proprií, ale štúdia sa zaoberá aj témou motivácie a územnej distribúcie slovenských priezvisk, metodiky výskumu slovenskej hydronymie a šandardizácie geografického názvoslovnia.
- Osobitný priestor je venovaný motivácii priezvisk *Lovich* a *Loviš* (*Lovišek*, *Lovište* a *Loviška*) a kvalifikátorovému označovaniu náboženskej lexiky v Historickom slovníku slovenského jazyka, pričom miestami otvorené závery ponúkajú podnety na ďalší výskum vybraných skupín vlastných mien v zmysle kontinuálnej nadväznosti na prácu M. Majtána.

1. ÚVOD

Minulý rok sa niesol v onomastickej, ale aj v širšej jazykovednej komunite v duchu jubilea nedožitých 90 rokov M. Majtána. Záber jeho vedeckého pôsobenia

v oblasti historickej či súčasnej jazykovedy, no najmä v oblasti onomastiky je veľmi široký na to, aby sa dal spracovať a analyticky komentovať v rámci jednej štúdie.

Cieľom tohto textu je pripomenúť si Milana Majtána ako významnú osobnosť slovenskej jazykovedy a priekopníka v takých oblastiach, akými sú aplikovaná, praktická národná onomastika a historická lexikografia. V nadväznosti na výsledky jeho výskumu chcem tiež ponúknuť doplnkovú analýzu ním získaného bohatého lingvistického materiálu. Zameriam sa preto iba na skromné komentáre k niektorým vybraným výsledkom jeho bohatej vedeckej, popularizačno-vedeckej publikačnej činnosti z oblasti literárnej onomastiky, antroponymie, toponymie, štandardizácie geografických názvov či historickej lexiky a radám či skúsenostiam poskytnutých týmto významným jazykovedcom, ale aj vždy ochotne pomáhajúcim človekom, a uchovaným v pamäti autora tohto článku.

V časti o výskume slovenských priezvisk (4. kapitola) upozorňujem najmä na jeho knihu o slovenských priezviskách. Jedným z M. Majtánom (2014, s. 127 – 130) analyzovaných priezvisk je priezvisko *Ruttkay/Rutkai/Wruttkay*. Ide o pomadařčenú podobu slovenského priezviska *Vrútocký/Vrútecký*, čiže „pochádzajúci z Vrútok“. Spočiatku som sa voľne zamýšľal, že tento šľachtický prívlastok by mohol byť pokojne predikátom aj M. Majtána, ktorý sa v roku 1934 vo Vrútkach narodil, ale, paradoxne, on tento predikát mohol po svojej matke, ktorá pochádzala zo šľachtickej rodiny vrútockých zemanov (jej dievčenské meno bolo *Ruttkayová Davko Žigmundé*), aj skutočne používať (Wachtarczyková – Majtán 2019, s. 109). Jeho priezvisko *Majtán* však môže byť okrem osobného mena *Mojtech* sekundárne motivačne späté aj s inými sídelnými názvami, odkazujúcimi na pôvodné sídlo jeho rodiny – s názvom Vrútkam blízkej obce *Mojtín* alebo s názvom *Majcichov*.

2. OD APELATÍV K PROPRIÁM A NAOPAK

Jednou zo základných jazykových funkcií slov je tá pomenúvacia (Blanár 1996, s. 17; Superanskaja 1973, s. 272 – 275). Slovami – vlastnými menami, ktoré sa stali dominantným objektom vedeckého výskumu aj M. Majtána, sa pomenúvajú, a tým aj identifikujú jednotlivé objekty danej triedy, substancie v prebádanom i doteraz v menej poznanom či poznateľnom priestore. Vlastné mená stoja ako sémantické (Blanár 1996, s. 17) a komunikačnofunkčné pendanty k slovám – všeobecným menám, pomenúvajúcim rovnaké substancie ako vlastné mená, avšak bez potreby ich spoločensky podmienenej identifikácie (Blanár 2009, s. 18). Historická apelatívna lexika bola rovnako v centre vedeckého záujmu M. Majtána, čo vyústilo do jej lexikografického spracovania v podobe sedemzväzkového Historického slovníka slovenského jazyka (HSSJ).

Obe spomínané osobitné skupiny lexém v lexikálnej zásobe jazyka nemajú vždy vymedzené ostré a nepriechodné hranice, ale akýsi dynamický intervalový

priestor, v ktorom sa uskutočňujú vzájomné prechody z jednej skupiny slov do druhej a naopak. Potenciál prechodu propria k apelatívam sa priamoúmerne zvyšuje so vzrastajúcou frekvenciou používania určitého vlastného mena v komunikácii a zároveň s mierou oslabovania jeho príznaku individuálnosti.¹ Apelativizácia vlastných mien sa realizuje v takých prípadoch, kde sa utvára konotačný priestor na prenášanie významu (Rutkowski 2007, s. 71; Blanár 2005, s. 45 – 48). Apelativizované propria si však do svojho sémantického inventára neprenášajú onymické príznaky pôvodného propria, ale dominantné vlastnosti objektu, pomenovaného propriom (porov. Závodný 2021, s. 103). M. Majtán (2024, s. 94) tento proces opisuje tak, že „charakter postavy či charakteristika miesta a prostredia sa stávajú pojmovým obsahom“. O zovšeobecňovaní vlastných mien z dôvodu všeobecne známej pozitívnej či negatívnej konotácie charakteristiky živého či neživého nositeľa vlastného mena svedčí veľa príkladov. Aktuálnym príkladom pars pro toto je napr. výstižný popis príbehu o nórskom predsedovi vlády Vidkunovi Quislingovi (v roku 2024 o ňom natočili nórsky film *Quisling – Posledné dni*), ktorého priezvisko zovšeobecnelo a z nórčiny sa apelatívum *quisling* prenieslo aj do iných jazykov s významom „zradca, kolaborant“ (Kúdelová 2025).² K dispozícii však máme aj pôvodom domáce príklady, napr. z literatúry ako *geľo*, *kocúrkovo*, *kocúrkovčina* (Majtán 2024, s. 97).

Naopak, s potrebou diferenciácie určitej substancie od iných rovnakých substancií vzrastá jej individualizačný príznak a zároveň potreba pomenovať ju vlastným menom. Prirodzene, tu však už nezohráva dôležitú úlohu frekvencia používania apelatíva, ale iné spoločenské potreby – individualizačné a diferenciačné (Dokulil 1989). V lexikálnej zásobe však okrem týchto dvoch spomenutých protipólových interakčných smerov nastávajú, prirodzene, dynamické motivačné procesy aj vnútri týchto skupín, napr. slovotvorné (v skupine apelatív), ako aj transonymizačné alebo onymickoderivačné (v skupine proprií).

V úvode tohto článku viac ráz citovaný V. Blanár, dlhoročný kolega a priateľ M. Majtána, ktorý bol významným priekopníkom slovenskej onomastiky a medzinárodne uznávaným bádateľom najmä v oblasti modernej onomastickej teórie. Pri všetkej úcte k nemalému praktickému výskumu vlastných mien realizovanému V. Blanárom a ostatnými slovenskými onomastikmi môžeme za významného priekopníka aplikovanej, praktickej národnej onomastiky považovať práve M. Majtána.³

¹ Nazeraniu na všeobecné a vlastné mená z pozície filozofie jazyka cez prizmu logickosémantických a psychologických aspektov ich fungovania sa venoval napr. M. Mikušiak (2018). K frekventovanosti používania a „spoločenskej obľúbenosti“ niektorých proprií pozri termín *onymický motivačný potenciál* (Závodný 2021, s. 71).

² „Niekomu spôsobil bolesť, niekomu trauma, niekomu aj pocit viny. A v celom národe vyvolal pocit zrady. Tak fatálne, že jeho vlastné meno sa v nórčine stalo menom všeobecným.“ (Kúdelová 2025).

³ Potvrdzujú to aj slová J. Wachtarczykovej (Wachtarczyková – Majtán 2019, s. 106, 107), ktorá v rámci cyklu rozhovorov s významnými slovenskými jazykovedkýňami a jazykovedcami diskutovala

Nemálo symbolické pri týchto dvoch spomínaných menách je, že V. Blanár bol v r.1964 – 1977 predsedom Slovenskej onomastickej komisie a M. Majtán bol od roku 1964 jej vedeckým tajomníkom a v rokoch 1984 – 2001 aj jej predsedom. Od roku 1967 sa obidvaja podieľali na organizovaní domácich onomastických konferencií často však s medzinárodnou účasťou. M. Majtán bol (spolu)editorom mnohých konferenčných zborníkov a bol napr. aj recenzentom zásadnej monografie V. Blanára *Teória vlastného mena (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii)* (1996).

3. M. MAJTÁN A LITERÁRNA ONOMASTIKA

Pri príležitosti nedožitých deväťdesiatin M. Majtána vyšlo v rámci *Spisov Slovenskej jazykovednej spoločnosti* súborné dielo jeho štúdií o literárnych vlastných menách s názvom *Štúdie z literárnej onomastiky* (2024), ktorým sa aspoň čiastočne vyplnil priestor systematicky spracovanej slovenskej literárnej onymie, ktorá doteraz nemala monografické spracovanie. V rámci štúdií sa venoval slovo-творnej, nárečovej, poetologickej či mimojazykovej analýze literárnych vlastných mien najmä v tvorbe B. S. Timravy, J. Chalupku, F. Hečka, M. Ďuričkovej, ako aj iných prozaikov slovenského realizmu. Možno ho preto právom označiť aj za zakladateľa slovenskej literárnej onomastiky (Valentová – Laliková 2024, s. 8). Literárna onomastika spolu s folklórnou a štylistickou onomastikou predstavuje popri troch základných onomastických disciplínach antroponomastike, toponomastike a chrématonomastike osobitnú subdisciplínu onomastiky (Blicha – Majtán 1986, s. 6 – 7). Keď sa štylistika jazyka hodnotí ako zastrešujúca jazykovedná disciplína základných jazykovedných disciplín, tak literárnu onomastiku možno analogicky hodnotiť ako strešnú disciplínu ostatných onomastických disciplín, pretože štylistika čerpá inventár jazykových prostriedkov zo základných jazykovedných disciplín a literárna onomastika zasa čerpá inventár (antroponymá, toponymá, v menšej miere aj chrématonymá) z ostatných onomastických disciplín. V citovanom diele M. Majtán (s. 6) najskôr vymedzil literárnu onymiu len ako oblasť výskumu názvov literárneho diela, no neskôr vnímanie literárneho vlastného mena definične rozšíril ako vlastné meno späté s dielom krásnej literatúry a ľudovej slovesnosti (Majtán 2024, s. 96). Dodnes neustálené je vnímanie vlastných mien, použitých autorom práve v literárnom diele. M. Majtán (1983a) zaň považoval reálne aj fiktívne vlastné mená v literatúre, no niektorí onomastici vlastné mená reálnych osôb a miest za literárne vlastné mená nepovažujú (porov. termín

aj s M. Majtánom: „Akýkoľvek teoretický súd u neho vždy vychádza z konkrétnej pramennej základne a je bohato doložený príkladmi. A na pozadí akejkoľvek metódy, ktorú v prácach použil, stojí harmónia poctivého prístupu k jazykovému materiálu a ústretovosti voči čitateľovi...jeho teoretické zovšeobecnenia vychádzajú z jazykovej praxe a reálneho používania proprií.“

literárne vlastné meno v SOT 2024, s. 167 – 168). V tejto súvislosti možno doplniť, že väčšia či menšia miera autorovej inšpirácie pri literárnych postavách či objektoch v diele reálnou predlohou, vzhľadom na to, že umeleckým dielom autor stvára fiktívny svet postáv, priestoru a času, nie je najrelevantnejším kritériom hodnotenia literárnej onymie. Autor či autorka môže použiť rovnaké, prípadne podobné meno postavy či názov objektu, ale iné jeho charakteristiky môžu byť prejavom autorovej kreativity v rámci autorského zámeru. M. Majtán (2024, s. 39) toto potvrdzuje slovami, že autor „dáva celému dielu pečať svojej spisovateľskej osobnosti a podrobuje ich [mená postáv] svojim umeleckým zámerom“.

Literárne vlastné mená sa však vyznačujú aj ďalším špecifikom. Hoci sa antroponymá (na oficiálnej úrovni rodné mená a priezviská) na rozdiel od iných druhov vlastných mien⁴ do iného jazyka bez výnimky neprekladajú⁵, antroponymá či toponymá v literárnych dielach, ktoré sú v mnohých prípadoch prejavom kreativity autora diela a funkčne charakterizujú literárne postavy či prostredie, no bývajú aj prostriedkom satiry či irónie, sú prekladateľmi do cieľového jazyka bežne prekladané (napr. čižmár *Tesnošil*; názvy *Kocúrko*, *Bruchoslavice*; porov. napr. Majtán 1972, s. 290 – 295; Palkovič 1983, s. 370; Ološtiak – Bilá – Timková 2006, s. 14), pričom mnohé z nich v rôznych jazykoch aj zovšeobecneli (napr. mená *Popoluška* – čes. *Popelka* – angl. *Cinderella* – nem. *Aschenbrödel*, *Aschenputtel*; *Snehulienka* – čes. *Sněhurka* – nem. *Schneewittchen* – angl. *Snow White* a pod.; porov. aj Majtán 2024, s. 102 – 106). M. Majtán (2024, s. 60, 80) takéto typy mien (a názvov) nazýva „*hovoriace mená*“ (franc. *les noms parlants*; v češtine u V. K. Klicperu a J. K. Tyla tzv. *výmluvné*), čo úzko súvisí aj s definíciou termínu *živé (osobné) meno* od V. Blanára, ktorý adjektívum *živý* ako súčasť termínu, ktoré neskôr v onomastickom prostredí rozšírilo význam aj na „neúradné, neoficiálne“, vnímal ako „meno so živou, nezastretou motiváciou, ktorú si ľudia ešte uvedomujú, pamätajú“ (porov. termín *živé meno* v SOT 2024, s. 378). Mená literárnych postáv nepredstavujú len bohatý zdroj onymického materiálu pomenovaných nositeľov sujetovej výstavby diela, ale dá sa z nich interpretovať aj veľa ďalších informácií, napr. regionálne špecifiká autorom opisovaného prostredia či rozvrstvenie spoločnosti podľa spoločenského statusu; napr. nižšiu vrstvu charakterizovali ľudové podoby mien: *Józa*, *Francko*, *Anča*, *Katuša*; vyššiu vrstvu najmä cudzie mená (aj ich domácke podoby) alebo oficiálne tvary domácich mien: *Alžbeta*/*Erža*/*Erzsi*/*Eliza*, *Edmund*, *Margita*, *Ludovít* a pod. (porov. Majtán 2024).

⁴ Okrem úradne schválených, tzv. štandardizovaných exoným, sa do iného jazyka neprekladá ani väčšina toponým (porov. napr. Závodný 2021, s. 199 – 200; Valentová 2021, s. 45).

⁵ Pri používaní v inom jazyku sa však môžu doň transponovať alebo transliterovať, rešpektujúc pravopisné princípy zápisu cudzích mien a názvov v preberajúcom jazyku.

4. M. MAJTÁN A VÝSKUM SLOVENSKÝCH PRIEZVISK

V roku 2014 vyšla M. Majtánovi kniha pre neho s typickým, skromne strohým názvom *Naše priezviská*.⁶ Aj napriek skutočnosti, že v niektorých okolitých krajinách už vyšlo pomerne veľa odborných knížiek s témou motivačnej analýzy (národných) prímien a priezvisk, na Slovensku táto kniha predstavovala prvé komplexne monograficky spracované dielo o vzniku, vývine a motivácii slovenských priezvisk. V rámci ich analýzy sa podarilo autorovi rekonštruovať mnoho neskôr zaniknutých slov, ktoré sa v historických písomnostiach objavili len sporadicky, prípadne sa v nich už vôbec nevyskytovali, preto nie sú spracované ani v HSSJ. Neskôr na ňu nadviazali práce *Čabianske priezviská* (Divičanová – Chlebnický – Tušková – Uhrinová – Valentová 2015), *Komlôšske priezviská* (Divičanová – Chlebnický – Tušková – Valentová 2017) a *Sarvašské priezviská* (Chlebnický – Krško – Kutas – Mótyán 2022), ktoré sa venovali motivačnej jazykovej a mimojazykovej stránke priezvisk slovenských prisťahovalcov v maďarských obciach Slovenský Komlós, Bekésská Čaba a Sarvaš. Treba zdôrazniť, že jedným z recenzentov prvých dvoch monografií bol aj M. Majtán.

Monografia *Naše priezviská* priniesla abecedne zoradený index 5 545 slovenských priezvisk a ich analýza priniesla niekoľko zaujímavých zistení. Pri každom súčasnom priezvisku možno nájsť minimálne dva motivanty, ktoré sa navzájom prelínajú a súvisia s jazykovou, ako aj mimojazykovou skutočnosťou: 1. prvotná motivácia priezviska súvisí s primárnym jazykovo stvárnenným mimojazykovým motivantom a 2. druhý typ motivácie vychodí z kultúrno-sociálnych zvykov a ide o dedičné získanie priezviska alebo získanie priezviska sobášom (mužská línia: generačný prenos priezviska z otca na syna/synov; ženská línia: získanie mužovho priezviska sobášom). Možným, no ojedinelým javom v našej spoločnosti je aj tretí spôsob získania priezviska, a to zákonnou možnosťou premenovať sa, najmä z dôvodu „zastretia“ príbuzenských vzťahov napríklad s jedným z rodičov či zámerom zbaviť sa hanlivého alebo spoločensky negatívne vnímaného motivantu priezviska, ktorý sa v ňom priezračne odzrkadľuje.⁷ Antroponymická sústava je dynamický systém, čo spôsobuje najmä desaťročia sa rozvíjajúca globalizácia. V dôsledku nej sa naša antroponymická sústava obohacuje o pôvodom cudzie (slovanské – ruské, ukrajinské, české, poľské; no aj neslovanské – nemecké, maďarské, anglické) priezviská, ba najnovšie aj priezviská, ktoré majú pôvod v iránskych jazykoch. Autorova gramatická analýza priezvisk ponúka niekoľko gramatických špecifik, ktorými sa priezviská

⁶ Keďže sa kniha pomerne rýchlo vypredala, v roku 2018 bola vydavateľstvom Veda urobená do-tlač.

⁷ Okrem niekoľkých mediálne známych subjektívne motivovaných zmien priezvisk, napr. hokejista *Gabriel Špillar*, pôvodne *Špilár*, si zmenil priezvisko kvôli negatívnej rodinnej skúsenosti z detstva (Tarko 2011), často pristupujú k zmene priezviska najmä ženy po rozvode, ktoré sa vracajú k svojim rodným priezviskám.

odlišujú od apelatívnej lexiky. Keďže priezviská sú ohybné, majú, rovnako ako apelatíva, menné gramatické kategórie, no sú výrazne gramaticky limitované. Pri antroponymách sa nevychádza z gramatického rozlišovania rodov, ale z prirodzeného vnímania rodu, preto sa pri ich skloňovaní nevyužíva stredný rod. Priezviská majú teda iba mužský (životný) rod alebo ženský rod. Mená, ktoré sa viažu na mužského nositeľa, sú maskulína tantum a skloňujú sa podľa vzoru chlap a hrdina s rovnakými formálnymi deklinačnými limitáciami ako pri apelatívach, a to aj v prípade, že majú formu iného rodu (napr. *Múčka, Strnisko, Kukučka, Šupka, Šidlo*). Ženské priezviská sú zasa iba feminína tantum a z mužských priezvisk so substantívnu či slovesnou formou sa prechýľujú sufixom *-ová* (*Polák* → *Polák-ová*, *Kováč* → *Kováč-ová*, *Peter* → *Petr-ová*) a z adjektívnych foriem priezvisk sa utvárajú transflexne gramatickou relačnou morféomou *-á* podobne ako pri apelatívach (napr. *Múdry* → *Múdr-a*, *Malý* → *Mal-á*, *Suchovský* → *Suchovsk-á*, *Záblacký* → *Záblack-á*).⁸

Ďalšou zaujímavosťou autorom analyzovaného materiálu je aj skutočnosť, že vo formálnej štruktúre analyzovaných priezvisk sa petrifikovali aj nárečové diferencie jednotlivých slovenských nárečových regiónov či základných areálov (napr. záhorské nárečie: *Nemeček, Tureček* – ZSL, VSL a sever SSL: *Nemček, Turček* – juh SSL: *Nemčok, Turčok* – VSL: *Nemčík, Turčík*; podobne ZSL: *-ák, -ár* – SSL: *-iak, -iar*; ZSL a VSL: *Bartek* – SSL: *Bartko*; prípadne posesívne nárečové antropoformanty v ZSL: *-oviech, -ových, -ejech, -ech, -ch, -ú* – SSL: *-ovie, -ove, -oje, -eje, -e/-é* – VSL: *-ov*; izolexy: *Ševc, Šouc, Šovc, Šoučík, Šovčík*). Petrifikovaný nárečový prvok v priezvisku ukazuje na nárečové osobitosti (makro)areálu, v ktorom priezvisko vzniklo, no súčasná územná distribúcia priezviska môže byť iná, hoci autorove zistenia dokazujú, že v mnohých prípadoch je práve v príslušných nárečových (makro)areáloch priezvisko s týmito špecifikami najfrekvencovanejšie (Závodný 2015, s. 107).

M. Majtán rovnako upozorňuje aj na jednu, často mylne zovšeobecňovanú skutočnosť, a to, že nie všetky priezviská s príponou *-ovič* sú pôvodom chorvátske, ale tento antropoformant sa v našich priezviskách preformoval z pôvodného sufixu *-ovic*⁹, preto sú mnohé z priezvisk s touto formou pôvodom slovenské (napr. *Adamo- vič, Antalovič, Matušovič* a pod.). Poznatok M. Majtána sa nám potvrdil pri nárečových zápisoch historických vodných názvov pri výskume hydronymie v osobitom nárečovom areáli na Záhorí, pričom sa niektoré nárečové topolexémy či topoformanty dokonca zachovali aj v niektorých štandardizovaných názvoch – napr. typický záhorský nárečový sufix, formou posesívneho genitívu či genitívu príslušnosti vyjadrujúci príslušnosť objektu k rodine ako celku, v tvare *-ových* (napr. *Ondriaso-*

⁸ M. Majtán (2024, s. 66) pri analýze literárnych mien v próze M. Ďuričkovej *Majka Tárjaka* uvádza, že sufix *-ka* mal pri prechýľovaní ženských mien príznak hovorovosti a dedinského prostredia.

⁹ P. Čučka (2008, s. 320) hodnotí príponu *-ovic* (*-ovič*) ako prastarý patronymický sufix, pričom v slovenčine a češtine prevzal jeho funkciu sufix *-ovec* (porov. v texte uvádzaný chotárny názov *Lovichovec* – patriaci *Lovichovi*, prípadne rodine *Lovichovcov*, nárečovo rodine *Lovichových*).

vých potok). L. Šmelík (1994, s. 128) uvádza, že v 17. storočí sa po celom Záhori často zapisovali názvy so sufixom *-ových* a matrikári z iných krajov, kde tento typ priezvisk nepoznali, pod vplyvom šľachtických mien chorvátskeho pôvodu ako *Festetich, Keglevich, Grassalkovich*, kde sa prípona *-ič* písala ako *-ich*, čítali všetky priezviská so sufixom *-ových* ako *-ovič* a hromadne ich takto aj prepisovali. Skutočne teda nemožno, v zhode s tvrdením M. Majtána, pôvod všetkých priezvisk so sufixom *-ovič, -ič* hľadať v chorvátčine (porov. aj pôvodom západoslovenské priezviská typu *Šimkovic, Hruškovíc, Palkovic*, tamže).

Niektoré priezviská s formou *-(ov-i)-ch* však môžu byť podnetom na diskusiu aj z iného dôvodu. Derivačný formant *-ových/-ovich* po pripojení k antropobáze vo viacslovnom či jednoslovnom elidovanom a zároveň substantivizovanom mene či názve, ako uvádzam vyššie, vyjadruje (kolektívny) posesívny vzťah, príslušnosť, určitého objektu k rodine ako celku (napr. *Jankových, Mackových, Michalových, Ščevovich, Šimkových, Jančich* a pod.; viac príkladov pozri Majtán 2014, s. 22). Zakončenie na *-(ov)-ich* však možno nájsť aj v iných priezviskách, pričom niektoré z nich analyzuje aj M. Majtán (2014, s. 107 – 108). Ide napr. o priezvisko *Lovich* (porov. aj *Loviš, Lovíšek, Lovíštek* a *Loviška*). Priezvisko je doložené aj v chotárnom názve *Lovichovec* a pomenúva pasienok a les v katastrálnom území obce Zemianske Podhradie v Bošáckej doline (DGNSR 2007). M. Majtán (2007, s. 161 – 163; 2014, s. 108) vykladá pôvod týchto priezvisk z apelatív *lovich, lovíšek* (doložené v ZSL nárečiach v tvaroch *lovích, lovíšek*) s významom „hlinená nádoba (na mlieko)“, pričom uvádza, že samotný pôvod apelatív je nejasný. Vlastné mená s týmito motivantmi sú síce doložené v Chorvátsku, Slovinsku či na Morave, ale takéto apelatíva mu nie sú z iných slovanských či susedných neslovanských jazykov známe. Tieto priezviská podľa neho vznikli na Slovensku spočiatku ako prezývky a neskôr sa so Slováckmi dostali aj na neslovenské územie. Toto zaujímavé zistenie M. Majtána vzbudzuje oprávnené otázky, aký je pôvod týchto apelatív, či skutočne ide o (západo)-slovenské petrefakty a v iných častiach Slovenska či v iných jazykoch doložené nie sú. Je pravdepodobné, že pôvodné priezvisko bolo v podobe *Lovich* či *Lovich* a ostatné priezviská v podobách *Loviš, Lovíšek, Lovíštek, Loviška* a pod. sú jeho neskoršie konsonantické alternanty či deriváty.

M. Majtán síce na univerzite ako vysokoškolský pedagóg systematicky nevyučoval, ale na akademickú pôdu vždy rád prijal pozvanie a ako sám spomínal, prednášal rád a vedel, čo chce a má poslucháčom povedať, svoje miesto však aj tak vždy videl v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra.¹⁰ Pedagógom a študentom vždy jemu vlast-

¹⁰ M. Majtán po asi päťročnom stredoškolskom pôsobení v Bratislave-Petržalke krátko externe vypomáhal aj na Pedagogickej fakulte v Nitre, na Pedagogickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika v Prešove a na Katedre slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave (Behýlová 2014, s. 285; Wachtarczyková – Majtán 2019, s. 111).

nou pútavou formou porozprával o slovenskom jazyku, jeho histórii, o vlastných menách, genealógii, archívnom či terénnom výskume, ale aj jeho životných zážitkoch.¹¹ Takmer každý rozhovor s ním dokázal pozorného poslucháča inšpirovať. Potvrdzuje to napr. aj jeho pozvaný prednáškový prejav na Trnavskej univerzite v roku 2014, na ktorej hovoril aj o priezvisku *Lovich*, a odvtedy sme s kolegom J. Pavlovičom viac ráz debatovali o možnom pôvode tohto priezviska, pričom v našich úvahách sa pripúšťal aj jeho verbatívny pôvod zo slovesa *lovit'*. Slovenských priezvisk s priamym verbatívnym motivantom je v porovnaní so substantívne motivovanými priezviskami pomerne málo. Utvárali sa väčšinou bezafixálne z rozličných slovesných tvarov (napr. *Nepráš*, *Dodrv*, *Výskoč*, *Nebojsa*, *Obúlaný*, *Výdarený*, *Hatala*, *Smíkal* a pod.) alebo sufixom, zväčša expresívnym (napr. *Plačko*, *Vravko*, *Vrťo*, *Chvastek*, *Skočik*; viac príkladov pozri Majtán 2014, s. 42 – 45). O pôvode tvaru *lovich* (**lovichъ*) by sa kvôli jeho exkluzívnosti dalo azda uvažovať aj ako o starom slovenskom relikte sigmatického aoristového tvaru 1. osoby sg. psł. **loviti* (porov. Králik 2019, s. 335), ktorý by sa v súčasnosti prekladal jednoduchým minulým časom v tvare „*lovil(-a/-o) som*“. Hoci sa aoristové tvary vzhľadom na temporálnu sémanticko-gramatickú funkciu tvorili skôr z dokonavých slovies, pôvodne sa utvárali aj z imperfektív. Pozostatky aoristového tvaru sú doložené aj v niektorých slovenských nárečiach (myjavské, oravské), no zachovali sa aj v okrese Senica či v slovenských nárečiach v Maďarsku, čo dokazuje etnografický výskum M. Žilákovkej zo 70. rokov 20. storočia (Músková 2016, s. 116 – 117; Habovštiak 1965, s. 289 – 290; Rýzková 1978, s. 215 – 231). Výskyt týchto aoristových reliktovej na západnom Slovensku a skutočnosť, že výskyt apelatíva *lovích* nie je v iných slovanských či blízkych neslovanských jazykoch doložený a na našom území je jeho výskyt výrazne nárečovo obmedzený len na území zo širšieho okolia oboch strán Malých Karpát na západnom Slovensku, môže naznačovať potenciálnu etymologickú súvislosť týchto tvarov.¹² Takýto aoristový pôvod by mohlo mať azda aj priezvisko *Kanich*,

¹¹ Jeden z jeho humorných zážitkov z archívneho výskumu užší okruh slovenských onomastikov pozná veľmi dobre. Pri excerpcovaní matrik v archíve ho práca natoľko pohltila, že nevnímal čas a nevnímal si, že už je večer a v archíve sa končí pracovná doba. Pracovníci archívu v presvedčení, že už v študovni nikto nie je, budovu zamkli a odišli domov. M. Majtán tam bol preto nútený nedobrovoľne prenocovať, čo komentoval slovami: „Našiel som tam kockový cukor, voda sa tiež dala nabráť, takže hladný a smädný som nebol, zato som do rána vyexcerpoval toľko názvov, čo sa mi predtým cez deň nikdy nepodarilo.“ (ústne reprodukováaná spomienka M. Majtána).

¹² Výskyt priezviska *Lovich* v Česku je podľa databázy českých priezvisk pomerne zriedkavý (sedem výskytov; Malačka 2025^[1]; *Slovník priezvisk vyšehradských krajín* nenašiel ani jeden doklad na výskyt, čo sa však vzhľadom na to, že zahŕňa iba najfrekvencovanejšie priezviská z Česka, Poľska, Maďarska a Slovenska, dalo, prirodzene, očakávať^[2]) a nemožno spoľahlivo tvrdiť, či ide o autochtónne alebo zo slovenského prostredia importované priezvisko. K. Rymut (2001, s. 42) z poľského prostredia uvádza viaceré priezviská s antropobázou *łow* (napr. *Łówek*, *Łowiel*, *Łowiesz*, *Łowik*, *Łowin*, *Łowis*, *Łowiś*, *Łowysz*). Deverbatívne antroponymá s antropobázou *lov-/łow-* v niektorých slovanských jazykoch a v ponemených, pôvodom slovanských menách Dolného Rakúska uvádza aj A. Bergermayerová

ktoré však M. Majtán vo svojej knihe neuvádza. Verbálnou antropobázou priezviska by mohlo byť azda sloveso *kanit'* alebo *kanit'sa* s významami „vadiť sa, hašteriť sa; zazeráť, hnevito pozeráť, mračiť sa“, ale aj „slintať, tliačať, lichotiť sa, líškať sa“ (SSLN 1923, s. 229; SSN 1994, s. 744; Machek 2010, s. 239), ktoré etymologicky súvisí aj so slovom *gánit'* (porov. Králik 2019, s. 178). Proti aoristovému pôvodu spomínaných priezvisk však stojí skutočnosť, že deverbatívne priezviská sa dominantne utvárali z l-ových participií (napr. *Vyletel, Zavadil, Dosoudil, Zlámala* a pod.) a aoristový relikt by bol antroponymickou (regionálnou) zvláštnosťou, hoci J. Beneš (1962, s. 291) dokladá tiež niekoľko českých priezvisk (*Myslichová, Nedach, Lak, Smek, Záměn, Zavid, Zvad*), pri ktorých si kladie otázku, či nemôže ísť o aoristový pôvod (asigmatický či sigmatický; poznámka autora). Uvedené čiastkové analýzy a úvahy majú preto nateraz charakter skôr smelších predpokladov a viac svetla do tejto problematiky môže vniesť ďalší výskum tohto priezviska a jeho apelatívnych motivantov.

Podnet na ďalšie analýzy antroponymického materiálu, doloženého M. Majtánom, ponúka aj úvaha, prečo sa v niektorých priezviskách alternácie nekorelovaných konsonantov prejavujú (*Fedorišin, Dančišin, Adamišin, Ištvančin, Sidorčin, Jakabčin, Jurovčin, Ivančin, Jančich, Mišech, Borčin* a pod.) a v niektorých nie, hoci podmienky na morfematickom švíku (*velára + mäkký predný vokál i*) sú totožné (*Ďurovkin, Fil'ovkin, Pavlovkin, Matejkin, Petrovkin, Markech* a pod.), a aké jazykové (vari aj nárečové) faktory to spôsobili. Je však zrejmé, že staré alternácie ako výsledok palatalizácie velár v slovenských nárečiach časom ustupovali tendencii analogického vyrovnávania slovotvorných či tvarotvorných základov (porov. Závodný 2015, s. 108).

5. M. MAJTÁN, *HYDRONYMIA SLOVACIAE* A VÝSKUM SLOVENSKEJ TOPONYMIE

V úvode stručného predstavenia tejto oblasti sa nedá nespomenúť, že keď som sa chystal na svoju prvú konferenciu *K istokam slavjanskoj kul'tury : IV. čteníja pamjati akademika O. N. Trubačova* do Alupky na Krym (2006), M. Majtán mi navrhol, aby som spracoval problematiku topoformantu *-ava* v slovenskej hydronymii. Kartografické a distribučné spracovanie hydroným s týmto sufixom v historickom priereze malo vcelku pozitívny ohlas a M. Majtánovi patrí moja vďaka za výborný podnet na vtedajšiu zaujímavú výskumnú tému. S touto informáciou úzko súvisí skutoč-

(2005, s. 138) v tvaroch *Lowata/Lovata, Lovek, Přédlov, Lowęta*. Priezvisko *Loveček* (zrejme z osobných mien *Častolov, Budilov, Ostrolov* alebo z apelatíva *lov, lovec*) dokladá D. Moldanová (1983, s. 131). V slovenských a slovanských toponymách bol však tento motivant častejší, napr. na slovenskom území (Dolné, Horné) *Lovčice, Lovci, Lovce*, (Veľké, Malé) *Lovce, *Lovča, Lovčica*, z iných krajín napr. *Lovišky, Lovčice, Lovčičky, Lověšice, Lovětín, Loveč, Lovič, Łowczów, Lovišče, Lovišča* (porov. Bergermayerová 2005; Krajčovič 2005; Hosák – Šrámek 1970; SMM, 2007).

nosť, že M. Majtán bol okrem literárnej onomastiky priekopníkom aj v oblasti výskumu slovenskej hydronymie. Projekt komplexného spracovania hydroným na Slovensku s názvom *Hydronymia Slovaciae* sa začal pripravovať od roku 1985 a vychádzal z európskeho, pôvodne nemeckého projektu *Hydronymia Europaea*. Prvou monografiou, v ktorej sa ešte podľa metodiky spracovania hydronomastického materiálu v starších poľských monografiách spracovala hydronymia slovenského povodia, bola jeho práca *Hydronimia dorzecza Orawy* (1985), ktorú pripravil spolu s K. Rymutom. V roku 2006 vyšla kniha v prepracovanom a doplnenom vydaní už podľa ustálenej metodiky slovenských hydronomastických výskumov. Ako prvá slovenská systematická hydronomastická monografia predstavovala obrovský impulz pre ďalších autorov a pomerne v krátkom časovom úseku bolo spracovaných a vydaných viacero ďalších hydronomastických monografií o povodiach slovenských riek. Kým M. Majtán (1996, s. 137) v knihe *Z lexiky slovenskej toponymie* ešte uvádza, že komplexný výskum slovenskej hydronymie podľa povodí bol v čase vydania jeho práce v začiatkoch, od toho času vyšlo ďalších 14 komplexných či čiastočne spracovaných povodí slovenských či hraničných riek a monograficky nespracovaných zostalo len pár povodí, a to najmä na východnom Slovensku. Ďalšie hydronomastické monografie po vydaní hydronymie Oravy pripravil M. Majtán rovnako v spoluautorstve, a to spracovanú hydronymiu slovenskej časti povodia Dunajca a Popradu (*Gewässernamen Im Flussgebiet Des Dunajec*, Rymut – Majtán 1998), v ktorej už štruktúra hesla vychádza z metodiky projektu *Hydronymia Europaea*, a *Hydronymiu povodia Ipl'a* (Majtán – Žigo 1999). Prvou hydronomastickou monografiou slovenského povodia M. Majtán s K. Rymutom v podstate konkretizovali metodiku systematických hydronomastických výskumov a zadefinovali schému heslovej štruktúry. Základné tézy projektu *Hydronymia Slovaciae* publikoval M. Majtán v štúdiách *Projekt a zásady spracovania Hydronymie Slovenska* (1986) a *Slovenská hydronymia v slovanskom kontexte* (1987). K metodike a poznámkam k hydronomastickým výskumom na Slovensku prispeli aj ďalšie štúdie M. Majtána (napr. 1975, 1982), P. Žiga (1994) či metodická príručka J. Krška (2005).

V súčasnosti už k pomerne ustálenej metodike hydronomastických výskumov, k analýze a spracúvaniu hydronymického materiálu do heslovej podoby však mám dve skromné poznámky. Prvá súvisí s heslovou časťou v hydronomastikonochoch, označenou ako *Varianty názvu*. Do tejto časti sa hydronomastikmi zaužívalo uvádzať ako varianty heslového názvu všetky získané názvy vodného objektu (historické, nárečové, deformované, reštandardizované a pod.), ktoré sa od heslového názvu (štandardizovaného či na štandardizáciu vhodného) odlišujú fonologicky, lexikálne, slovotvorne alebo gramaticky. V rámci (nielen) onomastickej terminológie by sa však o variantoch názvu dalo uvažovať iba v prípade hláskovo (aj v topobáze), slovotvorne či gramaticky odlišných názvov v porovnaní s heslovým názvom (napr.

Antošov kanál/Antošov, Mikulov jarok/Mikulovec, Jarok/Jarky, Bahenský kanál/Báhenský kanál), s čím kedysi v rámci neformálnej debaty súhlasil aj M. Majtán¹³, a v prípade motivačne a lexikálne diferentných názvov na úrovni topobázy by sa v toponomastike azda mohlo hovoriť o motivačných ekvivalentoch, polyonymách či onymických synonymách (napr. *Bahniansky kanál/Krčažné/Nový potok/V tehelni, Hlohovec/Frašťák*); porov. Závodný 2012.

Druhou poznámkou k spomínanej metodike je, že hoci v rámci zaužívanej metodiky spracovania hydronymie Slovenska sa historické cudzojazyčné názvy rekonštruujú a prekladajú do slovenčiny a táto rekonštrukcia sa berie do úvahy pri analýze motivácie názvu, vzhľadom na uvedenú špecifickosť vlastných mien a úskalia ich prekladu do iného jazyka by sa dalo diskutovať, či aj komunikačne funkčné adaptované historické (cudzojazyčné) názvy, pokiaľ ide o jazykovo a etnicky zmiešané územie v minulosti a nemáme naporúdzi slovenský názov objektu, vždy umelo prekladať a rekonštruovať ako heslové názvy (napr. doložené názvy *Keskeny ér* → **Úzke rameno*; *Noger* → **Veľké rameno*; *Tóvíz* → **Tovská voda*; porov. Beláková – Hladký – Závodný 2018; Majtán – Žigo 1999, s. 78, 79) alebo by postačovala len ich formálna adaptačná rekonštrukcia do domáceho jazyka (v rámci výkladu motivácie) tak, ako sa s takouto adaptáciou v komunikačnej praxi používateľov istého vlastného mena už od minulosti možno pomerne často stretnúť (o štandardizácii toponým pozri viac Macko 1989, s. 56 – 57, príp. SŠGN 2015, s. 25^[3]). Podobne som sa v rámci hydronomastického výskumu na Záhori (Závodný 2012) napr. stretol so štandardizovaným terénnym názvom *Šmolzie*, ktorý vznikol transonymizáciou zo zaniknutého vodného objektu s nárečovým tvarom vodného objektu *Šmolzí*. Keďže pôvodný je vodný názov (vznikol z nem. tvaru názvu **Schmalensee*), rekonštruovať by sa dal ako **Úzke jazero*, no táto rekonštrukcia tvaru je osožná iba pri analýze motivačného príznaku vlastného mena. Rekonštruovaný (preložený) tvar nie je v komunikácii používateľov tohto vlastného mena funkčný, pretože používajú zmeravený a adaptovaný tvar *Šmolzí*. Podobne komunikačne funkčné sú aj ďalšie cudzojazyčné adaptované názvy na Záhori napr. aj *Prukzí, Gonzí, Had'máš, Centnúz*, ktoré by sa rekonštruovať do slovenčiny rovnako dali, či z povodia Nitry doložený štandardizovaný cudzojazyčný adaptovaný názov *Čatorňa* (z maďarského zápisu *Csatorna* ← z apelatíva *csatorna* „kanál“; Hladký 2004, s. 56), v povodí Ipl'a (Majtán – Žigo 1999, s. 53, 74) napr. vodný názov *Mod'orík* (vznikol z maďarského *mogyoró* „lieska“), vodný názov *Szép patak* (dal by sa preložiť ako **Krásny potok*) či vodný názov *Szentlélek patak* (**Svätodušný potok*) a veľa ďalších historických či súčasných názvov z povodia slovenských riek. Pokiaľ však, prirodzene, nejde o jazykovo a etnicky zmiešané územie v minulosti či iba cudzojazyčný zápis pôvodom sloven-

¹³ Za variantné názvy M. Majtán považoval len hláskovo a graficky odlišné podoby názvu, pričom lexikálne, slovotvorne a gramaticky odlišné názvy hodnotil ako polyonymá či synonymá (1996, s. 9).

ského názvu (zväčša vplyvom iného jazyka deformovaný a s cudzojazyčným zápisom diferenciačnej adjektívnej časti názvu, napr. *Kleine Kysuca* ako **Malá Kysuca*; Krško – Velička 2011, s. 75), teda dominantný slovenský element bol nesporným pomenovateľom objektu, a cudzojazyčný, často maďarský umelý zápis slovenských názvov bol dôsledkom dodržiavania vtedajšieho uhorského administratívneho úzu uhorskými pisármi (porov. Doruľa 1976, s. 181 – 183), názvy by sa do nášho jazyka rekonštruovať ako heslové mali (porov. napr. aj vodný názov **Suchá Štiavnica* z maďarského *Meddeu Seunche* (**neddő* „suchý“); Majtán – Žigo 1999, s. 76, 77). Vzhľadom na takéto niekedy jazykovo nefunkčné preklady je potrebné zdôrazniť myšlienku, že onymická motivácia po vzniku vlastného mena nezaniká, no dôležitejšou sa stáva funkčná (identifikačná, individualizačná, diferenciačná) stránka vlastného mena a pôvodná motivácia vlastného mena už v komunikácii nie je dôležitá. Potvrdzujú to aj slová V. Blanára (1996, s. 27): „Vlastné meno ako prvok onymickej sústavy neoznačuje denotát cez všeobecný pojem ani v prípade, keď sa pri prvotnom pomenovaní akte využil lexikálny význam ako pomenovací motív a onymickému znaku poskytol antropolexému, resp. topolexému“, pretože „...po začlenení vlastného mena do príslušného menného systému sa stáva motivácia vecného vzťahu lexikálnym významom v zásade irelevantnou“ (porov. Závodný 2021, s. 205). M. Majtán (2024, s. 85 – 86) to potvrdzuje aj porovnaním reálnych a literárnych vlastných mien: „Pre čitateľa, ktorý by niektoré z týchto priezvisk poznal z reálnej skutočnosti, samotné meno by nebolo zdrojom expresívnej konotácie, lebo by ho vnímal ako meno osoby, a nie ako slovo s istým apelatívnym významom.“

Výrazným prínosom v oblasti toponymie, v užšom kontexte najmä v oblasti anojkonymie, je monografia M. Majtána *Z lexiky slovenskej toponymie* (1996), v ktorej sú zhrnuté analýzy jednotlivých slov, slovných základov, odvodených slov, slovných čeladi, významových skupín a obsahuje aj 50 mapiek, ktoré naznačujú areálové rozšírenie slov a ich variantov. Zaoberá sa v nej rekonštrukciou starých, v mnohých prípadoch už zaniknutých apelatívnych motivantov niektorých slovenských oroným, hydroným a terénnych názvov (anojkoným). Rovnako sa tu autor venoval aj gramatike vlastných mien (s. 17 – 18). Pokiaľ ide o problematiku gramatickej substantívnej kategórie čísla, možno uviesť niekoľko postrehov. Pre vlastné meno ako pomenovanie jedného jedinečného objektu je prirodzené jednotné číslo (singulár), daktoré toponymá sa však vyskytujú v množnom čísle (v pluráli). Pri vlastných menách v zásade neexistuje všeobecný singulár (napr. V našich lesoch je premnožený *medveď*.) a o všeobecnom pluráli sa dá hovoriť iba pri polyonymických rodných menách (napr. Dnes majú meniny *Adamovia* a *Evy*.; Blanár 1996, s. 46). Gramatické číslo v propriách, s výnimkou antroponým a zooným, neplní funkciu gramatickej kategórie v plnej miere, stalo sa kategóriou lexikálnou. Podľa M. Majtána (s. 17) sú toponymá v zásade singuláriá tantum (*Lomnický štít*, *Jablonica*) alebo

pluráliá tantum (*Košice, Topolčany*) – názvy singulárového typu sú nepríznamkové a majú iba tvary jednotného čísla a názvy plurálového typu sú príznakové a majú iba tvary množného čísla. To isté však platí aj pri chrématonymách, pretože pomenúvajú jeden výnimočný produkt kultúrnej ľudskej činnosti (*kúpalisko Slňava, Malokarpatská saláma, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV*, ale napr. aj plurálový názov *Korbáčky obyčajné*). Na rozdiel od V. Blanára (1996, s. 46; porov. aj 2006, s. 90 – 91), podľa ktorého pri dvojiciach názvov *Lúka – Lúky, Piesok – Piesky* a pod. nejde o protiklad kategórie singulár : plurál, ale o tvar plurálu (oproti singuláru) sa využíva na odlišenie dvoch názvov s rovnakou topolexémou, sa nazdávam, že pri väčšine takýchto názvov je plurál rovnako odrazovou gramatickou kategóriou ako pri apelatívach, pretože sa v designatívnej zložke toponyma (pri terénnych názvoch často aj v dôsledku neskoršej komasácie) petrifikoval motivačný príznak výskytu viacerých, plurálovým tvarom onyma pomenovaných denotátov. Hoci plurálový tvar nie je pre jedinečné a špecifické onymické znaky – propriá (najmä abionymá) typický, pretože z jazykového hľadiska narušá základnú rovnicu 1 onymický designátor = 1 pomenovaný denotát, pri funkčnom vnímaní vlastného mena sa jeho identifikačná funkcia neoslabuje ani plurálovým tvarom. Na viacerých príkladoch toponým si možno všimnúť, že z mimojazykového hľadiska sa plurálovým tvarom skutočne pomenúvali pôvodne viaceré denotáty, avšak nevnímané ako jednotliviny, ale ako jedna špecifická skupina objektov, pomenovaná vlastným menom, plniacim identifikačnú a individualizačnú funkciu rovnako ako iné typy vlastných mien (napr. *Košariská* – viacero košiarov, *Splavy* – viacero splavov, *Potoky* – viacero vodných tokov, *Lúky* – názov pomenúval viacero menších lúk, podobne *Rybníky, Humná, Záhrady* a pod.). Ak sa však takýto plurálový tvar názvu transonymizoval a stratil motivačnú spojitosť s pôvodným objektom, väčšinou nastala aj desémantizácia a degramatikalizácia názvu – odrazové gramatické kategórie sa prehodnotili na klasifikačné, ktoré nie sú v súlade s mimojazykovou skutočnosťou (napr. vodný názov *Rybníky* – viacero vodných objektov = plurálový tvar, maskulínium → pole *Rybníky* – jeden terénny objekt, ale plurálový tvar, formálny tvar maskulína, avšak mimojazykovo je pomenovaný objekt (*pole*) neutrum). Pri toponymách dochádza pri demotivácii názvu k takejto sprievodnej zmene rodu pomerne často, pričom býva často sprevádzaná aj zmenou topobázy (napr. *Boleradz* (feminínium) → *Boleráz* (maskulínium), *Semeradz* (feminínium) → *Senohrad* (maskulínium); porov. Majtán 2000, s. 115). Ako som však uviedol už skôr, pôvodné motivačné hľadisko (jedným plurálovým názvom viac pomenovaných objektov) pri komunikačnom fungovaní názvu už nie je dôležité.

Pripravovanú koncepciu slovníkovo-areálového spracovania lexiky slovenských terénnych názvov M. Majtán (1983b, s. 199 – 206) načrtol v osobitnom príspevku v Slovenskej reči. Na jeho prácu s analýzou anojkoným nadviazala I. Valentová prvou časťou plánovanej viacväzkovej lexikografickej a digitálnej

série *Lexika slovenských terénnych názvov (Konceptia lexikografického spracovania)*, ktorá vyšla v roku 2018 (2., rozšírené vyd. 2023), pričom redaktorom hesiel bol aj M. Majtán.

6. M. MAJTÁN A OBLASŤ VÝSKUMU HISTORICKEJ LEXIKY

Monumentálnym lexikografickým dielom pod vedeckou redakciou M. Majtána je 7-zväzkový *Historický slovník slovenského jazyka* (1991 – 2008).¹⁴ Spracovaná je v ňom lexika z písomných textov rôznych žánrov od 11. storočia po kodifikáciu spisovnej slovenčiny A. Bernolákom, ktorá buď z jazykového povedomia súčasných užívateľov ustupuje do úzadia, pomaly sa vytráca alebo už vymizla. Mnohé z historických apelatív možno v súčasnosti nájsť len ako motivanty proprií. Jedným z takýchto apelatív ako motivantu mnohých slovenských terénnych názvov sú slová *bar/ber*, *brisko* či *brište*, na ktoré ma M. Majtán pri spracúvaní hydronymie Záhoria upozornil. Ako motivanty ich možno predpokladať napr. v názve poľa *Brište* so starším tvarom *Brístie* na Záhorí (terénny názov motivoval aj pomenovanie časti Rohožníckeho potoka), v názve lesa a pasienka *Brište* v Turci, v názve lesa *Brišné* na Spiši či v názve samoty *Borisko* v Tekove (DGNSR 2007). Slovom *brište* alebo *brisko* sa pomenúvalo „miesto, na ktorom sa pestovala starobylá obilnina *bar* (*ber*, *bor*) *vlašský* (*Setaria italica*)“. *Bar* alebo tzv. *mohár* bol druh obilniny podobný prosu, z ktorého sa robila kaša (HSSJ 1991, s. 156). M. Majtán (1996, s. 68 – 69) dopĺňa, že podoba *ber* je známa zo staršej slovenčiny, ako aj z ďalších prameňov odborného a slovníkového charakteru. Z archeologických nálezov je *bar* známy zo západného Slovenska už z obdobia sťahovania národov pred 6. storočím, no ešte v polovici 20. storočia sa pestoval v severnom Zemplíne. Názov plodiny sa v slovenských písomných prameňoch prvýkrát spomína v listine z Budatína v roku 1642 (...*zrodilo se bru pry magery*), resp. z Bytče v roku 1647, 1677 (...*kupyl som bru na syatya...*; ...*zemlelo se na kassu prosa a bru...*); HSSJ 1991, s. 111. Slovo je celoslovensky doložené (napr. v češtine a poľštine *ber*, v srbčine, chorvátčine a slovinčine *bar*, v ruštine *bor* a pod.) a pôvod má v psl. **brьrbь*. V. Machek (2010, s. 51) však predpokladá jeho praeurópsky pôvod a dopĺňa, že doklady na pestovanie baru v Európe či Ázii pochádzajú už z mladšej doby kamennej, a hoci má niekoľko druhov, dôležitý je iba *bar* vlašský, ktorý, keď sa sial do vyčistenej pôdy bez machu a buriny, získanej žiarením či klčovaním lesov, poskytoval bohatú úrodu. Okrem zrna chutila dobytku aj jeho slama a v porovnaní so žitom mal skoro dvojnásobnú predajnú cenu. Kým názov *Brište* sa takmer pravidelne vyskytuje na celom území Slovenska, ostatné podoby názvov sú regionálne limitované (napr. tvar *Brisko* je doložený na severozá-

¹⁴ M. Majtán s ostatnými spoluautormi slovníka boli za jeho 4. zväzok v roku 1996 ocenení premiou Literárneho fondu a za 7. zväzok v roku 2009 Cenou SAV za vedeckovýskumnú prácu a v roku 2010 Cenou Jednoty tlmočníkov a prekladateľov v Prahe (Behýlová 2014, s. 285).

pade a severovýchode Slovenska, tvar *Borisko* iba na severovýchode Slovenska a tvar *Brovište* je zriedkavý a doložený iba v okolí Skalice na krajnom západe Slovenska); Majtán 1996, s. 126.

K HSSJ, tomuto zdroju precízne a komplexne spracovanej slovenskej historickej lexiky, si dovoľím pridať ešte jednu okrajovú poznámku. Už takmer pred 20 rokmi som mal tú česť, keď ma oslovila E. Krasnovská, spoluautorka hesiel v prvých 6 zväzkoch slovníka, so žiadosťou o analýzu kvalifikátorov náboženskej lexiky v HSSJ. Vo výskume som sa zamerlal na lexikálne jednotky, ktoré kvalifikátory označujú ako biblické výrazy, *biblizmy* (skratka *bibl.*), *cirkevné výrazy* (*cirk.*), *náboženské výrazy* (*náb.*) a *teologické výrazy* (*teol.*). Autori hesiel v HSSJ (1991, s. 29) pripúšťajú, že určiť presnú štylistickú klasifikáciu slov najmä zo staršieho obdobia vývinu jazyka, kde sú poznatky o jazyku nedostačujúce a kde je k dispozícii obmedzený jazykový materiál, je náročné. Štylisticky sa v HSSJ vymedzujú iba lexikálne jednotky, ktoré sa môžu dokladovým materiálom dosť presvedčivo potvrdiť. Pomerne najbezpečnejšie preto bolo možno klasifikovať výrazy terminologického charakteru, ktoré sa vyznačujú tým, že pomenúvajú pojmy patriace do pojmovej sústavy istého odboru (tamže). Do skupiny terminologických výrazov možno azda zaradiť aj náboženskú terminológiu. Pri niektorých lexikálnych jednotkách môžeme, prirodzene, v slovníkoch nájsť aj viacero významov, z ktorých niektoré majú okrem sakrálného aj profánnu význam. Vymedzenie pevných hraníc medzi profánnou a sakrálnou sférou vníma ako problém aj P. Mulík (2001, s. 94). Ten uvádza (s. 101), že niekedy sa úplne nenáležite používajú v profánnom jazyku termíny, ktoré sú špeciálne iba pre konkrétnu cirkev alebo náboženstvo.

Keď som porovnal kvalifikátory HSSJ s ostatnými slovníkmi, všimol som si, že niektoré náboženskoterminologické kvalifikátory z HSSJ sa v iných slovníkoch nepoužili. V *Slovníku slovenského jazyka* (1959; SSJ) sa okrem štyroch kvalifikátorov z HSSJ (*bibl.*, *cirk.*, *náb.*, *teol.*) uvádza kvalifikátor, ktorým sa označujú *liturgické termíny* (*liturg.*). Pozoruhodné je, že sa tu vymedzujú aj dva kvalifikátory, ktorými sa od seba odlišujú lexikálne jednotky označujúce zvlášť pojmy v katolíckej a evanjelickej cirkvi. V *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (2020, s. 32; KSSJ) sa mnohé biblizmy zaraďujú pod širší kvalifikátor *knižných výrazov* (*kniž.*) a popri rozlišovaní medzi evanjelickým a katolíckym výrazom sa v ňom dokonca definujú aj kvalifikátory výrazov v kresťanstve ako celku, výrazov gréckokatolíckej proveniencie a výrazy v židovskom náboženstve (porov. KSSJ 2003; 2020). *Slovník slovenských nářečí* (SSN 1994) uvádza iba dva kvalifikátory (*bibl.*, *náb.*), čo zrejme odzrkadľuje dominantnú funkciu slovníka všimáť si, resp. analyzovať nárečovú, z väčšej časti hovorenú (ľudovú) podobu jazyka, ktorá neposkytuje až taký veľký priestor pre používanie náboženskej odbornej terminológie, hoci je v ňom bohato zastúpená napríklad terminológia pracovných nástrojov a pod. Doteraz štvorzväzkový *Slovník sú-*

časného slovenského jazyka (2006 – 2021; SSSJ) nepracuje už ani s kvalifikátorom označujúcim teologické výrazy (*teol.*).

Jedným z výstupov analýzy slovníkových kvalifikátorov je aj konštatovanie, že pokiaľ ide o označovanie náboženských výrazov v HSSJ, ako aj v súčasných slovenských slovníkoch, do skupiny náboženskej lexiky patria slová, ktoré pochádzajú z náboženských alebo nábožensky orientovaných písaných, ale aj hovorených textov (duchovné piesne, homílie, kázne a pod.; porov. SSSJ 2006, s. 37). Týmto kvalifikátorom by sa však mali aj napriek dominantnej európskej kresťanskej tradícii označovať lexikálne jednotky viažuce sa nielen ku kresťanstvu, ale ku každému uznanému a registrovanému náboženstvu alebo náboženskému učeniu, ak sú, prirodzene, takéto slová v dajakom slovníku obsiahnuté. Náboženské termíny typické pre iné ako kresťanské náboženstvo by bolo vhodné popri kvalifikátore *náb.* doplniť skratkou náboženstva alebo náboženského učenia, s ktorým sa viažu (napr. *budh.* – *budhizmus*, *hind.* – *hinduizmus*, *islam.* – *islamské náboženstvo*, *jud.* – *judaizmus*, *kresť.* – *kresťanstvo*, *mytol.* – *mytológia*, *pohan.* – *pohanstvo*, *rím.* – *rímske náboženstvo* a pod.). Pri hodnotení náboženských termínov však v takomto prípade treba k definícii náboženských výrazov pristupovať zo širšieho hľadiska – hodnotiť takto všetky výrazy súvisiace s vyznávaním akéhokoľvek božstva alebo božstiev. Takto by sa potom dali ako náboženské hodnotiť aj termíny súvisiace s budhizmom, hoci vnímanie budhizmu osciluje medzi náboženstvom a filozofickým (Budhovým) učeníím (porov. KSSJ 2020; SSSJ 2006; Dojčár 2021, s. 53). Pri pohanoch, z kresťanského pohľadu označovaných za nevercov, zasa treba zobrať do úvahy, že mali vytvorenú pevnú hierarchiu pohanských bohov, ktorých aj uctievali. Za náboženské možno dokonca v takomto širokom chápaní považovať aj termíny späté s rôznymi sektami alebo inými nekresťanskými náboženstvami (výrazy bez kvalifikátora v HSSJ a môj návrh kvalifikácie: napr. *alkorán*, *mulla* [islam.]; *balvan* [2. význam], *blýskač* [pohan.]; *amor*, *Kupido* [rím.]; *bonzius* [budh.]; *brahman*, *bramín* [hind.]; *nisan*, *talmud* [jud.]; *faun*, *faunus*, *múza* [mytol.] a pod.).

7. OBLASŤ ŠTANDARDIZÁCIE GEOGRAFICKÝCH NÁZVOV

M. Majtán bol výraznou postavou aj v oblasti šandardizácie geografického názvoslovia. Na šandardizácii geografických názvov aktívne participoval aj ako člen Názvoslovnej komisie Ministerstva vnútra Slovenskej republiky a člen a neskôr aj predseda Názvoslovnej komisie Slovenského úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky a predseda Subkomisie pre geografické názvy na území Slovenska na šandardizácii slovenského geografického názvoslovia (výberovo napr. publikácia *Geografické názvoslovie Základnej mapy ČSSR 1 : 50 000 z územia Slovenskej socialistickej republiky* podľa krajov [1976 – 1981] a iné publikácie so šandardizovanými a vžitými názvami v rozsahu mapy 1 : 50 000; publikácie so

štandardizovanými názvami Základnej mapy ČSSR v mierke 1: 10 000 z územia SR podľa jednotlivých okresov [1983 – 2000] atď.).

Z tejto oblasti je známa aj jeho kniha *Názvy obcí Slovenskej republiky. Vývin v rokoch 1773 – 1997* (1998), ktorá nadväzovala na skoršiu prácu *Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov* (1972), a formou abecedného heslára slovenských osadných názvov v nej v rámci každého hesla spracúva ich historický vývin s chronologicky zoradenými dokladmi (latinské, nemecké, maďarské, slovenské) od roku 1773 (historický zdroj *Lexicon universorum regni Hungariae locorum populorum*, Budapešť, 1920; pozri viac Majtán 1998, s. 12). Slovenské osadné názvy, ako dokazuje aj samotná kniha, prešli mnohými výraznými zmenami ako spočiatku prirodzené, teda uhorské písárske pomaďarčovanie, neskôr, najmä po rakúsko-uhorskom vyrovnaní (1867), umelé pomaďarčovanie, rovnako aj zlučovanie či rozdeľovanie obcí, prípadne ich pričleňovanie k väčším sídelným jednotkám a s tým súvisiace vytrácanie sa niektorých názvov zo širšieho jazykového povedomia či utváranie nových názvov¹⁵, po vzniku Československa (1918) zasa umelá slovakizácia a po roku 1948 zasa silná ideologizácia názvov.¹⁶ M. Majtán načrtol aj chronológiu administratívno-správnych zmien a postupov pri štandardizácii osadných názvov najmä po roku 1918 a uviedol a charakterizoval konkrétne štandardizačné pramene (s. 9 – 14).

Pragmatický, zato však citlivý a vyvážený prístup M. Majtána k otázke miestami necitlivých ideologických reštandardizácií osadných názvov a umelých politicko-nacionalistických zásahov do slovenskej ojkonymickej nomenklatúry po roku 1918 a 1948 sa prejavil aj v diskusnom príspevku na 1. slovenskej onomastickej konferencii v roku 1967 v Bratislave. V diskusii k príspevku S. Mazúra (1968 s. 238 – 249) o chybách pri štandardizácii miestnych názvov vtedy vystúpili B. Varsík, M. Majtán, J. Štolc, S. Mazúr, Š. Peciar, L. Dvonč, J. Purgina a J. Horecký. Medzi výrazných kritikov niektorých nesystémových pravopisných úprav názvov a štandardizačných chýb patril najmä J. Štolc (1968, s. 227 – 237), upozorňujúc na skutočnosť, že snaha o zachovanie nárečových prvkov v názvoch napr. po roku 1948 viedla spočiatku aj k regionálnemu odporu proti ich pospisovňovaniu. Etymologický prístup pri štandardizácii je teda podľa neho anachronizmom, pretože pospisovňovanie názvov bolo často „nesystémové, mechanické a zbytočne tvrdé“, nerešpektujúce vývinovú líniu zvukovej stavby slovenských nárečí. Rovnako kritizoval poslovenčovanie neslovenských názvov, ktoré sa už v nárečiach adaptovali, utváranie hybridných (napr. nárečová topobáza, ale pospisovnený topoformant) a honorifikačných názvov na juhu Slovenska. M. Majtán (1968, s. 251

¹⁵ Problematike zlučovania, pričleňovania, rozlučovania a vyčleňovania jednotlivých slovenských sídelných jednotiek a s tým súvisiacimi zmenami názvov venoval M. Majtán (1968, s. 212 – 217) väčší priestor v príspevku na 1. slovenskej onomastickej konferencii.

¹⁶ O rôznych formách politickoideologického vplyvu prostredníctvom zmeny osadných názvov s náboženskou motiváciou od 50. rokov 20. storočia porov. napr. Závodný 2021, s. 234 – 236.

– 252) v diskusii rozvážne navrhol posúdiť a opraviť iba chybné jednotliviny a nepristupovať opäť k realizácii hromadného procesu premenúvania, lebo sa mohol narušiť už ako-tak ustálený úzus a „mohlo by sa narobiť viac škody ako osohu“ (s. 252).

Keďže sú vlastné mená komunikačne exponovanou časťou lexikálnej zásoby, snahy o ich ideologické zneužívanie sa nevytráca ani v súčasnosti. Po roku 1989 sa mnohé slovenské obce viac či menej úspešne snažili o zmenu názvu, najčastejšie ako prejav averzie po páde komunistického zriadenia, snahy o návrat k svojmu pôvodnému, po 50. rokoch 20. stor. umelo zmenenému názvu obce či prihlásenia sa k národnostnej sebaidentifikácii. Najnovšie sa takéto problémy ukazujú aj v oblasti obecnej urbanonymie, keď sa vedenie niektorých obcí z dôvodu ľahšej orientácie v obecnom intraviláne pomocou navigačných aplikácií snaží oficiálne štandardizovať názvy ulíc, pričom divergentné návrhy občanov vedenie obcí je často naklonené riešiť umelým utváraním názvov s akonotajným odtienkom, avšak, žiaľ, aj bez kultúrno-historicko-jazykovej spätosti s pomenúvaným objektom. V súčasnosti v médiách rovnako rezonujú aj snahy o ďalšie politicko-nacionalistické premenúvanie objektov, a to na domácej (napr. petičná akcia za premenovanie *Námestia osloboditeľov* v Košiciach na *Námestie legionárov*; Ogurčáková, 2023), ako aj medzinárodnej scény (aktuálny zámer amerického prezidenta D. Trumpa premenovať *Mexický záliv* na *Americký záliv* a názov najvyššej hory Severnej Ameriky *Denali*, ktorú na súčasný názov premenovali v roku 2015 za prezidenta B. Obamu, zmeniť na *Mount McKinley* podľa 25. prezidenta USA; Drínová 2025; TASR 2025).

Umelou zmenou názvu sa určitý zaužívaný názov z pamäti a z každodenného jazyka používateľov nevytráca, pretože ho istá societa vníma ako svoje dedičstvo, ku ktorému sa hrdó hlási, a až s odstupom niekoľkých generácií sa môže oslabiť. K novému názvu zväčša nemajú používatelia pozitívny a blízky vzťah, čím sa zdôrazňuje psycholingvistický a sociolingvistický aspekt vlastných mien (Závodný 2021, s. 238). Zmeny funkčných vlastných mien by sa teda nemali využívať ako prejav svojvôle individuálneho či kolektívneho názoru vládnucich predstaviteľov v istom období a ani ako deklarácia územných nárokov a demonštrácia dobyvateľských ambícií, preto sa vzhľadom na spoločenskú hodnotu proprií v posledných rokoch uvažuje aj o formách ochrany vlastného mena ako kultúrneho dedičstva (Hladký 2017, s. 15; David – Mácha 2012).

8. ZÁVER

Záverom možno doplniť, že v tomto roku to bude už sedem rokov, čo nás opustil M. Majtán. Človek, ktorý najskôr túžil študovať matematiku, po úspechu v školskej literárnej súťaži videl svoju perspektívu v štúdiu literatúry či v spisovateľskej sfére¹⁷,

¹⁷ Jeho niekdajším spolužiakom a dobrým kamarátom na zvolenskom gymnáziu bol aj slovenský spisovateľ a dramatik Ján Solovič.

aby napokon začal študovať jazykovedu a cez dialektológiu sa dostal až k výskumu vlastných mien a slovenskej historickej lexiky (Wachtarczyková – Majtán 2019, s. 108). Práve z tejto ním napokon zvolenej oblasti vedeckého výskumu nám výsledky jeho výnimočnej a bohatej vedeckej práce vo veľkej miere slúžia dodnes. Už počas života bol za ne aj viac ráz ocenený (výberovo napr. *Strieborná čestná plaketa Ľudovíta Štúra* za zásluhy v spoločenských vedách, *Čestná medaila Mateja Bela* za zásluhy v historických vedách, titul *Najlepší pracovník rezortu Slovenského úradu geodézie a kartografie*, držiteľ *Ceny Slovenskej akadémie vied* za popularizačnovedeckú činnosť, *Významná osobnosť Slovenskej akadémie vied*, *Pribinov kríž II. triedy* za významné zásluhy o kultúrny rozvoj; porov. Behýlová 2014, s. 285). Občas sa prichytím, že pri štúdiu jeho prác, hoci predtým už niekoľkokrát prečítaných, v nich vždy nájdem niečo nové, inšpiratívne, podnetné na zamyslenie.

M. Majtán spolu s I. Valentovou boli autormi myšlienky vypracovať slovník slovenskej onomastickej terminológie, ktorej prvým výsledkom je čerstvo vydaná kolektívna monografia *Slovenská onomastická terminológia* (Valentová et al. 2024).

Spomedzi viacerých spomienok na M. Majtána mi v mysli najviac rezonujú dve – nezabudnuteľné pracovno-priateľské stretnutia na jeho rodinnej chate v kopaničiarskej Jablonke a nezištná celodenná konzultácia s ním ako recenzentom mojej prvej monografie, keď sme takmer bez prestávky predebatovali analýzy vyše tisíciky heslových vodných názvov zo slovenskej časti povodia Moravy. Mám tú česť byť jedným z mnohých, ktorí sú M. Majtánovi vďační,¹⁸ dodnes sú s ním v pomyselných dialógoch a potvrdzujú, že človek môže odísť, ale jeho práca, myslenie a odkaz tu s nami stále ostáva.

Skratky

angl. – anglicky; čes. – česky; nem. – nemecky; psl. – praslovanský, praslovansky; sg. – singulár; SSL – stredoslovenský; VSL – východoslovenský; ZSL – západoslovenský; * – znak rekonštrukcie

Literatúra

- BEHÝLOVÁ, J. (ed.) (2014): *Slovenskí jazykovedci* (Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov 2006 – 2010). Heslo: *M. Majtán*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 285 – 289.
- BELÁKOVÁ, M. – HLADKÝ, J. – ZÁVODNÝ, A. (2018): *Hydronymia Malého Dunaja*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave a VEDY, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied.
- BENEŠ, J. (1962): *O českých příjmeních*. Studie a prameny sv. 14. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

¹⁸ V súvislosti s napísaním tohto textu patrí moja vďaka za podnetné myšlienky v súvislosti s motivačnou analýzou priezviska *Lovich* aj J. Pavlovičovi, za sprostredkovanie a odporúčanie databáz a rovnako aj za konzultáciu Ľ. Králikovi, za podnetné rady a odporúčania J. Wachtarczykovej, za spomienky na jubilanta od I. Valentovej a J. Hladkého a anonymným recenzentom za pripomienky, ktoré pomohli spresniť a skvalitniť text.

- BERGERMAYEROVÁ, A. (2005). *Glossar der Etyma der eingedeutschten Namen slavischer Herkunft in Niederösterreich*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- BLANÁR, V. (1996): *Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii.)* Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- BLANÁR, V. (2006): Súvzťažnosť obsahovej a formálnej stránky onymického znaku. In: *Jazykovedný časopis*, 57/2, 89 – 100.
- BLANÁR, V. (2009): *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky*. Martin: Matica slovenská.
- BLIČA, M. – MAJTÁN, M. (1986): *Úvod do onomastiky*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.
- BUZÁSSYOVÁ, K. – JAROŠOVÁ, A. (eds.) (2006): *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Zv. 1. Bratislava: Veda.
- ČUČKA, P. P. (2008): *Antroponimija Zakarpattja*. Užhorod: Užhorodskij nacional'nyj universytet.
- DAVID, J. – MÁCHA, P. (2012): Možnosti studia toponym ve vztahu ke krajině, prostoru a identitě. In: *Acta Onomastica* LIII, 28 – 45.
- DGNSR (2007) – *Databáza geografických názvov SR*. Úrad geodézie, kartografie a katastra SR.
- DIVIČANOVÁ, A. – CHLEBNICKÝ, J. – TUŠKOVÁ, T. – UHRINOVÁ, A. – VALENTOVÁ, I. (2015): *Čabianske priezviská*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku.
- DIVIČANOVÁ, A. – CHLEBNICKÝ, J. – TUŠKOVÁ, T. – VALENTOVÁ, I. (2017): *Komlóšske priezviská*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- DOJČÁR, M. (2021): *Spirituálny dialóg*. Bratislava: Teologická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave.
- DOKULIL, M. (1989). K problematice názvů společenských institucí a organizací. In: *Chrématonyma z hlediska teorie a praxe*. Zborník z 3. celoštátneho seminára Onomastika a škola. Zv. 3. Brno: Onomastická komise ČSAV, 44 – 54.
- DORUĽA, J. (1976): O historicko-jazykovej problematike slovenských miestnych názvov v niekdajšom Uhorsku. In: Blička, M. – Majtán, M. (eds.): *Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach*. Roč. XII, Zv. 3. Slavistika (5. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku a 5. slovenská onomastická konferencia. Zborník materiálov). Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 181 – 183.
- DRÍNOVÁ, A. (2025): Trump ide meniť názov Mexického zálivu. Môže to skutočne urobiť? In: *Sme*. Svet. Dostupné na: <https://svet.sme.sk/c/23438966/trump-sa-chysta-zmenit-nazov-mexickeho-zalivu-moze-to-skutocne-urobit.html> (cit. 21. 1. 2025)
- HABOVŠTIK, A. (1965): *Oravské nárečia*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- HLADKÝ, J. (2004): *Hydronymia povodia Nitry*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity.
- HLADKÝ, J. (2017): Spoločenská hodnota vlastného mena. In: *Onomastica*, LXI/1, 15 – 24.
- HOSÁK, L. – ŠRÁMEK, R. (1970): *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I. A – L*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- HSSJ – MAJTÁN, M. et al. (1991, 1992, 1994, 1995, 2000, 2005, 2008): *Historický slovník slovenského jazyka*. Zv. 1. (A – J), 2. (K – N), 3. (O – P pochytká), 4. (P poihrať sa – pytlovať), 5. (R – Š), 6. (T – V), 7. (Z – Ž; Dodatky). Red. M. Majtán. Bratislava: Veda.
- CHLEBNICKÝ, J. – KRŠKO, J. – KUTAS, F. – MÓTYÁN, T. (2022): *Sarvašské priezviská*. Sarvaš: Kultúrny spolok sarvašských Slovákov Vernosť.
- KRAJČOVIČ, R. (2005): *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest*. Bratislava: Literárne informačné centrum.
- KRÁLIK, E. (2019): *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV.
- KRŠKO, J. (2005): *Spracovanie hydronymie Slovenska. Metodické pokyny na spracúvanie projektov Hydronymie Slovaciae*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela.
- KRŠKO, J. – VELIČKA, D. (2011): *Hydronymia povodia Kysuce*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela.

- KSSJ – KAČALA, J. – PISÁRČIKOVÁ, M. – POVAŽAJ, M. (eds.) (2003, 2020) – *Krátky slovník slovenského jazyka*. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda; 5. dopl. a upr. vyd. Martin: Matica slovenská.
- KÚDELOVÁ, K. (2025): Nórsky zradca nemäkol ani pred popravou. Šaliem z neho, vravel farár, ktorý za ním chodil. In: *Sme. Kultúra*. Dostupné na: <https://kultura.sme.sk/c/23442099/vidkun-quisling-norsky-zradca.html> (cit. 28. 1. 2025).
- MACKO, O. (1989): Zásady štandardizovania slovenskej hydronymie. In: Majtán, M. (ed.): *Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry* (Zborník príspevkov z 2. československej onomastickej konferencie 6. – 8. mája 1987, Smolenice). Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra Slovenskej akadémie vied.
- MACHEK, V. (2010): *Etymologický slovník jazyka českého*. 5. vydanie. Praha: NLN, s. r. o.
- MAJTÁN, M. (1968): K vývinu názvov obcí na Slovensku. In: Blanár, V. – Majtán, M. (eds.): *I. slovenská onomastická konferencia*. Zborník materiálov (5. – 6. decembra 1967, Bratislava). Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV – Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV, 212 – 217.
- MAJTÁN, M. (1972): Mená literárnych postáv a satira Jána Chalupku. In: *Slovenská reč*, 37/5, 290 – 293.
- MAJTÁN, M. (1975): Poznámky k heuristickému výskumu súčasnej slovenskej hydronymie. In: *Zprava o Mistopisné komise ČSAV*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 276 – 279.
- MAJTÁN, M. (1982): Súčasná slovenská hydronymia. In: Mistrík, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca*. 11. Bratislava: Alfa, 277 – 288.
- MAJTÁN, M. (1983a): Spoločenské pôsobenie literárnych vlastných mien. In: Dohnal, M. (ed.): *Onomastika jako společenská věda*. Sborník příspěvků z 1. československé onomastické konference (18. – 20. 5. 1982 v Trojanovicích). Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě. 86. Řada D-19. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 149 – 152.
- MAJTÁN, M. (1983b): Slovníkovo-areálové spracovanie lexiky slovenských terénnych názvov. In: *Slovenská reč*, 48/4, 199 – 206.
- MAJTÁN, M. (1986): Projekt a zásady spracovania Hydronymie Slovenska. In: Blichá, M. – Majtán, M. (eds.): *Úvod do onomastiky*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. 125 – 127.
- MAJTÁN, M. (1987): Slovenská hydronymia v slovanskom kontexte. In: *Zápisník slovenského jazykovedca* (Bulletin Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV), 6/1, 14 – 16. Dostupné na: https://www.juls.savba.sk/ediela/zsj/1987/ZSJ_1987_01.pdf (cit. 20. 1. 2025).
- MAJTÁN, M. (1996): *Z lexiky slovenskej toponymie*. Bratislava: Veda.
- MAJTÁN, M. (1998): *Názvy obcí Slovenskej republiky. Vývin v rokoch 1773 – 1997*. Bratislava: Veda.
- MAJTÁN, M. (2000): Vývin slovenských geografických názvov v stredoveku. In: Krško, J. – Majtán, M. (eds.): *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. 14. slovenská onomastická konferencia* (6. – 8. júla 2000, Banská Bystrica). Zborník referátov. Banská Bystrica – Bratislava: Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta UMB – Jazykovedný ústav L. Štúra SAV v Bratislave.
- MAJTÁN, M. (2007): Slovenské priezviská Lovich, Lovíšek a Lovíška. In: *Kultúra slova*, 41/3, 161 – 163.
- MAJTÁN, M. (2014): *Naše priezviská*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- MAJTÁN, M. (2024): *Štúdie z literárnej onomastiky. Spisy SJS 7*. Eds. I. Valentová – T. Laliková. Bratislava: Veda.
- MAJTÁN, M. – RYMUT, K. (2006): *Hydronymia povodia Oravy*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- MAJTÁN, M. – VARSÍK, B. – ŠTOLC, J. – MAZÚR, S. – PECIAR, Š. – DVONČ, L. – PURGINA, J. – HORECKÝ, J. (1968): Diskusné komentáre na 1. SOK k príspevku S. Mazúra. In: Blanár, V. – Majtán, M. (eds.): *I. slovenská onomastická konferencia*. Zborník materiálov (5. – 6. decembra 1967, Bratislava). Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV – Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV, 249 – 256.

- MAJTÁN, M. – ŽIGO, P. (1999): *Hydronymia povodia Ipl'a*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Filozofická fakulta Univerzity Komenského.
- MALÁČKA, O. (2025): *Kde jsme.cz* (Databáza frekvencie a distribúcie českých priezvisk). Dostupné na: <https://www.kdejsme.cz/prijmeni/Lovich/hustota/> (cit. 5. 2. 2025).
- MAZÚR, S. (1968): Poznámky k celoslovenskej úprave miestnych názvov z roku 1948 so zameraním na miestne názvy býv. Prešovského kraja. In: Blanár, V. – Majtán, M. (eds.): *I. slovenská onomastická konferencia*. Zborník materiálov. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 238 – 249.
- MIKUŠIAK, M. (2018): *Filozofia jazyka medzi logikou a psychológiou*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave a Vedy, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied.
- MOLDANOVÁ, D. (1983): *Naše příjmení*. Malá encyklopedie. Sv. 16. Praha: Mladá fronta.
- MULÍK, P. (2001): Profánna slovenská terminológia v oblasti náboženstva a cirkvi. In: Mulík, P. (ed.): *Slovo o slove. K niektorým problémom slovenskej historickej terminológie*. Bratislava: Bernolákovia spoločnosť, 91 – 104.
- MÚCSKOVÁ, G. (2016): *Jazykové zmeny v historickom vývine gramatických tvarov z aspektu gramatikalizácie (na príklade vývinu slovenského präterita)*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.
- OGURČÁKOVÁ, J. (2023): Premenovanie námestia odložili. Šéf petície: Nech si dajú aj Lenina späť pred magistrát. In: *Sme. Korzár Košice*. Dostupné na: <https://kosice.korzar.sme.sk/c/23255714/premenovanie-namestia-odložili-sef-peticie-nech-si-daju-lenina-spat-pred-magistrat.html> (cit. 20. 1. 2025).
- OLOŠTIAK, M. – BILÁ, M. – TIMKOVÁ, R. (2006): *Slovník anglických vlastných mien v slovenčine*. Bratislava: Kniha-spoločník.
- PALKOVIČ, K. (1983): Antické vlastné mená v prekladoch Jána Hollého. In: Majtán, M. (ed.): *VIII. slovenská onomastická konferencia*. Zborník materiálov (2. – 6. júna 1980, Banská Bystrica-Deďinky). Bratislava – Banská Bystrica – Prešov: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave – Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici – Pedagogická fakulta UPJŠ v Prešove, 369 – 374.
- PECIAR, Š. (ed.) (1959): *Slovník slovenského jazyka. A – K*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- RIPKA, I. et al. (eds.) (1994): *Slovník slovenských nářečí. A – K*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- RUTKOWSKI, M. (2007): O apelatywizacji nazw własnych. In: Považaj, M. – Žigo, P. (eds.): *Súradnice súčasnej onomastiky*. Zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 67 – 73.
- RYMUT, K. (2001): *Nazwiska Polaków*. Tom II. *L – Ż*. Krakov: Wydawnictwo Naukowe DWN.
- RÝZKOVÁ, A. (1978): *Myjavsko-brežovské nářečia*. [Dizertačná práca]. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského.
- SMM – ARKUŠIN, G. L. (ed.) (2007): *Slovník mikrotoponimiv i mikrohidronimiv pівнічно-західної України та суміжних земель. L – Ja*. Zv. 2. Luck: Redakcijnno-vydavnyčyj vyddyl Veža Volynskoho nacional'noho universytetu imeni Lesi Ukrajinky.
- SOT – VALENTOVÁ, I. et al. (2024): *Slovenská onomastická terminológia*. Bratislava – Trnava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, v. v. i. – Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave.
- SSLN – KÁLAL, K. – KÁLAL, M. (eds.) (1923): *Slovenský slovník z literatury aj nářečí (slovensko-český diferenciální)*. Banská Bystrica: vydané vlastným nákladom.
- SUPERANSKAJA, A. V. (1973): *Обščая теория имени собственного*. Moskva: Izdatel'stvo Nauka.
- ŠMELÍK, L. (1994): Poznámky k antroponymii Záhoria. In: Krošláková, E. (ed.): *Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien*. Zborník referátov z 11. slovenskej onomastickej konferencie (19. – 20. mája 1994, Nitra). Bratislava – Nitra: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Katedra slovenského jazyka Vysokej školy pedagogickej v Nitre, 124 – 128.

- TARKO, D. (2011). Zmena priezviska nebola z rozmaru. In: *My Nitra*. Dostupné na: <https://mynitra.sme.sk/c/5733432/zmena-priezviska-nebola-z-rozmaru.html> (cit. 20. 1. 2025).
- TASR: Trump chce premenovať horu Denali, nevzdal sa ani plánov s Americkým zálivom. In: *Hospodárske noviny online.sk*. Svet. Dostupné na: <https://hnonline.sk/svet/96190305-trump-chce-premenovat-horu-denali-nevzdal-sa-ani-planov-s-americkym-zalivom> (cit. 21. 1. 2025).
- VALENTOVÁ, I. (2018). *Lexika slovenských terénnych názvov (Konceptia lexikografického spracovania)*. Bratislava: SAP – Slovak Academic Press, s. r. o.
- VALENTOVÁ, I. (2021): Slovenské exonymá a niektoré ich aktuálne problémy. In: *Onomastica*, LXV/1, 39 – 67. DOI: <http://dx.doi.org/10.17651/ONOMAST.65.1.2>
- VALENTOVÁ, I. – LALIKOVÁ, T. (2024): Predslov. In: Valentová, I. – Laliková, T. (eds.): *M. Majtán: Štúdie z literárnej onomastiky. Spisy SJS 7/2024*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV.
- WACHTARCZYKOVÁ, J. – MAJTÁN, M. (2019): Poznávaním histórie jazyka formujeme svoje národné povedomie. In: Wachtarczyková, J. a kol.: *Očami slovenských jazykovedcov. Rozhovory o premenách jazyka a jeho výskumu na Slovensku*. Bratislava: JÚEŠ SAV – Slovak Academic Press, 106 – 118.
- ZÁVODNÝ, A. (2009): Náboženská terminológia v Historickom slovníku slovenského jazyka. In: Krasnovská, E. (ed.): *Z problematiky náboženských výrazov v spisovnej slovenčine*. Zborník z vedeckého seminára Diachronne aspekty slovenskej náboženskej terminológie a súčasná jazyková prax. Trnava: Katedra slovenského jazyka PdF TU v Trnave – VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 45 – 80.
- ZÁVODNÝ, A. (2012): *Hydronymia slovenskej časti povodia Moravy*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis.
- ZÁVODNÝ, A. (2015): Výklady motivácie a príbehovosť slovenských priezvisk, In: *Slovenská reč*, 80/1 – 2. 105 – 109.
- ZÁVODNÝ, A. (2021): *Kontúry slovenskej onymie*. Trnava: Pedagogická fakulta TU v Trnave – TYPI UNIVERSITATIS TYRNAVIENSIS, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity a VEDY, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied.
- ŽIGO, P. (1994): Hydronymia Slovenska a Hydronymia Europaea. In: *Slovenská reč*, 59/3, 150 – 154.

Internetové zdroje

- [1] *Příjmení.cz* (Databáza frekvencie a distribúcie českých priezvisk). Dostupné na: <https://www.prijmeni.cz/search.php?name=lovich&t=0> (cit. 5. 2. 2025).
- [2] *Slovník priezvisk vyšehradských krajín* (Dictionary of Family Names in the Visegrad Countries) (2024). Red. M. Slíz a kol. Praha – Budapest – Poznań – Nitra: Czech Language Institute of the Czech Academy of Sciences, ELTE Eötvös Loránd University, Adam Mickiewicz University, Constantine the Philosopher University. Dostupné na: <https://v4surnames.elte.hu/> (cit. 20. 1. 2025).
- [3] SŠGN (2015) – *Smernica na štandardizáciu geografických názvov*. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky. Dostupné na: <https://www.skgeodesy.sk/files/sk/slovensky/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovia/dokumenty-k-cinnosti/smernica-sgn.pdf> (cit. 19. 2. 2025).

Andrej Závodný

Trnavská univerzita, Pedagogická fakulta

Priemyselná 2680/4, 918 43 Trnava

E-mail: andrej.zavodny@truni.sk

PEDAGOGICKÝ DISKURZ A JEHO PODTYPY¹

Bohdana Kravchenko – Alena Kalechyts

KRAVCHENKO, B. – KALECHYTS, A. (2025): Pedagogical Discourse and Its Subtypes. In: *Slovenská reč*, 90/1, 167 – 181.

Abstract: The article is devoted to the study of the phenomenon of discourse and its diverse types. The authors refer to the interdisciplinary nature of modern research and note that the concept of discourse has a wide range of meanings and is used in various scientific disciplines. The focus is on the subject-oriented approach to the concept of discourse. In the article, typological definitions of discourse are based on the postulate of the subjective determinacy of language choice determined by pragmatic factors. The focus of the study is on the analysis of discourse in the institutional context. Particular attention is paid to pedagogical discourse, which is considered as one of the types of discourse with specific characteristics. Pedagogical discourse, being a complex and multicomponent phenomenon, is interpreted by researchers in various theoretical aspects, which indicates its importance for understanding the processes of communication in the educational space. The article examines in detail various approaches to the classification of subtypes of pedagogical discourse. Particular attention is paid to educational, educational-pedagogical and didactic discourse.

Keywords: discourse, institutional discourse, pedagogical discourse, educational discourse, didactic discourse.

Článok v skratke:

- Pojem *diskurz* má širokú škálu významov a používa sa v rôznych vedeckých disciplínach. Cieľom článku je systematizácia kľúčových pojmov a spojenie rôznych teoretických prístupov k štúdiu diskurzu.
- V rámci tohto výskumu sa diskurz považuje za individuálnu sociálnu prax realizovanú prostredníctvom jazyka.
- Základom typologických definícií diskurzu je predpoklad, že jazykový prejav je vždy výsledkom subjektívneho výberu jazykových prostriedkov, ktorý je motivovaný pragmatickými faktormi, ako sú ciele, zábery a kontext komunikácie.
- Autori sa zameriavajú na pedagogický diskurz ako osobitný typ inštitucionálneho diskurzu, ktorý posudzujú z hľadiska subjektovo orientovaného prístupu. Analyzujú jeho štruktúru, funkcie, ako aj jeho úlohu pri formovaní vedomostí, zručností a schopností študujúcich.
- V nadväznosti na iných vedcov autori navrhujú v rámci pedagogického diskurzu rozlišovať ešte dva podtypy: učebný a didaktický.

¹ Príspevok je vypracovaný v rámci grantového projektu VEGA 1/0456/25 *Antropocentrická paradigma pragmatikosti textu ako diskurzu* (01/2025 – 12/2028).

1. ÚVOD

V priebehu posledných desaťročí sa lingvistika posunula za hranice tradičného štúdia jazykových štruktúr a dnes sa zameriava na širšie spektrum otázok súvisiacich s fungovaním jazyka v sociokultúrnom kontexte. Lingvistika diskurzu, ktorá skúma jazyk v činnosti, sa stala samostatným smerom vývoja.

Interdisciplinárny charakter súčasného výskumu komunikácie zapríčiniť multidimenzionalitu pojmu *diskurz* a rôzne prístupy k jeho skúmaniu a klasifikácii (typológii). Nedostatok prísnej definície tohto pojmu je spôsobený jeho širokou škálou významov a použiteľnosťou v rôznych vedeckých disciplínach.

Podľa nášho názoru práve tento komplexný prístup k fenoménu *diskurzu* odráža hlavné semémy daného pojmu a je aplikovateľný na rôzne štúdie. Opis tohto pohľadu nájdeme v práci E. Savičovej (2013), v ktorej sa definuje diskurz ako činnosť a jej výsledok, ktoré majú interferujúcu funkciu, pričom v spojitosti s kontextom (vrátane mimojazykového) ovplyvňujú aj konštrukciu obrazu sveta jeho subjektov. Autorka poznamenáva, že „tieto tri vzájomne závislé prvky diskurzu tvoria [...] koncepcný systém lingvistiky diskurzu [...]“ (s. 113, prekl.). Je pre nás veľmi dôležité upozornenie E. Savičovej na interferujúce a formujúce funkcie diskurzu, na jeho význam pri vytváraní určitého obrazu sveta účastníkov komunikácie, t. j. diskurzného obrazu reality.

V dnešnom dynamickom svete, kde sú informácie dostupné všetkým, sa úloha učiteľa ako nositeľa vedomostí a zručností výrazne aktualizovala a dokonca transformovala. Preto je v rámci tohto príspevku predmetom osobitného výskumného záujmu samostatný typ diskurzu, ktorý mnohí vedci zdôrazňujú, ale nazývajú inak: *vzdelávací, učebný, akademický a pedagogický*. Túto okolnosť argumentuje zvýšený záujem o činnosť jeho subjektov predovšetkým zo strany didaktikov, ktorí pozorne skúmajú správanie a štýl učiteľa (lektora) a jeho žiakov (študentov), prostredníctvom ktorých sa formuje učebné prostredie a dosahujú výchovno-vzdelávacie ciele. V súlade s tým môžeme konštatovať, že formovanie a rozvoj základov tohto typu diskurzu sa výrazne obohatil vďaka výskumom takých vedcov, akými sú D. Slančová (1999), J. Svobodová (2000), J. Průcha (2003), O. Orgoňová – J. Dolník (2010), O. Kaščák – B. Pupala (2015), Ľ. Bekéniová (2015), E. Chvalovská (2016), N. Cingerová – K. Motyková (2017), O. Karatanovová (2003), S. Smyslovová (2007), A. Gabidullinová (2009), T. Ježovová (2009), J. Ščerbíniová (2010) a mnohých ďalších. Napriek tomu zostáva otvorená otázka: ktorý z uvedených názvov diskurzu je pre vedcov najvhodnejší a najpresnejší na používanie a za akých podmienok?

Zistili sme, že terminologický aparát skúmanej problematiky je nedostatočne rozpracovaný a usporiadaný, o čom svedčia údaje z existujúcich slovenských a českých slovníkov z oblasti pedagogiky a lingvodidaktiky: Z. Koláři (2012), J. Průcha (2003), S. Jelínka (1992) a iných. Súčasná situácia vo vede naznačuje nové možnos-

ti ďalšieho výskumu a dokonca aj jeho potrebu. Účelom tejto práce je systematizovanie základných pojmov fungujúcich v edukačnom prostredí, ako aj identifikovanie typologických znakov rôznych podtypov pedagogického diskurzu alebo jeho variet komparatívnou analýzou údajov z teoretických prác o všeobecnej a špecifickej didaktike, ako aj jazykovedy. Predmetom skúmania je terminologický aparát, ktorý sa používa na pomenovanie diskurzu komunikačnej sféry vzdelávania, a predmetom analýzy sú vlastnosti a vzťahy jeho špecifických pojmov. Komplexná analýza teoretických aspektov rôznych druhov tohto podtypu diskurzu v rámci daného bádania umožňuje získať nové vedecké poznatky o jeho štruktúre a fungovaní, pričom otvára ďalšie perspektívy optimalizácie komunikačných procesov vo vzdelávacom prostredí.

2. TEORETICKÉ ZÁKLADY SKÚMANIA DISKURZU

Pojem *diskurz* je jedným z ústredných pojmov súčasnej humanitnej vedy. Jeho štúdium nám umožňuje hlbšie pochopiť komunikačné procesy, sociálnu interakciu a kultúrne osobitosti rôznych komunít. Výskum tohto konceptu je zvyčajne interdisciplinárny, kombinujúci lingvistiku, filozofiu, sociológiu, psychológiu a ďalšie oblasti poznania. Multivektorovosť fenoménu diskurzu potvrdzujú aj štúdie slovenských vedcov. Napríklad O. Orgoňová a J. Dolník zdôrazňujú, že „zahŕňa nielen lingvistický aspekt, ale tiež napríklad textovolingvistický, sociálny, psychologický, kognitivistický, semiotický, kulturologický, rétorický a iné aspekty“ (Orgoňová – Dolník 2010, s. 63).

Táto situácia, samozrejme, naznačuje rôzne prístupy k ponímaniu uvažovaného pojmu – psycholingvistický, sociolingvistický a kritickolingvistický (Bočák 2024, s. 158 – 159). Vyššie uvedené prístupy predpokladajú rozdelenie chápania diskurzu tak v rámci samotnej diskurznej lingvistiky, ako aj za jej hranicami. Lingvistika diskurzu je považovaná za pokračovateľku diskurznej analýzy, ktorá je populárna napríklad na Slovensku a v iných krajinách západnej Európy, o čom svedčia práce bádateľov (pozri napr. Orgoňová – Bohunická 2013; Cingerová – Motyková 2017; Cingerová – Dulebová 2023 a i.). V súčasnosti sa táto oblasť lingvistiky rozvíja do diskurzológie ako novej jazykovednej disciplíny, ktorej ústredným predmetom štúdia je, samozrejme, diskurz. Táto veda je založená na myšlienkach komunikačnej lingvistiky a predpokladá úzku interakciu diskurzu so systémom jazyka a reči, v ktorom „jazyk prúdi do diskurzu, diskurz späť do jazyka“ (Alefirenko 2019, s. 21, prekl.). Zároveň sa diskurzy naďalej interpretujú aj ako „sociohistorické a kolektívne štruktúry poznania a sociálne praktiky“ (Jadčenko 2013, s. 71, prekl.).

Vedecké práce venované pojmu *diskurz* už teda prešli štádiom jeho statického chápania, keď sa diskurz najprv skúmal ako súbor výrokov alebo určitý jav, idea. Napríklad podľa M. Foucaulta je diskurz „súbor vyhlásení, ktoré sa riadia rovnakým

systemom formovania“ (Foucault 2004, s. 210, prekl.), t. j. tieto vyhlásenia vznikajú podľa rovnakých pravidiel s použitím podobnej slovnej zásoby a na základe spoločných pojmov. Tento systém formovania definuje hranice diskurzu a odlišuje ho od iných diskurzov. T. van Dijk zároveň vníma diskurz ako komunikačný fenomén, do ktorého zahŕňa poznatky o svete okolo nás, rôzne názory, postoje a ciele komunikantov (van Dijk 2000, s. 8). V dôsledku toho bádateľ považuje diskurz za produkt ľudskej kognitívnej činnosti, čo dáva podnet na rozvoj klastrových obsahovo-kontextových a prakticko-činnostných teórií diskurzu. Túto myšlienku rozvíja napríklad aj poľský bádateľ O. Leščak, ktorý diskurz považuje za sféru lingvosemiotickú skúsenosti človeka, ktorú charakterizuje jeden z týchto štyroch faktorov, a to: 1) pragmatika hlavnej ľudskej činnosti; 2) sociálno-psychologické vlastnosti účastníkov komunikácie; 3) priestorové a časové vlastnosti komunikácie a 4) jej predmet. Práve tieto znaky by sa podľa O. Leščaka mali používať pri typologizácii diskurzov (Leščak 2013, s. 110).

V tomto štádiu konceptualizácie sa *diskurz* často prirovnáva k textu (Kováčová 2017; Gallo 2018 a i.) na úrovni udalosti a reči, ktorá sa považuje za „cieľavedomú sociálnu činnosť, za zložku zapojenú do interakcie medzi ľuďmi a do mechanizmov ich vedomia (kognitívnych procesov)“ (Aruťunova 1990, s. 137, prekl.). Diskurz ako textové stelesnenie komunikačného aktu medzi odosielateľom a príjemcom vníma aj N. Čerňavskaja (2016). Keďže je diskurz komplexnou komunikačnou jednotkou, nevyhnutne zahŕňa paralingvistické komponenty (mimiku, gestá), ktoré sú organicky začlenené do jeho štruktúry a plnia celý rad funkcií (Aruťunova 1990). Ako uvádza J. Zemskaja: „štúdium diskurzu umožňuje vyvodiť závery o hodnotových prioritách jednotlivca, o jeho úlohe v danej komunikačnej situácii, o náplni a obsahu sociálnych, kultúrnych a pod. kontextov atď.“ (Zemskaja 2010, s. 44, prekl.). Na základe toho dospievame k zovšeobecneniu, že pochopenie diskurzu dovoľuje hlboko sa ponoriť do sveta jednotlivca a spoločnosti. Analýzou spôsobu, akým ľudia hovoria a píšú, sa možno dozvedieť veľa o ich myšlienkach, pocitoch, morálnych a etických hodnotách a o tom, ako interagujú s okolitým svetom. Preto je v centre pozornosti bádateľov diskurzu práve jeho subjekt. Dôležitosť interakcie komunikujúcich v procese komunikácie na základe ich súhlasu a dohody zaznamenáva aj J. Dolník: „Diskurz zahŕňa symbolické interakcie, ako aj konvencie a vzťahy, v ktorých sú tieto interakcie viazané neformálnymi pravidlami a navzájom prepojené spôsobmi, ktoré, ako to vyjadril Foucault, odrážajú „poriadok vecí“ (Dolník 2009, s. 311).

Pod diskurzom bádateľa ponímajú „akýkoľvek proces používania jazyka; prúd reči; akúkoľvek rečovú jednotku dlhšiu ako veta; ústnu výpoveď v rozpore s písaným textom; proces komunikácie; pragmatický rozmer textu; súbor noriem, zásad a pravidiel komunikačného správania sa (používaných v procese tvorby textu); prúd textov spojených spoločným menovateľom (účel/funkcia, sféra pôvodu, téma, typ

použitého média); typ realizácie kultúrneho a ideologického kódu atď.“ (Kiklewicz 2015, s. 16, prekl.). Je zrejmé, že táto charakteristika diskurzu odráža dva prístupy – reprezentatívny (vo vzťahu k realite) a konfiguratívny (vo vzťahu k iným kategóriám).

Poznamenávame, že pojem *diskurz* je v lingvistických a sociálnovedných disciplínach často spájaný s pojmom *komunikačná sféra*. Obidva termíny vykazujú špecifické charakteristiky, ktoré ich odlišujú a umožňujú hlbšie pochopenie rôznych aspektov ľudskej komunikácie. Komunikačná sféra predstavuje špecifické prostredie, v ktorom prebieha komunikácia medzi ľuďmi, ako napríklad: bežná komunikačná sféra, športová komunikačná sféra, komunikačná sféra vzdelávania, mediálna komunikačná sféra, politická komunikačná sféra a i. (Bodnárová – Kičura Sokolová 2024). Diskurz je konkrétna komunikačná prax, ktorá sa odohráva v rámci určitej komunikačnej sféry. Je to súbor vyjadrení, názorov a presvedčení, ktoré sú typické pre danú skupinu ľudí alebo tému (Kim – Silantiev 2017). Zdôrazňujeme, že pojem *diskurz* má užší význam, zatiaľ čo pojem *komunikačná sféra* zahŕňa širšiu škálu súvislostí.

V rámci nášho skúmania sa *diskurz* nepovažuje za všeobecný komunikačný jav v opozícii k pojmom *komunikačná sféra* a *rečový akt*, ale za individuálnu sociálnu prax realizovanú prostredníctvom jazyka, t. j. špecifickú ľudskú činnosť, rečové správanie, ktoré ovplyvňuje adresáta a tým vytvára jeho diskurz – obraz reality. To znamená, že základnou myšlienkou v našej definícii diskurzu je subjektovo orientovaný postoj, ktorý je hlavným v pragmalingvistickom prístupe. Zároveň nám tento prístup umožní uvažovať o diskurze aj ako o multidimenziálnom jave, ktorý zahŕňa nielen texty, ale aj poznatky o svete, sociálne normy a kultúrne znaky, odrážajúce sa v komunikačnom procese.

3. TYPOLÓGIA DISKURZU

V súčasnej fáze vývoja lingvistiky existujú rôzne názory bádateľov na klasifikáciu diskurzov. Niektorí vychádzajú zo sociolingvistickej koncepcie a rozlišujú tematické a netematické diskurzy (Maingueneau 2005). Iní na ich rozlíšenie používajú spôsob morfologickej derivácie: archidiskurz, intradiskurz, interdiskurz, metadiskurz, diadiskurz (Gžymil-Tylucki 2013, s. 99 – 100).² Ďalší podľa predstavy mimojazykového fungovania diskurzu (interakcie s reálnym prostredím) rozlišujú: 1) extrovertné, 2) introvertné a 3) zmiešané typy diskurzu (Kožina 2013, s. 215 – 216).

² Ako uvádza autorka štúdie, jej navrhovaná typológia diskurzov je založená na predponách, t. j. intrakategorických predponách alebo morfémach. Z toho dôvodu definujúci diskurz je archidiskurz, intradiskurz aktualizuje imanentné charakteristiky: partnerov komunikácie, miesto, čas, prostriedky a ideologický status; interdiskurz sa prejavuje v situácii, keď v rámci jedného rečového kontaktu demonštrujeme činy, ktoré sa líšia zámerom a formou; metadiskurz je diskurz o diskurze; diadiskurz (dia = dialogickosť) aktualizuje vzťahy, prepojenie subjektov diskurzu, spôsoby organizácie výpovedí týchto protagonistov, ich stratégie.

Okrem toho sa navrhuje do základu typológie diskurzov zahrnúť funkčno-pragmatický aspekt, a to kauzálnu príznakovosť (mieru stereotypnosti diskurzného obrazu sveta) a mieru jeho socializácie či individualizácie. Tento aspekt umožňuje zamerať sa na to, ako ľudia používajú jazyk na dosiahnutie svojich cieľov v konkrétnych situáciách. Na základe toho sa vyčleňuje 1) reálny a virtuálny diskurz, ako aj 2) racionálny, t. j. *objektový*, a emocionálny, alebo *subjektový* diskurz (Leščak 2013, s. 113). V dôsledku toho zahrnutie pragmatického parametra do chápania diskurzu predurčilo zváženie tohto konceptu z hľadiska vzťahov medzi subjektmi.

V súlade s vyššie uvedenou koncepciou, ktorej hlavnou črtou je vzťah medzi účastníkmi komunikácie, V. Karasik ponúka svoju vlastnú typológiu diskurzov. Tento prístup naznačuje rozdelenie na osobnostne orientovaný diskurz (vrátane každodennej a existenciálnej komunikácie) a statusovo orientovaný diskurz, čo zodpovedá vyčleneniu osobnostného a inštitucionálneho diskurzu (Karasik 2002). Osobnostný a inštitucionálny diskurz založený na interakcii „základnej dvojice účastníkov komunikácie“ (s. 293) (napr. učiteľ – žiak), charakterizujú vzťahy medzi subjektmi. Domnievame sa, že v rámci inštitucionálneho diskurzu si účastníci zachovávajú svoju individualitu a vzájomne na seba pôsobia ako jednotlivci, nielen ako realizátori sociálnych rolí. Klasifikácia V. Karasika je pravdepodobne pre nás najvhodnejšia, keďže sme si za ústredné subjekty výskumu zvolili hovoriaceho a jeho adresáta fungujúceho vo vzdelávacom prostredí strednej školy.

V *osobnostne orientovanom diskurze* sa účastníci komunikácie snažia adresátovi odhaliť svoj vnútorný svet a porozumieť mu ako osobe, berúc do úvahy všetku rozmanitosť individuálnych charakteristík. Takýto diskurz sa realizuje v dvoch kľúčových oblastiach komunikácie – každodennej a existenciálnej. Každodenná (bežná) komunikácia je geneticky originálna forma diskurzu, zatiaľ čo existenciálna komunikácia sa prejavuje vo formách umeleckého, filozofického a mytologického dialógu. V *statusovo orientovanom diskurze* komunikanti interagujú ako zástupcovia určitej sociálnej skupiny a vykonávajú úlohy predpísané komunikačnou situáciou. V určitom štádiu historického vývoja môže byť povaha tohto diskurzu inštitucionálna aj neinštitucionálna v závislosti od sociálnych inštitúcií fungujúcich v spoločnosti (Karasik 2002). V súlade s tým V. Karasik poznamenáva, že „pre súčasnú spoločnosť sú relevantné vedecké, masmediálne, politické, náboženské, pedagogické, lekárske, vojenské, právne, diplomatické, obchodné, reklamné, športové a iné typy inštitucionálneho diskurzu“ (s. 300). Autor sa zároveň domnieva, že inštitucionálny diskurz je formalizovaný typ komunikácie regulovaný spoločenskými normami a vyžadujúcimi od účastníkov interakciu v súlade so stanovenými pravidlami, a to aj pri absencii medziľudských vzťahov. V. Karasik zdôrazňuje, že „na určenie typu inštitucionálnej komunikácie je potrebné prihliadať na statusovo-rolové charakteristiky účastníkov komunikácie, účel komunikácie, prototypové miesto komunikácie“

(s. 293). V dôsledku toho je základom inštitucionálneho diskurzu interakcia základnej dvojice komunikátorov. S podobným názorom sa stretávame aj v iných vedeckých prácach: „na križovatke vedeckej a každodennej sféry alebo sféry profesionálnej a každodennej sa objavuje vzdelávacia a pedagogická subsféra s veľmi zaujímavým rozložením rolí“ (Kim – Silantiev 2017, s. 171). V tomto smere sa nezdá byť náhodné, že oblasť vzdelávania sa rozdeľuje do rôznych vzdelávacích komunikačných registrov (Spáčilová 2024, s. 121), v ktorých sa využívajú jazykové prostriedky vhodné pre určitý vek dieťaťa. Preto podľa nás v závislosti od úrovne vzdelávania bude prevládať určitý inštitucionálny variant diskurzu.

O. Orgoňová a J. Dolník sa tiež domnievajú, že „by mohli byť diskurzy usporadúvané podľa ich vzťahu k inštitucionálnosti“ (Orgoňová – Dolník 2010, s. 93). Je potrebné poznamenať, že štruktúra diskurzívneho poľa je komplexnou sieťou príbuzenských vzťahov, kde diskurzy tvoria reťazovo-radiálne konfigurácie. V rámci týchto konfigurácií sa diskurzy s podobnými charakteristikami postupne diferencujú a vytvárajú gradienty a spektrálne série. Do triedy inštitucionálnych diskurzov bádatelia zahŕňajú tieto kategórie: vzdelávací, vedecký, právny, medicínsky a mediálny diskurz. Za povšimnutie stojí fakt, že autori majú rôzne názvy pre typ diskurzu, o ktorom uvažujeme.

Podľa nášho názoru dôležitý je aj postoj A. Gabidullinovej, ktorá sa domnieva, že každý typ inštitucionálneho diskurzu sa vyznačuje jedinečnou rovnováhou medzi osobnými a statusovými aspektmi komunikácie. Pedagogické a medicínske diskurzy sa napríklad vyznačujú vysokým dôrazom na osobné vzťahy, zatiaľ čo politické a vedecké diskurzy sú viac formalizované. Okrem toho sa zdôrazňuje, že diskurzy, ktoré majú historickú variabilitu, sa môžu navzájom spájať a vytvárať podtypy v rámci rôznych kategórií a typy inštitucionálnych diskurzov sa môžu meniť v závislosti od vývoja sociálnych inštitúcií (Gabidullina 2009). Autorka poukazuje, že „rýchla zmena žánrov diskurzu, ktorá je charakteristická pre súčasnú dobu, spôsobuje, že hranice typov inštitucionálneho diskurzu sú skôr podmienené“ (s. 49, prekl.). S týmto názorom súhlasí aj J. Prochorov, ktorý konštatuje, že rozlišovanie medzi jednotlivými typmi diskurzu je relatívne, pretože aj v každodennej komunikácii sa dajú nájsť prvky iných typov diskurzu (Prochorov 2006). A. Gabidullinová zároveň tvrdí, že v klasických inštitucionálnych diskurzoch má odosielateľ tradične dominantné postavenie a disponuje výraznou sociálnou a komunikačnou prevahou nad príjemcom (Gabidullina 2009). Táto asymetria vzťahov je spôsobená nerovnosťou sociálnych rolí účastníkov komunikácie.

V. Karasik ponúka podrobnú schému analýzy inštitucionálneho diskurzu, v ktorej identifikuje deväť hlavných kritérií: „1) účastníci, 2) chronotop, 3) ciele, 4) hodnoty (vrátane kľúčového konceptu), 5) stratégie, 6) materiál (témy), 7) druhy a žánre, 8) precedentné (kultúrne relevantné) texty, 9) diskurzne formuly“ (Karasik 2002, s. 11, prekl.). Domnievame sa, že uvedené parametre sú rozhodne kľúčové, pretože pomáhajú identifikovať špecifické črty jednotlivých typov diskurzov.

Treba zdôrazniť, že jedným z aktuálnych smerov súčasných diskurznych výskumov je štúdium fungovania diskurzu v rôznych inštitucionálnych sférach komunikácie.

Ďalej sa podrobnejšie budeme venovať pojmu *pedagogický diskurz*, ktorý sa vzťahuje na inštitucionálny (statusovo a osobne orientovaný) typ komunikácie.

4. POJEM PEDAGOGICKÝ DISKURZ

Pedagogický diskurz je mnohostranný pojem, ktorý rôzni bádatelia interpretujú rôznymi spôsobmi. Každý z nich sa zameriava na určité aspekty tohto javu.

Terminológia slovenských a českých pedagogických škôl odráža špecifiká vzdelávacej činnosti. Kľúčovými pojmami v tejto súvislosti sú *edukačný proces*, *vzdelávací proces*, *pedagogický diskurz*, z ktorých každý prispieva k ponímaniu fenoménu vzdelávania. Vo východoslovenskej tradícii (napr. Pyrošenko 2013; Aniskova 2014; Andruščenko – Syladij 2018; Šandrocha 2022) sa ustálil a rozšíril pojem pedagogický diskurz, ktorý budeme v našej práci uprednostňovať najmä z toho dôvodu, že práve učiteľ (pedagóg) je hlavným subjektom komunikácie vo vzdelávacej oblasti, od ktorého závisí úspešnosť jeho žiakov vo výučbe.

J. Průcha uvádza, že vzdelávací proces (ako aj synonymické pojmy *výchovno-vzdelávací proces* a *pedagogický proces*) označuje súhrn vzdelávacích činností žiakov a študentov, ako aj pedagogickej praxe učiteľov. Autor zároveň zdôrazňuje, že tento koncept sa nevzťahuje iba na formálne školské vzdelávanie, ale pokrýva širšiu škálu vzdelávacích interakcií uskutočňujúcich sa v rôznych sociálnych kontextoch, napríklad v rodinnom prostredí (Průcha 2003). Okrem toho autor definuje pojem edukačný proces, ktorý podľa neho zahŕňa „všetky činnosti, pri ktorých sa subjekt učí, zvyčajne s pomocou (priamou alebo sprostredkovanou) iného subjektu“ (s. 53).

Podľa J. Průchu je kľúčovým aspektom edukačného procesu jeho intencionalita. Autor zároveň zdôrazňuje dôležitosť riadenia vzdelávacieho procesu, ktorý sa môže uskutočňovať buď priamo prostredníctvom učiteľa, alebo aj nepriamo, prostredníctvom organizácie edukačného prostredia.

V slovenských a českých odborných prácach sú pojmy vzdelávací proces a edukačný proces úzko prepojené, pričom sa často používajú ako synonymá. Zdá sa nám však, že vzdelávací proces je všeobecnejší pojem, ktorý zahŕňa všetky typy aktivít zameraných na získavanie vedomostí, zručností a schopností, zahŕňa štandardné aj mimoškolské vzdelávanie, ktoré sa uskutočňuje v rôznych sociálnych kontextoch, zatiaľ čo edukačný proces je užší pojem, ktorý sa vyznačuje konkrétnosťou a zameraním na priameho účastníka vzdelávacieho procesu.

Vzhľadom na ústrednú úlohu učiteľa pri organizácii a realizácii vzdelávacieho procesu uprednostňujeme v tomto príspevku termín pedagogický diskurz, ktorý pravdepodobne najviac zodpovedá nami skúmanej sfére. Rovnaký názor má aj O. Karata-

nova, ktorá uvádza, že pedagogický diskurz ako typ inštitucionálneho diskurzu podlieha normám odrážajúcim špecifiká vzdelávacej organizácie (Karatanova 2003). Na základe uvedeného je podľa nášho názoru najpodstatnejšie chápanie pedagogického diskurzu ako „kontextu pedagogickej komunikácie so špecifickým odborným obsahom“ (Ježova 2009, s. 5, prekl.). Je zrejmé, že pedagogický diskurz predstavuje osobitný typ komunikácie, ktorá sa uskutočňuje medzi učiteľom a žiakom v edukačnom procese a má svoje jedinečné charakteristiky súvisiace s činnosťou učiteľa.

E. Ručkinová a S. Smyslovová vo svojich prácach považujú pedagogický diskurz za jav, ktorý možno interpretovať v širokom a úzkom kontexte. S. Smyslovová sa domnieva, že pedagogický diskurz v širšom zmysle funguje vo vzdelávacej sfére a je orientovaný na realizáciu profesionálnych úloh pedagóga. Rovnaký názor zastáva aj E. Ručkinová, ktorá pedagogický diskurz poníma ako „objektívne existujúci dynamický systém fungujúci vo vzdelávacom prostredí univerzity alebo školy, ktorý zahŕňa účastníkov diskurzu, pedagogické ciele, hodnoty a zabezpečuje formovanie kľúčových kompetencií účastníkov vzdelávacieho procesu“ (Ručkina 2009, s. 7, prekl.). Za povšimnutie stojí skutočnosť, že pri úzkom výklade pedagogický diskurz koreluje so špecifickým typom komunikácie, ktorá sa realizuje v rámci edukačného procesu a zahŕňa interakciu dvoch hlavných účastníkov: učiteľa a žiaka (Smyslova 2007). V tejto štúdii sa pedagogický diskurz posudzuje v širšom zmysle.

Na systematizáciu údajov o pedagogickom diskurze používa V. Karasik deväťzložkový model (uvedený vyššie), v ktorom sú učiteľ a žiak identifikovaní ako kľúčoví účastníci vzdelávacieho procesu. Učiteľ má vysoký sociálny status a je zodpovedný za odovzdávanie vedomostí a hodnôt existujúcich v spoločnosti (Karasik 2002). Okrem toho autor zdôrazňuje, že pedagogický diskurz je ohraničený inštitucionálnymi rámcami, časovými a priestorovými podmienkami, ako sú školské hodiny a učebňa. Hlavným účelom diskurzu je podpora sebarealizácie a integrácie žiaka do sociálno-kultúrneho priestoru. Diskurzne stratégie zahŕňajú informačnú, hodnotiacu, podpornú, organizačnú a kontrolnú funkciu, pričom každá z nich je zameraná na dosiahnutie vzdelávacích cieľov.

Pedagogický diskurz sa teda rozlišuje nielen na základe prenosu vedomostí od učiteľa k žiakovi, ale aj z dôvodu výchovy osobnosti žiaka v procese získavania týchto vedomostí. Pedagogický diskurz sa zaoberá širokou škálou otázok nad rámec vzdelávacieho procesu, pretože zahŕňa rôzne formy komunikácie medzi učiteľmi a žiakmi, ako aj iné typy interakcie súvisiace s ich socializáciou. Pozrime sa podrobnejšie na rôzne prístupy ku klasifikácii podtypov (variet) pedagogického diskurzu.

5. PODTYPY PEDAGOGICKÉHO DISKURZU

Štúdium slovenských vedeckých prác ukazuje, že pojem pedagogický diskurz sa v nich interpretuje najmä v rámci všeobecnej didaktickej metodológie. O. Kaščák

a V. Pupala ponúkajú klasifikáciu pedagogického diskurzu, ktorá umožňuje vidieť rôznorodosť prístupov k výchove a ich teoretické základy. Vyššie uvedení autori identifikujú šesť hlavných podtypov pedagogického diskurzu: humanistický, funkcionálny, interakčný, rekonštrukcionistický, konsenzuálny a neoliberalný diskurz (Kaščák – Pupala 2009).

Vychádzajúc z postoja vyššie uvedených autorov, *humanistický diskurz* sa zameriava na individualitu žiakov a študentov. Osoba sa považuje za autonómnu osobnosť schopnú samoregulácie a sebazdokonaľovania. Vzdelávanie sa v tomto kontexte chápe ako proces formovania individuality, ktorá je pripravená na plnohodnotnú participáciu v spoločenskom živote. *Funkčný diskurz* sa zameriava na to, ako sociálne prostredie formuje osobnosť človeka. Tento podtyp pedagogického diskurzu vníma jednotlivca ako produkt socializácie, pričom kľúčovým procesom je osvojovanie si sociálnych noriem a hodnôt. V rámci *interaktívneho diskurzu* sa pozoruje, ako si človek aktívne vytvára vedomosti a zručnosti pri interakcii s okolitým svetom. V tomto prípade sa kladie dôraz na kognitívne procesy ako vnímanie, pamäť, myslenie a reč (Kaščák – Pupala 2009). *Rekonštrukcionistický diskurz* nazerá na vzdelávanie ako na nástroj spoločenských zmien zameraný na odstraňovanie sociálnych nerovností a vytváranie spravodlivejšej spoločnosti. Orientuje sa na kritickú analýzu existujúceho spoločenského poriadku a potreby transformácie vzdelávacích inštitúcií v súlade s novými sociálnymi cieľmi. *Konsenzuálny diskurz* uprednostňuje odovzdávanie kultúrnych hodnôt a tradícií a považuje ich za základ pre formovanie osobnosti a spoločnosti. *Neoliberalný diskurz* zdôvodňuje potrebu zlepšiť vzdelávací systém s cieľom pripraviť jednotlivcov schopných prispôbiť sa požiadavkám trhovej ekonomiky (Kaščák – Pupala 2009).

Vyššie uvedená klasifikácia podtypov pedagogických diskurzov ukazuje, že neexistuje jediný správny a univerzálny prístup k učeniu. Každý podtyp pedagogického diskurzu je výsledkom historického vývoja, spoločenských zmien a určitých ideologických postojov spoločnosti v konkrétnom období. Výber konkrétneho prístupu závisí od mnohých faktorov vrátane cieľov vzdelávania, charakteristík žiakov a kontextu vzdelávacej situácie. Pedagogický diskurz sa chápe ako systém názorov, hodnôt a jazykových prostriedkov, ktorými odborníci opisujú, analyzujú a formujú vzdelávací proces.

J. Ščerbininová, V. Karasik a S. Smyslovová ponúkajú vlastné klasifikácie pedagogického diskurzu, čím naznačujú snahu o konkrétnejšie vymedzenie tohto pojmu. Napríklad J. Ščerbininová zdôrazňuje, že terminologické pole výskumu pedagogického vplyvu a interakcie je reprezentované nielen pojmom pedagogický diskurz, ale aj takými termínmi ako *učebný, školský, didaktický a vzdelávací diskurz* (Ščerbinina 2010).

V. Karasik identifikuje tri hlavné podtypy pedagogického diskurzu, z ktorých každý realizuje špecifické úlohy: samotný *pedagogický* – odovzdanie vedomostí

a formovanie zručností (typické pre stredné školy), *akademický* – rozvoj výskumných kompetencií (typické pre univerzitné prostredie), *učebný* – adaptácia vzdelávacieho materiálu na úroveň študujúcich (môže sa realizovať v rôznych vzdelávacích kontextoch) (Karasik 2023).

S. Smyslovová navrhla model diferenciacie pedagogického diskurzu založený na analýze existujúcich foriem pedagogickej interakcie. Autorka identifikuje tri podtypy pedagogického diskurzu, ktoré sa líšia zložením účastníkov komunikácie, motivačnými postojmi, kontextovými podmienkami a stratégiami interakcie. Hlavnými podtypmi sú *učebný* (proces interakcie medzi učiteľom a žiakom), *odborný* (zahŕňa komunikačné situácie typu „učiteľ – učiteľ“, „učiteľ – rodič“, „učiteľ – vládny úradník“ a i.) a *didaktický diskurz* (realizuje sa vo forme vedeckých a publicistických výrokov učiteľov a verejných činiteľov) (Smyslova 2007).

Ďalej sú predstavené také podtypy pedagogického diskurzu, ako sú *učebný*, *výchovno-pedagogický* a *didaktický diskurz*, ktoré sa podľa nášho názoru najviac uplatňujú v školskom vzdelávacom prostredí.

J. Ščerbininová konštatuje, že v rámci psychopedagogických a lingvistických štúdií existuje tendencia používať pojem *učebný diskurz* ako úplné synonymum pojmu pedagogický diskurz (Ščerbinina 2010, s. 96, prekl.), čo naznačuje ich zameniteľnosť v podobných kontextoch. L. Curiková však v rámci svojho výskumu považuje *učebný diskurz* za najmenšiu, nedeliteľnú jednotku, prostredníctvom ktorej sa realizuje učenie. Podľa jej názoru je *učebný diskurz* súčinnosťou účastníkov vzdelávacieho procesu, ktorá sa uskutočňuje prostredníctvom súhrnu rečových aktov orientovaných na prenos a vnímanie vzdelávacích informácií (Curikova 2002). Ako vidíme, L. Curiková obmedzuje rozsah pojmu *učebný diskurz* a dáva mu užší význam. Domnievame sa, že hranica medzi pojmami pedagogický a *učebný diskurz* je podmienená a závisí od preferencií konkrétneho bádateľa.

A. Gabidullinová považuje *učebno-pedagogický diskurz* za špecifický typ semiotického procesu organizovaného okolo vzdelávacieho textu, ktorého cieľom je odovzdávanie a osvojovanie si *učebných informácií* v rámci vzdelávacej inštitúcie a domnieva sa, že *učebno-pedagogický diskurz* „zahŕňa viac prvkov osobnej interakcie“ ako iné typy inštitucionálneho diskurzu (Gabidullina 2009, s. 52, prekl.). Podľa jej názoru *učebno-pedagogický diskurz* je zameraný na „formovanie kompetencií založených na prenose informácií od učiteľa k žiakovi, ale nie na presadzovanie objektívnej pravdy, ale len na nekonečné hľadanie takejto pravdy a na oznamovanie výsledkov hľadania, ktoré v danom momente existujú a sú uznávané“ (Gabidullina 2009, s. 54, prekl.). Je logické, že ďalšou dôležitou vlastnosťou *učebno-pedagogického diskurzu* je povinná argumentácia všetkých prenášaných informácií, a teda aj uvedomelosť pri získavaní vedomostí zo strany žiakov a študentov.

Učebný diskurz sa teda na rozdiel od pedagogického diskurzu vyznačuje špecifickým zameraním na kognitívne aspekty učenia, zdôrazňuje prenos systematizovaných vedomostí a formovanie špecifických zručností a schopností. Pedagogický diskurz zasa zahŕňa širšiu škálu vzdelávacích cieľov vrátane výchovy.

Podľa S. Smyslovovej je didaktický diskurz charakteristický pre vedecké a publicistické texty, ktoré vytvárajú pedagógovia a verejní činitelia s cieľom informovať široké publikum o problémoch vzdelávania a výchovy (Smyslova 2007). Preto sú účastníkmi tohto diskurzu pedagógovia a kompetentné osoby zodpovedné za vzdelávací proces. Autorka poznamenáva, že hlavným cieľom tohto podtypu pedagogického diskurzu je tvorba textov zameraných na transláciu a implementáciu vzdelávacích koncepcií a praktík. Kľúčovými komunikačnými stratégiami sú formulácia nových poznatkov o obsahu vzdelávacieho procesu, metódach a technikách vyučovania a výchovy, ako aj ich následná komunikácia. S. Smyslovová sa domnieva, že hlavnými hodnotami didaktického diskurzu sú „racionálna výstavba vyučovacieho procesu, jednota vyučovania a výchovy, praktická orientácia vzdelávania, požiadavka všeobecného povinného základného vzdelávania“ (Smyslova 2007, s. 12, prekl.). Okrem toho I. Pantelejevová zdôrazňuje, že vzájomné pôsobenie medzi účastníkmi didaktického diskurzu sa uskutočňuje v rámci dohody, čo znamená, že hovoriaci riadi priebeh diskurzu, formuje text v súlade s didaktickými pravidlami a ovplyvňuje myseľ, ako aj emócie adresáta (Pantelejeva 2020).

V súlade s predchádzajúcimi úvahami sa domnievame, že didaktický diskurz predstavuje teoretický základ pre učebný diskurz, definuje všeobecné princípy a smery učenia, ktoré sa potom realizujú v konkrétnych učebných situáciách. Učebný diskurz zasa umožňuje overovať a objasňovať teoretické ustanovenia didaktiky.

6. ZÁVER

Súčasní bádatelia ponúkajú rôzne názory na definíciu pojmu diskurz. Vzhľadom na analyzované teoretické údaje a subjektovo orientovaný prístup k tomuto pojmu ponímame diskurz ako individuálnu sociálnu prax realizovanú prostredníctvom jazyka. Diskurz predstavuje multidimenzionálny fenomén, v ktorom sa prelínajú jazykové, kognitívne a sociálne aspekty. Jeho pragmatická funkcia spočíva v ovplyvňovaní adresáta a formovaní zdieľanej reality pomocou jazykových prostriedkov.

V rámci tejto štúdie, ktorá uznáva kľúčovú úlohu učiteľa pri organizácii a realizácii výchovno-vzdelávacieho procesu a opiera sa o subjektovo orientovaný prístup, uprednostňujeme používanie pojmu pedagogický diskurz, ktorý sa vyčleňuje ako špecifický typ diskurzu s osobitnými charakteristikami. Pripájame sa k názoru vyššie uvedených bádateľov a definujeme pedagogický diskurz ako jeden z typov inštitucionálneho diskurzu zameraný na statusovo a osobne orientovanú komunikáciu medzi základným párom jej účastníkov.

V rámci pedagogického diskurzu sa rozlišujú rôzne podtypy, z ktorých každý plní svoje špecifické funkcie. Učebný diskurz ako podtyp pedagogického diskurzu sa zameriava na kognitívne aspekty učenia, prenos systematizovaných vedomostí a formovanie špecifických zručností a schopností. Didaktický diskurz ako súčasť pedagogického diskurzu, ktorý je teoretickým základom učebného diskurzu, určuje všeobecné princípy a smery učenia. Učebný diskurz zasa umožňuje tieto teoretické pozície overovať a upresňovať v konkrétnych vyučovacích situáciách.

Pedagogický diskurz je mnohostranný jav. Chápanie jeho vlastností a typológie umožňuje efektívnejšiu organizáciu učebných činností a dosiahnutie vzdelávacích cieľov.

Literatúra

- ALEFIRENKO, N. (2019): *Diskurs: smyslopорождающий механизм текста: монография*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- ANDRUŠČENKO, V. – SYLADIJ, I. (2018): Ponjattja pedahohičnogo dyskursu v sučasnych naukovych doslidžennjach. In: *Vyšča osvita Ukrajiny*, 1, 5 – 10.
- ANISKOVA, S. (2014): Stereotypy v pedahohičnym dyskurse: za ci suprac? In: *Teoreticko-metodologičeskie osnovanija vospitatel'nogo processa v vuze: materialy dokladov meždunarodnogo naučno-praktičeskogo seminaru*. Vitebsk: VGTU, 11 – 12.
- ARUŤUNOVA, N. D. (1990): *Diskurs. Lingvističeskij enciklopedičeskij slovar*. Moskva: Sovetskaja enciklopedija.
- BEKÉNIOVÁ, L. (2015): *Rozvoj komunikačných kompetencií pedagogického zamestnanca zameraný na rečový prejav*. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum.
- BOČÁK, M. (2024): Analýza diskurzu ako metóda. In: Slančová, D. et al.: *Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky (I)*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 155 – 170.
- BODNÁROVÁ, M. – KIČURA SOKOLOVÁ, J. (2024): Bežná komunikačná sféra. In: Slančová, D. et al.: *Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky (II)*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 23 – 54.
- CINGEROVÁ, N. – DULEBOVÁ, I. (2023): *Mediálna lingvistika. Východiská kritickej analýzy mediálnych textov*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- CINGEROVÁ, N. – MOTYKOVÁ, K. (2017): *Úvod do diskurznej analýzy*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- CURIKOVA, L. V. (2002): *Problema jestestvennosti diskursa v mežkul'turnoj komunikacii*. Dissertacija. Voronež: Voron gos. un-t.
- ČERŇAVSKAJA, V. E. (2016): *Lingvistika teksta. Lingvistika diskursa*. 4. izd., stereot. Moskva: Flinta.
- DOLNÍK, J. (2009): *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*. Bratislava: Veda.
- FOUCAULT, M. (2004): *Archeologija znanija* SPb.: IC "Gumanitarnaja akademija"; Universitetskaja kniga.
- GABIDULLINA, A. R. (2009): *Učebno-pedagogičeskij diskurs: kategorial'naja struktura i žanrovoje svojeobrazije*. Dissertacija. Doneck: DonNU.
- GALLO, J. (2018): Text a diskurz vo vzájomných súvislostiach. In: *Slavica Nitriensia: časopis pre výskum slovanských filológií*, 7/1, 30 – 39.
- GŽYMIL-TYLUCKI, G. (2013): Diskurs v sootnošenii s drugimi lingvističeskimi kategorijami: žanr, text, kontext, tip (per. s angl. T. L. Aleksandrovoj, E. V. Savič). In: Uchvanova-Šmygova, I. F. (ed.): *La Table Ronde 2. Lingvistika diskursa i perspektivy jejo razvitija v paradigme sovremennoj slavistiki*. Minsk: RIVŠ, 94 – 101.
- CHVALOVSKÁ, E. (2016): Sféra školní komunikace. In: Hoffmannová, J. – Homoláč, J. – Chvalovská, E. et al.: *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia, 222 – 254.

- JADČENKO, E. (2013): Kritičeskij diskurs-analiz, diskurs-lingvistika, istoričeskaja semantika: rasstanovka akcentov. In: Uchvanova-Šmygova, I. F. (red.), *La Table Ronde 2. Lingvistika diskursa i perspektivy jeho razvitija v paradigme sovremennoj slavistiki*. Minsk: RIVŠ, 69 – 72.
- JELÍNEK, S. et al. (1992): *Rusko-český lingvodidaktický slovník*. Praha: Univerzita Karlova.
- JEŽOVA, T. V. (2009): *Proektirovanije pedagogičeskogo diskursa v vysšem professional'nom obrazovanii buduščego učitel'a*. Avtoreferat dissertacii. Orenburg: Orenb. gos. ped un-t.
- KARASIK, V. I. (2000): O tipach diskursa. In: *Jazykovaja ličnost': institucional'nyj i personal'nyj diskurs*. Volgograd: Peremena, 5 – 20.
- KARASIK, V. I. (2002): *Jazykovoju krug: ličnost', koncepty, diskurs*. Volgograd: Peremena.
- KARASIK, V. I. (2023): Lingvokul'turnyje charakteristiki pedagogičeskogo diskursa. In: *Filologija. Teorija jazyka. Jazykovoje obrazovanie* 2(50). Moskva: Vestnik MGPU, 118 – 129.
- KARATANOVA, O. A. (2003): *Lingvističeski relevantnyje narušenija pedagogičeskogo diskursa*. Avtoreferat dissertacii. Volgograd.
- KAŠČÁK, O. – PUPALA, B. (2009): *Výchova a vzdelávanie v základných diskurzoch*. Prešov: Rokus.
- KIKLEWICZ, A. (2015): Kategorizacja dyskursu. In: Kikiewicz, A. – Uchwanowa-Szmygowa, I. (eds.): *Dyskurs: aspekty lingwistyczne, semiotyczne i komunikacyjne*. Olsztyn: Centrum Badań Europy Wschodniej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, 15 – 42.
- KIM, I. – SILANTIEV, I. (2017): Sfera obščeniya i diskurs: terminologičeskaja izbytočnosť ili suščnost'noje različije? In: *Sibirskij filologičeskij žurnal*, 4, 163 – 174.
- KOLÁŘ, Z. (2012): *Výkladový slovník z pedagogiky*. Praha: Grada.
- KOVÁČOVÁ, Z. (2017): *Kul'túrny text ako diskurz. K otázke ontológie percepcie textu pre deti*. Nitra: UKF v Nitre, FF.
- KOŽINA, A. (2013): Obraz mira v drevnem slavianskom diskurse: k voprosu ob introvertirovannosti drevnich diskursov. In: Uchvanova-Šmygova, I. F. (ed.): *La Table Ronde 2. Lingvistika diskursa i perspektivy jeho razvitija v paradigme sovremennoj slavistiki*. Minsk: RIVŠ, 214 – 222.
- LEŠČÁK, O. (2013): Diskurs kak lingvosemiotičeskij opyt i dejatel'nosť (diskursnyje tipy i kartiny mira). In: Uchvanova-Šmygova, I. F. (ed.): *La Table Ronde 2. Lingvistika diskursa i perspektivy jeho razvitija v paradigme sovremennoj slavistiki*. Minsk: RIVŠ, 109 – 113.
- MAINGUENEAU, D. (2005): L'analyse du discours et ses frontières. In: *Marges Linguistiques*, 9, revue on-line: <http://perso.numericable.fr/d.maingueneau/pdf/L-analyse-du-discours-et-ses-frontieres.pdf> (cit. 11. 10. 2024).
- ORGOŇOVÁ, O. – DOLNÍK, J. (2010): *Používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- ORGOŇOVÁ, O. – BOHUNICKÁ, A. (2013): Medzi štylistikou a diskurznom analýzou. In: *Jazykovedný časopis*, 64/1, 49 – 65.
- PANTELEJEVA, I. V. (2020): Prosodičeskije markery strukturirovanija informacii vo francuzskoj učebnoj lekcii. In: *Inostrannye jazyki: innovacii, perspektivy issledovanija i prepodavanija*. Minsk: BGU, 597 – 600.
- PROCHOROV, J. E. (2006): *Dejstvitel'nost', text, diskurs*. Moskva: Flinta, Nauka.
- PRŮCHA, J. et al. (2003): *Pedagogický slovník*. Praha: Portál.
- PYROŠENKO, S. (2013): Komunikativni parametry movnoji osobystosti v osvıtnomu dyskursyvnomu prostori. In: *Pedahohičnyj dyskurs*, č. 14. Chmelnyckyj: CHNU, 356 – 359.
- RUČKINA, E. M. (2009): *Lingvo-argumentativnyje osobennosti strategij vežlivosti v rečevom konflikte (na materiale pedagogičeskogo diskursa)*. Avtoreferat dissertacii. Tver: Tver. gos. un-t.
- SAVIČ, E. (2013): Diskurs-kartina mira kak kategorija diskurs-issledovanij. In: Uchvanova-Šmygova, I. F. (red.), *La Table Ronde 2. Lingvistika diskursa i perspektivy jeho razvitija v paradigme sovremennoj slavistiki*. Minsk: RIVŠ, 113 – 117.
- SLANČOVÁ, D. (1999): *Reč autority a lásky. Reč učitel'ky materskej školy orientovaná na dieťa – opis registra*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- SMYSLOVA, S. L. (2007): *Koncept „učitel'“ v russkom pedagogičeskom diskurse rubeža XIX–XX vekov*. Avtoreferat dissertacii. Ĥumeň: Ĥum. gos. un-t.

- SPÁČILOVÁ, S. (2024): Komunikačná sféra vzdelávania. In: Slančová, D. et al.: *Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky (II)*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 104 – 136.
- SVOBODOVÁ, J. (2000): *Jazyková špecifika školské komunikace a výuka mateřštiny*. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity.
- ŠANDROCHA, N. (2022): Pedagogický diskurs nastavnika-filolaha: rytaryčny aspekt. In: *Belaruskaja mova i litaratura. Ser. „U dapamohu pedahohu“*, 12, 44 – 47.
- ŠČERBININA, J. V. (2010): *Garmonizacija pedagogičeskogo diskursa*. Dissertacija na soiskanje učenoj stepeni doktora pedagogičeskich nauk. Moskva: Mos. gos. ped. un-t.
- van DIJK, T. A. (2000): *Jazyk. Poznanie. Kommunikacija*. Bijsk: BGK im. I. A. Baudouin de Courtenay.
- ZEMSKAJA, J. N. et al. (2010): *Teorija teksta: učebnoje posobije*. Moskva: Flinta, Nauka.

Bohdana Kravchenko

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta
Štefánikova 67, 949 01 Nitra
E-mail: bohdana.kravchenko@ukf.sk
ORCID: 0009-0001-6036-3845

Alena Kalechyts

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta
Štefánikova 67, 949 01 Nitra
E-mail: akalechyts@ukf.sk
ORCID: 0000-0002-578-7168

RECENZIE A GLOSÝ

MOZAIKA SOCIOLEKTOV V SÚČASNÝCH
SLOVANSKÝCH JAZYKOCH

ČECHOVÁ, M. – SPĚVÁČKOVÁ, M. (eds.) (2023): Sociolekty v různých sférách komunikace. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni. ISBN 978-80-261-1193-1.

Katarína Vužňáková

Diferenciácia a stratifikácia spoločnosti na jednej strane a čoraz väčší vplyv technológií a narastajúca miera ich používania na druhej strane vedú neustále k variovaniu národného jazyka a komunikácie v ústnej i písomnej forme, osobitne v elektronickej podobe. Nie je preto prekvapením, že na Pedagogickej fakulte ZČU v Plzni sa rozvíja výskum slangu a argotu budovaným bohemistom Lumírom Klimešom a jeho žiakmi už od 70. rokov minulého storočia (s. 1). V roku 2023 vydala Západočeská univerzita v Plzni kolektívnu prácu s názvom *Sociolekty v různých sférách komunikace* editovanú M. Čechovou a M. Spěváčkovou, ktorá na túto tradíciu nadväzuje. Monografia zároveň vychádza z tematiky poslednej konferencie konanej v roku 2022 (s. 1). Ako sa ďalej píše, téma konferencie bola v danej publikácii prehĺbená a rozšírená. Autori v preambule knihy uvádzajú, že cieľom je zachytiť súčasný stav sociolektov vo vzájomných vzťahoch i vo vzťahu k spisovnému/štandardnému výrazu, a to v rovine reči/komunikácie i v jazykovej/systémovej rovine (s. 2). Synchronná analýza používania jazyka v neoficiálnej sfére, viažucej sa primárne na istú profesiu alebo spoločný záujem, mapuje chápanie toho, čo je sociolekt, a používanie sociolektov v troch rôznych jazykoch – češtine, slovenčine a poľštine. Sociolingvistická práca sa zaoberá daným problémom na makro- i mikrorovine, teda rieši postavenie sociolektov v rámci národného jazyka a zároveň podobu sociolektu vzhľadom na vybrané, úzke skupiny ľudí alebo oblasti.

Čím môže byť daná práca cenná a zaujímavá nielen pre lingvistickú obec? Autori z troch slovanských krajín a akademických pracovísk z Čiech, Moravy, Slovenska, Poľska sa pokúšajú zachytiť aktuálne používanie a fungovanie sociolektov vo

vzťahu k spisovnej, respektíve štandardnej forme jazyka, pričom tieto vzťahy vnímajú ako dynamické a na konkrétnych príkladoch demonštrujú priepustnosť medzi jednotlivými formami, t. j. prechody od spisovnej podoby k sociolektom a opačne, od sociolektov k spisovnému jazyku. Konkrétne štúdie prezentujú univerzálne tendencie i jedinečné javy v používaní sociolektov v konkrétnych komunikačných sférach i vzhľadom na príbuzné slovanské jazyky. Je prirodzené, že rôzne skupiny ľudí komunikáciu variujú, čím vzniká otvorená množina jazykových prostriedkov, ale v každej sociálnej skupine, profesii či v oblasti záujmu sa tento jav môže realizovať v tvorbe, resp. používaní iných lexikálnych jednotiek. Aj keď sa to v práci explicitne neuvádza, táto skutočnosť sa podľa nás dá vysvetliť aj na základe aktuálneho poznania v neurológii (Stránský 2024). Zrkadliace neuróny v mozgu sú tým, čo spôsobuje, že napodobňujeme iných. Imitujeme emócie iných a zároveň čítame komunikačný zámer aktérov komunikácie. Jazyk je odrazom našej kognície a tá zas výsledkom fungovania mozgu. Vyššie uvedené skutočnosti sa tak premietajú do podoby sociolektov, ktoré nesú integrovanú informáciu o jazykových i sociálnych javoch, o príznakovosti z hľadiska pragmatiky, sémantiky, tvorenia slova i o príslušnosti k skupine, resp. profesii, aby sme mohli anticipovať správanie v istej societe, ale i medzi skupinami navzájom. Imitujeme komunikačné správanie sa v našej sociálnej skupine, čím zrkadlíme iných, ale i seba. Daná publikácia prezentuje výsledok týchto procesov na konkrétnych príkladoch. Ako univerzálne sa javia aj princípy, na ktorých funguje jazyk, konkrétne ide o spôsoby tvorenia lexikálnych jednotiek, teda profesionalizmov, slangu a argotu. Predstavené výskumy ukazujú, že ide dominantne o slovotvornú motiváciu, konkrétne deriváciu a sufixáciu, a sémantické tvorenie slov, čo korešponduje s frekventovanými a produktívnymi spôsobmi tvorenia slov v daných jazykoch vo všeobecnosti. Osobitosťou je tendencia k univerbizácii a skracovaniu slov, čo súvisí s efektívnosťou a ekonomizáciou v neformálnej komunikácii. Tieto skutočnosti zároveň odrážajú záujem autorov, osobitne o slovotvorbu, pričom preberanie z cudzích jazykov je skôr okrajovou záležitosťou.

Predmetom záujmu je súčasná štandardná a subštandardná lexika, teda variety jazyka v rôznych sférach, ktoré sa interpretujú cez rôzne pohľady. Kým českí lingvisti vychádzajú z tradičného chápania toho, čo je sociolekt, slovenskí jazykovedci pristupujú k problému aj cez koncept „register“, ktorý z anglosaského prostredia vniesla do prostredia slovenskej jazykovedy D. Slančová (1999). Jednotliví autori opisujú sémantiku, slovotvorbu, funkciu, syntaktické použitie i zvukovú stránku analyzovaných lexém, ktoré ukazujú na aktuálny „jazykový obraz sveta“ (interpretáciu sveta, teda chápanie reality, prežívanie, hodnotenie a myslenia daného spoločenstva, ktoré sú prezentované v jazyku (pozri o tom napr. Bartmiński 2009). Ten je utváraný jazykovým spracovaním javov súvisiacich s používaním technológií, s konzumom, vnímaním zvierat v živote ľudí, vzdelávaním, získavaním odborných

informácií mimo vzdelávacie inštitúcie, s literatúrou, športom, rôznymi profesiami, kriminalitou a pod. Autori hodnotia sociolekty rôznych profesií – lexiku programátorov, pivovarníkov, zamestnancov potravinárskych reťazcov a horolezcov i rôznych generácií – u detí a mládeže, vo výučbe zahraničných študentov, osobitne u slovenských matiek.

Ku komplexnosti spracovania a vnímania daného javu prispieva nielen rozsah rôznych komunikačných oblastí, ale aj rôznorodosť sledovaných javov: autori si všímajú nielen propriá, ale aj to, ako sú utvorené mená osôb, zvierat, miest; zastúpené sú viaceré metodologické postupy – kvalitatívne a kvantitatívne hľadisko i samostatná analýza najfrekvencovanejšieho spôsobu tvorenia sociolektizmov – používanie slovotvorných postupov. Mnohostranné poznanie skúmaného javu dotvára aj sledovanie pragmatickej funkcie používaných lexikálnych jednotiek. Sociolekty sa vzhľadom na vyššie uvedené skutočnosti vyznačujú stereotypnosťou a súčasne odrážajú nápadné charakteristiky komunikácie mladých ľudí. Jednou z nich je uvoľňovanie v oblasti komunikácie smerom k vulgarizácii rečového prejavu, pričom lexikálne jednotky s pejoratívnym príznakom a vysokou frekvenciou používania sa sémanticky vyprázdňujú.

Odlišné prístupy k skúmanému problému, sledovanie vybraného javu v troch rôznych jazykoch, korpusové materiály z množstva rozmanitých oblastí a ich analýza umožňujú vymedzenie všeobecného i jedinečného v tvorbe a používaní sociolektov, zároveň interlingválnu a intralingválnu i intersociálnu a intrasociálnu¹ komparáciu, ako aj vzťah jazykového a sociálneho. Vedomie je totiž štruktúrované našim jazykom a zároveň jazyk je odrazom štruktúry nášho vedomia (Drtinová – Horáček 2021). Štúdie však fungujú pomerne izolovane a autonómne, a tak vyvodzovanie daných skutočností je ponechané na čitateľa. Publikácia nepredkladá syntézu poznatkov, ale ponúka pestrú mozaiku variovania jazyka v dnešnej spoločnosti.

Práca je rozdelená na päť častí – kapitol a 21 samostatných statí, resp. štúdií, na ktorých sa podieľalo 24 autorov. Stručný záver za každou staťou obsahuje zhrnutie najdôležitejších zistení v tom-ktorom výskume. Aby sme potenciálnemu čitateľovi naznačili témy a okruhy spracovaných problémov, uvádzame stručný prehľad jednotlivých častí.

Prvá kapitola sa venuje vymedzeniu toho, čo je sociolekt, resp. vymedzeniu jeho súčastí. Úvahy nad chápaním sociolektu v českej jazykovede prezentuje M. Čechová. P. Odaloš opisuje postavenie sociolektov v slovenčine a naznačuje ich prechody do hovorového a spisovného prostredia. Na odlišnosti argotu od ostatných sociolektov poukazuje M. Vondráček a dané skutočnosti demonštruje na analýze textov konkrétnej osoby.

¹ Komparácia komunikácie v danom jazyku a medzi rôznymi jazykmi, analogicky v rámci danej skupiny a medzi jednotlivými skupinami.

Druhá kapitola, ako naznačuje jej názov *Profesní a slangové výrazivo v komunikaci*, ukazuje formovanie sociolektu vzhľadom na vybrané profesie. M. Balowski analyzuje jazyk programátorov, v ktorom možno diferencovať profesiolekt a tzv. technolekt. Komunikáciu programátorov tvorí jazyk programátora s bežným používateľom počítača, komunikácia programátora s iným programátorom a špecializovaná komunikácia programátora s počítačom. Kód programátora je neexpresívny a počítač emocionalite nerozumie, preto sa v tomto prípade poukazuje na potrebu zavedenia termínu „technolekt“. R. Písková dopĺňa obraz o sociolektoch v tejto sfére ukážkou zmien a jazykovedného výskumu v komunikačnej oblasti informačných technológií v rokoch 2002 – 2022. M. Spěváčková a J. Vaňková opisujú sociolekt v prostredí malých pivovarov. Konzumné spoločenské trendy vytvorili široké prostredie zamestnancov v súčasných potravinových reťazcoch. Ich profesijnú komunikáciu, v ktorej dominuje slovotvorná a sémantická motivácia pri tvorbe sociolektu, analyzujú M. Maturová a Š. Jindrová. J. Krško opisuje register skalolezcov, teda vychádza z chápania, že komunikačný register je nadradený pojmu sociolekt (s. 108 – 109). Aj Ž. Dvořáková sa zameriava, na rozdiel od vyššie spomenutých štúdií, na proprietárne lexémy, a to v profesijnej slovnej zásobe z oblasti textilnej výroby v priezviskách, do ktorých sa premietli označenia profesie, pomenovania pracovnej činnosti, názvy nástrojov a ich častí, názvy výrobkov, tkanín a látok.

Tretia kapitola sleduje vzťah sociolektu a vzdelávania, čím rieši lexiku mladej generácie. H. Chýlová si všíma sociolekty v kurikulumoch a vo vyučovaní českého jazyka a poukazuje na tradicionalistické chápanie sociolektov ako súčasti nespisovného jazyka. J. Zeman detailne hodnotí interakčnú funkciu kontaktných výrazov v reči mládeže. Zaoberá sa používaním jedného konkrétneho vulgarizmu, ktorý stratil primárnu sémantickú funkciu a nadobudol inú, a to nielen pragmatickú funkciu. Pôvodne vulgárne slovo ukazuje na segmentáciu a hierarchizáciu replík v dialógu. J. Hasil a D. Palašáková poukazujú na dôležité miesto profesionalizmov vo vyučovaní zahraničných študentov na českých vysokých školách. Poznanie sociolektov pri zdokonaľovaní českého jazyka zdôvodňujú výskytom profesionalizmov v odboroch, ktoré študenti študujú. Dokladom je ukážka zdravotníckeho sociolektu, v ktorom sú produktívne hlavne slovotvorné postupy, z nich predovšetkým derivácia, ale aj prenášanie významu na základe metafory a metonymie. So vzdelávaním súvisí aj sociolekt slovenských matiek, ktorým sa zaoberala Z. Popovičová Sedláčková. Profesionalizmy sa totiž dostávajú do reči matiek z komunikátov odborníkov. Ide najmä o slová súvisiace s vyšetrením a prípravou na materstvo. Bežné interakcie žien súvisiace so starostlivosťou o potomka, napr. na sociálnych sieťach majú skôr slangový charakter.

Štvrtá kapitola sa, na rozdiel od predchádzajúcich, zameriava prevažne na písomnú komunikáciu a sleduje sociolekty v umeleckej literatúre a publicistike.

J. Hoffmannová analyzuje sociolekt mladých ľudí vo vybraných prózach z posledných rokov, ktorý možno považovať za odraz sociolektu dnešnej mládeže. Význačuje sa preexponovanou koncentráciou nespisovnosti, expresivity a vulgárnosti. A. Artemov si všíma slangizmy, ktoré stratili väzbu na vymedzenú sociálnu skupinu. Interslangizmy hľadá v českých textoch Jaroslava Rudiša. S. Schneiderová demonštruje posúvanie významu termínov v publicistike a bežnej komunikácii, a to na lexikálnych jednotkách *komfortná zóna*, *predikovať* a *toxický*.

Posledná, piata kapitola venuje pozornosť slovotvorným postupom pri tvorbe lexiky v rôznych sociolektoch, keďže ide o produktívny spôsob tvorenia profesionalizmov a slangových slov. L. Janovec poukazuje na produktivitu slovotvorných prostriedkov v slangu na materiáli sufixálne odvodených názvov osôb. L. Radková a M. Místecký hodnotia kompozično-derivačné a abreviačno-derivačné substantíva z drogového a armádneho prostredia a sledujú slovotvorné preferencie vo vybraných sociolektoch z pohľadu kvantitatívnej lingvistiky. P. Mitter zameriava pozornosť na redukované formy proprií a ich stratifikačný status. Kapitolu i celú publikáciu uzatvára J. Málková, ktorá si všíma tvorenie mien mačiek v mačacích útlukoch. Cez komunikáciu na sociálnych sieťach vymedzuje motivácie k tvorbe pomenovaní, ktoré sa vyznačujú jazykovou hrou a humorom.

P. Ibbotson v knihe *Language Acquisition* (2024) vychádza z toho, že používanie, ale i osvojovanie si jazyka sa nachádza niekde medzi konformitou a kreativitou. Aj neurologické výskumy potvrdzujú, že náš mozog sa potrebuje pohybovať niekde medzi tým, čím sa dá azda vysvetliť aj to, prečo sa v našej komunikácii objavujú sociolekty a komunikačné registre. Variovanie jazyka má, zdá sa, neurobiologický základ. Jeho prejavy v podobe sociolektov sa môžu vyznačovať univerzálnymi a stereotypnými javmi, napríklad využívaním istých slovotvorných postupov alebo konkrétnych slovotvorných prostriedkov, ale aj jedinečnou a špecifickou množinou jazykových prostriedkov typickou len pre istú sociálnu oblasť. Zároveň povaha problému má interdisciplinárny charakter, na ktorý sme viackrát upozornili. Tieto skutočnosti však predstavená publikácia nerieši. Autori, samozrejme, nemuseli opisovať sociolekty a ani nebolo ich cieľom venovať sa sociolektom z interdisciplinárneho hľadiska. Istú syntézu a komparáciu aspoň niektorých javov či tendencie v jazyku by však čitateľ mohol pri takomto type práce očakávať. Napriek tomu, že publikácia má skôr charakter zborníka, ukážky používania sociolektov vo veľmi rôznorodých profesiách a oblastiach mapujú problémy súvisiace s vymedzením a chápaním sociolektu i osvojovaním a vyučovaním jazyka a dokumentujú aktuálny stav používania jazyka a jeho dynamiku i pohyb medzi normou a úzom, štandardným a neštandardným v troch slovanských jazykoch. Ako sa píše v závere práce, publikácia ponúka pohľad na chápanie sociolektov, ktorý sa demonštruje na ukážkach z vybraných sfér a ich rozborom. Ukazuje, „že sociolekty sa navzájom veľakrát prelínajú, jeden prechádza

v iný a niektoré ich prostriedky postupne prenikajú do spisovného jazyka, a naopak, spisovné podoby po istých zmenách prechádzajú do jednotlivých sociolektov“ (s. 274 – 275). Predstavená mozaika sociolektov však môže byť zaujímavým východiskom aj pre komparatívny a interdisciplinárny výskum v danej oblasti.

Literatúra

- BARTMIŃSKI, J. (2009): *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- DRTINOVÁ, D. – HORÁČEK, J. (2021): *Vědomí a realita. O mozku, duševní nemoci a společnosti*. Praha: Vyšehrad.
- IBBOTSON, B. (2024): *Language Acquisition. The Basics*. 2. vyd. London and New York: Routledge.
- SLANČOVÁ, D. (1999): *Reč autority a lásky. Reč učitelky materské školy orientovaná na dítě – opis registra*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- STRÁNSKÝ, J. M. (2024): *Vzestup a pád lidské mysli*. Praha: Improovio, s. r. o.

Katarína Vužňáková

Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta
Ul. 17. novembra 15, 080 01 Prešov
E-mail: katarina.vuznakova@unipo.sk
ORCID: 0000-0002-7377-7537

ROZLIČNOSTI A ROZHOVORY**SPOMIENKOVÁ MOZAIKA NA PROFESORA
JURAJA FURDÍKA***Martin Ološtiak a kolektív¹*

Tento rok plynie 90 rokov od narodenia a 23 rokov od úmrtia jedného z najinšpiratívnejších slovenských jazykovedcov, prof. PhDr. Juraja Furdíka, CSc. Jeho dielo je uzavreté a odborná reflexia jeho prác vyšla na pokračovanie vo viacerých „dieloch“, v podobe článkov k dožitým aj nedožitým jubileám (Buzássyová 1985, 1995; Sabol 1995; Ološtiak 2005a; Vužňáková 2015), nekrológov (Buzássyová 2002, 2004b; Sabol 2002; Liptáková 2002), ako aj sumarizačných charakteristík v knižných prácach vo forme doslovov (Buzássyová 2004a) či úvodov (Ološtiak 2005b). Tieto texty komplexne zmapovali Furdíkovo dielo s odborným lingvistikým nadhľadom, hoci ani v nich sa prirodzene nemohli nevyskytnúť osobne ladené motívy.

¹ Okrem M. Ološtiaka, ktorý napísal rámcujúce časti a viedol dialóg s Karolom Furdíkom, sa na príspevku podieľali: Karol Furdík, Ján Sabol, Jozef Mlacek, Juraj Dolník, Daniela Slančová, Míra Nábelková, Ľudmila Liptáková, Martina Ivanová, Katarína Vužňáková, Nicol Janočková.

Okrúhle výročie jazykovedca tohto formátu na stránkach Slovenskej reči nemožno nechať bez povšimnutia, a to nielen preto, že Juraj Furdík bol dlhoročným členom jej redakčnej rady. Nechceli sme však opakovať nič, čo už bolo predtým napísané. Preto sme sa rozhodli dať priestor pre Slovenskú reč netradičnému žánru, ktorý spestruje líniu neformálnych komunikátov v našom časopise v duchu jeho komunitného charakteru a predstavuje spomienkovú mozaiku či eulógiu na osobnosť našej jazykovedy. Ide o známy žáner (memorial tribute, eulogy) a teší nás, že premiéru v časopise má práve v súvislosti so životom a dielom profesora Furdíka.

Najprv zaznie hlas syna, Karola Furdíka, ktorý, hoci sám nelingvista, k jazykovede taktiež „privoňal“, a to zo strany informatika, „počítačiara“. S otcom sa im dokonca v roku 2002 podarilo publikovať spoločnú štúdiu s názvom *Slovotvorný slovník slovenčiny – softvérové riešenie*. Ďalej sme poprosili desať jazykovedkýň a jazykovedcov, aby si na profesora Furdíka zaspomínali ako na kolegu, priateľa, učiteľa a vedca, aby sa vyjadrili, ako ovplyvnil ich odborné smerovanie a ako vnímajú jeho vklad do kontextu slovenskej jazykovedy a lingvistiky vôbec. Oslovili sme jednak jeho generačných kolegov (Jána Sabola, Jozefa Mlacka, Juraja Dolníka), o generáciu mladšie študentky a neskôr kolegyne (Danielu Slančovú, Miru Nábělkovú, Ludmilu Liptákovú), z nasledujúcich generácií aj žiačky a žiaka, ktorí v takej či onakej podobe priamo nadväzujú na Furdíkovo dielo (Martinu Ivanovú, Katarínu Vužňákovú, Nicol Janočkovú, Martina Ološtiaka). Ich odpovede sú cenné v tom zmysle, že Juraja Furdíka približujú nie striktne cez prizmu zhodnotenia jeho vedeckého vkladu, ale v podobe osobných spomienok.

* * *

Karol Furdík

Ako si vnímal otcovu prácu z „rodinného“, synovského uhla pohľadu?

Práca, a to azda rovnakým dielom pedagogická ako vedecká, bola pre ocka veľmi dôležitá, vlastne ani neviem povedať, či bola uňho na prvom mieste práca alebo rodina. Myslím, že sa snažil obe tieto svoje životné náplne sklbiť, ako sa dalo. Ocko často pracoval vo svojej izbe a my ostatní sme vedeli, že vtedy nie je radno ho vyrušovať. Avšak vedel sa doma od práce aj odpútať a vtedy sa nám naplno venoval. Spomínam si na rozprávky, ktoré vymýšľal a hovoril nám pred spaním (škoda, tie rozprávky si už nepamätám, bola by z toho asi celkom pekná knižka), neskôr, ako s nami debatoval o školských úlohách (nikdy sa s nami neučil, učili sme sa s bratom sami a ocko sa potom s nami o prebratej látke rozprával), a napokon, keď so mnou konzultoval súvislosti lingvistiky s informatikou, umelou inteligenciou, teóriou systémov a podobne.

Prejavoval sa otec ako lingvista aj doma? Ak áno, akým spôsobom?

Samozrejme, ocko bol lingvista „na plný úväzok“. Chcem tým povedať, že mal jazyk naozaj vo veľkej úcte. Ockova reč občas pôsobila ako nesúvislá, čo asi vedia potvrdiť aj študenti a poslucháči jeho prednášok. Nás v rodine to naučilo trpezlivosti a pozornosti pri počúvaní. Ocko totiž naozaj starostlivo vyberal slová a dával si veľmi záležať na tom, čo a ako povie. Pritom nešlo až tak o rýdzu spisovnosť, skôr o pestrosť a hĺbkú jazykového prejavu. Teória slovotvornej motivácie sa u nás doma široko aplikovala, pod ockovým vedením sme za mladi hrali všakovaké jazykové hry, napríklad „Prečo sa to a to volá práve takto?“, „Ako by sa to mohlo volať inak?“, „Čo by asi mohlo znamenať to a to slovo?“, „Ako sa to dá povedať iným spôsobom?“, atď. Príslušného Wittgensteina z ockovej knižnice som si prečítal až neskôr.

Na vysvetlenie či pripomenutie, ockov materinský jazyk bol maďarčina, po slovensky sa riadne naučil až ako dvanásťročný. V škole sa učil aj latinčinu a francúzštinu, veľa čítal a bol vcelku dobrým žiakom. Azda aj to spôsobilo, že si bol vedomý bohatosti a rozmanitosti jazyka a snažil sa o čo najhodnotnejší (až perfektný) jazykový prejav. Plytkosť a povrchnosť mu naozaj veľmi prekážali a dával to patrične najavo nám v rodine (napr. keď som v každej druhej vete hovoril, aké to bolo *špica*, *dzive*, dnes skôr *cool/kúl*), ale aj poznámkami k masovokomunikačným prostriedkom. Myslím, že dnes v čase smajlikovej tvítovej agresivity a celkovej inflácie jazykových prostriedkov by bol ocko dosť nešťastný.

Ako spätne hodnotíš vašu krátku odbornú spoluprácu?

Počítačové spracovanie prirodzeného jazyka som si zvolil za tému môjho postgraduálneho štúdia na Katedre kybernetiky a umelej inteligencie Fakulty elektrotechniky a informatiky Technickej univerzity v Košiciach. Tým som sa okľukou dostal k lingvistike a spolupráca s ockom bola prirodzená. Spočiatku, v rokoch 1996 – 1998, sme najmä diskutovali, ocko ma usmerňoval odkazmi na literatúru, vysvetľovaním princípov a terminológie štrukturalistickej koncepcie jazyka. Ja som sa zasa snažil, v rámci mojich vtedajších schopností a vedomostí, ockovi priblížiť možnosti automatizácie a počítačovej reprezentácie jazykových štruktúr. Neskôr, asi od roku 1999, som sa začal viac zaujímať o lexikografiu a jazykové korpusy, pričom ocko v tom čase riešil projekt slovotvorného slovníka slovenčiny. Tým začala naša „skutočná“, i keď veľmi krátka odborná spolupráca, ktorej výsledkom je, žiaľ, iba jedna spoločná publikácia (Furdík – Furdík 2002). Keďže ja som vyštudovaný „technik“ a ocko bol „humanista“, bolo treba preklenúť nedorozumenia a zbližiť naše svety. Mám dojem, že sa nám to v tom čase vcelku podarilo, myslím si, že sme obaja zistili, koľko toho ešte nevieme „z tej druhej strany“. Je mi veľmi ľúto, že ocko skoro odišiel a nemohli sme spolupracovať dlhšie. Chcel by som vedieť, ako by on hodnotil našu vtedajšiu spoluprácu a moje následné snaženia. Vtedy, na prelome ti-

sícročí, som bol na vrchole síl, kým ocko pomaly odchádzal. Teraz si už aj ja dobre uvedomujem, že telesná schránka je krehká, času je málo, je vzácny a netreba ním plytvat’.

* * *

Ján Sabol

Prof. PhDr. Juraj Furdík, CSc., svojim účinkovaním v jazykovede potvrdzoval svoju univerzálnosť – začínal ako literárny kritik so širokým rozhľadom vo všetkých druhoch umenia, ale jeho rozборы a interpretácie literárnych diel – v mene axiológie – sa postupne menia na jemnú analýzu textu. „Zisky“ z týchto analýz umeleckých prác sa mu neskôr zídu pri skúmaní lexikálnej roviny spisovnej slovenčiny, ale zároveň ho učia byť výskumne všeobecnejším, všestrannejším. Ku komplexnému a systémovému pohľadu na jazyk ho viedla aj symbióza, koexistencia vedca a pedagóga: prednášal základné disciplíny súčasného spisovného jazyka s dôrazom na lexikológiu, predmet skúmajúci najdynamickejšiu zložku jazykovej sústavy. Bol dôsledným a zanieteným, oduševneným vysokoškolským učiteľom podnecujúcim vedecké myslenie poslucháčov: bolo priam zákonité, že z jeho tvorivej „dielne“, prešovskej derivatologickej školy, pravidelne vychádzali víťazi fakultného a celoštátneho kola Študentskej vedeckej, odbornej a umeleckej činnosti.

V lingvistickom výskume si ho natrvalo získavala dynamika, ono „dieta“ všeobsiahlej kategórie času, odhaľujúce svoje podoby najmä v slovese. Lákali ho „križovatky“ ciest jazykových prvkov, prechodné a „problémové“ kategórie: skúmal vid a väzbu slovesných podstatných mien, pohyb v skloňovaní substantív (najmä súčinnosť tvarotvorného a slovotvorného postupu), slovotvornú analógiu a analogickú slovotvorbu, slovotvorné „vzniesenie“ onomaziologických kategórií, vzťah lexikálnej a derivačnej sémantiky, gramatický rod a zhodu v slovenčine a v maďarčine, syntakticko-sémantickú podobu slovotvorných štruktúr, slovotvornú motivovanosť slovnej zásoby, metodologické otázky lingvistického výskumu... Jazyčky na váhach jeho vedeckého záujmu sa postupne čoraz viac klonili k problematike slovotvorby, v ktorej zdôrazňoval rozhodujúceho činiteľa vývinového pohybu na lexikálnej rovine: „Slovotvorba vo svojom komplexe spĺňa ... vo vzťahu k slovnej zásobe ako celku funkciu systemizátora, vo vzťahu k novoutvoreným slovám funkciu integrátora, vo vzťahu lexikálnych jednotiek k viac-slovným pomenovaniám a k výpovediam funkciu sémantického kondenzátora a vo vzťahu k prevzatým slovám funkciu adaptátora.“ (Furdík 1993, s. 114).

Vážil si vedecké authority, ale preveroval aj ich zdanlivo „neotrasiteľné“ teórie. Preukazne to možno pozorovať vo vývine jeho chápania fungovania motivova-

nosti v jazyku, ktorá bola teoretickým „anjelom strážnym“ jeho lingvistických úvah. Vo svojej teórii slovotvornej motivácie využíva protiklad stanovený F. de Saussurom, tvorcom štrukturálnej jazykovedy, (absolútna) arbitrárnosť – (relatívna) motivovanosť. V pôvodnej verzii tejto teórie preberá uvedenú opozíciu, pričom konštatuje, že „arbitrárnosť a motivovanosť sú komplementárnymi princípmi, regulátormi jazykového stavu, funkcií aj vývoja“ (Furdík 1993, s. 12); jeho úvahy opierajúce sa o Saussurovu tézu o absolútnej arbitrárnosti a relatívnej motivovanosti vyúsťujú do záveru, že „slovotvorná motivovanosť je špecifickým prípadom arbitrárnosti slovných znakov“ (Furdík 1993, s. 33). Na pozadí poznatku o fungovaní izolovaného jazykového znaku a onomaziologického pohľadu na reláciu obsahu a formy predkladá v ďalšom uvažovaní opačný výsledok, ako je Saussurovo tvrdenie: „Nie arbitrárnosť, ale motivovanosť jazykového znaku je absolútna.“ (Furdík 2008, s. 31 – 32).

Dlhé roky sme na prešovskej katedre a fakulte kráčali vedľa seba ako „vedeckí bratia“. Bol nezištným, dobroprajným priateľom, ale aj oduševneným hľadačom vedeckej pravdy. Jeho mnohé poznámky – hoci povedané len akoby „mimochodom“ – by mohli slúžiť ako mottá, úvodné akordy nových lingvistických uvažovaní. Bol nekompromisným kritikom lingvistických salieriovcov, lebo vedel presne a precízne vyhmatáť mozartovské lexikologické, morfológické a všeobecnolingvistické melódie alebo aspoň ich náznaky.

Jurkovi Furdíkovi vdáčim aj za viaceré inšpirácie, ktoré vzišli z našich priam permanentných oduševnených lingvistických rozhovorov, keď sa skoro každé naše vyjadrenie – aj o bežných veciach – často menilo i na prítiažlivý jazykovedný problém.

* * *

Jozef Mlacek

Jedna z mojich najživších spomienok na priateľa, kolegu i suseda Juraja Furdíka sa spája so začiatkami môjho aspirantského štúdia (to bol rok 1965), konkrétne s hľadaním témy mojej kandidátskej práce. Pre mňa je taká živá, že si ju dovoľím uviesť hneď na začiatku tohto textu aj napriek tomu, že som ju už raz zverejnil, a to na medzinárodnej frazeologickej konferencii, ktorá sa konala pri mojom jubileu v roku 2007 na Filozofickej fakulte Katolíckej univerzity v Ružomberku. Ak sa teda vrátim do onoho roku 1965 a k môjmu aspirantskému štúdiu, musím uviesť, že od jeho začiatku bolo pre mňa aj pre katedru jasné, že moja kandidátska práca má byť zo syntaxe, veď som viedol semináre k prednáškam profesora (vtedy vlastne ešte docenta) Františka Miku zo slovenskej syntaxe. Mal som už aj schváleného školiteľa – bol ním prof. Jozef Ružička. Keď sme sa pri jeho opakovaných pobytoch (on v tom

čase na prešovskej fakulte ako externista prednášal) akosi nevedeli dohodnúť na téme mojej práce, obrátil som sa s prosbou o radu v danej veci na prof. Miku. On totiž ako dlhoročný spolupracovník katedry vedel o pláne pracoviska s mojou profiláciou, jednako mi navrhol tému *Syntax frazeologických jednotiek*. Priznám sa, že o frazeológii som v tom čase veľa nevedel, ale azda práve preto sa mi téma zapáčila a odobril ju aj školiteľ. A tu sme pri jadre celej tejto spomienky. Keďže na katedre v rámci prednášok z lexikológie prednášal aj o frazeológii kolega J. Furdík, ponáhlal som sa mu pochváliť, že už mám tému práce a že bude o syntaxi frazeológie. Jeho reakciu si pamätám doteraz asi celkom doslovne: „A o tom sa dá napísať kandidátska práca?“ Nečudujme sa jeho otázke. Ona totiž zaznela v situácii, keď aj vtedy najakceptovanejšie frazeologické výskumy prijímali myšlienku, že slová ako zložky frazém strácajú povahu slova, že sú to vlastne „slová-neslová“ a že teda aj vzťahy medzi nimi sú len akoby, že vlastne neexistujú a že sa tu teda nedá hovoriť o skutočnej syntaxi. Ja som pri téme práce jednako zostal a keď sa onedlho začali vo frazeologickej teórii rozvíjať tézy o variantnosti (aj syntaktickej variantnosti) frazém, zreteľne sa posunulo aj vnímanie ich syntaktickej dimenzie. A tak sa napokon stalo, že len rok po vyjdení Furdíkovej knižnej prvotiny *Zo slovotvorného vývoja slovenčiny* (1971) mohla v prešovskej edícii *Spoločenskovedných zošitov* vyjsť aj moja knižná prvotina *Zo syntaxe frazeologických jednotiek* (1972). Priznám sa, že ma aj po niekoľkých rokoch odvtedy, ako zaznela citovaná Jurajova reakcia na voľbu témy mojej práce, potešilo, keď som mu do venovania svojej knižky mohol napísať, že mu ju venujem ako potvrdenie toho, že kandidátsku prácu možno utvoriť nielen o otázkach *zo slovotvorného vývoja slovenčiny*, ale aj o otázkach *zo syntaxe frazeologických jednotiek*.

Aj moja nasledujúca poznámka sa bude dotýkať mne blízkej frazeológie, jednako však bude predovšetkým o tom, ako sa aj do nej, do jej teórie premietli niektoré derivatologické, ale aj širšie motivatologické či lexikologické impulzy Juraja Furdíka. Časovo sa tu oproti náplni uvedenej prvej spomienky posunieme asi o dve desaťročia bližšie k súčasnosti. V šiestom zväzku pozoruhodnej basajovskej série *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej* (1994) je hneď na samom začiatku Furdíkova rozsahom nevelká, svojím impaktom vo viacerých lingvistických disciplínach však vysoko cenená štúdia o motivácii vo frazeológii a v derivatológii. Ak tu chcem aspoň naznačiť jej prínos cez prizmu osobnej spomienky, teda uviesť, ako a prečo sa práve k nej aj po rokoch vraciam, musím tu pripomenúť dve-tri autorove myšlienky, ktoré boli zaiste nielen pre mňa a nielen v danom čase, ale aj trvalejšie impulzom pri vlastnej tvorbe. Najprv je to myšlienka o motivovanosti frazém. Tá sa niekedy už aj pred ním spomínala, boli to však skôr akési príležitostné poznámky o nej. V sledovanej štúdii J. Furdík jej porovnávaním s motiváciou odvodených slov (hovorí o dvojdimenzionálnosti motivácie derivatém a trojdimenzionálnosti motivo-

vanosti frazém) zreteľne prehľbil dovtedajšie vnímanie danej problematiky, a tým ponúkol nové zreteľné impulzy aj pre všeobecnú teóriu frazeológie. Tým druhým podnetom z tejto Furdíkovej štúdie je jeho vymedzovanie frazeologickej motivácie ako ďalšieho druhu motivovanosti (popri dokulilovských troch základných typoch, popri kuchařovskej syntaktickej a vtedy novšie vydeľovanej Dolníkovej paradigma- tickej motivácii). Dávnejšie vieme, že práve toto bol jeden z prvých krokov Furdí- kovho oveľa širšieho spracovania celej motivatologickej problematiky, ktoré má svoje pozoruhodné pokračovanie v prácach jeho prešovských žiakov (predovšetkým M. Ološtiaka). A bol tu ešte jeden moment, ktorým táto štúdia oslovila zaiste nielen mňa a nielen frazeológov. Bol to fakt, že autor spomínanej štúdie „zaodel“ Mikovu myšlienku o dvojakej tvári frazém (majú povahu konštrukcie, ale fungujú ako – špe- cifiké, druhotné – pomenovania) do neutrálnejšieho vyjadrenia o ich lexikálno-syn- taktickom synkretizme, resp. o princípe lexikálno-syntaktického synkretizmu fra- zém. Bolo to práve toto vyjadrenie, označenie danej dimenzie frazém ako uplatnenie princípu synkretizmu ich syntaktickej podoby a ich lexikálnej platnosti, čo zreteľne korešpondovalo s vtedajšími inováciami vo frazeologickej teórii u nás: Len krátko nato (1997) J. Dolník sleduje viaceré jazykové princípy vo výstavbe frazém a onedl- ho aj J. Horecký hovorí o princípe druhotnosti frazeologického pomenovania. V ta- komto bádateľskom kontexte nadobúda aj spomenutá zdanlivá formulačná drobnosť z Furdíkovej štúdie osobitnú platnosť.

Po uvedených dvoch poznámkach, ktoré tak či onak, jednako však evidentne súvisia s odbornou orientáciou nás obidvoch, aj prof. Furdíka, aj mňa, sa mi žiada uviesť ešte niekoľko drobností z našich osobných kontaktov, pretože aj cez ne mož- no všeličo vypovedať či aspoň pripomenúť k osobnostnej charakteristike, bohužiaľ, už zosnulého jubilanta. Začnem ich vďačnou spomienkou na to, ako ma Juraj Furdík po mojom príchode na fakultu takmer na každom kroku ochotne sprevádzal pri zo- znamovaní sa s fakultnými aj bežnými vecami v pre mňa novom prostredí. Tento náš kontakt sa ešte prehľbil, keď sme sa spolu hlásili na mestskom úrade o družstevný byt a keď sme ho po roku aj vedľa seba dostali, takže sme potom boli viac rokov najbližšími susedmi v tom istom dome, v tom istom vchode, ba aj na rovnakom po- schodí. V tom čase som bol popri jeho už viacročných a bytostne najbližších priate- ľoch: literátovi Jozefovi Petrovičovi z Pedagogickej fakulty UPJŠ, ktorý sa fundova- ne genealogicky hlásil k tej vetve petrovičovskej rodiny, z ktorej pochádzala Petőfi- ho matka, a bratislavskom hungaristovi, ale zároveň prešovskom rodákovi Ladisla- vovi Zemanovi (s obidvoma Juraj udržiaval či skôr pestoval raz za mesiac či dva veľké intelektuálne debaty) jemu asi najbližší a ako taký som sa všeličo podozvedal aj z jeho trinástej komnaty, napríklad aj to, ako ho po jeho nástupe na fakultu na základe falošných udaní z Banskej Bystrice istý čas sledovala aj ŠtB, ba že sa ho neskôr dokonca usilovala získať na istú spoluprácu, alebo zasa aspoň čosi aj o jeho

vedeckom svetonázore, o jeho takmer celoživotnom blízkom priateľstve s Klárikou aj Jánom Buzássyovcami a pod. Bol som a som rád, že táto naša osobná blízkosť bola vzájomná a že pretrvala aj po mojom odchode do Bratislavy, ako ma o tom presvedčil sám Juraj, keď mi v dlhom liste asi rok alebo dva pred svojou smrťou (ja som ho niekedy v tom čase ako vtedajší riaditeľ letnej školy Studia Academica Slovaca nahovoril, aby pripravil pre našich jazykovo vyspelejších účastníkov niečo zo slovenskej slovotvorby – naozaj sa uskutočnili tri dvojhodinové semináre na danú tému) písal o svojich aj manželkiných zdravotných problémoch, ale aj o radosti z napredovania obidvoch synov („ako by nám mohlo byť dobre, keby nebolo tejto hnušoby“, myslel tým svoju chorobu), teda o veciach, s ktorými sa človek zdôveruje naozaj len svojim blízkym.

Škoda jeho predčasného odchodu! Aj ľudia majú svoje osudy. Česť jeho svetlej pamiatke!

* * *

Juraj Dolník

Krasko slovenskej jazykovedy

Na konferencii pri príležitosti životného jubilea Juraja Furdíka v roku 2000 som ho nazval Kraskom slovenskej jazykovedy s odôvodnením, že aj on tvoril skôr úsporne ako obširne, ale hlavne aj jeho dielo je impregnované krásnou múdrosťou a múdrou krásou. Prijal to rozpačito, lebo také prirovnanie sa priečilo jeho priam klasickej skromnosti, ale súčasne cítil, že to nemyslím ako pokus o originálnu laudáčnú hyperbolu. Čas toto prirovnanie pozhlel. Kto sa vracia k jeho prácam a číta ich empaticky, nanovo objavuje pre seba prastaré zistenie, že v základe múdrosti i krásy je práce spoznaná jednoduchosť. Furdíkove opisy a vysvetľovania javov slovotvorného sveta sú krásne múdre, lebo na pozadí fondu derivatologických poznatkov z pozície systémovej paradigmy odhalil prosté pravdy, ktoré nám sprístupňujú poriadok tohto sveta, jeho racionalitu. A súčasne sú múdro krásne vypracovanou prostotou komunikačného spracovania objavenej pravdy. Sú to produkty jeho bystrého gnozeologického a komunikačného myslenia, ako sme v období rozkvetu systémovej lingvistiky o kognitívnych procesoch analyticky hovorili. Niet divu, že jeho texty mali vždy širokú recepciu v celej slovanskej odbornej verejnosti.

Kraskovská úspornosť J. Furdíka bola následkom toho, že jeho presvedčenie o publikovateľnosti pripravovaného textu muselo dozrieť. Bol vzorný reprezentant poctivého vedca – pochybovanie ho sprevádzalo pri každom výskumnom kroku. Zrejme aj preto sa nezrealizovala predstava o akademickej lexikológii, ktorú sme si

osvojili v trojici – J. Furdík, J. Horecký, J. Dolník – v bratislavskom hoteli Carlton v roku 1989. Stále mal pocit, že komplex poznatkov a myšlienok, ktorý chcel do diela vložiť, ešte nemal dostatok slnka, aby mal svoju pravú chuť. O štyri roky vydal svoju monografiu o slovotvornej motivácii (Furdík 1993) a po čase vyšla aj moja *Lexikológia* (Dolník 2003), v ktorej sa slovotvorba podáva len minimalisticky, lebo som kalkuloval s našou komplementárnosťou. S obdivujúcim porozumením som sledoval, ako vstúpil do uvažovania F. de Saussura o arbitrárnosti a motivácii znakov, aby explicitne posunul slovotvornú motiváciu na úroveň princípu s geniálne prostým zdôvodnením: má povahu procesu, vzťahu aj vlastnosti. Jeho výklady o tom, ako riadi tento princíp slovotvorný systém, patria k lingvistickým konštantám – aj jazykovedné poznávanie sa mení, ale aj v ňom pretrváva, čo nemôže byť neplatné. J. Furdík je lingvistická stálica, ktorá sa nedá obísť bez ujmy na odbornej orientovanosti v prirodzenom jazyku.

Veľkú hudobnú lásku J. Furdíka – G. Mahlera – mnohí vnímali ako hudobného vizionára. Jeho náklonnosť k tomuto umelcovi nemusela byť náhodná. Neraz sa mi zveroval, že jeho víziou je „skomponovať“ rozsiahlejšie derivatologické dielo, do ktorého „vloží všetko, čo sa v ňom naakumulovalo a dozrelo“. G. Mahler už nestihol dokončiť svoju desiatu symfóniu – J. Furdík zrejme nemohol nebyť solidárny.

* * *

Daniela Slančová

Moja spomienka na prof. PhDr. Juraja Furdíka, CSc., bude viac osobná ako vedecká, pretože pripomínať jeho vedecký prínos pre slovenskú a európsku jazykovedu na tomto mieste nie je asi potrebné. Na Juraja Furdíka si neprestanem spomínať predovšetkým ako na vynikajúceho učiteľa. Bol sprievodcom môjho vysokoškolského vzdelávania v podstate od jeho začiatkov a stále patrí k tým, ktorí sú v podvedomí i vedomí vždy ticho prítomní. Patril medzi učiteľov, ktorí nám sprostredkovali jazykový systém predovšetkým v jeho morfolologickej a neskôr lexikálnej podobe, založený na štrukturalistickom základe v tom najlepšom slova zmysle. Spočiatku musel uplynúť istý čas, kým sme si zvykli na jeho spôsob prednášania, na prvý pohľad nie veľmi sústredený. „Objavom“ bolo zistenie, keď sa poznámky z jeho prednášok stali základom prípravy na skúšky – až vtedy sa naplno ukázal premyslený systém, ktorý nám Juraj Furdík sprostredkoval. Jeho prednášky však boli aj miestom, kde sa venoval čas kultúrnemu kontextu jazyka a širšiemu kontextu filologického a filozofického vzdelávania. Pán (vtedy) docent neustále zdôrazňoval, že „treba vedieť všetko o niečom a niečo o všetkom“, nikdy nechýbalo upozornenie na kultúrne udalosti

– čo dôležité treba vidieť v divadle, v kine a hlavne, aký koncert by nebolo múdre vynechať – nikdy však ako príkaz, vyžadovanie, vždy ako odporúčanie. V čase začínajúcej a pokračujúcej normalizácie v prednáškach rezonoval aj vedecký, pedagogický a kultúrny odkaz jeho pobytu vo francúzskom Besançone.

Náš jazykovo-kultúrny vzťah pokračoval obojstranne aj po skončení vysokoškolského štúdia, keď som mala česť byť kolegyňou pána profesora. Nikdy nebudem Jurajovi Furdíkovi dost' vďačná za usmernenie na začiatku mojej vedecko-pedagogickej dráhy, keď som sa mu, napoly nezorientovaná, napoly vystrašená, odvážila v neformálnom rozhovore zdôveriť, že vlastne neviem, ako začať – povedal mi, že si mám najprv načítať všetko o probléme, ktorý chcem skúmať. Áno, také jednoduché to bolo! A také dôležité! Dobrý, empatický učiteľ vždy vie, komu, čo a kedy má povedať. Juraj Furdík bol ten, komu som sa nebála dať prečítať svoju prvú štúdiu – a ktorý si na to našiel čas. Vedela som, že na jeho úsudok sa môžem spoľahnúť – ved' keď bol presvedčený, že to pomôže veci, neváhal skritizovať ani práce svojich najbližších spolupracovníkov a priateľov. O to vzácnejšie bolo jeho povzbudenie. Juraj Furdík bol ten, kto mi vštepil prvý impulz sociolingvistického bádania a ktorý ma, hoci zrejme ani sám o tom netušil, priviedol okľukou k štúdiu detskej reči. A Juraj Furdík je tým bádateľom, ktorý mi svojou teóriou lexikálnej motivácie – v rozpracovaní prof. Martinom Ološtiakom – pomáha pri štylistických, sociolingvistických aj vývinovopsychologických úvahách. To sú tiež znaky vynikajúceho učiteľa – jeho dielo neprestáva inšpirovať, aj keď fyzicky medzi nami už nie je.

Moja najkrajšia spomienka na neho sa viaže na rozhovor, ktorý prebiehal počas školskej akcie, keď sme všetci prechádzali májovým lesom nad prešovskou Kalváriou – bol to rozhovor o jazyku, literatúre, hudbe, náboženstve – o živote. O tom všetkom sa dalo s Jurajom Furdíkom porozprávať, v tom všetkom dokázal obohacovať a inšpirovať!

* * *

Mira Nábělková

Lexéma ako samostatný jedinec lexikálnej zásoby...

Juraj Furdík inšpirovaný a inšpirujúci

Slová Juraja Furdíka o jedinečnosti (osobitosti, „osobnosti“) každej lexémy priravali sa mi v jeho nepublikovanom – a predsa, na spôsob rozprávky, aj publikovanom – texte *Jeden z možných celkových pohľadov na lexikálnu zásobu*.² Ponúkol,

² Rukopisný fragment z pozostalosti Juraja Furdíka bol publikovaný v knihe jeho textov *Život so slovoтворbou a lexikológiou* (2005, s. 447 – 448).

pri uplatnení antropomorfného princípu, poeticky podaný obraz spolu s nástrojom kognitívneho prieniku, keď na základe videných paralelizmov pripodobnil lexikálnu jednotku k človeku-individuu a celú lexikálnu zásobu k ľudskej spoločnosti. V úvode jubilejného zamyslenia odkazujem na tento stručný text nielen pre jeho skoncentrovanosť a silu, no aj zato, že v úspornom podaní celostného obrazu načrtáva jednotlivé línie, ktorým Juraj Furdík venoval svoju objímavú diachronno-synchronnu, systémovo-komunikačnú výskumnú pozornosť, a naznačuje zreteľnejšie aj to, kde sa „naše línie“ v priebehu rokov dotýkali.

Nedá sa dobre vypovedať miera odbornej spriaznenosti a osobnej – priam „rodinnej“ – blízkosti, ktorú som vo vzťahu k Jurajovi vnímala. Asi pri prvom našom osobnom stretnutí to bolo, čo sa prihlásil k môjmu menu a k Banskej Bystrici ako jednému z našich „miest pamäti“ – bystrické (rozličného času) sme si v sebe niesli obidvaja.³ Bolo aj niekde v pocitovom pozadí odborných dotykov a prienikov, keď som šla po cestičkách, ktoré on, starší, v mnohoročnom predstihu, svojím neopakovateľným spôsobom s akribiou a intuíciou prešliapaval. Môže mi byť (a je) ľúto, že som Juraja Furdíka nezažila v živom pedagogickom procese, no sprostredkované v sebe veľmi nesiem stopy jeho učiteľského pôsobenia.

Adjektíva

V čase, keď som po skončení školy nastúpila do jazykovedného ústavu, vyšli s odstupom niekoľkých rokov dve vysokoškolské učebnice (*Súčasný slovenský spisovný jazyk: lexikológia* a *Súčasný slovenský spisovný jazyk: morfológia*) s významnou autorskou účasťou Juraja Furdíka. Nemohli mi už byť vysokoškolskou lektúrou, no osobitne jeho spracovanie prídavných mien a prísloviek v učebnici morfológie vstúpilo do mojich postgraduálnych „kandidátskych rokov“ s orientáciou dizertačnej práce na desubstantívne adjektíva. Hoci sa vo výsledku naše klasifikácie v čom-to líšia, celkový prístup profesora Furdíka, zahŕňajúci v učebnicovej kapitole všetko adjektívne podstatné (morfologické, derivatologické aj komunikačno-sémantické, otvárajúce i vzťahovo-akostné prechody), ako prvý intenzívny pracovný kontakt s jeho videním – veľmi a navždy – inšpiratívne vstúpil do môjho nazerania na prídavné mená – a nielen na ne. Pri dizertácii mi Juraj Furdík nebol oponentom, vďaka som však čítala jej exemplár, ktorý s obohatením o vzácne poznámky prešiel jeho rukami.

³ Možno je dobre bystrické roky Juraja Furdíka spomenúť aj odhladiac od nášho spoločného – v obrazoch jeho života sústredených na profilujúce štúdium a pracovné pôsobiská sa veľmi nespomínajú. Keď som k nim niečo hľadala, našla som aspoň základné údaje v úvodnej štúdii *Homo linguisticus et paedagogicus* ku knihe *Život so slovotvorbou a lexikológiou* (Ološtiak 2005a). I ja som meno Furdík poznala skôr, než som ho potom v spätosti s Jurajom Furdíkom stretla (nedalo sa nepamätať, keď vystupovalo – spolu aj s menom môjho otca – v zozname desiatich bansko-bystrických občanov, ktorí mali byť na Silvestra r. 1944 popravení). Juraj Furdík žil v Banskej Bystrici šesť svojich dôležitých povojnových rokov (1945 – 1951). Keď idem dnes po meste, vynára sa mi, že tu vtedy behali jeho detské nohy.

Mala som šťastie, že sa mi dizertačný výskum prelínal s prácou ústiacou do niekoľkých kapitoliek *Dynamiky slovnjej zásoby súčasnej slovenčiny* (1989) – i tým, že v rámci krásneho generačne členitého kolektívu „dynamiky“, včlenenie do ktorého vnímam s odstupom mnohých rokov ako zásadné v nasmerovaní osobnej odbornej cesty aj vo formovaní predstavy všestranne obohacujúcich kolegiálnych vzťahov, mohla som spolupracovať i s Jurajom Furdíkom. Nedá sa zabudnúť naše redigovanie rukopisu na smolenickom zámku, spoločným komorným pracovným sústreďením také odlišné od iných, tiež dôležitých a inšpiratívnych, „zámockých“ konferenčných stretnutí. *Dynamika* obsahuje jeden zo zásadných furdíkovských „motivačných textov“ *Úloha slovtvornej motivácie v lexikálnej dynamike* (Furdík 1989). V nadväznosti na to všetko žiada sa spomenúť v súvislosti s veľkým projektom Slovníka súčasného slovenského jazyka, že ani inovatívna koncepcia spracovania prídavných mien nie je bez furdíkovských inšpirácií.⁴

Práce Juraja Furdíka týkajúce sa slovtvornej motivácie vnímala som inšpiratívne aj pri výskume textovej slovtvorby, variantnosti adjektív a ich sémantickej kryštalizácie. Veľmi som sa potom tešila a vážila si, keď som z napísaných textov stretla u profesora Furdíka citovanie niektorých formulácií o súčasnej adjektívnej slovtvorbe. Na to, aby som sa posunula od synchronného viac k diachrónnemu pohľadu, prišiel tiež furdíkovský impulz. Nie že by „nový“ – pochádzal z jeho veľkej, v mnohom fascinujúcej práce *Zo slovtvorného vývoja slovenčiny* (1971) uvedenej mottom z Ľudovíta Štúra: *Reč má svoje víbehi a zábehi*. Pri jej čítaní som si ako bočný efekt veľmi uvedomovala svoju poetickosť práce s historickým jazykovým materiálom. Inšpirácia zahŕňajúca aj daný moment premietla sa do štúdie „*Músi, báseňné panni*.“ *Spättný pohľad na adjektívnu slovtvorbu* (Nábělková 2007). Predniesla som ju na jubilejnej furdíkovskej konferencii, kde sa nám, čo sme si ho prišli uctiť, privravel spomenutými už úvahami *Jeden z možných celkových pohľadov na lexikálnu zásobu*. Myslím, že diachrónno-synchronná komplexnosť pohľadu Juraja Furdíka na jazyk, špecificky slovenčinu, ovplyvňuje dnes aj to, že ma čím ďalej tým viac lákajú rozlične komponované, nielen adjektívne, „spättné pohľady“.

Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV

V osemdesiatych rokoch som sa s Jurajom Furdíkom stretávala na zasadnutiach výboru Slovenskej jazykovednej spoločnosti – bol po viacero období predsedom jej prešovskej pobočky, ja som v tom čase bola jej vedeckou tajomníčkou. Boli to všetko dôležité a vzácne stretnutia súvisiace s plánovaním a organizovaním spoločnej celoslovenskej práce (s medzinárodným presahom), na ktoré potom nadväzovali

⁴ Premietli sa napr. aj do úvah o slovníkovom spracovaní adjektív v štúdiu *Adjektívne kategórie v gramatike a v slovníku* (Nábělková 2003).

„pripravené“ – osobitne tematické celoslovenské stretnutia jazykovedcov a „Kolokviá“. Juraj Furdík patril k tým, čo veľmi podporovali ideu založenia Kolokvií mladých jazykovedcov, ktoré sa rozvinuli do krásneho podujatia (s dnešnou v začiatkoch nepredstaviteľnou tradíciou). Možno spomenúť, že *Súborná personálna bibliografia účastníkov Kolokvií mladých jazykovedcov* obsahuje aj jeho meno – to na deviatom Kolokviu vystúpil Karol Furdík so spoločným furdíkovským príspevkom *Slovotvorný slovník slovenčiny – softvérové riešenie* (2002).^[1] Pamätám sa, ako Juraj najskôr rozprával o výskumnom zameraní svojho syna. Karol po prvý raz prišiel na piate Kolokvium a stal sa jedným z viacnásobných kolokvialistov, obohacujúc jeho náplň témami informatiky a umelej inteligencie (priviedol z tejto sféry aj viacerých mladých prešovských kolegov).

Porovnávaci výskum slovnej zásoby

Rada by som sa aspoň v pol slove dotknúť aj výskumnej sféry Juraja Furdíka, ktorá síce v jeho tvorbe rozsahom neprominuje, vyníma sa však svojím významom. Mám na mysli inovatívne derivatologické konfrontačné slovensko-nemecké a slovensko-maďarské štúdie. Vidím stále otvorené pole slovensko-maďarských lexikálnych výskumov napr. aj v oblasti vzájomných lexikálnych prevzatí. Špecificky na to navádza slovensko-české lexikálne porovnanie, ktoré ukazuje, že mnohé z diferenčných lexém, lexikalizovaných spojení či frazém vystupujúcich ako „írečité slovenské“ v česko-slovenskom porovnaní sú maďarského pôvodu. V danej súvislosti sa vynára jedna z dôležitých motívácií identifikovaná Jurajom Furdíkom v slovnej zásobe – adaptačná motívácia či interlingválna motívácia a ruka v ruke s ňou aj demotívácia, strata vnímania cudzieho pôvodu.⁵ Téma sa ukazuje veľmi zaujímavá v slovensko-česko-maďarskom pohľade aj so zreteľom na porovnávaci aspekt výsledkov rozdielnych motívácií v jazykovom obraze sveta.

Literárna textová lexikografia

Spomeniem ešte jednu sféru svojho písania posledného času, pri ktorej cítim Jurajov pozorný pohľad cez plece – „príloho­vé slovníčky“ k literárnym dielam. Pred pár rokmi ma začali zaujímať ako špecifický kultúrny vnútoliterárny a vnútrojazykový i medziliterárny a medzijazykový fenomén, ktorý má v našom kontexte dlhú tradíciu. Pri prečítovaní knihy *Teória motívácie v lexikálnej zásobe* (2008) vynorila sa jeho stručná poznámka o hviezdoslavovskom slovníčku v rigoróznjej práci Jána Gbúra a v komunikácii s prešovskými kolegami neskôr aj ďalšie informácie o zaangažovanosti Juraja Furdíka v procese tvorby študentských prác zameraných na lexiku literár-

⁵ O terminologických dišputách s Jurajom Furdíkom na danú tému písal Martin Ološtiak, prikláňajúc sa na základe viacerých argumentov k termínu *interlingválna motívácia* – priklonila som sa k nemu aj ja.

nych autorov – osobitne v ich posudzovaní. Tak ako všetko, do čoho vstupoval, nesú aj tieto posudky pečať jeho autorskej osobnosti a mnoho dôležitých „videní“.

Juraj Furdík *motivovaný a motivujúci, inšpirovaný a inšpirujúci – inšpiratívny...*

V oblúku sa vrátim k našim adjektívam. Uvedomila som si totiž práve, že aj uvedená dvojica a trojica slov s internacionálnymi základmi dokladá jeho tézu „o zákonitosti jednotlivého v lexike“. Že len v druhej zo skupín našiel si miesto hodnotiaci adjektívny derivát – *inšpiratívny* – inak potrebné (významné) komunikačné funkcie plnia adjektívá. Do názvu spomienky som zvolila dvojicu prídastí spätých so slovesom *inšpirovať* aj zato, že v trpnom prídasti *inšpirovaný* vnímam istý presah v zmysle intuície (vyplývajúcej z hĺbky poznania, vnímavosti a osobnej zainteresovanosti na spoznávaní jazyka) či („metafyzickejšie“) inšpirácie všehomírom, „vnukania“, vnuknutia, ako nám napr. v náboženskej konkretizácii pri výklade slovesa *inšpirovať* ponúka Krátky slovník slovenského jazyka.⁶ Ak bežne stretávame adjektívium *inšpirovaný* s bližším určením „čím“, v tomto videní je prirodzené aj použitie bez neho.

Celkom na záver – skôr výnimočné v takejto podobe, než časté – Jurajovo polemické slovo, v ktorom odhalil ďalšiu, dôležitú, stránku svojej osobnosti. Inokedy (tak som ho vnímala) vo vyjadreniach k jazyku a národu skôr cudný než patetický, vstúpil do jednej z diskusií kritických k práci jazykovedcov slovami: „Jazyk je naším humánnym vzduchom a jazykovedci jeho meteorológmi. Banálne prirovnanie, násilná analógia? Nezakladám si na jej originalite ani na totožnosti porovnávaných javov; budem ju však brániť. Bez vzduchu prestávam žiť, bez jazyka prestávam byť človekom („Hovorím, teda dýcham,“ hovorí Bohumil Hrabal), bez národného jazyka fakticky prestávam byť členom národa, hocijako by som sa k nemu deklaratívne hlásil. Ale nám sa stala samozrejmosť jazyka zámenkou na to, aby sme o ňom vôbec prestali uvažovať.“ (Furdík 2005, s. 28).

* * *

Eudmila Liptáková

Čoraz viac si uvedomujem, aké šťastie som mala, keď som mohla odborne aj ľudsky rásť pod vedením profesora Juraja Furdíka ako môjho školiteľa vo vtedajšej vedeckej aspirantúre (CSc.). Človek „furdíkovského typu“, teda nesmierne a všestranne vzdelaný a rozhladený, polyhistor a polyglot, ale zároveň s veľkou pokorou

⁶ Pri prvom význame uvádza KSSJ aj výklad z náboženskej sféry: *inšpirovať* nedok. i dok. 1. d(á)vať popud na (umel.) tvorbu: *i. na napísanie básne; hudba i-ná poéziou*; náb. nadprirodzene pôsobiť na autorov bibl. spisov pri ich písaní, vnukať, vnuknúť 2. podnecovať, podnietiť: *i. k pokusu vyhrať*.

k relativite vedeckého poznávania, predstavoval pre mňa ako začínajúcu výskumníčku neoceniteľnú školu otvárania sveta vedy v najširšom zmysle slova.

Okrem uvedených atribútov vedeckej a akademickej osobnosti profesora Furdíka ma uchvacovala a inšpirovala jeho vášeň pre jazykovedné a osobitne derivatologické bádanie. Živo si spomínam na naše odborné debaty jednak v rámci aspirantských seminárov a osobitne k problematike mojej dizertácie, keď pri rozkrývaní jednej otázky so zanietením poukazoval na komplexnosť problému a objasňoval jeho mnohostranné súvislosti. Priznám sa, že ako mladá pracovníčka na prahu vedy s limitovaným poznaním som po týchto rozhovoroch pociťovala bázeň a uvedomovala som si svoju „nedoučenosť“. Tieto pocity však nepramenili zo spôsobu komunikácie, práve naopak, Juraj Furdík uplatňoval partnerskú, inšpirujúcu a povzbudzujúcu komunikáciu. A, predovšetkým, bol vždy ochotný venovať podpore mladých pracovníkov svoj čas a energiu. To sa prejavovalo aj v inej ako v bezprostrednej komunikácii. Jeho poznámky k mojim rukopisom či posudok kandidátskej dizertácie boli samostatnými vedeckými štúdiami, z ktorých som mohla čerpať vzácne podnety pre ďalšiu vedeckú prácu.

Jeho dôkladnosť, precíznosť a ústretovosť k čitateľom textov sa naplno prejavila aj pri tvorbe vysokoškolských učebníc. Každý, kto študoval kapitoly profesora Furdíka napr. v učebnici morfológie alebo lexikológie, mi dá za pravdu, že tieto texty sú napriek vysoko kondenzovanému vedeckému obsahu veľmi „čítavé“ a zrozumiteľné. Keď som mu o tom raz hovorila a oceňovala jeho učebnicový štýl, zareagoval slovami: „No dobre, ale keby si ty vedela, ako pri tom potím krv.“ Neľutoval svoj čas a námahu, aby čitateľovi uľahčil štúdium problematiky.

Vklad profesora Juraja Furdíka do kontextu slovenskej a slovanskej lingvistiky je veľmi výrazný a nespochybniteľný a je ťažké adekvátne ho zhodnotiť v obmedzenom rozsahu tejto ankety. Len na ilustráciu, na konferenciách alebo v zborníkoch Komisie pre slovanskú slovotvorbu pri Medzinárodnom komitáte slavistov, na ktorých mám tu česť participovať, sa vedecké práce Juraja Furdíka neustále citujú a sú kľúčovým východiskom mnohých súčasných derivatologických a lexikologických výskumov aj mimo Slovenska. Ako lingvodidaktička chcem osobitne vyzdvihnúť nosnosť furdíkovskej teórie slovotvornej motivácie, ale aj širšie teórie lexikálnej motivácie pre prax vyučovania slovenského jazyka. Tým, že uvedená koncepcia prioritizuje významovú stránku motivačného vzťahu a zdôrazňuje asociačné sieťovanie lexém, je dobre aplikovateľná aj u mladších žiakov a môže významne prispieť k rozvíjaniu ich slovnej zásoby a jej využitiu pri recepcii a produkcii textu. Z tohto dôvodu bola furdíkovská teória didakticky transformovaná aj do nového vzdelávacieho štandardu slovenského jazyka pre základné vzdelávanie.

Na Juraja Furdíka si nespomínam len ako na vynikajúceho vedca a inšpirujúceho školiteľa, ale aj ako na človeka a, dovoľm si povedať, na priateľa, s ktorým bolo

veľmi obohacujúce viesť rozhovory aj na témy bežného života alebo sa nadchýnať krásou hudobného umenia. Milú spomienku mám aj na naše stretnutia na plavárni, keď sme počas oddychu medzi preplávanými dĺžkami viedli rozhovory o jazyku a etablovali sme novú disciplínu hydrolingvistiku :).

* * *

Martina Ivanová

Homo dialogicus

1995

*Profesor sedí so zatvorenými očami
mlčí rozmýšľa píše
pripravuje si prednášku⁷*

Rok 1995 bol začiatkom môjho štúdia na Filozofickej fakulte, vtedy ešte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove. V tom čase som netušila, že osobnosti, s ktorými sa tu stretnem, zásadným spôsobom ovplyvnia moje profesionálne aj ľudské smerovanie. V letnom semestri druhého ročníka v miestnosti č. 94, pred ktorou je umiestnená busta P. J. Šafárika, počúvam prvú prednášku zo slovenskej lexicológie. Vedie ju profesor Juraj Furdík. Neostalo mi v pamäti, o čom hovoril. V mysli mi utkvел skôr štýl prejavu, jeho zadŕhavosť, nehotovosť, prerušovanosť, ktoré ma však fascinovali viac ako hladká, suverénna rétorika iných prednášajúcich. Jeho proces myslenia mi pripomínal geologický proces vrásnenia, neustály pohyb, vršenie a presúvanie záhybov reči. To, čo sa odohrávalo pred mojimi očami, nebolo odťažité a odtelesnené, naopak, každý záchvev, zaváhanie, každé chvíľkové zastavenie „práce“ mysle sa premietalo do reči tela, do gestiky, mimiky, pohybov. Pred očami študenta nedefinovalo johnsonovské „telo v mysli“, ale furdíkovská „mysel“ v tele“.

*na písacom stole vedca vládol poriadok
poriadok ako v jeho hlave*

G. Steiner vo svojej knihe *Lekcie majstrov* (2022) hovorí o tom, že vzťah medzi učiteľom a žiakom je dialektický, že je istým druhom osmózy, vzájomného prestupovania a prenikania. Žiak sa učí od učiteľa, ale zároveň sa učiteľ učí od žiaka. Keď som si prvýkrát prečítala túto Steinerovu úvahu, spomenula som si práve na Profesora. Jeho

⁷ Súčasťou textu sú úryvky z básní T. Rózewicza zo zbierky *Profesorov nožík* (2001), ktorú som darovala Profesorovi na našom poslednom stretnutí.

spôsob vedenia seminárov a prednášok bol v pravom zmysle slova dialogický. Dialóg tu netreba chápať v úzkom význame slova, teda ako striedanie otázok a odpovedí medzi komunikačnými partnermi, ale ako bytostnú interaktívnosť, proces vzájomne podporovaného hľadania, spoločného myslenia. Profesor dokázal u študenta vyvolať pocit, že na otázky, ktoré mu kladie, nemá hotové odpovede, ale že spolu so študentom hľadá, kam ich dialóg zavedie. Dodnes si pamätám na jeho výkrik *Jedna nula pre vás!*, keď som v istom momente vyslovila svoj názor na možnú interpretáciu nejakého jazykového javu. Druhým bytostným rozmerom Profesora bol fakt, že jazyk preňho nebol len predmetom výskumu, ale tiež fascinácie a lásky. O tejto „zamilovanosti do jazyka“ píše C. Hagège (1998), keď hovorí, že jazyky môžu byť zdrojom údivu, a to tak u lingvistu, ako aj laického hovoriaceho. Táto fascinácia presakovala na povrch zakaždým, keď Profesor hovoril alebo písal, či už o jazykových znakoch, lexikálnej motivácii, derivácii, alebo o porovnávacích výskumoch medzi slovenčinou a maďarčinou. Akoby vždy nanovo demonštroval výrok F. Nietzscheho o tom, že veda má spoločné s umením to, že sa jej aj tie najvšednejšie veci javia ako úplne nové a lákavé, ba dokonca pôsobením nejakého kúzla ako práve zrodené a teraz po prvýkrát prežité.

2000

*plynuli roky –
rátame
máme spolu
stošesťdesiat rokov*

skončilo sa XX. storočie

*Profesor býva sám pracuje nespí
počúva hudbu*

Rok 2000 bol začiatkom môjho doktorandského štúdia na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove. Moja potenciálna školiteľka docentka Miloslava Sokolová je v tom čase na lektoráte slovenského jazyka v Regensburgu. Prednášky z morfológie vedie Profesor a ja mám úlohu zabezpečovať výučbu seminárov z morfológie a neskôr aj z lexikológie. Ocítam sa vo zvláštnej dvojrole. Stávam sa učiteľom, ale zároveň ostávam žiakom. *Učím* semináre a zároveň *sa učím* u Profesora na jeho prednáškach. Spoločne vedíme aj skúšky z morfológie, na ktorých kladiem študentom otázky, ale zároveň počúvam, ako otázky kladie Profesor, ako sa vzťahuje k študentovi, akým spôsobom ho vedie k premýšľaniu. Počas doktorandského štúdia sa práve tieto momenty stanú mojimi najužitečnejšími hodinami vysokoškol-

skej pedagogiky. Okrem tejto profesionálnej formácie dostávam možnosť spoznávať Profesora aj z inej stránky. Ako obdivovateľa Mahlerovej hudby. Ako nadšeného čitateľa poľskej poézie („fascinoval ma Tadeusz Różewicz, Czesław Miłosz už mne“). Ako zapáleného diskutéra o politických otázkach. Ako nesmierne úctivého a galantného džentlmena starej školy. Na jednom z našich posledných stretnutí na konci letného semestra 2002 mi Profesor radí, aby som napísala niečo o vzťahu medzi pomenovacou a vetotvornou funkciou slovesa. Poslúchnem a k tejto téme sa vraciam vlastne už viac než dvadsať rokov.

August 2002

*deň je kratší
slnečné hodiny stoja
v daždi bez hodiny*

Je piatok v strede augusta, mesiaca, keď obilie žltne a slama na klobúky krásne dozrieva. Nad prešovským Domom smútku sa však popoludní spustí dážď...

*kameň na kameni
na kameni kameň
a na tom kameni
ešte jeden
kameň*

G. Steiner hovorí, že profesia „profesor“ môže mať množstvo rozličných podôb – od životnej rutiny zbavenej ilúzií až po vznešené nadšenie zo životného poslania. Zahŕňa veľa rozličných typov, od pedagóga ničiaceho dušu až po charizmatického Majstra. V Prešove som mala možnosť stretávať sa najmä s tým druhým typom steinerovských učiteľov.

Profesor bol jedným z nich.

* * *

Katarína Vužňáková

„Tu si nie som istý.“, „Tu som v koncoch.“ Tieto výpovede boli bežnou súčasťou prednášok profesora Juraja Furdíka. Ukazovali priamo v procese, ako sa rodí lingvistická teória, ako sa formuje teória motivácie v slovnej zásobe, osobitne teória slovotvornej motivácie, ktorá sa stala východiskom nielen pre množstvo derivatolo-

gických výskumov na Slovensku, ale inšpirovala aj výskumy tvorenia slov v zahraničí. Príznačné pauzy vo výklade J. Furdíka boli prezentáciou snahy o presné formulovanie toho, o čom práve premýšľal, bádateľského pochybovania i neistoty a zároveň demonštráciou skromnosti a pokory pred vyslovením všeobecne platného tvrdenia. A to nielen pred kolegami, ale aj pred študentmi, čo sa odrážalo v zvyčajnom oslovovaní poslucháčov „panstvo“ či „vážení“. Tento prístup viedol k neustálej potrebe precizovať vlastné závery, no zároveň prezentoval hlbokú ľudskosť v osobnosti vedca i vysokoškolského pedagóga.

Spojenie zanieteného bádateľa a človeka sa mi postupne odkrývalo ešte viac po tom, čo som zaklopala na dvere kancelárie prof. Furdíka pri výbere diplomovej práce. Odborné konzultácie, ktoré mali značne ľudský, ba až osobný charakter, viedli k doktorandskému štúdiu a určili a ovplyvnili moje profesionálne smerovanie i pôsobenie. Bez teórie slovotvornej motivácie a myšlienky lexikograficky spracovať slovotvorný systém slovenčiny by nevznikla moja diplomová, dizertačná či habilitačná práca, ale ani ďalšie štúdie a výskumy. Keď hromada s vtedy ešte rukou popísaných kartotečných lístkov, ktoré obsahovali analýzu každého slovotvorného parametra vybraného slovotvorne motivovaného slova, skončila v mojich rukách, bol to signál, že v originálnom výskumnom pláne slovníkovo spracovať slovotvorbu slovenčiny je potrebné pokračovať, ale i obrovský záväzok jedinečnú ideu doviesť do podoby reálnej lexikografickej práce. Aj vplyvom týchto okolností sa v súčasnosti postupne rodí slovotvorný slovník kompozít v slovenčine.

Rozhovory s prof. Furdíkom ma priviedli k vytváraniu dôvery v to, že každý si môže dovoliť dostávať sa k poznaniu princípov, na ktorých funguje jazyk, vlastnou cestou. A tak sa teória slovotvornej motivácie stala pre mňa základom nielen pre skúmanie systému samotného jazyka, ale aj pre odkrývanie rečovej ontogenézy, ktorá fungovanie jazyka zrkadlí. Hoci J. Furdík považoval slovotvorbu za jeden z najdôležitejších systémotvorných princípov slovenčiny, teória slovotvornej motivácie sa pre mňa stala základom aj pre skúmanie jej epistemologického rozmeru a pomáha tak nielen poznávať samotný jazyk, ale i vzťah jazyka, myslenia a telesnosti, čím odhaľuje jazykový obraz sveta hovoriacich.

Uvedené skutočnosti nemohli, a nebolo ani ich cieľom, prezentovať, ako široko práca J. Furdíka zasiahla do slovenskej jazykovedy, osobitne derivatológie, ale i do interdisciplinárneho skúmania jazyka. Snažili sa skôr ukázať a pripomenúť, ako sa, nie len v tomto jednom prípade, teória motivácie v jazyku preniesla do silnej motivácie k skúmaniu a poznávaniu jazyka.

* * *

Profesor Juraj Furdík ma sprevádzal počas môjho vysokoškolského štúdia na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove (1996 – 2001) – prvýkrát to bolo, myslím, priamo na prijímacích skúškach a neskôr na samotných prednáškach a seminároch z lexikológie či všeobecnej jazykovedy a sčasti na seminároch z morfológie (ktorú na prednáškach zastrešovala doc. PhDr. Miloslava Sokolová, CSc.) až po vedenie diplomovej práce. V rámci lexikológie bola jeho srdcovou záležitosťou práve slovotvorba, ktorej na svojich hodinách venoval primárnu pozornosť. A tie boli vždy zážitkom – precízne tematicky a štruktúrne premyslené a didakticky dobre podané, pričom im nechýbala aj štipka humoru. Veď samotná slovotvorba je v istom zmysle hra so slovami či morfémami. Ako sám vrazil, učiteľ musí byť do istej miery aj hercom, ak má zaujať svojich poslucháčov. V pamäti mi utkvel aj ďalší jeho výrok, že dobrý učiteľ či vedec by sa mal snažiť vedieť zo svojej oblasti všetko (v zmysle, čo sa dá v danom období poznania obsiahnuť) a z každého ostatného niečo, teda poznať do hĺbky jednu tému, ale nezanedbať ani horizontálny rozmer ostatného, t. j. mať všeobecný prehľad. A ako pedagóg bol neuveriteľne rozhladený. Študentov vedel povzbudiť a nasmerovať, ale aj zaujať kritický postoj k odbornej téme, ak to bolo potrebné. Ako vedúci školiteľ mojej diplomovej práce zameranej na slovesný vid v slovenčine mi ukázal aj druhý – derivatologický pohľad na túto lexikálno-gramatickú kategóriu. Ten gramatický pohľad prezentovala vo svojich prednáškach z morfológie docentka Miloslava Sokolová, významná slovenská aspektologička. Pán profesor si ju nesmierne vážil, hoci zastával opačný názor na túto problematiku. Konzultácie s ním, či už počas štúdia, alebo počas prípravy diplomovej práce, mali charakter priateľského rozhovoru na odbornú tému, v ktorom nám nechával priestor na seba vyjadrenie a formovanie vlastných záverov. Zároveň bol veľmi ľudský a chápaný.

Pán profesor mal v pláne napísať učebnicu slovotvorby, ktorú už, bohužiaľ, pre svoj predčasný odchod nestihol dokončiť. Neskôr sa toho ujal jeho žiak Martin Ološtiak, keď z jeho pozostalosti a poznámok viacerých študentov editorsky pripravil publikáciu pod názvom *Slovenská slovotvorba (teória, opis, cvičenia)* (2004). Slovotvorná motivácia ako ústredná téma bola pre pána profesora jednou z motivácií, prostredníctvom ktorej sa snažil interpretovať deriváty a kompozitá v jazyku. Ďalšie typy motivácie, ktorými autor zdôvodňuje existenciu ostatných lexikálnych jednotiek v jazyku, sú spracované v *Teórii motivácie v lexikálnej zásobe* (2008), útlej knižke vydané opäť pod editorských dohľadom Martina Ološtiaka. Teória (nielen slovotvornej) motivácie vo furdíkovskom chápaní tak mohla v ucelenej podobe poslúžiť ďalším generáciám študentov a lingvistov.

Môžem povedať, že profesor Juraj Furdík bol jednou z osobností, ktoré ovplyvnili moje ďalšie odborné smerovanie. Práve pán profesor mi na konci štúdia v r. 2001

odporučil prihlásiť sa na doktorandské štúdium do Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave, ktoré v tom čase ponúkalo niekoľko voľných miest. Po prijatí na štúdium sa mojou školiteľkou zhodou okolností stala PhDr. Klára Buzássyová, CSc., jedna z dvoch hlavných vedeckých redaktoriek (druhou redaktorkou je PhDr. Alexandra Jarošová, CSc.) vtedy pripravovaného 1. zväzku *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (a – g, 2006), ktorú s profesorom Furdíkom spájalo okrem dlhoročného priateľstva aj spoločné členstvo vo významnej Komisii pre výskum slovanskej slovo tvorby pri Medzinárodnom komitáte slavistov. Po skončení štúdia som sa mohla začleniť do autorského tímu tohto výkladového slovníka.

Ako vedca som pána profesora hlbšie spoznala až počas doktorandského štúdia, keď som sa zoznamovala s potrebnou odbornou literatúrou. Iste, aj počas vysokoškolského štúdia sme si študovali jeho práce, ale v danom období sme ho vnímali viac ako pedagóga. Na jeseň v r. 2001 sa v Smoleniciach uskutočnila vedecká konferencia *Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku*. Ešte pred nástupom na štúdium ma pobádal, aby som sa na toto podujatie prihlásila už ako doktorandka. Vtedy sme sa tam stretli, myslím, že poslednýkrát – pán profesor na tejto konferencii vystúpil s príspevkom o existujúcich a možných morfológiách, v ktorom zhodnotil koncepcie jednotlivých gramatík od A. Bernoláka až po súčasnosť a načrtnol potenciálne prístupy k spracovaniu novej akademickej gramatiky, ako aj výzvy stojace pred jej autorským kolektívom.

Práce profesora Furdíka sa vôbec vyznačujú hlbokým ponorením sa do problematiky, a to jednak predstavením názorov rozličných autorov k rozoberanej téme a jednak prezentáciou vlastného názoru. Kladením otázok otváral ďalšie problémy a hovoril aj o svojich pochybnostiach. Slovo tvorba ako relatívne mladá disciplína si potrebovala „nájsť svoje miesto na slnku“, keďže sa tradične vyčleňovala buď v rámci gramatiky ako „derivačná morfológia“ ponúkajúca hlavne formálne prostriedky na tvorenie pomenovaní, alebo v rámci lexikológie, náuky o lexikálnych jednotkách. Bez zveličenia možno povedať, že teória lexikálnej motivácie a konkrétne slovo tvornej motivácie profesora Furdíka ponúka istý nástroj na interpretáciu jazykových jednotiek. Mne osobne pomáha určiť slovo tvornú históriu danej slovo tvorne motivovanej lexémy a pozíciu takejto lexémy v slovo tvornom rade alebo slovo tvornom hniezde. Nie tak dávno som si uvedomila, že pri slovo tvorných analýzach pristupujem k výskumnému materiálu takmer automaticky cez slovo tvorný motivant a motivát, čo na jednej strane uľahčuje napr. vyčlenenie slovo tvornej štruktúry motivátu, ale na druhej strane, pri porovnaní synchronie a diachronie, nemusí byť všetko úplne také jednoznačné, napr. smer motivácie.

Juraj Furdík vo svojej vedeckej tvorbe nadväzoval na domácich aj zahraničných autorov a tvorivo rozvíjal ich myšlienky. Zo slovenských autorov môžem uviesť napr. Jána Horeckého a jeho chápanie tvorenia slov ako súčasti lexikológie.

O tom, ako sa inšpiroval intencnými typmi slovies podľa Jána Kačalu, hovorí sám autor pri vyčleňovaní štyroch typov motivačnej intencie. Vplyv intencnej hodnoty slovesa na jeho motivačný potenciál, okaziónálna slovotvorba alebo analýza abstraktných substantív u Kláry Buzássyovej mu slúžili pri rozvíjaní teórie slovotvornej motivácie či vyčleňovaní slovotvorných postupov, prostriedkov a slovotvorných typov. Ternaristickú koncepciu lineárnych útvarov Ľudovíta Nováka (skratkovito povedané – každý lineárny útvar ma začiatok, stred a koniec) aplikoval profesor Furdík na onomaziologickú štruktúru motivovaného slova, v ktorej vymedzil onomaziologický spoj ako stredný člen štruktúry, charakteristický tým, že obsahuje sémy formálne nevyjadrené, ale obsiahnuté v lexikálnom význame lexémy. Diskusia s Ladislavom Dvončom o vzťahu medzi slovotvorným a deklinačným systémom na príklade typov *dlaň* a *kosť* vyústila do rozlíšenia produktivity slovotvorného typu a receptivity deklinačného typu. Zo zahraničných autorov profesor Furdík čerpal hlavne z českej slovotvornej školy Miloša Dokulila a jeho klasifikácie typov onomaziologických kategórií. Pri analýze jednotlivých integračných procesov jednotiek prevzatých do slovenčiny sa inšpiroval terminológiou chorvátskeho autora Rudolfa Filipovića, ako je napr. transfonemizácia a transmorfemizácia.

Osobne si myslím, že vedecké dielo profesora Furdíka preniklo do slovenského aj slovanského lingvistického priestoru viacerými kanálmi – jednak priamo cez jeho publikované práce, jednak sprostredkované cez práce jeho žiakov, ktorí pokračovali v jeho myšlienkach. Martin Ološtiak, ktorý editorsky sprístupnil rukopisné dielo profesora Furdíka, ako aj jeho skôr publikované štúdie pod názvom *Život so slovotvorbou a lexikológiou* (2005, eds. M. Ološtiak – L. Gianitsová-Ološtiaková), postupne široko rozvinul a rozpracoval teóriu lexikálnej motivácie v podobe radu monografií a štúdií. Po profesorovi Furdíkovi tak úspešne prevzal slovotvornú štafetu, tá neskôr vyústila do vydania kolektívneho kompendia *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine* (2015), ktoré si vážia a často citujú kolegovia doma aj za hranicami.

Na teórii lexikálnej či slovotvornej motivácie sú postavené aj práce ďalších autorov, napr. Ľudmily Liptákovej o okazionalizmoch v slovenčine, Kataríny Vužňákovej o kompozitách, Miroslavy Gavurovej o abreviačnej motivácii, Lenky Palčkovej o univerbizácii v slovenčine, Marty Vojtekovej o slovotvorbe slovenských a poľských adjektív. Didaktickú transformáciu slovotvornej motivácie nachádzame v publikáciách Ľudmily Liptákovej a Kataríny Vužňákovej. Furdíkovská teória je priamo zakomponovaná do koncepcie *Slovníka koreňových morfém slovenčiny* (Sokolová et al. 2005, 2007, 2012), v ktorom sa pri hniezdovom spracovaní lexiky využívajú napr. motivačné stupne, určuje sa smer motivácie medzi motivantom a motivátom a pod. Profesor Furdík mal v úmysle vytvoriť aj samostatný slovotvorný slovník slovenčiny. Pod jeho vedením vzniklo niekoľko diplomových prác zamera-

ných práve na takýto slovník. Autorkou jednej z nich bola Katarína Vužňáková, ktorá ďalej rozvíjala parametrizáciu (súbor charakteristík odkrývajúcich sémantickú i formálnu štruktúru lexémy) potrebnú pri lexikografickom opise slovotvorby slovenčiny.

Slovanský svet pozná meno Juraj Furdík aj vďaka jeho aktívnej účasti v spomínanej Komisii pre slovanskú slovotvorbu pri Medzinárodnom komitáte slavistov, ktorej bol členom od vzniku samotnej komisie v r. 1994 až do svojho odchodu. Zanechal nám pozoruhodné vedecké dielo, vychoval nové generácie slovákistov a pritom zostal pracovitým a skromným človekom. Človekom fascinovaným jazykom a zároveň fascinujúcim ostatných svojou osobnosťou. Za to mu úprimne ďakujem.

* * *

Martin Ološtiak

Profesora Furdíka som naplno začal vnímať ako učiteľa v letnom semestri 1999/2000 v prešovskom akademickom prostredí, keď sme s ním ako tretiaci mali prednášky a semináre zo slovenskej lexikológie. Postupne nás zoznamoval s fungovaním lexiky prezentujúc svoj vlastný prístup založený na koncepte lexikálnej motivácie. Lexikálne univerzum, jeho teória, ako aj samotný prednášateľ so svojským, nesmierne erudovaným, človečensky angažovaným a pritom skromným prejavom ma tak „vtiahli do deja“, že aj vďaka nemu som akademickému prostrediu a v ňom najmä lexikológii zostal verný dodnes.

Na J. Furdíkovi som okrem iného oceňoval, že neprednášal vopred dané, jasné či „naverklikované“ učebnicové poznatky a „pravdy“. Videli sme, ako priamo pred nami rozmýšľa a tvorí, pričom nešlo o to, že by na hodiny chodil nepripravený. Práve naopak. Jeho výklad bol dobrodružstvom poznávania, hľadania a nachádzania (a niekedy aj nenachádzania). Dobrodružstvom, pri ktorom dvere poznania ostávali otvorené viacerými smermi. Dobrodružstvom, ktorého podstatným atribútom bolo partnerstvo medzi učiteľom a študentom. Dobrodružstvom s učiteľom, ktorý toho síce vie oveľa viac ako študent, ale svoje mysliteľstvo nedáva najavo okázalo s cieľom prvoplánovo ohúriť, ale s prirodzenou ambíciou podnecovať, inšpirovať, motivovať. Jeho pedagogické majstrovstvo okrem iného spočívalo práve v tom, ako vedel dať študentovi priestor a nementorsky ho formovať. J. Furdík jednoducho mal dar v študentoch vyvolávať či prehlbovať fascináciu poznáním.

Osobne mi imponovalo, ako sa profesor Furdík v škole doslova rozdával. Na druhej strane som si uvedomoval, ako nie je schopný (aj pod vplyvom prehlbujúcich sa zdravotných komplikácií) svoje inovatívne myšlienky prezentovať inak než verbálne na prednáškach, s perspektívou skončiť nanajvýš v „polozabudnutí“ na strán-

kach študentských zošitov. Preto som sa v poslednom semestri svojho päťročného štúdia rozhodol prednášky pána profesora nahráť na diktafón s tým, že ich následne prepíšem, a tak mu poskytnem zhmotnený a aspoň hrubý náčrt jeho teórie. Takto by mal „na papieri“ základ, z ktorého by mohol pri ďalšom písaní vychádzať. Keď som sa ho niekedy v januári 2002 spýtal, či s nahrávaním bude súhlasiť, pocítil som z jeho strany skrytú radosť, ktorú však nedal explicitne najavo a namiesto toho odpovedal príznačne skromne protiotázkou: „Ak si myslíte, že to má zmysel...“

V letnom semestri 2002 tak vznikli nahrávky jeho prednášok a seminárov z lexicológie, ktoré som hneď po svojich štátniciach v júni t. r. prepísal do elektronickej podoby a profesorovi Furdíkovi aj poslal (na diskete spolu s klasicky napísaným listom; e-mailové služby som v tom čase ešte veľmi nevyužíval). V júli, teda mesiac pred profesorovým nenávratným odchodom, som od neho dostal odpoveď – list⁸ datovaný 8. 7. 2002, ktorý mám stále odložený. V jeho úvode sa píše (po francúzsky aj so slovenským prekladom):

Môj milý priateľ p. prof. Charles Bally!

Tisíckrát Vám ďakujem za Vaše úsilie, ktoré ste vynaložili pri príprave môjho projektu na publikovanie mojich myšlienok o pojme lexikálnej motivácie. Na prípadnom úspechu budete mať veľkú zásluhu.

Váš oddaný priateľ

Ferdinand de Saussure

Táto mystifikácia predznamenala osud, ktorý postihol Furdíkovu lexikálnu teóriu (chorobou oslabený autor listu zreteľne cítil, že sa blíži jeho koniec, hoci tón textu nie je fatálne rezignujúci, práve naopak, vyjadruje v ňom odhodlanie zamýšľané projekty dokončiť). Tá vyšla pod názvom *Teória motivácie v lexikálnej zásobe* posmrtno (v roku 2008) podobne ako Saussurov *Kurz*. Jadro tejto útlej, 95-stranovej knižky tvoria práve prepisy spomínaných diktafónových nahrávok. Symbolické je aj to, že Furdík v tejto svojej práci so Saussurom výdatne diskutuje a polemizuje.

Osobnosť Juraja Furdíka sa oprávnene vníma ako mnohostranne inšpiratívna. To, čo nám zostalo, sú jeho nasledovaniahodné nápady pretavené do textov. Chcem v tejto súvislosti zdôrazniť, že Furdíkove texty majú zvláštnu, tak trochu mystickú a pre odborné komunikáty nie úplne samozrejmu vlastnosť. Vnímavý čitateľ v nich dokáže aj po opakovaných lektúrach nachádzať nové a nové podnety a súvislosti. Je to zaiste aj preto, že vznikali v úpornej snahe autora o čo najvýstižnejšie a najelegantnejšie jazykové stvárnenie. V pozostalosti pána profesora som našiel množstvo

⁸ Z času na čas si ho prečítam a opätovne sa prenášam späť do doby, keď som sa ako budúci doktorand takmer stal kolegom profesora Furdíka. Žiaľ, nepodarilo sa to a Juraj Furdík nás navždy opustil 7. 8. 2002.

konceptov s prečiarknutými a preformulovanými jednotlivosťami, vetami či celými pasážami. Jeho pochybovačstvo, hľadačstvo a nachádzačstvo sa takto zachovalo aj na zožltnutých stránkach rôznorodo popísaných zošitov, v dnešnej technologicky saturovanej dobe už nepredstaviteľného, ale o to vzácnejšieho artefaktu. A výsledok stojí za to. Furdíkove práce sa vyznačujú prototypovou vedeckou akribiou a popritom sú miestami až epicky čítavé.

* * *

Spomienky jedenástich osobností na Juraja Furdíka (otca, kolegu, priateľa, učiteľa) majú okrem prirodzenej rozmanitosti aj niekoľko spoločných črt (ktoré sú tak tiež prirodzené). Z nich sa do pozornosti ponúka najmä jedna – celkom univerzálna. Každá spomienka vo väčšej alebo menšej miere akcentuje Juraja Furdíka ako inšpirátora, ako človeka a vedca, ktorý nepálil, ale naopak, staval mosty uvedomujúc si nevyhnutnosť vzájomnosti. V tomto zmysle bol vskutku tímový hráč, ktorého poslaním bolo nielen šíriť poznanie (s prirodzeným vedomím vlastných limitov), ale aj (a to v rovnakej miere) k poznaniu iným dopomáhať. Profesor Furdík bol ozajstným hýbateľom (v zmysle etymónu slova motivácia, lat. *movēre* „hýbať“) a príkladom, že inšpirácia v jazyku aj v ľudskom živote má mnoho podôb a vo svojej podstate je nenahradiiteľná.

Literatúra

- BUZÁSSYOVÁ, K. (1985): Na päťdesiatku Juraja Furdíka. In: *Slovenská reč*, 50/4, 234 – 236.
- BUZÁSSYOVÁ, K. (1995): Životné jubileum Juraja Furdíka. In: *Jazykovedný časopis*, 46/2, 150 – 152.
- BUZÁSSYOVÁ, K. (2002): Zavŕšené dielo významného jazykovedca (za Jurajom Furdíkom 17. 8. 1935 – 7. 8. 2002). In: *Slovenská reč*, 67/6, 365 – 371.
- BUZÁSSYOVÁ, K. (2004a): Juraj Furdík ako derivatológ. (Namiesto doslovu). In: Furdík, J.: *Slovenská slovotvorba. (Teória, opis, cvičenia)*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka, 181 – 187.
- BUZÁSSYOVÁ, K. (2004b): U pamiat ab Juraju Furdziku (17. 8. 1935 – 7. 8. 2002). In: Lukašanec, A. A. – Charitončik, Z. A. (eds.): *Prablemy teoryji i historyji slavianskaha slovavtvarennia. Dalklady Šostaj Mižnarodnaj kanferencyji Kamisiji pa slavianskamu slovavtvarenniu pry Mižnarodnym kamitece slavistav, Minsk / Belarus 2 – 6 sakavika 2003 h.* Minsk: Prava i ekanomika, 6 – 8.
- BUZÁSSYOVÁ, K. – JAROŠOVÁ, A. (eds.) (2006): *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Bratislava: Veda.
- DOLNÍK, J. (1997): Jazykové princípy vo výstavbe frazém. In: Ďurčo, P. (ed.): *Frazeologické štúdie. II*. Bratislava: Esprima, 36 – 44.
- DOLNÍK, J. (2003): *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. et al. (1989): *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda.
- FURDÍK, J. (1971): *Zo slovotvorného vývoja slovenčiny*. Bratislava: SPN.
- FURDÍK, J. (1989): Úloha slovotvornej motivácie v lexikálnej dynamike. In: Horecký, J. – Buzássyová, K. – Bosák, J. et al.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda, 28 – 36.
- FURDÍK, J. (1993): *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter.

- FURDÍK, J. (1994): Princíp motivácie vo frazeológii a v derivatológii. In: Basaj, M. – Rytel, D. (eds.): *Z problémův frazeologie polskiej i słowiańskiej. VI.* Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 7 – 14.
- FURDÍK, J. (2004): *Slovenská slovo tvorba (teória, opis, cvičenia)*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka.
- FURDÍK, J. (2005): *Život so slovo tvorbou a lexikológiou. Výber štúdií pri príležitosti nedožitých sedemdesiatin*. Eds. M. Ološtiak – L. Gianitsová-Ološtiaková. Košice: Vydavateľstvo LG.
- FURDÍK, J. (2008): *Teória motivácie v lexikálnej zásobe*. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG.
- FURDÍK, J. – FURDÍK, K. (2002): Slovo tvorný slovník slovenčiny – softvérové riešenie. In: Nábělková, M. – Šimková, M. (eds.): *Varia. IX. Zborník materiálov z IX. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 1. – 3. december 1999)*. Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 305 – 316.
- HAGÈGE, C. (1998): *Člověk a řeč. Lingvistický příspěvek k humanitním vědám*. Praha: Karolinum.
- LIPTÁKOVÁ, L. (2002): Zomrel profesor PhDr. Juraj Furdík, CSc. In: Sičáková, L. (ed.): *Slovo o slove. Zborník prác Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity*. 8. Prešov: Náuka – Gustáv Moško, 116 – 117.
- MLACEK, J. (1972): *Zo syntaxe frazeologických jednotiek*. Bratislava: SPN.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2003): Adjektívne kategórie v gramatike a v slovníku. In: Šimková, M. (ed.): *Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku*. Bratislava: Veda, 214 – 228.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2007): „Músi, báseňné panni.“ Spättný pohľad na adjektívnu slovo tvorbu. In: Ološtiak, M. (ed.): *Lexikálna sémantika a derivatológia. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej pri príležitosti životného jubilea prof. PhDr. Juraja Furdíka, CSc. Prešov 5. december 2000*. Košice: Vydavateľstvo LG, 60 – 77.
- OLOŠTIK, M. (2005a): Život ako permanentná motivácia. (K nedožitej sedemdesiatke profesora Juraja Furdíka). In: *Slovenská reč*, 70/1 – 2, 60 – 69.
- OLOŠTIK, M. (2005b): Juraj Furdík – homo linguisticus et paedagogicus. In: Furdík, J.: *Život so slovo tvorbou a lexikológiou. Výber štúdií pri príležitosti nedožitých sedemdesiatin*. Eds. M. Ološtiak – L. Gianitsová-Ološtiaková. Košice: Vydavateľstvo LG, 11 – 35.
- ONDRUS, P. – HORECKÝ, J. – FURDÍK, J. (1980): *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia*. Bratislava: SPN.
- ORAVEC, J. – BAJZÍKOVÁ, E. – FURDÍK, J. (1984): *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. Bratislava: SPN.
- RÓŻEWICZ, T. (2001): *Profesorov nožík*. Prel. K. Chmel. B. Bystrica: Drewo a srd.
- SABOL, J. (1995): Životné jubileum doc. PhDr. Juraja Furdíka, CSc. In: *Slovenská reč*, 60/4, 241 – 243.
- SABOL, J. (2002): Za profesorom Jurajom Furdíkom. In: *Kultúra slova*, 37/3, 158 – 160.
- SOKOLOVÁ, M. – OLOŠTIK, M. – IVANOVÁ, M. (eds.) (2005¹, 2007², 2012³): *Slovník koreňových morfém slovenčiny*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove.
- STEINER, G. (2022): *Lekcie majstrov*. Prel. M. Ivanová. Bratislava: Artforum.
- VUŽŇÁKOVÁ, K. (2015): 80 rokov od narodenia profesora Juraja Furdíka. In: *Slovenská reč*, 80/5 – 6, 370 – 371.

Internetové zdroje

- [1] https://www.juls.savba.sk/sjs_variabiblio_source.html#Furd.2BAO0-k.2C_Karol (cit. 10. 5. 2025).

Juraj Dolník

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta

Gondova 2, 811 02 Bratislava

E-mail: juraj.dolnik@uniba.sk

ORCID: 0000-0003-2675-1980

Karol Furdík

Prešov

E-mail: karol.furdik@gmail.com

Martina Ivanová

Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta – Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, v. v. i.

Ul. 17. novembra 1, 080 78 Prešov – Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: martina.ivanova@unipo.sk

ORCID: 0000-0002-5405-0543

Nicol Janočková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: nicol.janockova@juls.savba.sk

ORCID: 0009-0004-3668-2733

Ľudmila Liptáková

Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta

Ul. 17. novembra 15, 080 01 Prešov

E-mail: ludmila.liptakova@unipo.sk

ORCID: 0000-0001-5639-6209

Jozef Mlacek

Dunajská Lužná

E-mail: jozef.mlacek@gmail.com

Mira Nábelková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: nabelkovam@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5695-0935

Martin Ološtiak

Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta – Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, v. v. i.

Ul. 17. novembra 1, 080 78 Prešov – Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: martin.olistiak@unipo.sk

ORCID: 0000-0003-1239-7810

Ján Sabol

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Filozofická fakulta

Moyzesova 9, 040 59 Košice

E-mail: jan.sabol@upjs.sk

Daniela Slančová

Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta

Ul. 17. novembra 1, 080 78 Prešov

E-mail: danielaslancova@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8748-4014

Katarína Vužňáková

Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta

Ul. 17. novembra 15, 080 01 Prešov

E-mail: katarina.vuznakova@unipo.sk

ORCID: 0000-0002-7377-7537

AK POZNÁVATE JAZYK KRAJINY, ŽIADNA VÁM NEBUDE CUDZIA. ROZHOVOR S JURAJOM VAŇKOM

Sándor János Tóth – Juraj Vaňko

Tohtoročný jubilant prof. PhDr. Juraj Vaňko, CSc., sa narodil 25. 3. 1945 v obci Mlynárovce, okr. Svidník. Študoval v r. 1963 – 1968 na prešovskej Filozofickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach odbor slovenský jazyk – ukrajinský jazyk. V r. 1968 – 1973 pôsobil v Študijnom stredisku Univerzity 17. novembra v Herľanoch ako stredoškolský profesor, v r. 1973 – 1975 bol odborným pracovníkom na Filozofickej fakulte v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Najdlhšie (1975 – 2017) pôsobil v Nitre, kde prešiel kvalifikačným postupom (1979 CSc., 1983 doc., 2002 prof.). V r. 1975 – 1992 bol odborným asistentom, resp. docentom na Katedre slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty v Nitre, v r. 1992 – 1996 bol docentom Katedry slovenského jazyka a literatúry Fakulty humanitných vied Vysokej školy pedagogickej v Nitre, od r. 1996 do r. 2017 docent, resp. profesor na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa (FF UKF) v Nitre, v r. 2003 – 2007 vedúci katedry; predseda odborovej komisie v odbore slovenský jazyk na FF UKF v Nitre, člen doktorandských komisií v odbore slovenský jazyk a literatúra, v odbore všeobecná jazykoveda na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a Filozofickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, v odbore jazykoveda konkrétnych jazykových skupín, speciali-

zácia germanistika a anglistika na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a Filozofickej fakulte UCM v Trnave, člen odborovej komisie v študijnom odbore slovanské jazyky na FF UKF v Nitre a Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove. Od februára 2022 garantuje študijný program slovenský jazyk a literatúra na Univerzite J. Selyeho v Komárne.

Vedecko-pedagogická činnosť profesora J. Vaňka presahuje hranice Slovenska. Ako lektor slovenského jazyka v šk. r. 1973/74 pôsobil na Štátnej univerzite v Užhorode, v r. 1980 – 1984 na Humboldtovej univerzite v Berlíne, v r. 1989 – 1991 na Univerzite Klimenta Ochridského v Sofii, v r. 1992 – 1994 na Pandžábskej univerzite v Čandígarhe v Indii, v akademickom roku 1995/96 na Londýnskej univerzite (School of Slavonic and East European Studies – štipendista Britskej rady), v rokoch 1999 – 2003 na Univerzite v Ľubľane (lektor slovenského jazyka) a v rokoch 2007 – 2009 na Univerzite v Kolíne nad Rýnom (lektor slovenského jazyka). Externým vyučujúcim bol na katedrách slavistiky: r. 1996 – 1998 na Katolíckej univerzite Petra Pázmaňa v Pilišskej Čabe a v r. 2012 – 2013 na Masarykovej univerzite v Brne.

Zaoberá sa syntaxou slovenského jazyka, textovou lingvistikou, porovnávacím výskumom slovanských jazykov, jazykom literárneho diela, rusínskymi / ukrajinskými nárečiami na východnom Slovensku a problematikou strojového prekladu. Je členom redakčnej rady Jazykovedného časopisu. Svoje vedecké a expertízne kompetencie uplatňuje vo vedeckých radách niekoľkých akademických inštitúcií, ako aj pri riešení a posudzovaní projektov VEGA a APVV.

J. Vaňko je autorom deviatich knižných publikácií, z toho tri vydal v zahraničí. Zo zahraničných knižných publikácií mala najväčší ohlas monografia *The Language of Slovakia's Rusyns* (2000), v ktorej sa opisujú nárečia a spisovný jazyk východoslovenských Rusínov.

Monografia *Slovaško-slovenska medjezikovna homonimija. Slovar slovaško-slovenskih medjezikovnih homonimov* (2003) sa zaoberá príčinami vzniku a klasifikáciou homonymnej slovensko-slovinskej lexiky. Knižná publikácia *Slovaška slovnica za Slovence* (2004) je výsledkom komparatívneho štúdia jazykových systémov súčasnej spisovnej slovenčiny a slovinčiny.

Sándor János Tóth: Mnoho lingvistov potvrdilo, že pre ich vedeckovýskumnú prácu bolo motivujúce sociokultúrne a jazykové prostredie v ktorom vyrastali. Bolo to tak aj vo vašom prípade?

Juraj Vaňko: Áno, určitá časť mojej jazykovednej práce bola determinovaná či motivovaná najmä etnickým a jazykovým prostredím, v ktorom som vyrastal. Ďalším významným činiteľom bola doba vrátane spoločensko-politických pomerov, v ktorej okrem spomenutých dvoch spolupôsobili aj viaceré ďalšie faktory. Čo sa

týka etnického a jazykového prostredia, mojím rodiskom je obec Mlynárovce v okrese Svidník, čiže severovýchod Slovenska, kde okrem prevažujúceho slovenského etnika žijú najmä Rusíni, Goralí a Rómovia. Je to teda multietnické, multikonfesné a do určitej miery aj multikultúrne prostredie, čo sa, samozrejme, prejavovalo aj v komunikácii medzi obyvateľmi tohto regiónu. V Mlynárovciach a v prevažnej väčšine susedných obcí základným dorozumievacím prostriedkom bolo rusínske lemkovské nárečie, ktorým sa Mlynárovčania a obyvatelia ďalších rusínskych obcí dorozumievali aj v styku s obyvateľmi hovoriacimi šarišským nárečím. Z obidvoch strán išlo tak o tzv. receptívny bilingvizmus, čiže o podobný typ dorozumievania, aký dnes funguje napríklad medzi Slovákmi a Čechmi. Môj otec, ktorý sa do Mlynároviec priženil zo susednej obce Rovné, kde sa tiež hovorí po rusínsky, komunikoval aj v šarišskom nárečí, a to vďaka častému a živému kontaktu s nositeľmi severošarišského nárečia (v takých obciach ako Mestisko, Hažlín, Kurima...). Okrem toho plynulo hovoril aj goralským nárečím, keďže vo svojom rodisku (v Rovnom) žil v susedstve s malou enklávou Goralov, ktorých Rovňania a Mlynárovčania nazývali Poliakmi alebo poľskými kolonistami. Otec s nimi udržiaval kamarátske vzťahy aj vďaka tomu, že im radil pri kúpe koní, pri ich liečení a kovaní. U nás doma sa s nimi rozprával v ich goralskom nárečí, čo prispelo k tomu, že som tento jazyk začal nielen rozumieť, ale postupne – asi od dvanástich-trinástich rokov – som ním začal aj hovoriť. Jazykovú pestrosť môjho rodiska a okolia, v ktorom som vyrastal, svojím spôsobom dotvárala aj skutočnosť, že môj otec a viacerí chlapi z Mlynároviec a z okolitých dedín, ktorí v 30. rokoch minulého storočia boli na robotách v Amerike, najmä v nedeľu alebo vo sviatok sa pri kartách a pive o svojich zážitkoch zo zahraničia rozprávali po anglicky.

Takto naznačenú „jazykovú situáciu“ môjho rodiska a jeho okolia významnou mierou determinoval a ovplyvňoval dobový spoločensko-politický faktor, ktorý sa týkal najmä otázky vyučovacieho jazyka v školách, kde žilo rusínske obyvateľstvo. Ruštinu, ktorá bola po 2. svetovej vojne vyučovacím jazykom v rusínskych školách na severovýchode Slovenska, v zmysle nariadenia Komunistickej strany Slovenska (z r. 1952) nahradila ukrajinčina. Rovnako administratívne sa vybavila aj neriešená otázka národnej identity Rusínov (v nárečí zvyčajne označovaných ako Rusnákovi), ktorým sa podľa sovietskeho modelu uplatňovaného na Zakarpatskej Ukrajine „prisúdila“ ukrajinská identita. S tým korešpondovala aj likvidácia gréckokatolíckej cirkvi na severovýchode Slovenska a kolektivizácia poľnohospodárstva. V mojom prípade sa načrtnutá jazyková situácia prejavovala a prejavila tak, že 1. ročník Národnej školy som absolvoval v ruštine ako vyučovacom jazyku a v ďalších ročníkoch Osemročnej strednej školy (v Šarišskom Štiavniku) vyučovacím jazykom bola ukrajinčina, pričom silné (kvantitatívne a kvalitatívne) zastúpenie mala slovenčina a ruština. Na nátlak rodičov v obciach s rusínskym obyvateľstvom bola v školách,

kde žilo rusínske obyvateľstvo, v šesťdesiatych rokoch minulého storočia namiesto ukrajinčiny zavedená slovenčina ako vyučovací jazyk.

Čo táto situácia pre vás prakticky znamenala?

Ja som bol teda výsledkom viacerých „laboratórnych“ pokusov s vyučovacím jazykom, no spomenutý jazykový virvar som vo veku žiaka povinnej školskej dochádzky nevnímal ako problém, a to tým viac, že všetky vyučovacie jazyky – ruštinu, ukrajinčinu, slovenčinu – sme vo vzťahu k miestnemu rusínskemu nárečiu vnímali (nielen ja, ale aj moji spolužiaci) aj ako príbuzné s naším nárečím, najmä ukrajinčinu a slovenčinu, aj ako odlišné od nášho nárečia, nie úplne totožné s naším nárečím. U mňa (a určite nielen u mňa) sa táto „jazyková situácia“ prejavila pozitívne, a to tak, že v desiatich rokoch som plynule hovoril a čítal po ukrajinsky, po slovensky, po rusky a vďaka spomenutému kontaktu môjho otca s Goralmi som neskôr postupne dobre hovoril aj po poľsky. Maturitné skúšky na Strednej všeobecnovzdelávacej škole vo Svidníku (1962) som robil zo slovenského jazyka, z ukrajinského jazyka, z matematiky a z nemčiny ako výberového predmetu. Takto sa formovalo jazykové zázemie a zároveň vytvárali predpoklady pre moje budúce filologické štúdium odboru slovenčina – ukrajinčina na Filozofickej fakulte UPJŠ v Prešove (1963 – 1968), hoci pôvodne som chcel študovať žurnalistiku a aj som bol prijatý na štúdium tohto odboru na FF UK v Bratislave, ale po absolvovaní tzv. nultého ročníka som zhodou rôznych okolností zakotvil na FF UPJŠ v Prešove (1963). K spomenutým jazykom, ktoré som počas môjho štúdia absolvoval, treba ešte dodať, že na FF UPJŠ v Prešove sme okrem samozrejmej ruštiny mali jeden semester český jazyk a jeden semester českú literatúru.

Ako sa to napokon premietlo do vašej vedeckej orientácie?

Pokiaľ ide o bezprostredný vplyv a dosah etnického a jazykového prostredia na moju vedeckovýskumnú prácu, ten sa prejavil už počas vysokoškolského štúdia v diplomovej práci o syntaxi nárečia mojej rodnej obce. Výskumu nárečovej syntaxe som sa venoval aj počas môjho pôsobenia v Študijnom stredisku bývalej univerzity 17. novembra v Herľanoch (okr. Košice), kde som vyučoval slovenčinu ako cudzí jazyk pre zahraničných študentov pripravujúcich sa na vysokoškolské štúdium na slovenských vysokých školách. Výsledkom výskumu syntaxe abovských nárečí bola rigorózna práca *Syntax nárečí obcí Herľany, Kecerovské Pekľany a Kecerovské Kostolany* (1974). Výskumu syntaxe rusínskych nárečí som sa intenzívnejšie venoval najmä počas môjho pôsobenia vo Výskumnom kabinete ukrajinistiky FF UPJŠ v Prešove, keď som v období rokov 1973 – 1975, „vyzbrojený“ magnetofónom a predsavzatím doplniť výskum rusínskych nárečí o syntax, ktorá bola dovtedy na periférii dialektologických bádání, precestoval prakticky celý severovýchodný re-

gión Slovenska, kde žijú Rusíni. Výsledkom bola nielen dizertačná práca *Syntax ukrajinských nárečí okresu Bardejov* (1976), ale aj prehĺbenejšie poznanie jazyka slovenských Rusínov vrátane veľkého množstva nárečového materiálu, ktorý som odvtedy využíval pri ďalšom lingvistickom štúdiu. Zmena tejto mojej vedeckovýskumnej orientácie nastala po mojom príchode na Pedagogickú fakultu v Nitre, kde som nadviazal tesný pracovný kontakt so známym vedeckovýskumným tímom v Kabinete literárnej komunikácie (terajší Ústav literárnej a umeleckej komunikácie) a na podnet profesora A. Popoviča a prof. F. Mika som sa začal venovať otázkam jazyka literárneho diela. Výsledkom tejto novej výskumnej orientácie bola monografia *Interpretácia jazyka umeleckej prózy* (1985) a niekoľko zborníkových a časopiseckých príspevkov o jazyku slovenskej umeleckej prózy, resp. o otázkach syntaxe, textovej lingvistiky a pod. Popri tom som najprv sporadicky publikoval doma aj v zahraničí (NDR) niekoľko štúdií o syntaxi rusínskych nárečí na východnom Slovensku a neskôr – po renesancii rusínskeho kultúrneho, jazykového a vôbec spoločenského života po r. 1989 a najmä po kodifikácii rusínskeho spisovného jazyka (1995) – som sa „prihlásil“ do diskusie a polemík o postavení jazyka východoslovenských Rusínov medzi ukrajinským a slovenským jazykom monografiou *The Language of Slovakia's Rusyns* (2000).

Spomínané jazykové prostredie, v ktorom som vyrastal, čiže ukotvenie rusínskych nárečí na východnom Slovensku medzi východoslovanským (ukrajinským) a západoslovanským (slovenským a poľským) jazykovým svetom, ako aj neskoršie poznávanie slovinského jazyka počas lektorátu slovenského jazyka na Univerzite v Ľubl'ane v rokoch 1999 – 2003 do značnej miery prispeli k tomu, že dosť veľkú časť mojej jazykovednej práce som venoval komparatívno-kontrafakčnému výskumu slovanských jazykov (pozri najmä syntetizujúcu knižnú publikáciu *Slovenčina medzi slovanským východom a juhom*, 2012).

Časť vášho univerzitného štúdia spadala do obdobia príprav akademickej Morfológie slovenského jazyka. Prejavovalo sa to nejako na prednáškach a seminároch počas vášho štúdia?

Prednášky a semináre z morfológie slovenského jazyka sme mali v akademickom roku 1964/1965, teda rok pred vydaním Morfológie slovenského jazyka (MSJ), takže ako študijná literatúra k dispozícii ešte nebola. Vedeckým opisom a výkladom morfológických prostriedkov slovenčiny, obsiahnutých v tomto veľkolepom jazykovednom diele, sme sa prehrýzali pri príprave na štátne záverečné skúšky v r. 1968. Postup opisu a výkladu jednotlivých tvaroslovných javov nebol však pre nás ani nový, ani neznámy, jednak preto, že v prednáškach z morfológie profesor Juraj Furdík vychádzal z monografií, štúdií a článkov, ktoré sa potom stali základom syntetického spracovania v akademickej MSJ, ako aj preto, že zo všetkých relevantných

štúdií a článkov jednotlivých autorov sme ako prípravu na semináre robili konspekty, o ktoré sme sa opierali pri rozbere a interpretácii jednotlivých tvaroslovných javov na seminároch. Neboli to teda referáty, čiže postup, keď jeden študent pripraví referát, na seminári ho prednesie a ostatní k nemu diskutujú, ale teoretická príprava každého študenta, opierajúca sa o preštudovanú odbornú literatúru, najčastejšie štúdiu publikovanú v jazykovednom časopise alebo zborníku, resp. kapitulu v monografii. Ako ďalšia, na štúdium gramatického systému jazyka jednoduchšia a medzi študentmi obľúbená, slúžila *Slovenská gramatika* (4. vyd. 1963) od E. Paulinyho, J. Ružičku a J. Štolca. V každom prípade však powerpointová prezentácia k dispozícii nebola... Podobne sme boli akýmisi aktívnymi svedkami zrodu Mikovej sústavy výrazových kategórií, ktorou nám profesor F. Miko na prednáškach a seminároch zo štylistiky demonštroval svoju koncepciu štýlu, vychádzajúcu z jednoty jazykovej a tematickej zložky textu.

Návštevy knižnice boli teda prirodzenou súčasťou študentského života podobne ako niekoľkohodinový futbal, spoločné sledovanie medzištátnych futbalových zápasov v televízii, Pohára európskych majstrov, hokejových prenosov (na internáte bol iba jeden televízor), bujaré študentské zábavy so živou hudbou. Internát bol domovom vysokoškolákov, domov k rodičom sa chodilo raz-dva razy za mesiac. Ako vysokoškoláci sme si skrátka užívali atmosféru 60. rokov 20. storočia, čo sa vo vtedajšom socialistickom Československu spájalo s demokratizáciou spoločnosti, s reformou socialistického politického systému, ktorá mala vyústiť do socializmu s ľudskou tvárou. Bolo to obdobie uvoľnenia v oblasti umenia, kultúry, slobody prejavu a pod. Napríklad u nás v Prešove obnovilo svoju činnosť divadielko poézie, neskôr transformované na Študentské divadlo pri FF UPJŠ, ktoré od r. 1965 ako dramatik a dramaturg dlhé desaťročia viedol môj ročníkovo starší spolužiak Karol Horák. Na druhej strane – podobne ako asi na všetkých vysokých školách v Československu – sme zrušili Československý zväz mládeže (ČSM). Zo západnej kultúry k nám prenikali nové impulzy napr. v oblasti hudby (The Beatles), filmu, výtvarného umenia, literatúry, ale aj módy; hnutie hippies, sexuálna revolúcia, pristátie človeka na Mesiaci, po futbalových trávnikoch behal Pelé... Toto všetko sme vnímali a s tým sme aj žili aj u nás v Prešove.

Ako vidíte rozvoj lingvistiky a najmä vysokoškolskej slovakistiky od tých čias?

V súvislosti s vašou otázkou si s úžasom uvedomujem, že „od tých čias“ už uplynulo 60 rokov. A keďže ide o 2. polovicu 20. storočia a prvú štvrtinu 21. storočia, teda obdobie, keď v každej oblasti života spoločnosti – vo vede, technike, ekonomike, umení atď. – nastali za pár desaťročí také zmeny, ktoré predtým trvali niekoľko storočí, podobne ako ostatné vedy, aj jazykoveda zaznamenala prudký rozvoj tak v celosvetovom, ako aj v našom slovenskom meradle. Ako je známe, zhruba od 60. rokov minulého storočia vo vývoji lingvistiky nastáva radikálny obrat od štúdia

foneticko-fonologických, morfológických, syntaktických a sémantických aspektov jazykového systému k skúmaniu možností funkčného využitia jazykových prostriedkov v rôznych komunikačných sférach, teda orientácia na skúmanie funkcie jazyka v spoločenskej komunikácii. Tento komunikačno-pragmatický obrat, označovaný ako „zmena paradigmy“, bol motivovaný jednak zvnútra, čiže imanentnými lingvistickými faktormi, jednak zvonka, teda požiadavkami spoločenskej praxe kladenými na jazykovedu. Rozvoj slovenskej lingvistiky (aj v spomenutom období) vrátane vysokoškolskej slovakistiky dobre zmapoval Martin Ološtiak v Slovenskej reči (2023), takže sa k tejto otázke nebudem podrobnejšie vyjadrovať, ale radšej by som sa vyjadril k tomu, čo nám ešte podľa mňa chýba, resp. čo by sa žiadalo doplniť, prípadne korigovať.

Ako je známe, autorský kolektív, ktorý pripravil akademickú MSJ, ale aj vtedajšia generácia jazykovedcov plánovali podobne synchrónne a syntetizujúco opísať aj ďalšie roviny systému slovenského jazyka, čo sa, žiaľ, doteraz nepodarilo. Na druhej strane ako kompenzáciu za takéto syntetizujúce lingvistické práce, ktoré vznikli za posledných 50 – 60 rokov, možno pokladať viaceré kvalitné monografie, štúdie či vysokoškolské učebnice z oblasti fonetiky a fonológie, lexikológie, syntaxe a štylistiky, ponúkajúce osobitý pohľad ich autorov na výklad a riešenie skúmaných jazykových javov. Ako ešte stále aktívnemu vysokoškolskému pedagógovi mi chýba tesnejšie prepojenie jazykovedného výskumu vrátane jeho produktov s pedagogickou praxou. Naša jazykoveda by mala pedagogickej praxi podať pomocnú ruku okrem iného aj pri dôkladnom posudzovaní, resp. opätovnom posúdení a hodnotení existujúcich učebníc slovenského jazyka na všetkých stupňoch škôl; pozornosť by si zaslúžila aj analýza jazyka učebníc prírodovedných predmetov, samozrejme, vrátane formulácie úloh v matematike a v iných odborných predmetoch. Vzhľadom na neuspokojivé výsledky našich žiakov v testoch PISA pri testovaní čítania s porozumením bolo by žiaduce skúmať psycholingvistické, pragmalingvistické a iné faktory podmieňujúce porozumenie, resp. spôsobujúce neporozumenie čítaného textu. Ale podobne by sa pozornosť mala venovať aj skúmaniu formulácie úloh v samotných textoch.

Čo by podľa vás pomohlo pedagogickej praxi?

Pokiaľ ide o vysokoškolské učebnice slovenského jazyka, v niektorých prípadoch som zaznamenal až prílišnú snahu autorov/autoriek po originalnosti, v dôsledku čoho sa napríklad v hierarchii slovných druhov na prvé miesto dostávajú slovesá, resp. z tejto pozície sa odsúvajú podstatné mená. Tým sa nielenže popiera postavenie podstatných mien ako pomenovaní samostatne jestvujúcich substancií, nezávislých od iných slov, ktorých význam sa viaže na substantíva, vyjadruje ich príznaky (statické – adjektíva, dynamické – slovesá), ale zároveň sa tým narúša aj systém a hierarchia gramatických kategórií, a to najmä kategórie zhody, ktorá sa týka nielen

substantívno-adjektívnych, ale aj predikatívnych syntagiem. S tým potom súvisí aj postup syntaktického/vetnočlenského rozboru, ktorý sa v duchu verbocentrického prístupu začína od slovesného prísudku, pričom podmet vyjadrený substantívom v nominatíve sa odsúva do závislej pozície rovnako ako predmet. Lenže ak súhlasíme s tým, že prototypová dvojčlenná veta (s podmetom, prísudkom a predmetom) by sa mala analyzovať, rozkladať tak/takým postupom, akým bola zložená, t. j. postupom od témy výpovede, čiže od toho, „o čom sa hovorí/píše“, v gramatickej stavbe vety vyjadrenej podmetovou časťou so substantívom v nominatíve ako jej dominantou, k réme, t. j. k tomu „čo sa o tom/téme hovorí/píše“, v gramatickej štruktúre vety vyjadrenej prísudkovou časťou so slovesným prísudkom ako jej dominantou, potom postup rozboru vety by mal byť opačný: od podmetovej časti, korešpondujúcej s témou vety/výpovede, k prísudkovej časti, korešpondujúcej s rémom. Ale podobných otázok, o ktorých by mali diskutovať lingvisti a pedagógovia, by sa našlo viac.

Tematika vašich publikácií má dosť veľký rozptyl: od nárečovej syntaxe cez jazyk literárneho diela k strojovému prekladu. Čím je to dané? Ako to vysvetľujete?

Áno, vyzerá to tak, že moje publikácie sú tematicky rozptýlené do viacerých lingvistických oblastí: začalo sa to nárečovou syntaxou, po nej nasledoval jazyk literárneho diela, potom syntax a morfosyntax slovenského jazyka, porovnávacie (slavistické) štúdie a napokon lingvistické otázky strojového prekladu. Súvisí to najmä s odborným či vedeckým zameraním pracovísk, kde som pôsobil, s ich potrebami, ale aj s mojím prirodzeným, spontánne sa vyvíjajúcim záujmom o niektoré lingvistické sféry či otázky. Ako som už spomenul, výskum syntaxe rusínskych nárečí na východnom Slovensku sa opieral o moje praktické poznanie týchto nárečí z prostredia, v ktorom som vyrastal. Hlavným motivujúcim činiteľom tohto bádania bolo úsilie poukázať na osobitosti v oblasti morfosyntaxe a syntaxe rusínskych nárečí na východnom Slovensku, vyplývajúce z ich špecifického postavenia na hranici troch slovanských jazykov, resp. jazykových areálov: ukrajinského, slovenského a poľského. Týmto otázkam som sa venoval hlavne počas môjho pôsobenia na FF UPJŠ v Prešove, ale aj neskôr, napr. v monografii *The Language of Slovakia's Rusyns* (2000).

Po príchode na Pedagogickú fakultu do Nitry sa môj výskumný záujem preorientoval na jazyk literárneho diela, čo vyplývalo zo spolupráce s Kabinetom literárnej komunikácie pod vedením prof. A. Popoviča a prof. F. Miku. Začiatkom 80. rokov minulého storočia sa v tomto známom literárnovednom pracovisku riešila úloha komplexnej interpretácie literárneho diela, ktorá mala zahŕňať aj jazykovú zložku tejto analýzy, a práve táto téma sa stala predmetom mojej prvej monografie *Interpretácia jazyka umeleckej prózy* (1985). Po nej nasledovalo niekoľko príspevkov o jazyku literárnych textov publikovaných doma aj v zahraničí (NDR). Podobne ako v prípade ostatných vysokoškolských pedagógov, aj niektoré moje publikácie

boli motivované potrebami pedagogickej praxe. Napr. moja knižná publikácia *Komunikácia a jazyk* (1999), syntetizujúca poznatky teórie komunikácie a akcentujúca úlohu jazyka v procese komunikácie, bezprostredne súvisela so zavedením disciplíny teória komunikácie na Katedre slovenského jazyka FF UKF v Nitre tým, že vyplňala medzeru v odbornej literatúre v oblasti komunikačne orientovanej lingvistiky.

Niektoré ďalšie moje publikácie boli motivované potrebou rozvíjať staršie teoretické poznatky našej jazykovedy z oblasti morfológie, resp. morfosyntaxe. V tejto súvislosti vznikla napr. moja štúdia *Fixátory dependencie*, publikovaná v kolektívnom diele *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny* (2010). Ako som už spomenul, trvalou či kontinuálnou súčasťou môjho odborného pôsobenia bola porovnávacia slovanská jazykoveda, spočiatku obmedzená na slovensko-ukrajinskú syntax a morfosyntax, no neskôr (po lektoráte v Slovinsku 1999 – 2003) rozšírená aj na oblasť slovensko-slovinskej morfológie, syntaxe a (homonymnej) lexiky. Príspevky z tejto lingvistickej oblasti syntetizuje knižná publikácia *Slovenčina medzi slovanským východom a juhom* (2012).

A od komparatívnej (slovanskej) jazykovedy k lingvistickým otázkam strojového prekladu nie je až tak ďaleko, ako sa na prvý pohľad zdá, keďže aj pri strojovom preklade ide svojím spôsobom o konfrontáciu jazykov. Tejto problematike som sa začal venovať vlastne až po skončení môjho 40-ročného pôsobenia na FF UKF v Nitre (2015), a to v rámci dvoch projektov APVV zameraných na klasifikáciu a typológiu chýb strojového prekladu z angličtiny a nemčiny do slovenčiny. V kolektívnej monografii *Mýliť sa je ľudské* (Munková – Vaňko et al. 2017) som na základe interpretačnej analýzy chýb, ktoré stroj robí pri preklade anglických a nemec-kých publicistických a administratívno-právnych textov do slovenčiny, prezentoval kategoriálny rámec na zisťovanie lingvistických sfér výskytu najfrekvencovanejších chýb a na ich následnú typológiu. Ide vlastne o model jazykových kategórií vytvárajúci cestu ku konfrontačnej analýze textov východiskového a cieľového jazyka, pričom sa akcentujú tie kategoriálne zložky jednotlivých lingvistických sfér, pri ktorých sa anticipujú problémy pri strojovom preklade textov typologicky odlišných jazykov. Na tento výskum nadväzuje elektronicky publikovaná monografia *Strojový preklad ako konfrontácia jazykov. Prečo sa stroj mýli aj nemýli?* (2023), zacielená na konfrontačnolingvistickú analýzu niekoľkých vetných štruktúr v angličtine, nemčine a v slovenčine pod zorným uhlom ich strojového prekladu.

Ako lektor slovenského jazyka ste pôsobili na viacerých zahraničných univerzitách. Aké boli špecifiká jednotlivých lektorátov a aký význam malo toto pôsobenie pre vašu pedagogickú a lingvistickú činnosť?

Predpokladám, že tento rozhovor budú čítať mladšie ročníky, preto sa pri odpovedi na túto otázku pristavím aj pri stručnej prezentácii politického, spoločenského

a vysokoškolského života v krajinách, kde som pôsobil, a to aj v konfrontácii s týmito aspektmi života u nás na Slovensku, resp. v Československu. Veď ide o obdobie vyše 50 rokov.

Moje pôsobenie na lektorátoch slovenského jazyka v zahraničí by sa dalo zdeliť do dvoch období: socialistického a postsocialistického. V období výstavby socializmu v našej vlasti (ČSSR) som v poradí ako prvý absolvoval v zimnom semestri školského roka 1973/74 lektorát slovenského jazyka na Štátnej univerzite v Užhorode. V tom čase (1973 – 1975) som pôsobil ako odborný pracovník Kabinetu ukrajistiky na Filozofickej fakulte UPJŠ v Prešove, kde som sa aj ako vedecký aspirant (v súčasnosti doktorand) zaoberal výskumom syntaxe ukrajinských nárečí na východnom Slovensku. Do Užhorodu, vzdialeného od Prešova 121 km, som raz týždenne dochádzal autobusom, pričom kontrola na hranici, kde som pravidelne zažíval zaujímavé, zavše aj komické situácie, trvala približne toľko ako samotná cesta. Na lektorát v Užhorode, podobne ako na všetky ostatné lektoráty v zahraničí, mám však len dobré spomienky.

Na katedre slovanských jazykov som spoznal viacerých dobrých odborníkov v oblasti slovanskej filológie aj dialektológie (prof. P. Čučka, doc. V. Doboš a ďalší), ktorí mi svojimi radami pomohli zorientovať sa v metodológii výskumu syntaxe ukrajinských/rusinských nárečí na východnom Slovensku, a to aj v nadväznosti na výskum syntaxe zakarpatských ukrajinských nárečí, ktorému sa v Užhorode venoval V. Doboš. Ocenil som aj dobrú univerzitnú knižnicu, kde som našiel dostatok odbornej literatúry k téme mojej budúcej dizertačnej práce. Veľmi dobrý, ba až priateľský vzťah som si vytvoril s mojimi študentmi slovenčiny, ale aj so študentmi z niektorých iných katedier, možno aj vďaka malému vekovému rozdielu medzi nami. Keďže Užhorod bol mojou prvou cestou na Ukrajinu a do Sovietskeho zväzu vôbec, veľmi pozorne, priam hltavo som vnímal všetko, všetky pozorovaniu dostupné stránky života vtedajšej sovietskej spoločnosti v najzápadnejšom meste Sovietskeho zväzu, a to aj v porovnaní so životom vo vtedajšom socialistickom Československu. Prvou skúsenosťou bol vysokoškolský internát, kde som bol ubytovaný. Keď ho porovnáam napríklad so Študentským domovom Univerzity J. Selyeho v Komárne, kde teraz pôsobím, komárňanský internát mi v porovnaní s vtedajším užhorodským pripadá ako 5-hviezdičkový hotel.

Druhou, pre mňa ako mladého ukrajinistu priam šokujúcou skúsenosťou bola skutočnosť, že v najzápadnejšom meste Sovietskeho zväzu sa v obchodoch a v úradoch nehovorilo po ukrajinsky, ale po rusky. O politike rusifikácie neruského obyvateľstva vtedajšieho sovietskeho režimu som, samozrejme, vedel, ale nevedel som, že má až také rozmery. O národnostnej a jazykovej politike, ako aj o živote v Sovietskom zväze vôbec som sa takmer pravidelne rozprával so skupinkou študentov, ktorí ma v piatok alebo v sobotu vyprevádzali na autobusovú stanicu, čo bolo v tejto

situácii menej nápadné pre sovietske bezpečnostné orgány, ktoré pozorne sledovali každý krok cudzinca. Aj preto v súvislosti s ruskou putinovskou agresiou na Ukrajinu nechápem postoj súčasnej slovenskej vlády, ktorá nevidí alebo nechce vidieť ambície ruského „vožďa“ opäťovne sa zmocniť nielen územia suverénneho štátu, ale aj duše a ducha jeho národa vyjadrovaného jeho jazykom a kultúrou.

Pri druhom lektoráte ste však smerovali naopak, z východu na západ.

Po zmene pracoviska, čiže po „prestupe“ z FF UPJŠ v Prešove na PF v Nitre v r. 1975, mojím v poradí druhým bol lektorát slovenského jazyka na Humboldtovej univerzite v Berlíne, ktorý som absolvoval v rokoch 1980 – 1984. Spomedzi všetkých lektorátov, resp. aj iných pracovných zahraničných pobytov tento lektorát z viacerých dôvodov hodnotím ako najlepší, najprospešnejší pre môj profesijný aj osobný život. Ponurá a napätá atmosféra 70. rokov minulého storočia bola vo vtedajšej ČSSR determinovaná politikou tzv. normalizácie spoločnosti, čo najmä v prípade inteligencie a v jej rámci hlavne vysokoškolských učiteľov to v prvom rade značilo „očistky“, t. j. prepúšťanie zo zamestnania politicky nevhodných pedagógov a vedcov, ktorí nesúhlasili so sovietskou okupáciou v auguste 1968, a v druhom rade to bolo prísne sledovanie a formovanie politických postojov pedagógov a inteligencie vôbec, čo sa prejavovalo na početných povinných a otravných politických školeniach a zhromaždeniach.

Odchod na lektorát do Berlína znamenal pre mňa vykúpenie z tejto situácie, aj keď celková politická situácia vo vtedajšej NDR sa veľmi nelíšila od politickej klímy v ČSSR, no vnútropolitická situácia v NDR cudzích lektorov v podstate výraznejšie nezasahovala. Lektorát slovenského jazyka na HU v Berlíne však pre mňa znamenal veľa hlavne po pracovnej stránke. Sekcia slavistiky, kde pôsobili lektori zo všetkých slovanských krajín, patrila kvalitatívne k popredným pracoviskám Filozofickej fakulty Humboldtovej univerzity v Berlíne. Vďaka dobrej pracovnej atmosfére na sekcii jazykovedy a literárnej vedy pod vedením profesorov K. Guttschmidta a M. Jähnichena vrátane dobre vybavených knižníc som počas tohto lektorátu publikoval niekoľko príspevkov v časopise *Zeitschrift für Slawistik*, no hlavne pripravil som tu svoju prvú monografiu *Interpretácia jazyka umeleckej prózy*, ktorá vyšla po mojom návrate do Nitry r. 1985. Aj v Berlíne som si vytvoril dobrý vzťah s kolegami aj študentmi. K mojím pracovným skúsenostiam a zážitkom patrí aj vyučovanie slovenčiny pre turistov (*Slowakisch für Touristen*) na jednej z jazykových škôl v Berlíne (*Volkshochschule Berlin Mitte*, kde aj moja manželka vyučovala španielčinu). Boli to väčšinou dospelí účastníci kurzu slovenčiny, ktorí v tom čase pravidelne navštevovali Slovensko a Československo. Aj vďaka týmto aktivitám vrátila vzájomných návštev s mnohými nemeckými priateľmi, aktívnej účasti na futbalových turnajoch a pod. moja pôvodne skromná nemčina nadobudla parametre ply-

nulej komunikačnej kompetencie v tomto jazyku. Hovorím to preto, aby som podporil teóriu/teórie akvizície druhého/cudzieho jazyka, čiže jeho prirodzeného osvojovania. Obrazne povedané: cudzí jazyk si ľahko osvojujeme na ulici (myslím tým aj pracovisko, návštevu priateľov, obchod, krčmu...), nie v škole. V škole sa ho obyčajne ťažko alebo ťažšie učíme. Ináč, ak sa v nejakej krajine zdržiavam trochu dlhšie, snažím sa navštíviť tri miesta: kostol (omšu v kostole), futbalový štadión a krčmu. To aby som spoznal „duch alebo dušu národa“ (v zmysle Humboldtovej a Hegelovej idey).

Aké boli vaše návraty z lektorátov?

Po návrate do Nitry (1984) som ľutoval, že som sa nedal presvedčiť vedeniu sekcie slavistiky a nezostal som na lektoráte v Berlíne najmenej jeden ďalší rok. V Nitre po smrti vedúceho katedry slovenského jazyka a literatúry PF v Nitre profesora Antona Popoviča (v júni r. 1984) nastala zmena vo vedení katedry, ktorá znamenala krok späť najmä v odbornom smerovaní a napredovaní katedry. Aj keď sa v Sovietskom zväze pomaly schyľovalo k perestrojke, v Nitre pokračovali politické kurzy, školenia a iné aktivity aj pre nestraníkov nielen v rámci fakulty. Pedagógovia sa museli zúčastňovať na rôznych stupňoch politického vzdelávania aj mimo svojho pracoviska (napr. tzv. Večerná univerzita marxizmu-leninizmu, známa pod skratkou VUML, na OV KSS), kontrolovala sa účasť na rôznych zhromaždeniach najmä pri príležitosti výročí VOSR, Víťazného februára, Mesiaca Československo-sovietskeho priateľstva a pod., vyhodnocovalo sa plnenie socialistických záväzkov a podobné nezmysly, ktoré otravovali život pedagógom aj študentom. Keď som v liste adresovanom vedeniu fakulty vyslovil svoj nesúhlas s metódami práce vtedajšej súdružky vedúcej katedry, jeden z prodekanov mi navrhol, aby som z fakulty odišiel, keď sa mi metódy jej práce nepáčia. A tak som teda odišiel.

Kam ste išli?

Koncom školského roka 1988/89 som privítal ponuku slovenského ministerstva školstva nastúpiť na lektorát slovenského jazyka na Univerzitu Klimenta Ochridského v Sofii, a to tým viac, že na lektorát slovenského jazyka na Univerzitu sv. Cyrila a Metoda vo Velikom Tarnove bola vyslaná aj moja manželka. Na lektorát do Bulharska sme odchádzali v septembri 1989, teda v atmosfére očakávania politických zmien, určitého politického uvoľnenia, najmä keď v Sovietskom zväze bola v tom čase v plnom prúde perestrojka s glasnosťou ako jej sprievodným atribútom. Keď sme však s manželkou vošli do najväčšieho obchodného domu v Sofii, kde na nás prázdnotou zívali regály, a aj v iných obchodoch (vrátane diplomatickej predajne) sa len s ťažkosťami dali kúpiť základné potraviny, povedali sme si, že v Československu, kde vládol tzv. gulášový typ socializmu, t. j. s (relatívnym) dostatkom

lacných potravín, „pracujúci ľud“ sotva bude vyvíjať tlak na politické vedenie krajiny, aby demokratizovalo vtedajšie socialistické zriadenie. Tieto obavy však vystriedali nádeje, keď nepokoje bulharského obyvateľstva v rôznych častiach krajiny vyvrcholili 10. novembra 1989 v Sofii veľkou masovou demonštráciou, ktorá predznamenalala zmenu politického systému v Bulharsku. O pár dni prišli radostné správy aj o páde socialistického režimu v Československu. Vtedy som prvýkrát ľutoval, že som na lektoráte v zahraničí a nie doma. Samotný lektorát slovenského jazyka na Univerzite Klimenta Ochridského v Sofii sa konal vo veľmi dobrej pracovnej atmosfére katedry slovanských jazykov, kde pôsobilo niekoľko významných jazykovedcov a literárnych vedcov.

Ako lektor ste sa dostali aj do exotických krajín. Bol to váš cieľ alebo zhoda okolností?

Po dvoch rokoch na lektoráte v Bulharsku som dostal od nášho ministerstva školstva ponuku pôsobiť na lektoráte slovenského jazyka na Pandžábskej univerzite v Čandigarhe v Indii. A keďže táto krajina ma oddávna lákala svojou históriou, tajomnou duchovnosťou, mysticizmom, kultúrnou, etnickou, náboženskou a jazykovou pestrosťou, neváhal som ani minútu. Lektorát slovenského jazyka sa konal na katedre ruského jazyka v rámci zmluvy o spolupráci v oblasti školstva, vedy a kultúry medzi vtedajším Československom a Indiou a jedným z jeho zámerov bolo pripraviť hlavne po jazykovej stránke záujemcov o štúdium na slovenských vysokých školách. Aj toto obdobie môjho lektorského pôsobenia (1992 – 1994) sa vyznačovalo turbulentnými politickými udalosťami tak v Indii, ako aj vo svete. Pokiaľ ide o svetové politické udalosti, bol to najmä zánik Sovietskeho zväzu (1991) a vojna v Juhoslávii (1991 – 1995); k tomu ako menej dramatická udalosť by sa dalo zaradiť pokojné rozdelenie Československa (1993).

Na moje lektorské pôsobenie mal určitý vplyv a dosah zánik Sovietskeho zväzu. Vzhľadom na to, že lektorát slovenského jazyka sa konal na katedre ruského jazyka, hlavným vyučovacím predmetom bol ruský jazyk, ktorého vyučovanie okrem troch indických kolegov mal zabezpečovať ruský lektor. Ten však v dôsledku rôznych politických nepokojov súvisiacich so zánikom Sovietskeho zväzu na lektorát ruského jazyka nenastúpil, a tak ma vedenie katedry požiadalo, aby som okrem slovenčiny vyučoval aj ruský jazyk. Dost' veľkú rolu pritom zohrávala skutočnosť, že vedeckú hodnosť CSc. mám z odboru slovanské jazyky, pričom v rámci vedeckej aspirantúry som vykonal skúšku z ruského jazyka (s výsledkom *výborne*). A tak som sa stal lektorom dvoch jazykov – slovenského a ruského, pričom moje hodiny ruštiny navštevovalo viac študentov než hodiny mojich indických kolegov. Mohlo to súvisieť s tým, že boli zvedaví na Európana, ktorých v Čandigarhe a vôbec v Pandžábe nebolo veľa. Oveľa dramatickejšie pozadie v čase môjho lektorátu vytvárali

vnútropolitické udalosti v Indii, a to najmä v severoindickom štáte Pandžáb, ktorého obyvatelia – Sikhovia – sa od r. 1947, keď India získala nezávislosť od Veľkej Británie, usilovali o osamostatnenie Pandžábu alebo o nejaký vyšší stupeň autonómie. Keďže požiadavky Sikhov na vytvorenie samostatného štátu boli zamietnuté, radikálne sikhské organizácie reagovali v rokoch 1992 – 1994 sériou teroristických útokov. Tieto nepokoje, hraničiace až s občianskou vojnou, sa bezprostredne dotkli aj Pandžábskej univerzity, keď sikhskí radikáli zastrelili troch členov akademického senátu našej univerzity pred očami ich najbližších preto, lebo nesúhlasili s požiadavkou sikhských radikálov, aby jediným vyučovacím jazykom na Pandžábskej univerzite v Čandigarhe bola pandžábčina. Po tomto incidente bol každý dom v univerzitnom mestečku, kde bývali pedagógovia univerzity, strážený vojakmi. Asi po pol roku sa však situácia vďaka rôznym opareniam vlády upokojila a najmä posledný polrok môjho lektorátu sa už končil v celkom pokojnej atmosfére, takže sa naskytla možnosť cestovať po Indii a poznávať jej bohatú históriu a pestrú kultúru. Keď som predtým spomenul, že lektorát na Humboldtovej univerzite bol pre mňa najužitočnejší po pracovnej stránke, tak v súvislosti s lektorským pôsobením v Indii rád konštatujem, že tento pobyt ma obohatil predovšetkým po duchovnej stránke. Lebo India, ako povedal Winston Churchill, nie je krajina, India je fenomén.

Po Indii ste pokračovali v lektorskej práci. Kde všade ste pôsobili?

Keďže vyučovacím jazykom na Pandžábskej univerzite – a podobne aj na ďalších univerzitách v Indii – bola angličtina, tento lektorát mal pre mňa aj ten význam, že som sa tu zdokonalil v angličtine, ktorú som sa predtým učil zväčša ako samouk. Aj vďaka tomu som získal v r. 1995 štipendium od Britskej rady na študijný (výskumný) a vyučovací pobyt na Londýnskej univerzite, konkrétne na School of Slavonic and East European Studies, kde som sa v rámci výskumnej témy jazyky národnostných menšín východnej Európy venoval výskumu jazyka východoslovenských Rusínov. Tu som aj pripravil monografiu *The Language of Slovakia's Rusyns*, ktorá v r. 2000 bola publikovaná na Kolumbijskej univerzite v New Yorku. Popri tom som na katedre slovanských a východoeurópskych štúdií vyučoval niekoľko slovackistických disciplín.

Ďalším lektorským pôsobiskom bola Univerzita v Ľubľane, kde som v rokoch 1999 – 2003 na katedre slavistiky vyučoval viaceré slovackistické disciplíny, a v školskom roku 2002/2003 aj ukrajinský jazyk v rámci výberového predmetu pre študentov rusistiky; v školskom roku 2001/2002 raz týždenne som vyučoval slovenčinu aj na Pedagogickej fakulte Univerzity v Maribore. Na obidvoch univerzitách bolo vytvorené dobré a žiživé prostredie na pedagogickú aj vedeckovýskumnú prácu. Moja odborná orientácia v tomto jazykovo blízkom slovanskom prostredí sa začala formovať vlastne už počas mojej prvej cesty na lektorát do Slovinska v septembri 1999,

keď som z auta sledoval tabule s nápismi *Pozor, otroci na cesti!* alebo nálepky na zadnom okne predtým mnohou idúcich áut s textom *Otrok v avtu*. A aj neskôr, keď sa pri čítaní a rozbere slovenských textov študenti rehotali nad dvojzmyselnosťou niektorých viet, vyplývajúcou z odlišného významu toho istého slova v slovenčine a slovinčine. Išlo teda o slovensko-slovinskú medzijazykovú homonymiu, ktorú som spracoval a publikoval v monografii *Slovaško-slovenska medjezikovna homonimija* (2003). Počas lektorského pôsobenia na Univerzite v Lubl'ane som pripravil aj knižnú publikáciu *Slovaška slovnica za Slovence* (2004), ktorá z komparatívno-kontrastívneho hľadiska opisuje jazykový systém slovenčiny a slovinčiny.

Kde ste uzavreli svoju lektorskú dráhu?

Mojím posledným lektorátom bol Inštitút slavistiky (Slavisches Institut) na Univerzite v Kolíne nad Rýnom v Nemecku, kde som pôsobil v rokoch 2007 – 2009. Aj tu som našiel dobré a motivujúce prostredie na pedagogickú a vedecko-výskumnú prácu a podobne ako z predchádzajúcich lektorátov, aj odtiaľ som si odniesol niekoľko podnetov pre prácu v oblasti slovistiky na slovenských vysokých školách. Napríklad na Inštitúte slavistiky v Kolíne nad Rýnom som v rámci výberového predmetu vyučoval disciplínu s názvom *Krajinoveda slovenských regiónov* (Landeskunde der slowakischen Regionen), ktorej obsahom boli dejiny (vrátane dejín osídľovania a migrácie), kultúra, náboženstvo, ekonomika a aj dialekt jednotlivých slovenských regiónov. Preto vychádzajúc zo skúseností z vyučovania tejto disciplíny, ako aj z poznatku, že naši študenti dostatočne nepoznajú ani svoje najbližšie okolie, navrhol som vedeniu Pedagogickej fakulty v Komárne, kde pôsobím od roku 2022, aby namiesto disciplíny *slovenská dialektológia* ako povinne výberový predmet zaviedli krajinovedu slovenských regiónov, pričom jednou z jej tematických oblastí by bol aj opis charakteristických nárečových javov jednotlivých slovenských regiónov. Obmedzovanie sa iba na dialektológiu je podľa mňa odôvodnené v prípade jednodoborového/specializovaného štúdia slovenského jazyka. V iných prípadoch by azda bolo osožnejšie zaradiť poznávanie slovenských nárečí do širšieho spoločenského, teda aj historického a kultúrneho kontextu. A čo sa týka vyučovania literatúry na lektorátoch slovenského jazyka a kultúry na zahraničných univerzitách, všimol som si, že najmä v neslovanských krajinách (v prípade môjho pôsobenia v Anglicku a Nemecku) sa namiesto chronologicky orientovaného podrobného výkladu dejín literatúry, viažuceho sa na jednotlivé literárne smery, väčší dôraz kladie na interpretáciu reprezentatívnych diel daného literárneho obdobia, resp. literárnovedný výklad sa realizuje v súčinnosti s výkladom viacerých alebo niektorých mimoliterárnych javov, napr. prof. M. Zielinski na Univerzite v Kolíne nad Rýnom prednášal v priebehu jedného semestra tému *Zlo v ruskej literatúre 2. polovice 19. storočia*.

Celkovo skúsenosti z vyučovania slovenského jazyka a kultúry na lektorátoch v zahraničí prinášajú veľa podnetov nielen pre užšie špecializované vyučovanie slovenského jazyka ako cudzieho alebo druhého, ale aj pre metodológiu a metodiku výkladu viacerých javov slovenského jazyka vôbec. S tým súvisia aj podnety na prehĺbené štúdium slovenčiny v konfrontácii s inými jazykmi – slovanskými aj neslovanskými. Veľa skúseností zo spomenutých lektorátov v zahraničí využívam teraz vo svojej pedagogickej a vedeckovýskumnej práci na Pedagogickej fakulte Univerzity J. Selyeho v Komárne.

Viacerí lingvisti spájajú svoj profesijný záujem o jazykovedu s cestovaním do exotiky (napr. S. Ondrejovič, V. Krupa či maďarský etnolingvista G. Balázs). Ako je to s cestovaním vo vašom prípade?

Ako viete, ja patríam ku generácii, ktorá dobrú alebo väčšiu polovicu svojho života prežila v socializme, presnejšie v jeho československom variante. A podobne ako ostatné socialistické modely – sovietsky, východonemecký (NDR), maďarský, rumunský, (čiastočne) juhoslovanský – aj československý komunistický režim dôsledne dbal na to, aby jeho občania okrem svojej socialistickej vlasti, prípadne aj niektorej ďalšej spriatelenej socialistickej krajiny nepoznali žiadnu inú krajinu, najmä nie kapitalistické krajiny západnej Európy a USA. Komunistickému režimu išlo zrejme o to, aby občania jeho štátu nevideli, ako pracujúci ľud západnej Európy a USA trpí pod kapitalistickým útlakom... Keď som svoju pedagogickú dráhu začínal v Štúdijskom stredisku (bývalej) Univerzity 17. novembra v Herľanoch (1968 – 1973), kde sa podobne ako v Senci pripravovali zahraniční študenti na štúdium na slovenských vysokých školách, závidel som mojím študentom zo Sýrie, Libanonu, Jordánska, Cypru, Afganistanu, Etiópie, Maroka, Konga, Peru, Bolívie a ďalších krajín, že môžu študovať v zahraničí a slobodne cestovať prakticky po celom svete.

Preto po páde totalitného komunistického režimu v ČSSR som sa doslova ponáhlal s cestovaním do krajín, ktoré som dovtedy poznal iba z čítania a ktoré som chcel poznať. Okrem spomenutých krajín, kde som pôsobil ako lektor slovenského jazyka (Ukrajina, NDR/Nemecko, Bulharsko, India, Anglicko, Slovinsko), som ako turista navštívil krajiny na všetkých kontinentoch, čiže aj severnú a Južnú Ameriku, juhovýchodnú Áziu, Austráliu a Nový Zéland. Spočiatku som cestoval podľa plánu či zámeru spoznať takpovediac ohniská civilizácie, a tak som spoznával krajiny ako India, kde som dva roky pôsobil ako lektor, Nepál, Čínu, Taiwan, Južnú Kóreu, Japonsko, Egypt, Maroko, Juhoafrickú republiku, Turecko, Izrael, Thajsko, Kambodžu, Indonéziu, Malajziu, Irán, Mexiko, USA, Kanada, Peru, Bolíviu, Chile, Paraguaj, Uruguaj, Argentínu, Brazíliu a, samozrejme, skoro všetky európske štáty.

V súčasnosti – aj vzhľadom na vek – si vyberám menej namáhavé cesty loďou alebo lety do vybraných európskych metropol. Čo sa týka vzťahu cestovania k jazyku, prípadne aj k jazykovede, do žiadnej krajiny som necestoval a necestujem bez prípravy, ktorá okrem štúdia histórie, kultúry, geografie, spoločensko-politických pomerov zahŕňa aj jazykovú prípravu. Vďaka tomu potom žiadna krajina nie je pre mňa celkom cudzia. Pokiaľ ide o jazyk ako dorozumievací prostriedok, snažím sa vyhýbať sa globalizačnej angličtine v takých krajinách, kde sa hovorí napr. po španielsky alebo po taliansky, a tak uprednostňujem komunikáciu v španielčine, aj keď ju ovládam slabšie ako angličtinu. Podobne sa skúšam dohovoriť po grécky alebo v Iráne som si vyskúšal predchádzajúcu prípravu v perzskom jazyku fársí. U domáceho obyvateľstva sa to vždy stretáva so sympatiami a okrem toho v cudzine sa zavše ocitnete v takých situáciách, keď vám na dorozumenie nebude stačiť angličtina.

Na záver: Máte nejaké krédo či motto, ktorým sa v živote riadite?

Ako jednoduchý človek mám jednoduché životné krédo: za každých okolností hrať *fair play* a nikdy sa nevzdávať. (V mladosti som totiž hrával futbal, a to aj súťažne, aj keď iba v najnižších súťažiach.) Hrať *fair play* totiž neznačí len dodržiavať pravidlá hry, ale aj neklamať, nepodvádzať, nesnažiť sa zvíťaziť za každú cenu, rešpektovať súpera, uznávať jeho kvality a za každých okolností sa správať čestne, aj keď mi toto správanie momentálne prinesie nevýhody... V akademickom prostredí sa to môže týkať napríklad dodržiavania pravidiel tímovej spolupráce, rešpektovania autorských práv, objektívneho posudzovania kvalifikačných a iných odborných či vedeckých prác, učebníc..., upozorňovanie na porušovanie etických zásad akademického života a pod.

Literatúra

- MUNKOVÁ, D. – VAŇKO, J. et al. (2017): *Mýliť sa je ľudské (ale aj strojové). Analýza chýb strojového prekladu do slovenčiny*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta.
- OLOŠTIAK, M. (2023): Súčasná slovenská jazykoveda (čo máme, čo nám chýba a čo ďalej?). In: *Slovenská reč*, 88/1, 90 – 112.
- PAULINY, E. – RUŽIČKA, J. – ŠTOLC, J. (1963): *Slovenská gramatika*. 4. vyd. Bratislava: SPN.
- RUŽIČKA, J. et al. (1966): *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- VAŇKO, J. (1985): *Interpretácia jazyka umeleckej prózy*. Nitra: Dekanát Pedagogickej fakulty v Nitre.
- VAŇKO, J. (1999): *Komunikácia a jazyk*. Nitra: Katedra slovenského jazyka Univerzity Konštantína Filozofa.
- VAŇKO, J. (2000): *The Language of Slovakia's Rusyns*. New York: Columbia University Press.
- VAŇKO, J. (2003): *Slovaško-slovenska medjezikovna homonimija. Slovar slovaško-slovenskih medjezikovnih homonimov*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- VAŇKO, J. (2004): *Slovaška slovnica za Slovence*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- VAŇKO, J. (2010): Fixátory dependencie. In: Dolník J. (ed.): *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda, 265 – 325.

VAŇKO, J. (2012): *Slovenčina medzi slovanským východom a juhom*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.

VAŇKO, J. (2023): *Strojový preklad ako konfrontácia jazykov. Prečo sa stroj mylí aj nemýli?* Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. DOI: <https://doi.org/10.17846/FPVal-2023-37>

Sándor János Tóth

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta

Gondova ulica 2, 811 02 Bratislava 1

E-mail: sandor.janos.toth@uniba.sk

ORCID: 0000-0002-5494-7086

Juraj Vaňko

Univerzita J. Selyeho v Komárne, Pedagogická fakulta

Bratislavská cesta 3322, 945 01 Komárno

E-mail: vankoj@ujv.sk

ORCID: 0000-0003-0164-2059

ZOSTALA SOM VÁŠNIVOU ŽIAČKOU. ROZHOVOR S INGRID HRUBANIČOVOU¹

Martina Ivanová – Ingrid Hrubaničová

PhDr. Ingrid Hrubaničová, PhD., sa narodila 3. 5. 1965 v Michalovciach. Študovala v rokoch 1983 – 1988 na Filozofickej fakulte v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach odbor slovenský jazyk – dejepis. V roku 1988 nastúpila do Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave na študijný pobyt, ktorý vyústil do trvalého pracovného pomeru.

V rokoch 1996 – 1998 spolupracovala s Katedrou teórie a dejín umenia Vysokej školy výtvarných umení v Bratislave na vedecko-výskumnom grante Kľúčové termíny výtvarného umenia druhej polovice 20. storočia. Výsledkom participácie na projekte bol slovník *Kľúčové termíny výtvarného umenia 2. polovice 20. storočia. Gramatická a sémantická charakteristika* (1998) v spoluautorstve s kunsthistoričkou J. Geržovou. V rokoch 1999 – 2003 pôsobila na Vysokej škole múzických umení v Bratislave ako interná doktorandka, v rokoch 2004 – 2014 ako pedagogička

¹ Autor fotografie: Ctibor Bachratý.

(téma jej doktorandskej práce, obhájenej v roku 2006, bola *Teatrologický termín vo vzťahoch a súvislostiach*).

V rokoch 2008 – 2012 pôsobila ako redaktorka vydavateľstva Kalligram v Bratislave. V rokoch 2007 – 2014 pravidelne publikovala v rámci týždennej rubriky *Od slova do slova* v denníku SME, neskôr v Denníku N. Jej jazykové glosy boli publikované v súborných prácach *The Slovak Matrix alebo Slová v maskáčoch. (Jazykové glosy)* (2009) a *Ako zjesť žabu. Od slova do slova. (Jazykové glosy)* (2013). V rokoch 2009 – 2011 bola autorkou a moderátorkou pravidelnej mesačnej relácie *Diktát* na Devíne v Rádiu Devín.

Od roku 2012 až doteraz je vedeckou pracovníčkou Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave. Je výkonnou redaktorkou Jazykovedného časopisu, členkou redakčnej rady časopisu *Kultúra slova*, členkou Vedeckej rady JÚĽŠ, v. v. i., a členkou kodifikačnej a pravopisnej komisie pôsobiacej na pracovisku. Venuje sa lexikografii, umenovednej terminológii, jazykovej kultúre a publicistike. Je spoluautorkou *Synonymického slovníka slovenčiny* a vedeckou redaktorkou *Slovníka súčasného slovenského jazyka*.

Bola jednou zo zakladajúcich osobností a herečkou divadla Stoka a Skrat. Je autorkou umeleckého textu *Láska ide cez žalúdok* (2007) a básnickej zbierky *Separácia (hygienické opatrenia reči)* (2024).

Martina Ivanová: Žáner dialógu je v súčasnosti často chápaný ako doplnkový, podružný typ textu stojaci na periférii vedeckého diskurzu, vníma sa ako akýsi neoficiálny paražáner dejín, historiografie (napríklad lingvistiky). Keď sme spolu robili s Martou Součkovou rozhovor o preklade diela Georgea Steinera Lekcie majstrov (2022) pre časopis Fraktál, tak som sa dokonca dozvedela, že ako oficiálny výstup v Centrálnom registri publikačnej činnosti si rozhovor môže vykázať iba ten, kto sa pýta, nie ten, kto odpovedá. V počiatkoch vedy však dialóg vystupuje ako základná metóda. Keď sa Platón rozhodne sprostredkovať filozofickú náuku svojho učiteľa Sokrata, nepublikuje sokratovskú obdobu Kurzu všeobecnej lingvistiky, ale Sokratovo učenie podáva vo forme dialógov. Práve Slovenská reč sa v posledných rokoch stala platformou revitalizujúcou tento žáner najmä v podobe jubilejných dialógov, ktoré sprostredkujú poznanie o vývinových procesoch v slovenskej jazykovede, aj keď v limitovanej podobe, vyplývajúcej z rozsahových obmedzení daných rozhovorov. Nateraz však v slovenskom kontexte absentujú knižné dialógy sprostredkujúce detailnejší výklad koncepcií jazykovedných osobností a prístupov. Nezdá sa ti, že je škoda, že sa pri takýchto typoch rozhovorov v jazykovede pýtame skôr na pozadie, kulisy, okolnosti toho, čo sa dialo, a menej na živé myslenie o jazyku, na jeho podstatu a fungovanie vo svete v rozsahovo veľkorysejšej podobe? Ja sama som napríklad niečo z koncepcie Noama Chomského a generatívnej gramatiky pochopila až

vtedy, keď som si prečítala rozhovor s ním, publikovaný pod názvom Jazyk a zodpovednosť (1995)...

Ingrid Hrubaničová: Martina, otázkou, ktorou začíname, by sme mohli aj skončiť, pretože otvára veľmi veľá dverí, do ktorých možno vojsť alebo aspoň nazrieť. Tak skúsme poporiadku aspoň postláčať kľúčky.

Steiner v *Lekciách majstrov*, v diele o učení iných, o učení sa a o dejinách poznávania, ktoré spomínaš, hovorí elegantne kriticky, teda neagresívne, ako je mu vlastné, aj o situácii v západnej vede konca 20. storočia – v Cambridgei prednášal v rokoch 2001 – 2002. Problémy s hodnotením a pozíciou vied o spoločnosti v tomto prostredí boli teda prítomné už v čase, keď sme my v našom kultúrnom priestore riešili celkom iné veci – spoločenský systém sa nastavoval odznova. Na začiatku 90. rokov panovala aj neistota, či sa Akadémia vôbec zachová a v akej podobe, pretože silneli hlasy „za“ úplné zbúranie inštitúcií a zakladanie nových. Mnohé veci, s ktorými zápasili humanitné vedy na Západe, nám teda – z môjho pohľadu – zostali zastreté. K mnohým zaujímavým dielam s touto témou som sa dostala až omnoho neskôr vďaka vydavateľským prekladovým projektom, českým i slovenským. Mňa v tejto oblasti asi najväčšmi zasiahli filozoficko-esejistické práce Jeana Améryho, ktorý mi ukázal, ako všetko myslenie človeka môže súvisieť s popretím dedičnej či dedenej kultúrnej identity (nemeckej, rakúskej) a vedomým prijatím novej kultúrnej identity (francúzskej). Osvojila som si od neho myšlienku, že vidíme vždy iba na základe istého kultúrneho rámca alebo „škáry“, do ktorej sa rodíme a ktorá je determinovaná – kultúrnymi paradigmami, charakterom krajiny, štátu, regiónu, ich spoločensko-politickou stabilitou alebo naopak premenlivosťou a celkom rovnocenne aj osobnými otrasmi. Takže pôvod, formatívne životné skúsenosti považujem za veľmi dôležité, podobne aj temperamentálne inklinácie. Preto by som ich z rozhovorov nevylučovala či nevnímala ich ako podružné. Potom to bol Pierre Bourdieu. Okrem veľkých diel najmä celkom útlá kniha, v českom preklade s názvom *Sociologické hľadání sebe sama*, v ktorej sa stal objektom skúmania on sám. Michel Foucault takisto zdôrazňoval, že potrebuje preskúmať výlučne to, čo bolo aj jeho osobným problémom. Akúsi bilančnú sebareflexiu podstúpil nakoniec aj Steiner vo svojich *Errata*. Takže mne skôr miesto obnovy platónskeho dialógu – nakoniec, pokúsil sa o to Paul Karl Feyerabend vo svojich *Three Dialogues of Knowledge* (1991) – chýba u nás tá intelektuálna sebareflexia, ktorá je možná až v istom veku. Schopnosť dívať sa na seba ako na objekt – čo je veľmi ťažké a málokto má tú kompetenciu a najmä odvahu k úprimnosti. Spomínam si na pozitívny šok niekedy v 90. rokoch, keď som v Ústave mohla naživo počuť a vidieť Františka Mika na prednáške. Prvá veta, ktorú povedal, bola asi v tomto duchu: „Kolegovia, chcel by som začať najprv tým, že budem hovoriť o veciach, v ktorých som sa mýlil.“ Tak to bola bomba, lebo v tých časoch v našich pomeroch prevládalo skôr zameranie na odhaľovanie toho, v čom sa mýlia iní, nie my sami.

Toto gesto siaha ešte k Fridrichovi Nietzsche, ktorý vo vzťahu k Zarathustrovi (starovekému perzskému filozofovi, nie postave v Nietzscheho filozofickom spise) hovorí: „Každý by mal žiť tak dlho, aby odvolal to, čo hlásal, poprel to, čo stelesňoval.“

Pravda je, že u nás sa veľmi nepestuje žáner rozhovorov o lingvistike, jazyku a spoločnosti či rozhovory s jazykovedcami. Väčšinou ide o jubilejný žáner. Zmeniť stereotypné názory na rozhovor sme sa pokúsili v projekte, ktorý viedla Jana Wacharczyková (*Očami slovenských jazykovedcov. Rozhovory o premenách jazyka a jeho výskumu na Slovensku*, 2019). V porovnaní s veľkorysým trojzväzkovým českým dielom *Rozhovory s českými lingvisty* ide o rozsahovo limitovanejšie dielo, ktorým sa však tento žáner etabluje v slovenskom kontexte. Súčasťou tejto publikácie je aj reflexne ladená štúdia *Diskurzívne poznávanie evolúcie jazykovedného výskumu na Slovensku*, v ktorej sa prvýkrát bližšie vymedzujú a charakterizujú základné míľniky pri rozvíjaní tohto žánru v slovenskom kontexte.

Domnievam sa, že dobrý, zmysluplný rozhovor, dialóg v pôvodnom zmysle, teda taký, ktorý obsahuje aktívnu aj pasívnu stránku procesu u zúčastnených rovnocenne, môže vzniknúť iba medzi seberovnými partnermi z danej oblasti. Určite nie medzi žiakom a učiteľom, v tom vzťahu je veľa rôznorodých obmedzení a bariér. Preto nám môže byť ľúto, že nevznikol knižný dialóg trebárs medzi Františkom Mikom a Antonom Popovičom, Jánom Horeckým a Františkom Mikom alebo Jánom Horeckým a Klárou Buzássyovou a inými.

Platónsky dialóg, ktorý spomínaš ako možný obnovený vedecký žáner uplatňujúci sa popri súčasných zložitých teoretických monolitoch, štúdiách, tabuľkách, vzorcoch, meraniach, enumeráciách v jazykovede alebo dokonca namiesto nich, je zaujímavá myšlienka, ale neviem... Grécky a rímsky stoický dialóg aj neskoršie filozofické a teologické kresťanské dialógy boli žánre, ktoré bolo potrebné obsahovo a kompozične zvládnuť, vzdelávať sa v nich. Nakoniec aj tento dialóg dospel do fázy úpadku a nepôvodnosti. Písaný dialóg bol vyústením epochy „nepísania“, reálneho intelektuálneho života v reči, kniha nemala takú pozíciu, akú získala neskôr. Nie som odborník, málo o tom viem, ale Jorge Luis Borges v *Ars poetica* poukazuje na to, že Platón opovržlivo hovorí o knihe, že je mŕtva, pretože keď sa jej niečo spýtať, neodpovie. Potom sám napísal knihy v dialógu, ktoré sú živé, lebo imitujú spontánnu reč. Určite treba stoický dialóg vidieť aj v súvislosti s dobovou drámou a poéziou, ktorá bola takisto dialogická.

Moju otázku možno chápať aj širšie, nielen v úzkom rámci, v akom bola nastolená a sformulovaná. Nešlo mi len o dialóg ako výhradnú žánrovú formu, ale tiež o jeden z dôležitých aspektov dialogickosti, ktorým je schopnosť istého zastavenia myslenia. Sokratovský filozof počúva, ako ľudia napríklad na trhu hovoria „Toto je

krásne...“ alebo „Toto je bezbožné...“ a pýta sa ich: „Čo je to krása?“ alebo „Čo je to bezbožnosť?“ Jeho otázka teda vždy mieri doprostred toho, čo vnímame ako samozrejmé, naruša naše automatizmy. Kultivuje poznanie toho, v čom všetkom sa môžeme myliť... Dialogickosť v jazykovede sa sprostredkovane dotýka takých otázok, ako je stav jazykovednej recenzistiky či vstupovanie do publikačných priestorov v medzinárodnom kontexte. Vráťme sa však možno k platónskemu dialógu...

Naruša naše automatizmy, presvedčenie, že všetkému rozumieme... áno, platónsky (sokratovský) dialóg má tú zvláštnosť – teraz som si opäť prečítala svojho obľúbeného Gorgiasa o rečníctve –, že človeka pri čítaní „rozhorí“, modelácia textu ho celkom ohúri, od repliky k replike ho vtáhuje, pritom v každej replike jasne cítiť podvratnosť. Dialógy sú modelové, formálne až schematické – jeden múdry, druhý obmedzený plus nejaká kompánia. Chvíľu máš pocit, že ide o súboj myslenia, cibrenia logiky, rozlišovania a pravdivosti, o súboj silného so slabým, s povrchnosťou, so slabou morálkou a frázovitými prázdnyimi floskulami. Máš pocit, že múdry víťaz tu zoberie všetko a nemúdry súper bude ponížený, no nedôjde k tomu. Už-už v bode zlomu Sokrates (postava Sokrata) zmení taktiku, a aby rozhovor pokračoval, zalichotí partnerovi, prejaví mu úctu a seba spochybní, zneistí, pripustí, že sa možno mylí, a potom odznova. Môže to byť stratégia, ale môže to byť aj étos, rešpekt voči každému, s kým sa človek pustí do reči. Môže to byť humorné nadľahčenie...

Ale potom, po prečítaní dialógu, nedokážeš prerozprávať ten príbeh, následnosť, postupnosť rozvíjania myšlienok atď., nevieš povedať „obsah“, ako sme to robievali na základnej škole. Zas musíš čítať a čítať a čítať. A azda v rozhovore s nejakým iným „načítaným“ platónovcom, myslím tým nadšenca, nie celoživotného skúmateľa Platóna, si môžete spresňovať interpretáciu, inšpirovať sa svojimi postrehmi a potešiť sa. Nevieť si predstaviť, že by dnes niekto takto dokázal písať. Nie som si istá, či by mohlo ísť o záznam a rekonštrukciu reálnych rozhovorov. Skôr sa prikláňam k myšlienke, že autor je jeden a že vlastne ide o monológ vo forme dialógu. Pre mňa je Platón skôr krásna literatúra, múzické písanie, filozofujúca dramatica, tréning, ako sa učiť myslieť o živote a s ľahkosťou ním prechádzať.

Keď Steiner hovorí o podstate génia, spomína Platóna (Sokrata) a Krista (evanjelisti), ktorí vytvárali podobenstvá a mýty, „postupne sa vyjavujúce metafory“, „otvorené príbehy, provokujú k nekonečným interpretáciám“: „Dokážu vyviesť ľudský duch z rovnováhy. Nedajú sa prerozprávať a pochopiť ani vtedy, keď sa nazdávame, že sme sa ich už zmocnili“ (Steiner 2022, s. 46). Borges o *Dialógoch* zas hovorí, že sa Platónovi možno cnelo za Sokratom, a aby počul hlas milovaného učiteľa, napísal svoje dialógy, „nechal svoji mysl bloudiviť a zdramatizoval ji do mnoha postáv (...) jeho cieľom bola ilúza, že navzdory tomu, že Sokrates vypil bolehlav, je stále s ním“ (Borges 2005, s. 11).

Spomínané nezahrnovanie odpovedajúceho v písanom dialógu do autorstva v publikačných výkazoch a registroch, myslím, súvisí s tým, že dnes je veľmi ťažké presadiť v našom životnom štýle vo všeobecnosti na prvé miesto potrebu „rozlišovať“. Naša doba je z môjho pohľadu dobou dominancie skreslenia a „šumu“. Toho „šumu“, ktorý, dobre si to pamätám, nám spomínal profesor Sabol v rámci úvodu do jazykovedy, keď kreslil tuším jakobsonovskú komunikačnú schému expedient – message – percipient, komunikačný kanál a nad tým sa vznášal „duch“ šum. Vtedy sme „šumu“ nevenovali pozornosť, tá sa sústreďovala na percipienta po rokoch, keď bol v pozornosti expedient. Šum sme vnímali ako akési fyzické narušenie prenosového kanála, ako pretrhnutie telefonického kábla alebo prefrčanie nákladného auta, ktoré spôsobí, že niečo prepočujeme. Dnes ma téma šumu, skreslenia veľmi zaujíma, pretože šum, skreslenie môže byť a často je imanentnou súčasťou informácie, či už zámernou, alebo nezámernou.

Otváraš tu veľmi dôležitú tému, ktorá je dnes živá v priesečníku rozličných vied. Michel Serres hovorí, že šum pozadia je základom nášho vnímania, dôležitým prvkom softvéru celej našej logiky. Šum by tak bolo možné chápať aj v súvislosti s fenoménom nedourčenosti, ktorá je dôležitá aj v komunikácii, ak informáciu nechápeme ako obsah, ale ako proces. Nedourčenosť je vlastne predpoklad toho, aby sme sa mohli vyvíjať, byť otvorení... „Dourčené“ sú len veci, ako napríklad Ionescove stoličky. A na druhej strane šum je aj sociálne konštruovaná kategória: možno napríklad sledovať, kto je v dnešnom svete vystavený šumu alebo kto má „privilegium“ produkovať šum pre druhých.

K Romanovi Ingardenovi a Janovi Mukařovskému a nedourčenosti by som nešla, skôr som mala na mysli nárast entropie ako dôsledok premršteného rozvoja výmeny informácií, „zdeľovania“, poznatkov, teda informácia už menej informuje a viac de-formuje, teda informuje mylne, falošne, skreslene, stáva sa prázdnu, teda sama je už „šum“. „Každá informácia je skreslená,“ povedal mi pred pár rokmi v rozhovore profesor L. Ďurovič. No myslím, že pri hromadení a nezastaviteľnom bujení šumu dochádza k strate zmyslu a orientácie. Ak pripustíme, že sa k tomu blížíme, potom je Eugen Ionesco vlastne prorok: „Jazyk sám je manifestáciou absurdity.“

To, čo hovoríš o informácii a entropii, možno nájsť už v koncepcii Clauda Shannona a Warrena Weavera (1964). Na rozdiel od Norberta Wienera, ktorý vo svojej práci Cybernetics z roku 1961 ešte chápe informáciu ako negáciu, opak entropie, u Shannona a Weavera ide väčšia miera informácie automaticky ruka v ruke s väčšou mierou neistoty. Naproti tomu úplne predvídateľná správa má len jeden možný výsledok a je preto nadbytočná; nehovorí nám nič nové a neprináša nám „slobodu

voľby“, pretože neobsahuje „informačnú entropiu“. Filozofické dôsledky takéhoto chápania sú hlboké, pretože proces informovania sa v tomto zmysle chápe aj ako rez tkanivom neistoty. Shannonova entropická definícia informácie otvára priepasť neistoty v srdci nášho chápania informácie, a teda aj poznania. Musíme znášať väčšiu mieru neistoty, aby sme si uchovali slobodu voľby...

Bezhraničná možnosť voľby, domnievam sa, môže viesť k bezhraničnej neistote, k paralýze, k neschopnosti urobiť akúkoľvek voľbu. Aby sme však dokončili začatú tému o nezahrňovaní interviewovaného do autorstva pri rozhovorových žánroch. Stretávam sa s tým aj pri redigovaní výkladového slovníka, keď sa cituje doklad z publikácie, ktorá je žánrovo rozhovorom. Evidentne z kontextu vieme určiť, že dokladový citát pochádza z výpovede „druhého hlasu“, hlasu interviewovaného, ale ako autor citátu sa môže uviesť iba „prvý hlas“, autor v záhlaví publikácie, teda ten, kto robí rozhovor, bibliografický autor. Deleguje sa naňho akási všemocnosť, výber témy, mnohohodinové nahrávanie, prepisovanie, triedenie, proces autorizácie a podobne. To všetko je v protiklade so spomínaným prvotným duchom dialógu, keď aktívna i pasívna stránka dialógu boli rovnocennou záležitosťou zúčastnených. Istým spôsobom je to opodstatnené, vzhľadom na rozsah manažérskej práce toho, kto rozhovor pripravuje. Ak však zacitujeme výroky inej osoby a pripíšeme ich inému autorovi, je to skreslenie, zavádzajúce a neetické.

Ale poznám aj opačný prípad. Keď spomínaš profesora Chomského, niečo podobné, isté jasnejšie pochopenie či priblíženie sa k štrukturalizmu v jazyku a v umení a k semiotike, som získala alebo skôr nadchla sa pre ne na začiatku 90. rokov vďaka knihe rozhovorov poľskej slavistky Krystyny Pomorskej s Romanom Jakobsonom. Nadchlo ma to videnie „všetkého vo všetkom“, univerzálne prepojenie. Tá kniha však nesie bibliografický údaj Roman Jakobson *Dialogy* (Český spisovateľ 1993, preklad Marcela Pittermannová), teda pýtajúca sa je vylúčená z autorstva. Ukazuje sa teda, že všetko by sa dalo rozlíšiť už na úrovni vydavateľa publikácie. Autori by sa uviedli dvaja, traja a ten, kto moderuje rozhovor, by sa mohol odraziť v názve. Práve rozvíjanie tohto žánru v Slovenskej reči prinieslo aj rovnocennosť pri uvádzaní autorov rozhovoru.

Otvárajú sa nám ďalšie dvere – otázka autorstva, stredovekého anonymného autorstva, antického i neskoršieho autorstva a pseudoautorstva, ktoré bolo akousi pečiatkou kvality či obchodným ťahom, že sa text bude čítať a mať vážnosť, problém publikovania pod cudzím menom pri ideologicky nežiaducich autoroch a autorkách nedávnej doby, radikálneho (neodhaleného) pseudonymu, keď autor nechce vstupovať do osobného kontaktu s verejnosťou, či kultového autorstva s putovaním na miesta, kde autor žil, ale aj dnešnej AI a jej kolektívneho vŕšautorstva. Ale do toho radšej už nezabúdime. Beriem to tak, že pozícia človeka v spoločenskom systéme je v podstate trojaká – prijme a osvojí si pravidlá systému a podriadi sa im bez

prehodnocovania alebo ich odmietne a vylúči sa, respektíve si v rámci systému vytvorí svoj vlastný systém existencie s ochotou niesť dôsledky, ktoré túto voľbu spravidzajú. Môj doterajší život sa uberať, myslím, tým tretím smerom.

Už spomínaný P. Bourdieu hovorí, že pochopiť znamená najprv pochopiť pole, s ktorým a proti ktorému sme sa utvárali. Ty si študovala na prešovskej slovakistike v 80. rokoch 20. storočia. Z tvojich viacerých zverejnených spomienkových reflexii je známe, že si svoj čas počas vysokoškolského štúdia venovala intenzívne najmä divadlu a umeleckej recitácii. Ako si však spomínaš na svoje jazykovedné formovanie? S čím a proti čomu si sa utvárala?

O sociálnom poli ani o sociálnom kapitáli sme v polovici 80. rokov 20. storočia ako študenti nič netušili. Či o tom niečo vedeli naši pedagógovia, neviem, netematizovalo sa to. Vidieť v spoločenských mikrosystémoch herné polia s pravidlami hry (!) – dnes mi je dosť ľúto, že som to poznanie nemala skôr, môj život by bol zrejme omnoho uvoľnenejší a menej úzkostný. Od detstva som v sebe niesla túžbu pracovať a žiť vo sfére umenia. Ale práve tie determinácie, o ktorých hovorí Améry a ktoré spomínam vyššie – spoločenský systém založený na kontrole, tušené i zakúšané hranice „vyvolenosti“ pre isté povolania, neistota vyplývajúca z regionalizmu, akéhosi okraja, necentrálnosti, ktorým sa automaticky prisudzuje nižšia hodnota a čosi sa upiera a ktoré sa v socializme používali zrejme ako eliminačný konkurenčný prostriedok aj prostriedok na personálne zabezpečovanie technických a ekonomických povolaní –, rozhodli, že som volila menej riskantnú cestu, ale citovo a založením najbližšiu. Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika sa v polovici 80. rokov orientovala na prípravu učiteľov na druhom stupni základných škôl a na stredných školách. Čisto vedecké zamerania ani možnosť samostatne študovať jazyk a samostatne literatúru neexistovali. Napriek tomu som sa dostala do silno vedeckého prostredia, ktoré sa však neoddeľovalo od umeleckého. Sami pedagógovia boli vedci aj umelci – Stanislav Rakús, Karol Horák, ale aj iní, ktorí možno verejne do takej miery neboli v povedomí, ale umeleckej tvorbe sa venovali. Fakulta tradične zastrešovala umeleckú tvorivosť vysokoškolákov na Slovensku – v divadle, recitácii aj v prozaickej či básnickej tvorbe študentov a študentiek. Tam bol ten utajený, kódovaný priestor postaviť sa „proti niečomu“, teda proti všetkému spoločenskému, verejnému. Trebárs recitáciou, výberom autora a textu, pri ktorých ma veľmi opatrne viedol Janko Gbúr. Bez toho prostredia by som sa zrejme nikdy nedostala k Františkovi Andraščíkovi, básnikovi, intelektuálovi a filozofovi. Mimochodom, jeho esej, myslím, zo 60. rokov, v ktorej sám vystupuje v rozdvojenom hlase dialógu samého so sebou, nás vracia k otázke dialógu a k otázke o jazyku, ktorú nastoľuje G. Steiner v nadväznosti na Vygotského, keď hovorí, že je možné, že komunikácia navonok je len druhotná, sociálne podmienená fáza osvojovania si jazyka a primárnou funkciou jazyka je, že

jazykom človek prehovára sám k sebe. Andraščík ako východniarsky Markus Aurélius.

V oblasti štúdia som sa neformovala „proti“ niečomu, ale „s niečím“. Všetko pre mňa bolo neznáme a nové. Furdíkovské trvanie na význame a kontexte ako podmienke jeho realizácie, sabolovské trvanie na abstraktnom myslení, štrukturalizme, rakúsovské trvanie na „motíve snehu ako dynamizujúcom činiteli deja v Švantnerovej novele Sedliak“, na téme a látke, hlebovská nonšalantnosť, keď hovoril o Kollárovi alebo o nešťastnej láske Babetty von Wieland a Jána Chalupku, Maukšovej upriamanie pozornosti na recepciu, na hľadanie čitateľa, na reálny život písaného. Jej dôstojnosť a diskrétna vľúdnosť si ma získali, takže posledné dva roky štúdia som strávila väčšinou s Františkom Mikom a Jiřím Levým.

Nebola som vyhranená, výrazne talentovaná, skôr taká tá „dobrá žiačka“. Snaživá a zodpovedná. Ale tiež schopná všetko kedykoľvek zmeniť, opustiť.

Tvoje profesionálne lingvistické začiatky sú späté so Synonymickým slovníkom slovenského jazyka, na ktorom si pracovala ako elévka v prvých rokoch svojho pôsobenia v Jazykovednom ústave L. Štúra od roku 1988. V tom čase si však už zároveň bola intenzívne ponorená do divadelných aktivít. Ako si tieto svoje dve polohy – divadelnú aj jazykovednú – v tom čase vnímala? Ako dve oddelené nádoby alebo si nachádzala medzi nimi aj isté rezonančné momenty? Bolo to zároveň tvoje prvé stretnutie s prácou nad slovníkom, ktorá ťa vlastne sprevádza s istými prestávkami počas tvojho celého profesionálneho pôsobenia. Ako si vnímala toto obdobie a svoje lexikografické začiatky?

Na istej symbolickej rovine som mala vzťah s Jazykovedným ústavom, samozrejme, jednostranný, aký mali mnohí ľudia, prostredníctvom ľudského hlasu z rádia. Pomerne skoro, vo vyšších ročníkoch základnej školy a na gymnáziu, som ráno počúvala rozhlasové jazykové príspevky v podaní rozhlasového moderátora Dionýza Hirka. Hirkov hlas a prejav boli veľmi podmanivé, stelesňovali pre mňa ľudskú dôstojnosť. Takže po konkurze v jari 1988, ktorého výsledkom bol pre mňa dvojročný študijný pobyt v Ústave, vstup na pracovisko u mňa sprevádzala taká kierkegaardovská bázeň a chvenie, či v tom vysokom štýle, kde budú sami Hirkovia, obstojím, ale šlo o dvojročný pobyt, takže ten záväzok nebol taký definitívny. Tie aktivity pracovisko – divadlo neboli celkom paralelné, pretože divadlo vzniklo v jari 1991. Boli to enormne nabité časy, nie je tu miesto na podrobnú reflexiu, hoci by bola potrebná, len chcem povedať – opäť s odkazom na Améryho –, že spoločenské okolnosti zásadne ovplyvňujú nastavenie ľudských kolektívov, primárne na akceptačné alebo neakceptačné, vytvárajú podmienky na niečo alebo zamedzujú niečo, niečomu. Boli sme „obdarení“ dobou, takže asi aj preto som sa mohla realizovať v dvoch oblastiach, možno v troch. Hranice sa zrútili, nové sa ešte nestihli vytvoriť. V Ústave

som ako elévka bola obdarená aj ľuďmi. Nesmierne prajnými a priateľskými. Musím teraz vymenovať aspoň tých z oddelenia jazykovej kultúry a terminológie: František Kočíš, istý čas vedúci redaktor slovníka i vedúci oddelenia, Mária Pisárčiková, vedúca redaktorka a neskôr vedúca oddelenia, Štefan Michalus, Eva Tibenská, Alena Anetová, Emil Pícha, to bol kolektív slovníka. Potom Jozef Pavlovič, ktorý dokončoval dizertáciu o negácii, ale sedel s nami. V jazykovej poradni, v ktorej som tiež pravidelne sedávala, to bol terminológ Ivan Masár, Eva Rísová a Katka Hegerová. V oddelení bol aj doktor Matej Považaj, ktorý sa venoval aj príprave nových pravopisných pravidiel a zároveň bol aj vedeckým tajomníkom Ústavu. Ale veľmi podporne ku mne pristupovali aj ľudia z iných oddelení. Srdečnosťou a starostlivosťou ma hneď zahrnuli Mira Nábělková a Jarka Šikrová, stali sme sa priateľkami.

A ako to bolo s lexikografiou? Na miesto lexikografky elévky som bola prijatá a nejako sme si s lexikografiou sadli. Svoju vďaku za učenie v tejto oblasti som už viackrát vyjadrila doktorke Pisárčikovej, pretože práve ona bola tá, ktorá ma viedla. V princípe jazykovej synonymie je princíp variability sveta. Konceptia slovníka bola zrozumiteľná a vari prvý raz sa v takej miere v slovníku zachytávali aj subštandardné, slangové a „menej vhodné“ slová. Raz sme prostredníctvom našej kolegyne Jany Lukáčovej, ktorá však z projektu pomerne skoro odišla, dostali výzvu od prekladateľov, ktorá strana vytvorí dlhší synonymický rad na isté sloveso s chúlостivým významom. Zapojili sme sa, ale, samozrejme, hlavnej redaktorky sme o stávke nehovorili, takže prácu sprevádzala aj zábava. Boli tu dobré teoretické lexikografické práce a bola tu zaujatá denná a často aj nočná prax. Sedeli sme v dvoch prepojených miestnostiach a každá ťažkosť sa mohla hneď konzultovať, veľa sme o problémoch diskutovali s Evou Tibenskou, ktorá mala stôl hneď vedľa môjho. Bolo tu neustále hrabanie sa v kartotečných lístkoch a v slovníkoch – z jedného do druhého, do tretieho atď., pretože o korpusoch sme vtedy nemali predstavu. Často mi bolo aj do plaču, obrazne povedané, pretože heslá sa koncipovali na kartotečné lístky ručným zápisom. Mala som spracovaný text hesla povedzme na šiestich alebo aj desiatich lístkoch a v závere som zistila, že mi niečo chýba alebo je potrebné členy synonymického radu zoradiť inak, takže som celý koncept musela prepísať odznova. To isté sa opakovalo po redakcii hlavnej redaktorky. Svojím spôsobom išlo o podvedomé, meditatívne učenie, učenie opakovaním, uvedomovaním si omylov.

V podstate mi ten proces v niečom pripomína pasáž, keď G. Steiner hovorí, ako ho otec učil porozumieť Homérovi a starej gréčtine – nechával ho prepisovať tú istú pasáž dovtedy, kým sám neprišiel na to, o čom vypovedá, kým sa sám nedopracoval k zmyslu. Profesor Richard Schechner, americký teatrológ a divadelný praktik, a možno to bol Viliam Dočolomanský, náš, teda český performativista – nech mi odpustia, ale nejdem to overovať, upozorňujem však na miesto možného skreslenia –, pri skúmaní performativity a rituálov u domorodých kmeňov konštatuje, že kultú-

ra sa tam neučí, ale uchopuje od narodenia tak, že sa malé deti stále motajú okolo nôh tancujúcich otcov a jedného dňa deti ten tanec vedia a zaradia sa. Myslím, že je to dobrá metafora. I jazyk si osvojujeme takýmto spôsobom, treba teda len sústavne tancovať pri nohách tých, ktorí už niečo ovládajú. Kedysi som podceňovala imitáciu, zrejme pre nesprávne pochopenie Aristotela. Dnes sa domnievam, že je základnou fázou učenia sa. Samozrejme, pokiaľ človek nie je génium, ale tých je veľmi málo.

Po roku som od vtedajšieho riaditeľa profesora Jána Kačalu dostala ponuku na trvalý pracovný pomer, a tak som zostala, pretože ma slovník bavil. To väčšie rozpoltenie prišlo až po vydaní *Synonymického slovníka slovenčiny* v roku 1995, keď sa náš slovníkový kolektív rozpadol a zásadným spôsobom sa zmenila aj personálna situácia v Ústave. Bolo to prirodzené, pretože spoločenská sloboda principiálne zdždala k tomu, že si mnohí ľudia chceli vyskúšať svoje sily aj inak a inde a spoločenské vedy stratili zo svojho lesku, boli podfinancované a také zostali dodnes.

F. Nietzsche vo svojom texte My, filológovia hovorí, že filológia je ako kúzelný elixír zmiešaný z najpodivuhodnejších štiav, kovov a kúskov. Podľa neho je filológia v jednej svojej časti históriou, v ďalšej časti prírodnou vedou a napokon tiež estetikou. K dvom zo spomínaných troch častí, ktoré Nietzsche spomína, máš blízko: k histórii, ktorú si študovala, a k estetike. Záujem o estetické otázky sa u teba premietol do spracúvania divadelnej a výtvarnej terminológie (čo vyústilo do publikovania práce Kľúčové termíny výtvarného umenia druhej polovice 20. storočia: gramatická a sémantická charakteristika v spoluautorstve s J. Geržovou v roku 1998), vzdelanie v histórii zasa nepriamo dotuje tvoje kontinuálne skúmanie rôznorodých aspektov fungovania vlastných mien. Osobitne by som spomenula štúdiu Spor o prepis historických uhorských priezvisk nemá opodstatnenie (ktorá mohla byť pokojne vydaná ako monografická práca, keďže má 70 strán!) z roku 2017. Zaujíma ma práve táto citovaná štúdia, ktorá má už vo svojom názve polemické ladenie. Ide pritom o jednu z návratných tém v našej lingvistike. Ako si vysvetľuješ opakované návraty k tejto tematike?

Tá téma vo mne žila myslím od vedeckého seminára *Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine* v roku 2000 (zborník vyšiel v roku 2002). Zneli tam zaujímavé príspevky zo strany klasických filológov, orientalistov, sinologičky, historikov a boli zrejme reakciou na druhé, doplnené vydanie Pravidiel slovenského pravopisu, no najmä na to, že tieto pravidlá vyšli po prijatí jazykového zákona v roku 1995 a ich kodifikačnú platnosť vyhlásilo – vyplývajúc z tohto zákona – Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky. Mnohí zástupcovia iných filológií – niektorí i ostro – poukazyvali na nedôslednosti v kodifikovaných pravidlách týkajúce sa prepisu z iných grafických sústav, nevzťahovalo sa to iba na vlastné mená. Ak sa dobre pamätám, ale

dá sa to dohľadať v zborníku a spresniť, profesor Horecký vtedy veľmi pokojne konštatoval, že odborný prepis sa rešpektuje, ale pre verejnosť a bežného používateľa nie je zvládnuteľný, preto treba rozlišovať medzi transkripciou a transliteráciou. V spoločnosti sa však dost’ „strašilo“ postihmi a pokutami za nedodržiavanie jazykového zákona, a teda kodifikácie, a to vnieslo do spoločnosti isté napätie – ešte sme si nestihli užiť slobodu slova, a už nám nasadzujú opraty.

Naplnlo a na vlastnej koži som však problematiku prepisu historických mien z uhorského obdobia (ale aj iných cudzojazyčných mien a geografických názov) pocítila ako redaktorka vo vydavateľstve Kalligram. Vychádzali tam vtedy v rámci filozofie jednak antickí autori, jednak preklady z rozmanitých svetových jazykov. No okolo roku 2009 – 2010 sa pripravovali preklady rozsiahlych historických prác Paula Lenđvaiho *Maďari. Víťazstvá a prehry* a *Premrhaná krajina*. Boli to rozsiahle texty mapujúce dejiny, nabité stovkami historických osobných mien. Jazyková redaktorka text upravila, ale nevedela, čo pri prepise toho kvanta mien robiť. Sadli sme si na to spolu. Tú polstranovú pasáž o prepise „historických osobných mien z uhorského obdobia slovenských dejín“ z Pravidiel som preštudovala asi stokrát. Prepisovať sa mali „mená osôb vystupujúcich v uhorskom období slovenských dejín (do roku 1918)“, lenže originál prekladaného diela na túto otázku nedával odpoveď. Boli tam mená všeobecne známe zo slovenských dejín uhorského obdobia, ale aj celá plejáda predstaviteľov maďarských rodov a ich príslušníkov, mužov a žien, ktorí pravdepodobne so Slovenskom nemali nič spoločné. Bolo to neskutočné trápenie. Na mnohé mená sa nedali aplikovať prepisové pravidlá, pretože taký typ hláskovej kombinácie pravidiel nezahŕňovali, čiže časť hlások v mene sa prepísať dala, časť nie. Bola tam aj obava, že autor diela žiadny prepis neprijme. Nakoniec som sa rozhodla pre zachovanie maďarského zápisu a pri menách evidentne známych historických osobností aj na základe kontextu sme pri prvej zmienke za maďarským znením uviedli aj slovenské – Štefan Széchenyi (Sečení). V tlači to potom istý recenzent kritizoval, prečo sú niekde v zátvorkách slovenské prepisy. Vtedy som pochopila, že určiť pravidlá a zákon je jedna vec a skutočnosť a jej zložitosť iná. Na konci roku 2012 som už bola opäť v Ústave, a keď ma profesor Slavo Ondrejovič o čosi neskôr oslovil, aby som spracovala túto tému v rámci projektu o aktuálnych otázkach slovenského pravopisu, ktorý viedol, prijala som to. O nič mi nešlo, len predstaviť podľa možností celú problematiku širšie, z rôznych hľadísk, a poukázať na stav v prepisovaní od 40. rokov 20. storočia až po súčasnosť, aj v učebniciach, textoch o histórii, v dejinách literatúry a pod. Šlo mi o upriamanie pozornosti na schopnosť rozlišovať. Prepis mena by nemal byť otázkou zastrašovania ani otázkou života a smrti. Napokon, dnes bežne rešpektujeme anglický prepis osobných mien písaných pôvodne cyrilikou. Pas ako úradný dokument stojí nad kodifikovanými pravidlami prepisu z azbuky. Ak v histórii používali osoby viac zápisov svojho mena, aj to by sa malo rešpektovať.

Vrátim sa ešte k tvojmu pôsobeniu v alternatívnych divadlách Stoka a Skrat. Keď si čítam záznamy niektorých vašich predstavení, napríklad Stredná Európa ťa miluje, nemôžem sa ubrániť pocitu, že tieto texty sú okrem iného svojským dobovým záznamom, zachytením podoby jazyka na prelome tisícročí, jazyka ako nástroja mocenských hier hraných v spoločnosti i v osobných vzťahoch. Dôsledne mapujú floskuly, kliše, stereotypy, rečové vzorce a sprostredkovane tak vypovedajú o našej (neraz nelichotivej) podstate ako jazykových „živočíchov“. Sú to pre mňa akési katalógy spoločenského diskurzu. Vnímala si v daných predstaveniach toto jazykové gesto? Vznikalo zámerne alebo ako vedľajší produkt divadelnej koncepcie?

Trúfam si povedať, že obidve divadlá, v ktorých som v jednom takmer 10, v druhom 15 rokov pracovala, zaviedli v slovenskej dramatiky po roku 1989 nový typ dramatického dialógu. Už to nebol na papieri dramatika, teda jednej osoby, skomponovaný štylizovaný literárny text, pravdepodobne s vopred sformulovanou ideou či posolstvom. Bol to, humorne povedané, návrat k antike pred „písaním“, teda k debate ako umeleckej forme a metóde, pretože väčšina textov vznikala magnetofónovým záznamom, prepisom a potom úpravami. Tak sa do textu dostávali vedľa seba rôzne typy myslenia a skúsenosti v akýchsi moduloch, pričom každý zo zúčastnených bol nútený reagovať, prispôbovať sa tomu druhému, a ak mu bolo niečo vzdialené, musel z toho nejako vyklúčkovať. Odpovedať znamenalo zároveň možnosť vziať si slovo a prebrať tematickú aktivitu. Záznam hovoreného so všetkými hezitáciami, rečovými tikmi, zamlčaním, poprehadzovaným slovosledom, ktorý bol na papieri pre pochopenie významu niekedy len pomocný, pretože význam sa zrodil spolu s intonáciou a gestom, celým telom, bol potom pri skúšaní výzvou, pretože bolo treba znova rozklúčkovať, o čom sa hovorí a prečo. Niekedy to človek nevedel zrekonštruovať a došlo k posunu. V istej miere, nie úplne sa rečové profily jednotlivcov preniesli do postavy ako jej charakterizačné znaky. O výškach a pádoch, o sile jednotlivca, motivácii pracovať v rámci synchronizovaného kolektívu, ale aj o jeho spochybňovaní a ostrakizovaní zvonka pekne píše P. Bourdieu v rámci reflexie svojich vlastných kolektívnych sociologických projektov. A áno, bolo to vedomé, bolo zámerom ukazovať súčasnú spoločnosť prostredníctvom jej jazyka. Jazyk – hoci mu neveril, v tom bol skôr ako Ionesco – bol aj jednou z vnútorných tém Blaha Uhlára, napokon, jeho otec Vlado Uhlár nie je v jazykovednej obci neznámy. V Skrate sme tému jazyka a ľudskej komunikácie hodne rozvíjali ďalej, vlastne až do krajnosti, do vyčerpania.

Jon Fosse v jednej svojej eseji spomína, že najväčším jazykom na svete nie je angličtina ani španielčina či mandarínčina, ale že ním je preklad. Ty máš za sebou dlhé roky editorskej a korektorskej práce nad prekladmi, najmä v súvislosti s pôsobením vo vydavateľstve Kalligram. Aká to bola pre teba škola? Aký druh chémie

funguje alebo by mal fungovať medzi prekladateľom, prekladateľkou a jeho editorom, editorkou?

K redigovaniu som sa dostala v Ústave hneď po nástupe na pracovisko v elévskych časoch. Vtedy jestvovalo silnejšie prepojenie medzi pracoviskom a vydavateľstvami, rozhlasom, prekladateľmi, novinármi, dožívala vlastne istá forma komunikácie, ktorá sa po roku 1989 zamietla ako forma „dozoru nad verejným jazykom“. V roku 1989 ten vzťah bol už značne rozvoľnený, pamätám si, že F. Kočiš z času na čas priniesol do oddelenia knihy z vydavateľstiev, ktoré práve vyšli, rozdal ich, mali sme analyzovať ich jazykovú stránku. Vznikli z toho krátke príspevky do Kultúry slova a bola to aj spätná väzba pre vydavateľstvá. Prvý človek, ktorému som robila jazykovú úpravu v tých rokoch, bol Blahoslav Hečko, ku ktorému ma nasmerovala M. Pisárčiková. Zrejme sa obrátil na ňu, no nemala na redigovanie už časovú kapacitu. Dnes mi pripadá tá situácia absurdná, pretože netuším, čo som ako dvadsaťtri-ročná mohla korigovať v texte prekladu Blahoslava Hečka. Stretávali sme sa v hoteli Devín, on rozprával a ja som počúvala. V tom bol zrejme zmysel nášho stretnutia. Šlo o preklad listov talianskych detí náboženskej bytosti. Texty boli prekvapivé, spontánne, odrážali neskalenú detskú myseľ. Od tejto prvej skúsenosti som sa od redigovania už neoddelila. Niekoľko rokov som potom redigovala výtvarný časopis Profil, do ktorého ma prizvala historička umenia Jana Geržová, čo neskôr vyústilo do našej spolupráce na výtvarnej terminológii. Kalligram bol súčasťou istej fázy života a umožnil mi denne paralelne vstupovať do rôznych druhov textov – pôvodnej tvorby, prekladovej literatúry, odbornej literatúry, filozofie, esejistiky. Mohla som zakúšať život jazyka v tvare, stretnúť sa s problémami, ktoré neriešia žiadne pravidlá ani jazykové teórie, orientovať sa v iných oblastiach vedy, myslenia, krásnej literatúry. A prostredníctvom píšucich ľudí tiež zistiť, že každé individuum má svoj vlastný jazykový vesmír. Kalligram predstavoval aj možnosť žiť v istom výseku slovenského intelektuálneho prostredia, zbližovať sa s ľuďmi z rôznych oblastí kultúry, vedy a diskutovať. Redigovať znamená predovšetkým, myslím, rozširovať si obzory o svete. Vo vzťahu k autorovi alebo prekladateľovi zas znamená pokúsiť sa vcítiť do ich spôsobu myslenia a prípadne prispieť k zjasneniu textu návrhom na syntaktickú či lexikálnu úpravu a možno zbadáť tie spomínané informačné skreslenia, šumy, o ktorých sme hovorili. No vie to byť aj veľmi nepríjemná, zdĺhavá a piplavá práca, keď sa musíš silno koncentrovať, aby ti neunikli žiadne chýbajúce interpunkčné znamienka, diakritika, chýbajúce písmeno, zliate slová a podobne.

Práca prebieha vždy tvorivejšie a zanietenejšie, keď si spolupracujúci „sadnú“, keď sa zrodí vzájomná dôvera, je prítomná akceptácia. Ale myslím, že dobrá práca na nejakom texte môže vzniknúť aj bez toho; čo je však dôležité, je „chémia“, teda isté nadšenie, zanietenie oboch – redaktorky, redaktora a prekladateľky, prekladateľa vo vzťahu k textu, k človeku, ktorý text vytvoril. Keď to tak nie je, dá sa síce praco-

vať, ale je to zvyčajne viac-menej taká „opravárska“ rutina. Čo by však mal mať redaktor stále v pozornosti, je, aby nepodľahol nutkaniu, že úprava cudzieho textu znamená vnútiť mu svoj idiolekt v sebaklame, že je všeobecnou normou. Pri redigovaní prekladu by zas, domnievam sa, mal ovládať jazyk originálu alebo aspoň mať základné štruktúrne a lexikálne znalosti tohto jazyka. Ale to už je zas otázka schopnosti rozlišovať a ideálnych podmienok.

Na potrebnosť či nepotrebnosť redaktorov sú v rôznych obdobiach rôzne názory. Niekedy sa tá potreba popiera, inokedy vyzdvihuje.

Vo svojej básnickej zbierke Separácia (Hygienické opatrenia reči) píšeš: „Peniaze na nájomné a potraviny / dostávam za kladenie písmen. / Alebo za čítanie nakladených písmen. / Alebo za ich opravu.“ Dané verše vnímam ako úsilie o istú dištanciu, ale aj ako výraz únavy a frustrácie (metafora nakladených písmen môže byť čítaná ako sebaironická reflexia „výkonnej spiecky“, ale aj ako desivý kafkovský obraz nekontrolovaného množenia slov; nie náhodou sa v lingvistike v tejto súvislosti používa zoologická metafora, keď sa hovorí o parazitických výrazoch). Mám už dlhší čas intenzívny pocit, že editorstvo, korektúra textu sú u nás vnímané skôr ako akási upratovacia služba, ktorej tvorivý vklad sa nie vždy docenjuje. Máš podobnú skúsenosť?

Finančným ohodnotením a časovými nárokmi na rýchlosť práce to tak v súčasnosti vyzerá, že ide o akúsi „upratovaciu službu“, hoci nemôžeme zovšeobecňovať. V posledných piatich rokoch som ubrala na plyne a redigujem len veľmi výberovo. Ale keď sa vrátim k spomenutým veršom, pri poézii alebo umeleckom texte je pri interpretácii možno lepšie pýtať sa, čo môžu verše a vety skrývať, zakrývať, nie na to, čo odhaľujú. Aký typ absencie sa môže skrývať alebo byť potlačený, ak človek ostro ironicky vypovedá, že niečoho je už naňho priveľa. Ale to tvoje odhalenie metafory o spiečke (*kladenie, nakladenie*) je presné, hoci „klášt“ a „nakladať“ asociuje aj krehkosť, opatrné zaobchádzanie, no aj opak – zaťažovanie; navyše je tu aj odkaz na sádzanie písmen v tlačiarni, čo bolo pred digitálnou tlačou celé stáročia skutočným ukladáním písmen.

*Profesionálne sme sa my dve stretli ako vedecké redaktorky pri práci na Slovníku súčasného slovenského jazyka. Dwight Bolinger, americký lingvista, s istým ironickým nadsadením hovorí, že lexikografia je neprirodzené zamestnanie. Spočíva vo vytrhnutí slov z ich materinského kontextu a umiestnenia do radov – mrkva, cibuľa, červená repa – s koreňmi ostrihanými ako pri zeleri, v poradí, ktoré neurčuje príroda, ale ktoré určili obskúrne fenickí námorníci, kedysi obchodujúci s Grékmi. Polovica práce lexikografa je podľa neho vynaložená na nápravu poškodenia neko-
nečného množstva prirodzených spojení. Ako vnímaš ty lexikografickú prácu? Čo ťa*

dokáže pri práci na slovníku prekvapiť? A akú rolu podľa teba slovník v spoločnosti plní? Mení sa nejaká jeho úloha?

O lexikografickej práci už veľmi nefilozofujem. Jednoducho ju robím. Do istej miery som fascinovaná korpusovými nástrojmi tak, ako som bola kedysi pri malom dieťati fascinovaná legom. Hrala som sa rovnako radostne ako dieťa. Lego sme v mojom detstve nepoznali. Keď máš totiž štruktúrnú predstavu príslušného slovného druhu, Sketch Engine ťa odmení a základnú mapu „výchovy a správania sa“ slova pred tebou rozprestrie, ako keď kvet rozvinie lupene pre včelu. Môžeš začať zbierať peľ. Tá zakvitnutá lúka je niekedy zradná, pretože zistíš, že jedna lúka skrýva inú, tá zas prepája ďalšiu a môže ťa to aj pohltiť. Mňa veľmi baví rozčleňovanie významov a sémantizácia, niekedy ten proces vnímam priam ako Rubikovu kocku, jednoducho skladáš, pretáčaš, a nedarí sa, aby všetko zaklaplo. No keď to zaklapne, je to fajn pocit. Takisto mám slabosť pre dokladové zóny, veľmi si želim, aby niesli spoločensko-kultúrny význam, teda aby samy osebe tvorili aj spoločenský príbeh. Musím sa priznať, čo mi asi neslúži ku cti, ale vzťah tejto práce, slovníka a spoločnosti ma už zaujíma veľmi málo. Ide mi už viac-menej o čisto osobnú realizáciu. A chcela by som sa tiež poďakovať nejakému vyššiemu princípu, že sme sa pri práci na vedeckej redakcii my dve stretli, pretože naše uvažovanie je, myslím, kompatibilné a vzájomne nápomocné. Preto ma ani nejako zvlášť netrápi zapojenie AI do lexikografie. Neviem, za aký čas sa vytrénuje na práci generácií lexikografov a lexikografiek na takú úroveň, že ich bezproblémovo nahradí. Nateraz platí, že moderný výkladový slovník, akým je *Slovník súčasného slovenského jazyka*, je vo svojej podstate záležitosť kolektívnej ľudskej práce a kvalitný výstup vzniká len v súhre i napätí reflexívneho „ja“ a kolektívnej entity, v intersubjektívnom prieniku jazykových myslí autoriek, interných redaktoriek, vedeckých redaktoriek a vedúcej redaktorky. Kolektívna tvorba má vždy aj edukačný rozmer, predpokladá špecifický spôsob otvorenosti k druhým, vyžaduje si ochotu „byť učený“. V tomto zmysle sa od seba učíme všetky členky lexikografického kolektívu.

Mnohí ťa poznajú aj ako autorku jazykových glos a úvah, ktoré boli dlhé roky publikované v denníku SME a Denníku N a ktoré vyšli aj knižne v súboroch The Slovak Matrix alebo slová v maskáčoch (2009) a Ako zjesť žabu (2013). Ja osobne ich nevnímam ako príklady prvoplánovej popularizácie, ale ako svojbytné, esteticky priťažlivé texty, ktoré sprostredkujú jedinečné postrehy o rozmanitých jazykových javoch, scitlivujú čitateľa a cibria jeho vnímavosť na nuansy spôsobov vyjadrovania. V plnej miere sa v nich spájajú polohy umenia a vedy, ako to opisuje F. Nietzsche, keď konštatuje, že veda má spoločné s umením to, že sa jej aj tie najvšednejšie veci javia ako úplne nové a lákavé, ba dokonca pôsobením nejakého kúzla ako práve zrodené a teraz po prvýkrát prežitú. V tejto súvislosti by som sa chcela opýtať, ako

vnímaš úroveň popularizácie jazykovedy v našom spoločenskom priestore. Nemáš pocit, že vo väčšinovom geste sa u nás popularizácia lingvistiky zredukovala na mentoring správneho jazykového vyjadrenia? Pre mňa samu to je zhmotnené v ustálenom spojení „jazykové okienko“. Rezonuje v ňom metafora okna, ktorým akoby lingvista profesionál umožňoval naivnému používateľovi jazyka nahliadnuť do „svätyne jazyka“.

Tému kultivovania používateľov spisovného jazyka má inšpiratívne spracovanú Juraj Dolník vo svojej *Teórii spisovného jazyka* (2010). Tú monografiu mám rada a podchvilou sa k nej vraciam. Vieš, myslím, že málo ľudí pristupuje k textu, k jazyku a vôbec k ľudskej tvorivosti ako k náboženstvu. Väčšina potrebuje praktickú radu a ihneď. To z poradenskej praxe vieme, pretože zamestnanecky som od roku 2012 zaradená v oddelení jazykovej kultúry a terminológie, ktoré vedie doktorka Sibyla Mislovičová. A akoby v tom postoji panovala celospoločenská dohoda. Nie je tu „väčšinová“ tradícia vnímať jazyk v širšom kultúrnom kontexte, len ako nástroj. Ak sa mýlim, nech mi je odpustené. Všetko sa tu ekonomizuje, a kde nie je dopyt, nerozvíja sa ani ponuka. Niekedy sa aj v rámci odovzdaných textov na publikovanie stretávam s komentármi recenzentov, že istú pasáž mám vyhodiť, pretože je už d'aleko od jazykovej problematiky.

Písanie do novín u mňa trvalo od roku 2007 do roku 2016, bolo toho veľa. Spätnú väzbu som v tom čase mala minimálnu. Občas som sa smiala, že mi dali k dispozícii takú malú „novinovu“ kazateľnicu. Spätne si uvedomujem, že som mala ambíciu poprieť jazykové okienka, na ktorých som vyrástla. Na druhej strane v tom geste bol pozostatok silného vplyvu, ktorého sa mi dostalo od mojich prešovských učiteľov a autorov, na ktorých nás upozorňovali. Veľa som kedysi čítala Mika, Andraščíka, Bagina, Straussa, potom Jakobsona, Lotmana, Lévyho-Straussa, Malinowského, Barthesa. Ten duch zastrešovania bytia jazykom, jeho spájacia funkcia ľudského, prírodného a toho, čo presahuje hmatateľný svet, jeho súvislosť s ľudskou biologicitou ma veľmi zasiahol. Teraz si myslím, že som toho ducha svojím novinárčením túžila imitovať. Prinavrátiť. Tie úvahy neboli ničím originálne. Myslím, že som len zostala vášnivou žiačkou, z čoho by mal možno George Steiner radosť.

Literatúra

- BORGES, J. L. (2005): *Ars poetica*. Praha: Mladá fronta.
BOURDIEU, P. (2012): *Sociologické hľadání sebe sama*. Brno: Doplněk.
DOLNÍK, J. (2010): *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava: Veda.
FEYERABEND, P. K. (1991): *Three Dialogues on Knowledge*. Oxford, Cambridge: Wiley-Blackwell.
GERŽOVÁ, J. – HRUBANIČOVÁ, I. (1998): *Kľúčové termíny výtvarného umenia druhej polovice 20. storočia: gramatická a sémantická charakteristika*. Bratislava: Profil.
HRUBANIČOVÁ, I. (2009): *The Slovak Matrix alebo slová v maskáčoch*. Bratislava: Kvetuša Dašková Vydavateľstvo Q111.

- HRUBANIČOVÁ, I. (2013): *Ako zjesť žabu*. Bratislava: Kalligram.
- HRUBANIČOVÁ, I. (2017): Spor o prepis historických uhorských priezvisk nemá opodstatnenie. In: Wacharczyková, J. (ed.): *Aktuálne otázky slovenského jazyka: zborník z konferencie Aktuálne otázky slovenského jazyka (4. – 5. 10. 2016 Bratislava)*. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV – Slovak Academic Press, 105 – 144.
- HRUBANIČOVÁ, I. (2024): *Separácia (hygienické opatrenia reči)*. Bratislava: SUD.
- HRUBANIČOVÁ, I. – ĎUROVIČ, E. (2019): Pohyb v jazykovede, tak ako vo všetkom, sa deje tým, že niekto o niečom začína pochybovať. In: *Očami slovenských jazykovedcov. Rozhovory o premenách jazyka a jeho výskumu na Slovensku*. Bratislava: SAP – Slovak Academic Press, 32 – 55.
- CHOMSKÝ, N. (1995): *Jazyk a zodpovednosť*. Bratislava: Archa.
- CHROMÝ, J. – LEHEČKOVÁ, E. (2007): *Rozhovory s českými lingvisty I*. Praha: Dauphin.
- CHROMÝ, J. – LEHEČKOVÁ, E. (2010): *Rozhovory s českými lingvisty III*. Praha: Akropolis.
- JAKOBSON, R. (1993): *Dialogy*. Prel. M. Pittermannová. Praha: Český spisovatel.
- JAROŠOVÁ, A. (ed.) (2021): *Slovník súčasného slovenského jazyka. O – Pn*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- KRÁLIK, E. (ed.) (2002): *Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine*. Bratislava: Veda.
- LEHEČKOVÁ, E. – CHROMÝ, J. (2009): *Rozhovory s českými lingvisty II*. Praha: Akropolis.
- LENDVAI, P. (2011): *Maďari*. Bratislava: Kalligram.
- LENDVAI, P. (2012): *Premrhaná krajina*. Bratislava: Kalligram.
- NIETZSCHE, F. (2019): *My filológové*. Praha: Oikoymenh.
- PISÁRČIKOVÁ, M. (ed.) (2004): *Synonymický slovník slovenčiny. 3. nezm. vyd.* Bratislava: Veda.
- PLATÓN (2022): *Gorgias*. Praha: Oikoymenh.
- SHANNON, C. – WEAVER, W. (1964): *The mathematical theory of communication*. Urbana: The University of Illinois Press.
- STEINER, G. (2011): *Errata. Prozkoumaný život*. Brno: Host.
- STEINER, G. (2022): *Lekcie majstrov*. Bratislava: Artforum.
- WACHTARCZYKOVÁ, J. a kol. (2019): *Očami slovenských jazykovedcov. Rozhovory o premenách jazyka a jeho výskumu na Slovensku*. Bratislava: SAP – Slovak Academic Press.
- WACHTARCZYKOVÁ, J. (2019): Diskurzívne poznávanie evolúcie jazykovedného výskumu na Slovensku. In: Wacharczyková, J. a kol. (2019): *Očami slovenských jazykovedcov. Rozhovory o premenách jazyka a jeho výskumu na Slovensku*. Bratislava: SAP – Slovak Academic Press, 201 – 236.
- WIENER, N. (1961): *Cybernetics*. Cambridge: The M.I.T. Press.

Martina Ivanová

Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Ul. 17. novembra 1, 080 78 Prešov – Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: martina.ivanova@unipo.sk

ORCID: 0000-0001-7654-300X

Ingrid Hrubaničová

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: ingrid.hrubanicova@juls.savba.sk

KRONIKA

JUBILUJÚCA EVA TIBENSKÁ

Peter Gregorík

Významného jubilea sedemdesiatich rokov sa tento rok dožíva doc. PhDr. Eva Tibenská, CSc. Pri tejto príležitosti by sme ju chceli srdečne pozdraviť a v krátkosti priblížiť jej dlhoročnú záslužnú vedeckú a pedagogickú činnosť zameranú na výskum a vyučovanie slovenčiny nielen ako materinského, ale aj ako cudzieho jazyka.

Svoju pracovnú púť začala naša jubilantka hneď po absolvovaní Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV. Tu sa aktívne výskumne i autorsky zapojila do dvoch vedeckých projektov, ktorých výsledkom boli lexikografické diela – kodifikačný *Krátky slovník slovenského jazyka* (1987, 1989, 1997, 2003, 2020) a *Synonymický slovník slovenčiny* (1995, 2000, 2004).

Následne v rámci vedeckej aspirantúry zamerala svoj výskum na oblasť sémantickej štruktúry slovenskej vety. Jej dizertačná práca *Sémantika subjektu vo vzťahu k sémantike vety* (1990) bola prvou ucelenou a z hľadiska prístupu novátorskou prácou mapujúcou vzťah sémantickej a formálnej štruktúry slovenskej vety s fokusom na sémantické špecifikácie subjektového participanta. Delí ich na sémanticky aktív-

ne (agensové) a neaktívne (nositeľské), pričom každá vyčlenená špecifikácia má svoje odôvodnenie vo vzťahoch k iným členom sémantickej štruktúry vety a k jej možným formálnym stvárneniam. Po obhajobe pracovala v jazykovednom ústave ako vedecká pracovníčka.

Od roku 1993 pôsobila na Katedre slovenského jazyka svojej alma mater. Prednášala a viedla semináre zo súčasného slovenského jazyka, bola garantkou a za fakultu koordinátorkou medzinárodného projektu TEMPUS (v spolupráci s Ekonomickou univerzitou v Bratislave a univerzitami v Anglicku a Rakúsku). V rámci tohto projektu vydala v spoluautorstve s J. Mlackom vysokoškolskú učebnicu *Kapitoly zo slovenského jazyka* (1999). Pre Ministerstvo školstva SR napísala množstvo koncepčných prác z oblasti metodiky a didaktiky slovenského jazyka, v ktorých priblížila novú metodiku vyučovania slovenčiny na základe komunikatívno-poznávacieho prístupu. Od r. 1996 bola hlavnou autorkou a zároveň viedla renomovaný autorský kolektív (spoluautori V. Patráš, M. Sedláková, J. Sabol) spracúvajúci prvú porevolučnú sadu učebníc a cvičebníc slovenského jazyka pre II. stupeň ZŠ (spolu 17 učebníc). Naďalej sa však venovala výskumu aj výučbe najmä v oblasti sémantickej syntaxe. Svedčí o tom bohatá účasť na konferenciách, početné štúdie publikované doma a v zahraničí, ale predovšetkým tematika jej habilitačnej práce *Objektový participant sémantickej štruktúry vety* (1996).

Jubilantka bola na fakulte aktívna aj v riadiacej a organizačnej práci. V čase najväčších koncepčných zmien vo vysokoškolskom štúdiu pôsobila v Akademickom senáte Filozofickej fakulty UK ako členka, neskôr ako jeho podpredsedníčka a dva roky stála na jeho čele a zároveň bola členkou univerzitného akademického senátu. V r. 1996 – 2009 zastávala funkciu tajomníčky v Komisii pre súčasné slovenské jazyky pri Medzinárodnom komitáte slavistov a v r. 1997 organizovala jej zasadanie spojené s konferenciou v Bratislave.

V r. 2001 odišla ako vyslaná lektorka slovenského jazyka a kultúry na Inštitút slavistiky Viedenskej univerzity. Aj tu bola nesmierne aktívna, úspešne presadila vznik slovakistiky ako diplomového štúdia, vypracovala preň komplexný bakalársky aj magisterský program. V univerzitnom vydavateľstve Facultas publikovala pre študentov dvojdielne dvojazyčné skriptá s jazykovednou problematikou *Slovenský jazyk. Synchronny jazykovedný opis. Časť I, Časť II* (2004a, 2004b) a organizovala aj vznik dvoch grantových úloh s FF UK v rámci Akcie Rakúsko-Slovensko. Pre základné školy v Rakúsku vydala učebnicu slovenčiny *Slovo za slovom* (2007), ktorá má rakúsku aj slovenskú doložku.

Po svojom návrate zo zahraničia v r. 2004 pôsobila najskôr na Filozofickej fakulte Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave a o rok neskôr súčasne aj na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Na obidvoch školách bola garantkou štúdia, školiteľkou dizertačných prác, v Trnave garantkou dvoch grantových

úloh VEGA, na PF UK aj členkou vedeckej rady. Krátkodobo prednášala aj na univerzitách v Prešove a v Nitre. Publikovala množstvo štúdií doma aj v zahraničí z didaktiky slovenčiny ako materinského aj ako cudzieho jazyka, zo sociolingvistiky, no predovšetkým z oblasti syntaxe a sémantickej syntaxe. Na univerzite v Trnave jej vyšla monografia *Sémantická štruktúra slovenskej vety* (2012a), nadväzujúca na jej predchádzajúce čiastkové práce o sémantickom subjekte a objekte, no tentokrát ucelene spracúvajúca sémantiku slovenskej vety a jej jednotlivých zložiek. Pre zahraničných študentov na FF UCM v Trnave publikovala aj dvojazyčnú prehľadnú vysokoškolskú učebnicu z dejín slovenčiny *Slovenčina v priebehu dejín. Slowakisch im Lauf der Geschichte* (2014).

Ako vyslaná lektorka päť rokov strávila v Inštitúte pre západoslovanské jazyky Filozofickej fakulty Univerzity v Záhrebe (2007 – 2012) a ďalšie obdobie v Inštitúte slavistiky Filozofickej fakulty Univerzity v Ľubľane (2015 – 2021). Jej aktivity v oboch prípadoch ďaleko prekračovali prácu lektorky – pripravila množstvo akcií pre študentov aj rodákov (na FF Univerzity v Záhrebe iniciovala otvorenie *Siene M. Kukučina*, v Ľubľane spoluzakladala *Spolok Slovákov a priateľov Slovenska*), organizovala exkurzie na Slovensko a koordinovala ďalšie aktivity. Vo vedecko-výskumnej oblasti sa v tom čase zameriavala najmä na porovnávaciu lingvistikú, prednášala na konferenciách v zahraničí, v zborníkoch publikovala vedecké štúdie a vydala dvojazyčnú slovensko-chorvátsku monografiu ako súbor svojich vybraných vedeckých štúdií *Slovenčina v zrkadle vnútorných a vonkajších vzťahov. Slovački jezik u zrcalu unutrašnjih i vanjskih odnosa* (2012b). Ostala však verná aj svojmu poslaniu vysokoškolského pedagóga. Pre prax pripravila vysokoškolské učebnice slovenského jazyka s porovnávacím južnoslovanským aspektom: *Morfológia slovenského jazyka (s komparatívnym slovensko-chorvátskym aspektom)* (2015); *Gramatika slovenského jazyka pre nositeľov slovinského, chorvátskeho a srbského jazyka. I. diel Morfológia* (2018) a *Gramatika slovenského jazyka pre nositeľov slovinského, chorvátskeho a srbského jazyka. II. diel Syntax* (2021). Posledné dve publikácie sú aj s chorvátskym prekladom a zhrnutiami v slovinčine.

Po troch rokoch pracovného odpočinku sa docentka Tibenská v roku 2024 vrátila do aktívneho vysokoškolského života, tentoraz na Katedru slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Univerzity J. Seleyho v Komárne, kde sa hneď zapojila do grantu SLOVLIN, zameraného na sociolingvistické, didaktické a metodické otázky vyučovania slovenčiny v školách s vyučovacím jazykom maďarským.

Jubilantke srdečne blahoželáme a v mene všetkých jej bývalých aj terajších spolupracovníkov, doktorandov, domácich a zahraničných študentov jej višujeme pevné zdravie, neutíchajúcu vitalitu a tvorivý elán do ďalších aktívnych rokov života.

Literatúra

- KRÁTKY SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA (1987). Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava: Veda.
- KRÁTKY SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA (1989). Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 2., oprav. vyd. Bratislava: Veda.
- KRÁTKY SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA (1997). Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 3., dopl. a preprac. vyd. Bratislava: Veda.
- KRÁTKY SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA (2003). Ved. red. J. Kačala. 4., dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda.
- KRÁTKY SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA (2020). Pripr. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 5., dopl. a upr. vyd. Martin: Matica slovenská.
- MLACEK, J. – TIBENSKÁ, E. (1999): *Kapitoly zo slovenského jazyka*. Bratislava: Ekonóm.
- SYNONYMICKÝ SLOVNÍK SLOVENČINY (1995). Red. M. Pisárčiková. Bratislava: Veda.
- SYNONYMICKÝ SLOVNÍK SLOVENČINY (2000). Red. M. Pisárčiková. 2., oprav. vyd. Bratislava: Veda.
- SYNONYMICKÝ SLOVNÍK SLOVENČINY (2004). Red. M. Pisárčiková. 3., nezm. vyd. Bratislava: Veda.
- TIBENSKÁ, E. (1990): *Sémantika subjektu vo vzťahu k sémantike vety*. [Dizertačná práca.] Univerzita Komenského v Bratislave.
- TIBENSKÁ, E. (1996): *Objektový participant sémantickej štruktúry vety*. [Habilitačná práca.] Univerzita Komenského v Bratislave.
- TIBENSKÁ, E. (2004a): *Slovenský jazyk. Synchronný jazykovedný opis. 1. časť*. Wien: Facultas.
- TIBENSKÁ, E. (2004b): *Slovenský jazyk. Synchronný jazykovedný opis. 2. časť*. Wien: Facultas.
- TIBENSKÁ, E. (2012a): *Sémantická štruktúra slovenskej vety*. Trnava: UCM Trnava.
- TIBENSKÁ, E. (2012b): *Slovenčina v zrkadle vnútorných a vonkajších vzťahov. Slovački jezik u zrcalu unutrašnjih i vanjskih odnosa*. Zagreb: FF Press.
- TIBENSKÁ, E. (2014): *Slovenčina v priebehu dejín. Slowakisch im Lauf der Geschichte*. Trnava: UCM Trnava.
- TIBENSKÁ, E. (2015): *Morfológia slovenského jazyka (s komparatívnym slovensko-chorvátskym aspektom)*. Trnava: UCM Trnava.
- TIBENSKÁ, E. (2018): *Gramatika slovenského jazyka pre nositeľov slovinského, chorvátskeho a srbského jazyka. I. diel. Morfológia*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
- TIBENSKÁ, E. (2021): *Gramatika slovenského jazyka pre nositeľov slovinského, chorvátskeho a srbského jazyka. II. diel. Syntax*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.

Peter Gregorík

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta

Námestie J. Herdu 2, 917 01 Trnava

E-mail: peter.gregorik@ucm.sk

ORCID: 0000-0001-7720-0105

SPRÁVA Z KONFERENCIE *CENTRUM A PERIFÉRIA* V JAZYKOVEJ KOMUNIKÁCII

Marieta Hrivnák Pastorková

V dňoch 3. – 5. septembra 2024 sa v priestoroch Filozofickej fakulty UMB v Banskej Bystrici uskutočnila dvanásť medzinárodná konferencia o komunikácii s názvom *Centrum a periféria v jazykovej komunikácii*, ktorú tradične organizovala Katedra slovenského jazyka a komunikácie Filozofickej fakulty UMB. Vedecké podujatie s vyše desaťročnou tradíciou opäť poskytlo priestor na interdisciplinárnu odbornú rozpravu slovenských a zahraničných jazykovedcov o mnohotvárnosti komunikácie. Po úvodnej registrácii účastníkov konferenciu slávnostne otvorili vedúci organizačného tímu Pavol Odaloš, dekan Filozofickej fakulty UMB Martin Schmidt a prorektorka pre stratégiu, internacionalizáciu a medzinárodnú spoluprácu Miroslava Knapková.

Počas troch konferenčných dní tridsaťosem účastníkov konferencie predstavilo svoje príspevky, obsahovo začlenené do nasledujúcich tematických okruhov: 1. Jazyková komunikácia, teória komunikácie a teória jazyka, metodológia v jazyku a v komunikácii, sociolingvistika, kognitívna lingvistika, environmentálna lingvistika; 2. Centrum a periféria v komunikačných sférach mediálnej a verejnej komunikácie; 3. Centrum a periféria v komunikačných situáciách súkromnej komunikácie; 4. Centrum a periféria v jazykovedných disciplínach zo synchronného a diachronného uhla pohľadu; 5. Ďalšie aktuálne výskumné otázky fungovanie jazyka v komunikácii.

Prvý konferenčný deň začal plenárnym rokovaním, v ktorom účastníčky z chorvátskej Univerzity v Rijeke **Diana Stolac** a **Eszter Tamaskó** predstavili príspevok s názvom *Maďarski jezik u riječkom jezičnom krajoliku*. Autorky sa zaoberali analýzou maďarských nápisov v jazykovej krajine Rijeky, zohľadňujúc historické vplyvy administratívnych kontaktov s Budínom. Ako ďalšia predniesla vizuálne podnetný príspevok **Malgorzata Magda-Czekaj**, pôsobiaca v Poľskej akadémii vied v Krakove. V príspevku s názvom *Tytuły murali jako przekazy językowe w publicznej przestrzeni polskich miast* autorka hovorila o nástenných maľbách v Poľsku a ich vplyve na verejný priestor poľských miest, pričom poukázala na benefity skúmaného nástenného umenia, počnúc zvyšovaním spoločenského povedomia v ob-

lasti kultúry a zdravia, až po politické alebo protirasistické posolstvo. Prvú časť pléna zakončila **Olga Orgoňová** z Univerzity Komenského v Bratislave, ktorá poslucháčom ponúkla prierezový pohľad na spektrum javov a tendencií vo výskumoch slovanskej štylistiky. Vo svojom príspevku s názvom *Centrum a periféria vo výskumoch v slovanských štylistikách po roku 1970* poukázala na rozmanité aspekty smerovania týchto výskumov, okrem iného na rozvoj štylistických subdisciplín, multimodálny potenciál digitálnej doby, ako aj na faktory ovplyvňujúce verbálne správanie komunikantov. Druhá časť plenárneho rokovania započala anglickou prezentáciou s názvom *Rendering Sovietisms in English Translations of Ukrainian Works in Ukraine and Abroad*, v ktorej **Oleksandr Kalnychenko** z Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici predstavil rôzne spôsoby prekladania sovietskych diel ukrajinských spisovateľov vrátane preberania výrazov, reflektujúcich realitu a dejiny ZSSR. Následne **Pawel Graf** z Univerzity Adama Mickiewicza v Poznani v príspevku s názvom *Komunikacyjne aspekty pornografii* predstavil teoretické prístupy k pornografii, pričom poukázal na komunikačné aspekty pornografie v umení a v každodennom živote a na prítomnosť pornografických aspektov v samotnej komunikácii. **Pavol Odaloš** z Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici poslucháčom poskytol komplexný prehľad svojich výskumov v oblasti onomastiky v príspevku s názvom *Centrálne a periférne modely. Centrum a periféria v rámci modelovania toponým, kozmoným a chrématoným*, v ktorom poukázal na úlohu modelov oným v komunikácii spoločnosti, konkrétne v rámci vlastných mien železničných staníc a zastávok.

Popoludňajší program počas prvého dňa konferencie prebiehal paralelne v dvoch sekciách z dôvodu prezentujúcich, ktorí sa konferencie zúčastnili diaľničnou formou. Prvá sekcia bola dedikovaná fyzicky prítomným účastníkom konferencie a otvoril ju **Miloš Horváth** z Univerzity Komenského v Bratislave príspevkom nesúcim názov *Centrálnosť a periférnosť tzv. gramatických slov v morfosyntaktickom podsystéme súčasnej slovenčiny*, v rámci ktorého prezentoval pragmaticko-komunikačný potenciál vybraných gramatických slov (prepozícií, konjunkcií a partikúl). Perspektívnosť skúmania centra a periférie v jazyku a komunikácii potvrdil aj príspevok **Miloslava Vondráčka** zo Slezskej univerzity v Opave s názvom *Centrum a periferie, norma a úzus: o čem z jazyka českého (ne)vypovídá slovník a internetová jazyková příručka*, v ktorom autor poukázal na napätie normy a úzu pri pohľade na preskriptívne jazykové príručky a slovníky oproti komunikačnej realite. Riešenie vidí autor príspevku v prístupe, umožňujúcom poznávanie súčasnej češtiny prostredníctvom lingvistického popisu, ako aj pomocou jej obrazu v reálnej komunikácii. Následne vystúpila česká účastníčka **Jana Bílková** z Univerzity Hradec Králové s referátom *Kombinace modálních sloves ve slovesném přísudku*. Príspevok vychádza z korpusového výskumu modálnych slovies v rámci slovesného přísudku, v kto-

rom autorka posudzovala sémantické a štýlové faktory, limitujúce využitie modálnych slovies v rečovej komunikácii. Po krátkej prestávke si jazykové spoločenstvo vypočulo príspevky štyroch účastníčok konferencie. **Zuzana Popovičová Sedláčková** z Univerzity Komenského v Bratislave v príspevku s názvom *Citoslovcia v teórii a aktuálnej jazykovej praxi* upozornila na špecifiká citoslovie ako slovného druhu, prejavujúcich sa na všetkých jazykových úrovniach, pričom poukázala na ich teoretické charakteristiky, ako aj uplatnenie v rámci používateľskej praxe. Dvojica jazykovedkýň z Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, **Lucia Jasinská** a **Iveta Bónová**, prezentovala výsledky korpusovo spracovaného výskumu v príspevku s názvom *Periférne alternácie v súčasnej slovenčine*, v ktorom boli predstavené vybrané alternácie ako sprievodné javy slovotvorných a tvarotvorných procesov v slovenčine. Sekciu uzatvorila **Katarína Muziková** z Univerzity Komenského v Bratislave príspevkom s názvom *Pravopisné problémy z pohľadu používateľov jazyka*, v rámci ktorého predstavila analýzu vybraných pravopisných problémov bežných používateľov súčasnej slovenčiny so zameraním na vnímanie pravopisných problémov, ich riešenie a jazykové postoje.

V rámci online sekcie odznelo celkovo osem príspevkov rozličného tematického zamerania. Ako prvá predstavila **Martina Šoltésová** z Prešovskej univerzity v Prešove sociolingvisticky ukotvený výskum s názvom *Vojenská lexika v jazyku exorcistov*, v ktorom venovala pozornosť otázke centrálnosti a periférnosti vojenskej lexiky v jazyku kazateľov exorcistov ako jazykového prostriedku využívaného v tomto type komunikátov. **Lukáš Švajlenin** z Katolíckej univerzity v Ružomberku sa v prezentácii príspevku s názvom *Expresívne výrazy a emocionálnosť v prejave slovenských politikov* sústredil na prítomnosť expresívnych lexikálnych jednotiek a emocionalitu vo verbálnych a neverbálnych prejavoch slovenských politikov v diskusných reláciách, konkrétne *V politike* (TA3) a *O 5 minút 12* (RTVS). Účastníčky **Alžbeta Uhrinová** a **Tünde Tušková** z Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku v Békešskej Čabe spoločne predstavili koncepciu terénneho výskumu s názvom *Aktuálne otázky výskumu komunikácie slovenských učiteľov v Maďarsku*, pričom pozornosť sústredili na použité výskumné metódy a kritérium výberu výskumnej vzorky. Nasledoval príspevok s názvom *Centrum a periferie ve studentských e-mailech adresovaných učiteľmi*, v ktorom **Radka Holanová** z Karlovej univerzity v Prahe analyzovala prostriedky zdvorilosti a persúázie, ako aj neformálne a familiárne vyjadrovacie prostriedky, používané v študentských emailoch. Po krátkej prestávke pokračoval v online sekcii **Martin Henzelmann** z nemeckej Univerzity v Greifswalde s príspevkom *Linguistic Landscape and Language Diversity in the Republic of Moldova*, v ktorom sa venoval skúmaniu jazykovej diverzity v jazykovej krajine etnicky heterogénnej Moldavskej republiky, kde dochádza k prieniku rumunčiny, ruštiny, ako aj ďalších menšinových jazy-

kov vrátane ukrajinčiny, bulharčiny, gagauzštiny a turkického jazyka. **Katya Issa** z bulharskej Univerzity v Sofii prispela k sociolingvisticke ladeným témam svojou štúdiou s názvom *Социолінгвістично проучване на езика на българската емигрантска общност в гр. Сидни, Австралия*, zameranou na jazyk bulharskej emigrantskej komunity žijúcej v Sydney v Austrálii, v ktorej prezentovala perspektívy sociolingvistickej emigrantológie pre zachovanie rodného jazyka Bulharov žijúcich v zahraničí. Poľský účastník **Marek Kaszewski** z Pomoranskej univerzity v Słupsku otvoril problematiku citosloviec v príspevku s názvom *Centrum alebo periféria jazyka? Citoslovčia v dolnolužickej srbčine, kašubčine a poľštine*. Autor predstavil typy, klasifikáciu, štruktúru a odlišnosti citosloviec v rámci troch skúmaných jazykov, ako aj ich schopnosť fungovať v slovo-lexikálnom systéme ako derivačné základy. Online sekciu zakončila dvojica autorov z Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, **Ján Demčíšák** a **Simona Fraščíková**, ktorí predstavili príspevok s názvom *Jazykové a stratifikačné roviny v konšpirátorských diskurzoch na príklade internetového časopisu Rubikon*. Autori v rámci interpretácie korpusovo zameraného výskumu poukázali na vzájomnú interakciu centra a periférie pri vytváraní dynamického ekosystému naratívov, čo má za následok vznik rôznych jazykových a stratifikačných rovín.

Druhý deň konferencie začal otvorením tretej sekcie, v ktorej domáci účastníci konferencie predstavili výsledky svojich výskumov. **Gabriel Rožai** z Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici v príspevku *Vlastné mená chrámov, kaplniek a kláštorov Prešovského kraja vo svetle modelovej analýzy* objasnil funkčné členy, onymické modely a typy onymických modelov, ako aj rozmiestnenie zistených onymických modelov eklézioným v rámci centra a periférie. K problematike onomastiky prispela aj **Veronika Gondeková** z Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, ktorá sa vo svojom príspevku s názvom *Modely a modelovanie vlastných mien zastávok MHD vo vybraných mestách* zaoberala identifikáciou funkčných členov, modelov a sémantických polí prítomných v skúmaných onymách v rámci miest Zvolen, Žiar nad Hronom, Banská Štiavnica, Lučenec a Rimavská Sobota. Po prestávke na občerstvenie pokračovala tretia sekcia príspevkom *Communication failures in machine-mediated translation*, v ktorom **Leonid Chernovaty** z Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici poukázal na viaceré problematické miesta v rámci strojového prekladu z anglického do ukrajinského a slovenského jazyka a naopak, ako napríklad nejednotnosť terminológie, absencia dvojitej negácie v angličtine či nemožnosť kontextovej substitúcie. **Natalia Kovalchuk** z Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici predstavila štúdiu *English abbreviations as a potential source of problems in intercultural communication*, zameranú na fungovanie anglických skratiek v interkultúrnej komunikácii a na potenciálne problémy vyvstávajúce z prítomnosti homografie v rámci jednotlivých tematických skupín.

Po obednej prestávke otvorila štvrtú, didakticky a edukačne ladenú sekciu **Růžena Písková** zo Západočeskej univerzity v Plzni s pútavou prezentáciou výsledkov svojho výskumu *Vliv angličtiny na češtinu v komunikační oblasti informačních technologií a počítačových her a jeho odraz na 2. stupni základní školy*, v ktorom skúmala, ako sa vplyv angličtiny prejavuje v komunikácii v školskom prostredí, najmä v zaradení tohto trendu do vzdelávacieho obsahu jazykového a komunikačného vyučovania. Nasledoval príspevok **Gabriely Rapošovej** z Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, ktorá v príspevku s názvom *Vzdelávací štandard zo slovenského jazyka a literatúry v komparácii so zreteľom na komunikačný aspekt* poukázala na vývin vzdelávacieho štandardu v rámci nižšieho sekundárneho vzdelávania. **Július Lomenčík** z domovskej Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici uzatvoril sekciu príspevkom *Komunikačné komponenty v didaktickej interpretácii básnického textu*, v ktorom poukázal na dôležitosť uplatňovania tvorivých didaktických aspektov v rozvíjaní žiaka ako recipienta literárneho textu.

Tretí, posledný deň konferencie začal piatou sekciou, venovanou centru a periférii v publicistickom diskurze. Odbornú rozpravu otvorila dvojica domácich účastníkov konferencie, **Anita Hut'ková** a **Jana Pecníková**, ktoré v štúdiu *Expresivny výrazový potenciál somatizmu zub* skúmali expresivitu somatizmu zub v priestore publicistiky, uplatňujúc etnolingvistický prístup analýzy pojmových profilov, ako aj postupy korpusovej lingvistiky a pragmaštylistiky. Kombináciu publicistiky s etnolingvistickým a kognitívnolingvistickým skúmaním uplatnila aj **Marieta Pastorková** z Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, ktorá v príspevku s názvom *Centrum a periféria somatických frazeologizmov v publicistických textoch* prezentovala výsledky korpusovej analýzy somatických frazeologizmov vo vybraných mediálnych komunikátoch s dôrazom na centrálnosť a periférnosť somatizmov z hľadiska ich frekventovanosti a produktivnosti. **Magdalena Graf** z Univerzity Adama Mickiewicza v Poznani uzatvorila sekciu pohľadom na súčasný komunikačný diskurz zameraný na choroby v príspevku s názvom *Centrum i peryferie współczesnego dyskursu maladycznego*, pričom poukázala na ich centrálné a okrajové aspekty v sociálnej a súkromnej sfére.

Nasledovala tretia a štvrtá časť plenárnych prednášok, ktoré boli z dôvodu neprítomnosti niektorých účastníkov zúžené do troch príspevkov. Prvé dva príspevky pokračovali v tematike viazanej na publicistické texty. **Terézia Rončáková** z Katolíckej univerzity v Ružomberku predstavila štúdiu s názvom *Expresivna lexika konzervatívnej a liberálnej tlače: podobné slová, podobné témy, podobné vzorce*, v ktorom predstavila analýzu komunikačných aspektov konzervatívnych a liberálnych printových a onlinových médií, sústrediac sa na expresívnu lexiku, participujúcu v utváraní naratívnych vzorcov. **Vladimír Patráš** z Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici zaujal publikum hĺbkovou štúdiou s názvom *Žánrové centrum a periférie*

ria v *Hlase kotolne a podnety pre súčasnú webovú žurnalistiku*, venovanou periodiku *Hlas kotolne* ako „prvému porevolučnému samizdatu“, vyznačujúcemu sa aluzívnym, neschematickým vyjadrovaním. Analýzu žánrového zastúpenia v periodiku autor príspevku funkčne prepojil s hodnotovými aspektmi periodika a ich rozvrstvením v rámci centrálneho a periférneho okruhu, pričom poukázal na možnosti smerovania súčasnej webovej žurnalistiky v duchu rozvíjania hodnotových kontúr skúmaného samizdatu. Konferenciu uzatvoril dialektologicky zameraný príspevok **Jozefa Bilského** z Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave s názvom *Centrálne a periférne javy hažlinskej deklinácie v Bardejovskom okrese*. Autor predstavil špecifické nárečové javy hažlinskej deklinácie, rozmiestňujúc ich pozdĺž osi centra a periférie podľa miery ich petrifikácie na základe nárečových nahrávok a dotazníkového výskumu.

Počas troch dní konferencie odznelo na akademickej pôde dokopy tridsaťtri podnetných výstupov z vedeckovýskumnej činnosti jazykovedcov zo Slovenska, Česka, Poľska, Maďarska, Ukrajiny, Chorvátska, Bulharska a Nemecka. Účastníci konferencie sa stretli so zámerom stať sa súčasťou centra podnetných diskusií o mnohotvárnosti komunikácie, pričom svojimi príspevkami ukázali, aký dôležitý je (nielen) v jazyku a komunikácii inkluzívny prístup, zahŕňajúci ako centrálne, tak aj periférne aspekty jazyka a komunikácie. Dvanásť ročník konferencie poskytol priestor na vyjadrenie inšpiratívnych myšlienok a na zmysluplné vedecké diskusie. Prínos konferencie v súčasnom jazykovednom diskurze výstižne zhrnula Diana Stolic spolu s organizátorom konferencie Pavlom Odalošom, ktorý následne symbolicky odovzdal žezlo k organizovaniu konferencie v roku 2027 Jaromírovi Krškovi.

Marieta Hrivnák Pastorková

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta

Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica

E-mail: marieta.pastorkova@umb.sk

ORCID: 0000-0001-5340-8278

TRADIČNÉ A NOVÉ V ONOMASTIKE. 23. SLOVENSKÁ ONOMASTICKÁ KONFERENCIA

Mária Imrichová – Monika Turočková

Tradícia slovenských onomastických konferencií (SOK) zaznamenala na pôde Prešovskej univerzity v septembri 2024 svoju 23. kapitolu. Od prvej SOK konanej v r. 1967 v Bratislave prešovská slovákistika pripravila vedecké zázemie pre päť onomastických konferencií (5. SOK v r. 1972, 7. SOK v r. 1976 na Zemplínskej Ši-rave, 12. SOK v r. 1995, 18. SOK v r. 2012) a niekoľko československých (neskôr celoštátnych) onomastických seminárov v sérii *Onomastika a škola*. Onomastický výskum je v prešovskom vedeckom prostredí dlhodobo a nepretržite etablovaný.

23. SOK mala podtitul *Tradičné a nové v onomastike*, čo v úvodnom slove výstižne podčiarkol **Milan Harvalík** (JÚLŠ SAV v Bratislave) konštatovaním, že tradičné a nové sa tak v jazyku, ako aj v onomastike nevyklučuje a odráža dynamiku jazyka a kultúry najmä v súčasnom dianí, keď sa tradičné a nové môže spájať jednak so symbolikou národnej podstaty, jednak s globalizáciou a stratou kultúrnej špecifickosti. Vlastné meno totiž citlivo (citlivejšie ako apelatívna lexika) reaguje na spoločenské pohyby a skutočne prešlo v poslednom období výraznými zmenami.

Spoluzakladateľ a slovenských onomastických konferencií a tohtoročné nedožitie 90. výročie narodenia dr. Milana Majtána v osobitnom úvodnom vstupe pripomenul predseda Slovenskej onomastickej komisie pri JÚLŠ SAV **Juraj Hladký** (TU v Trnave). V osobnej spomienke na dr. M. Majtána pripomenul jeho zásluhy najmä pri výskume slovenských terénnych názvov, formovaní slovenskej onomastiky, jej metodológii a teórii výskumu vlastných mien.

Spoločné rokovanie otvoril antroponymicky zameraný príspevok **Svitlany Pachomovej** (FF PU v Prešove) *Spôsoby a prostriedky pomenovania privilegovanej vrstvy obyvateľstva Kyjevskej Rusi v období 9. – 14. st.* Predstavila prierez najpoužívanějších starovekých mien kyjevskej šľachty, ich motiváciu, pôvod, frekvenciu, ako aj vývin ich formy a štruktúry, ktorých zdrojom sú najmä kronikárske pramene. Antroponymický materiál je príkladom koexistencie tradičných pomenovacích modelov s novými, ktoré viedli k súčasným podobám mien na tomto území.

Tendencie vo vývine súčasných ukrajinských antroponým analyzovala v príspevku *Nové trendy v ukrajinskej sústave osobných mien: medzi praxou a právom* **Oksana My-**

khalchuk (Inštitút lingvistiky im. O. O. Potebni Národnej akadémie vied Ukrajiny). Ukazuje sa, že v antroponymickom priestore prevažuje tendencia po dodržiavaní tradícií, úsilie o individualizáciu a sebavyjadrenie na jednej strane, a silný vplyv kontaktných jazykov a globalizačných tendencií, ktoré si vyžadujú usmernenia zo strany odborníkov a štátu ako kodifikátora v prípade používania cudzích jazykových elementov.

Blok antroponymických výskumov na báze korpusov uviedla príspevkom *České a slovenské priezviská v Digitálnom slovníku nemeckých priezvisk (DFD)* **Andrea Scheller** (Akadémia vied a literatúry Mainz) s konštatovaním, že štvrtina nemeckých priezvisk je slovanského pôvodu v dôsledku dlhodobého nemecko-slovanského jazykového kontaktu. V príspevku autorka informovala o približne 1500 slovenských a českých priezviskách, ktoré korpus obsahuje, ako aj o geografickom rozšírení ich najfrekvencovanejších podôb.

Jaroslav David, Michal Místecký a Agata Reclik (FF OU v Ostrave) v referáte *Havel, Klaus, Zeman – obraz troch českých prezidentov v propriálnej korpusovej perspektíve* na výskume mien troch českých prezidentov overovali potenciál korpusového prístupu k propriálnemu materiálu a možnosti identifikovania hlbšieho vnímania a diskurzu spoločnosti prostredníctvom exponovaných mien. Uviedli výsledky ich komplexnej kvantitatívnej analýzy vrátane frekvencie, kolokácie, morfológie a slovotvorby realizovanej v publicistických textoch národného korpusu.

Korpusová analýza bola predmetom príspevku **Kristýny Březinovej** (FF OU v Ostrave) *Rodné mená v Moravskosliezskom kraji: Korpusová analýza dát Českého statistického úradu*. V referáte uviedla výsledky výskumu realizovaného pomocou korpusových nástrojov s využitím dát štatistického úradu, najmä výskyt obľúbených rodných mien v obciach a v mestách v danej lokalite, pričom súčasne porovnávala dáta získané v štatistickom korpuse s výsledkami doterajších podobných dostupných výskumov.

Iveta Valentová (JÚLEŠ SAV v Bratislave) ako členka kalendárovej komisie aktuálne prihlásila na rokovanie príspevok *Tradičné a nové mená v slovenskom kalendári*, v ktorom podrobne vysvetlila zásady zaraďovania rodných mien do slovenského civilného kalendára v minulosti a v súčasnosti, informovala o nových menách zaradených v kalendáriu od r. 1989 a o dôvodoch ich zaradenia. Zároveň na konkrétnych príkladoch z praxe ilustrovala problematiku spracovania žiadostí občanov o zaradenie mena do kalendára, presunutie na iný deň, resp. jeho vyradenie z kalendára.

Analýza židovských antroponým, ktorú prezentovala **Adriana Amir** (FF PU v Prešove) v rozsiahlejšom príspevku *Židovská antroponymia na severovýchodnom Slovensku. Pohľad cez census z roku 1930*, prispieva k hlbšiemu pochopeniu židovskej prítomnosti na severovýchodnom Slovensku a obohacuje historický obraz o ich živote a kultúre prostredníctvom etymologických a kultúrnych významov jednotlivých mien reflektujúcich migračné trasy, náboženské tradície a sociálne väzby.

Na etnoidentifikačnú funkciu oným, na spôsob podpory antroponým v slovensko-maďarskom dvojazyčnom prostredí a ich používanie v úradnej i neúradnej sfére sa sústredil **Ján Bauko** (Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre) v príspevku *Onymický manažment v bilingválnom prostredí*. Na pozadí teórie jazykového manažmentu poukázal na rozdiely medzi jednoduchým a organizovaným onymickým manažmentom. Prezentoval pripravovaný maďarsko-slovenský slovník rodných mien, ktorý by mohol slúžiť ako pomôcka pre rodičov maďarskej národnosti na Slovensku, ako aj pre Slovákov žijúcich v Maďarsku pri výbere a zápise osobných mien v materinskom jazyku.

Éva Császári (FF ELTE v Budapešti) referovala o výsledkoch svojho dlhodobého výskumu vychádzajúceho zo štúdia cirkevných a štátnych matrik a relevantnej odbornej literatúry v príspevku *Zmena (pomadžarčovanie) priezvisk: v historickom a spoločenskom kontexte*. Na príklade pomadžarčovania konkrétnych priezvisk v tzv. bukových a sklárskych slovenských osadách osvetľuje príčiny, ktoré motivovali jednotlivcov k zmene slovenských, moravských, českých a nemeckých priezvisk na maďarské v prvej polovici 19. storočia, ako aj konkrétne okolnosti a procesy formálnej zmeny mena.

Historickej antroponymii sa v príspevku *Slovanské mená v podolskej antroponymii v 16. – 17. storočí* venoval aj **Michał Mordań** (Uniwersytet w Białymstoku). Predstavil výsledky výskumu historického prameňa zo 16. storočia, v ktorom sú slovanské priezviská dôležitou zložkou miestneho antroponymického materiálu, pričom upozornil na ich pozoruhodnú formálnu rôznorodosť, ako aj na interpretačné ťažkosti vyplývajúce z homonymie nominatívnych foriem osobných mien.

Príspevky z chrématonymického podsystemu reprezentoval v časti spoločného rokovania referát **Magdaleny Graf** (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) *Chrématonymá ako príznaky krízy – vlastné mená v kontexte krízovej situácie*, v ktorom autorka na konkrétnych príkladoch s použitím metód onomastickej analýzy prepojených s výskumom krízovej komunikácie ilustruje schopnosť chrématonym prenášať kultúrne informácie, konkrétne onymický príznak krízovej situácie, a následne rekonštruovať hrozbu signalizovanú onymami.

Spoločný referát **Juraja Hladkého** a **Andreja Závodného** z Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave *Poznámky k pravopisu niektorých typov vlastných mien v kontexte prípravy nových Pravidiel slovenského pravopisu* poukázal na fungovanie tradičných pravopisných princípov a princíp konvenčnosti pravopisu pri onymách, ako aj na problémy pravidiel písania veľkých písmen ako znaku propriálnosti. Na konkrétnych onymických príkladoch analyzovali chápanie jedinečnosti u bežnej populácie najmä v oblasti chrématonymických objektov, pričom tendencie v pravopise oným ilustrovali výsledkami výskumu.

Chápanie jedinečnosti chrématonym reprezentované v praxi verzálkou bolo predmetom referátu **Márie Imrichovej** (FF PU v Prešove) a **Moniky Turočekovej** (PdF UK v Bratislave) *Jedinečnosť právnych textov versus status propriálnosti*,

v ktorom na príklade administratívno-právnych dokumentoným prezentovali silné povedomie identifikačno-diferenciačnej funkcie oným u používateľov slovenčiny, ktoré prejavujú použitím verzálky na začiatku pomenovania konkrétnych dokumentov ako súčasti textu iných oficiálnych dokumentov. Zistenia doterajších výskumov v tejto oblasti podporujú tendenciu zohľadniť pri kodifikácii písania veľkých písmen funkciu proprií pred výpočtom jednotlivín najmä v podsystéme chrématoným s cieľom zjednodušiť konvenčný pravopis.

Jaromír Krško (FF UMB v Banskej Bystrici) sa v príspevku *Komercialita versus intimita ako motivačné faktory nominácie vínnych pivníc v Sebechleboch-Starej Hore* venoval názvom vínnych pivníc v Sebechleboch-Starej Hore v dvoch rovinách – v komerčnej, ktorá sa uplatňuje v tradičnej komerčnej akcii Oberačka po sebechlebsky, a v bežnej hovorovej komunikácii domácich obyvateľov, ktorí sú väčšinou aj majiteľmi týchto pivníc. Poukázal na dominanciu reklamnej funkcie propria v komerčných názvoch a hypokoristických podôb mien majiteľov pivníc v živých názvoch Sebechlebčanov.

Beata Afeltowicz (Instytut Językoznawstwa, Uniwersytet Szczeciński) v príspevku *Kaskada a Posnania alebo názvy nákupných centier v Štetíne a Poznani* referovala o výskume, ktorého cieľom bolo vytvoriť komplexný súbor chrématonymických názvov súčasných nákupných centier v Západnopomoranskom a Veľkopolskom vojvodstve v Poľsku a analýzou identifikovať pomenúvacie tendencie a modely, príp. odlišnosti vzhľadom na územia výskytu a ich príčiny.

K téme pomenovania dopravných prostriedkov sa výskumne po istom období vrátil **Piotr Tomasik** (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy) referátom *Názvy vozidiel mestskej hromadnej dopravy v Českej republike*, v ktorom okrem motivačnej, jazykovej a funkčnej analýzy názvov poukázal na dynamiku a príčiny zmien, resp. úprav názvov, ale aj na zánik a vznik nových.

Dvojica referujúcich **Radovan Garabík** a **Jana Wachtarczyková** (JÚLŠ SAV v Bratislave) sa v príspevku *Čím sú virtuálne priestory a ich objekty a čím sú ich názvy?* s podtitulom *Úvahy nad možnou kategóriou diktyoným* zaoberali názvami nových onymických objektov, ktorých denotát existuje vo virtuálnom priestore, a zamýšľali sa nad povahou a kategorizáciou týchto objektov vykazujúcich emergentnú kvalitu. Vzhľadom na ideové a sociálne, ale zároveň topologické charakteristiky týchto online produktov predstavili koncept osobitnej onymickej kategórie s pracovným názvom diktyonýmá.

Na pomedzí chrématonymie a zoonymie bola tematika referátu **Samuely Tomasik** (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy) *Naši „psi-atelia“ alebo o marketingových chrématonymách zdôrazňujúcich lásku k zvieratám* prezentujúcom analýzu motivácie názvov tovarov pre zvieratá, ktoré slúžia na ovplyvnenie potenciálnych zákazníkov využívaním vzťahu človeka k zvieratám.

Tematické zameranie ďalších dvoch referátov sa orientovalo na oblasť zoonymie. **Agnieszka Kolodziej** (Uniwersytet Wrocławski) v referáte *Zoonymia zoologických záhrad v Osijeku a Paliči* predstavila a následne konfrontovala postoje poľských a českých respondentov k téme pomenovania zvierat. Cieľom prieskumu bolo z perspektívy respondentov poukázať na to, aké funkcie plní meno zvieratá, či sú isté druhy zvierat predurčené na to, aby mali alebo nemali meno, a či by zviera z útulku malo dostať nové meno.

Liubov Ostash z Lvovskej národnej univerzity Ivana Franka vystúpila s referátom *Nové onymá v zoonymickej sfére Ukrajiny*. Cieľom predstaveného výskumu bolo identifikovať nové zoonymá, ktoré sa v období od 24. februára 2022 do apríla 2024 objavili v onymickom priestore Ukrajiny, zistiť motívy a dôvody ich vzniku a fungovania, ako aj preskúmať javy proprializácie a transonymizácie pri tvorbe zoonym. Na príklade identických zoonym patriacich rôznym druhom zvierat referujúca poukázala na snahu majiteľov zvierat vložiť do pomenovania okrem identifikačnej funkcie aj ich vlastenecké emócie, čím poukázala na spätosť analyzovaných oným s vojnovou realitou, a teda na skutočnosť, že zoonymá sú charakteristickými znakmi vojnového obdobia.

Pavol Odaloš (FF UMB v Banskej Bystrici) v príspevku *Modelovanie a modely kozmoným; vlastné mená kozmických objektov mimo slnečnej sústavy* predstavil model mapujúci obsahovú, resp. významovú stránku mimozemských (kozmickej) objektov, ako sú hviezdy, súhvezdia, asterizmy, hviezdokopy, hmloviny, galaxie a kopy galaxií. Pozornosť venoval funkčným členom s onymickou hodnotou, do ktorých sa premietajú kozmonymické príznaky, t. j. sémantické príznaky druhových kozmonymických objektov.

Predmetom analýzy **Danuty Lech-Kirstein** (Uniwersytet Opolski) *Diferenčné prvky v sliezskych geografických názvoch s komponentom góra/Berg* boli sliezske geografické názvy, ktoré možno chápať ako súčasť jazykového obrazu Sliezska. Cieľom výskumu bolo poukázať na skutočnosť, že hoci sú poľské a nemecké geografické názvy odlišné z hľadiska slovotvorby, majú podobné diferenčné prvky odkazujúce na veľkosť, tvar, polohu a topografický charakter objektu, a zároveň sa v nich odráža materiálna a duchovná kultúra.

Patrik Jakubek (JÚLŠ SAV v Bratislave) sa v príspevku *Výbrané zaniknuté anojkonymá v okrese Galanta* zamerail na pomenovania hospodárskych objektov v povodí rieky Váh z hľadiska onymickej motivácie. Predstavil lexikálno-sémantickú a štruktúrno-typologickú charakteristiku vybraných terénnych názvov patriacich do katastrálnych území obcí okresu Galanta, ktoré sú situované v povodí rieky Váh a ktoré v súvislosti s výstavbou vodného diela Kráľová (1977 – 1985) buď úplne zanikli, alebo boli vo väčšej miere zatopené.

Csilla Csobády (Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre) vystúpila s referátom *Výskum toponým v slovensko-maďarskom bilingválnom prostredí v Rožňav-*

skom okrese. Predmetom referátu bola analýza toponým vo vybraných slovensko-maďarských bilingválnych obciach na juhovýchode Rožňavského okresu (Silická Jablonica, Hrušov, Jablonov nad Turňou). Poukázala aj na dôležitosť sociotoponymického výskumu založeného na tradičnej i novšej socioonomastickej metóde (tzv. metóde mentálneho mapovania), ako aj na to, že takýto výskum môže poskytnúť komplexnejší pohľad na fungovanie toponým v bilingválnej spoločnosti.

Príspevok **Jany Davidovej Glogarovej, Kristýny Kovárovej a Veroniky Poláchovej** (FF Ostravská univerzita v Ostrave) *Reflexia onomastických tém v lingvistických časopisoch* sa týkal výskytu onomastickej problematiky v jazykovedných a lingvodidaktických časopisoch vzhľadom na časové súvislosti, ako aj na vývoj teoretických a metodologických východísk onomastiky. Onomastické témy si všímali aj z hľadiska ich frekvencie v analyzovaných periodikách.

Didaktickej aplikácii onomastiky vo vysokoškolskom prostredí sa venovali dva príspevky. **Henryk Duszyński-Karabas** (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy) vo svojom príspevku *Antroponomastika na neofilologických študijných odboroch v Poľsku* s podtitulom *Niekoľko poznámok k obsahu učebných osnov a metódam výučby vybraných onomastických predmetov na Univerzite Kazimierza Veľkého v Bydhošti* priblížil obsah a metódy štyroch predmetov z antroponomastiky v bakalárskom a magisterskom štúdiu filológie a aplikovanej lingvistiky na spomínanej univerzite.

V príspevku *Onomastické vedomosti vysokoškolských študentov Fakulty stredo-európskych štúdií UKF o priezviskách a krstných menách a ich postoje k antroponymám* predstavil **Ladislav Angyal** (Fakulta stredo-európskych štúdií UKF v Nitre) onomastické vedomosti a postoje vysokoškolských študentov týkajúce sa významu a pôvodu ich vlastných krstných mien a priezvisk. Charakterizoval výučbu onomastiky v Inštitúte maďarskej jazykovedy a literárnej vedy a pozornosť venoval aj motivácii pomenúvania, zmenám mena a trendovým priezviskám.

Netradičný prístup k onomastike predstavili dva referáty reflektujúce motiváciu vlastných mien v posunkovom jazyku. V referáte *Kalendárne a časové jednotky v slovenskom posunkovom jazyku so zreteľom k ich motivácii* sa **Roman Vojtechovský** (Pedagogická fakulta TU v Trnave) venoval spôsobom tvorenia a používania kalendárnych a časových jednotiek v slovenskom posunkovom jazyku. Poukázal na štruktúru a typy ich motivácie. V spoločnom referáte *Motivácia posunkov pre štáty Európy v slovenskom posunkovom jazyku* sa **Hana Zimenová a Roman Vojtechovský** sústredili na spôsoby tvorenia toponymických posunkov štátov Európy. Predstavili štruktúru vybraných európskych štátov v slovenskom posunkovom jazyku a typy ich motivácie.

Na oblasť literárnej onomastiky sa vo svojich príspevkoch koncentrovali traja referujúci. **Paweł Graf** (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) v príspevku *Počiatky poľskej literárnej onomastiky vo svetle dejín vedy* predstavil formovanie lite-

rárnej onomastiky ako novej vednej disciplíny v Poľsku v období šesťdesiatych až osemdesiatych rokov dvadsiateho storočia na pozadí vtedajších i súčasných dejín vedy.

V príspevku *Literáronymá vo vybraných dielach slovenskej vedecko-fantastickej literatúry z obdobia normalizácie* sa **Milan Kolesík** (FF UKF v Nitre) zamerail na parametre literároným v období normalizácie. Opísal rozličné spôsoby využívania literároným v spoločensko-kritických dielach *Útek z neba* Dušana Kužela, *Dobre utajený mozog* Antona Hykischea, *V záhradách* Alty Vášovej a *Za hrst' drobných (z rozvojovej planéty Tryfě)* Alfonza Bednára, zohľadňujúc ich tematické zameranie.

Lilija Andrijenko (Inštitút movoznavstva im. O. O. Potebni Nacional'noji akademiji nauk Ukrajiny) analyzovala v príspevku *Vlastné mená v systéme obrazných prostriedkov barokového textu (na materiáli ukrajinskej poézie 17. storočia)* miesto vlastného mena ako konštruktívneho prvku v systéme obrazných prostriedkov barokovej literatúry. Pozornosť venovala osobným, resp. rodovým menám, ktorých prítomnosť sa v žánroch ako orácie, gratulácie, heraldické a opisné básne a pod. zakladá na prítomnosti tzv. adresnosti v uvedených dielach.

Milan Harvalík (JÚEŠ SAV v Bratislave) v záverečnom slove konštatoval, že konferencia úspešne nadviazala na dlhoročnú tradíciu slovenských onomastických konferencií a že sa okrem iného ukázalo, že onomastika nie je len suchou akademickou disciplínou, ale živým prostredím, ktoré odráža neustále premeny spoločnosti a jazyka. Na konferencii bolo prezentované široké spektrum tém – od historických aspektov a vývoja mien cez ich analýzu až po sociálne a kultúrne vplyvy názvov v modernej spoločnosti. Témy reflektovali základný zámer podujatia: *tradičné a nové* v onomastike. Hovorilo sa o všetkých skupinách proprií a ich podskupinách vrátane takých, ktorým sa doteraz nevenovala pozornosť. Konferencia zároveň potvrdila postavenie onomastiky v systéme vied a úzku spoluprácu lingvistov so zástupcami rôznych vedných odborov, najmä historikmi, sociológmi, psychológmi, etnografmi, archeológmi, právnikmi atď. Prešovská slovákistika tak úspešne nadviazala na rad predchádzajúcich onomastických konferencií realizovaných na jej (veríme, že žičlivej a pohostinnej) akademickej pôde.

Mária Imrichová

Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta

Ul. 17. novembra 1, 080 78 Prešov

E-mail: maria.imrichova@unipo.sk

ORCID: 0000-0001-7132-3542

Monika Turočková

Univerzita Komenského v Bratislave, Pedagogická fakulta

Račianska 59, 813 34 Bratislava

E-mail: turocekova@fedu.uniba.sk

ORCID: 0000-0003-0427-604X

LUBLJANA – SLOVANSKÁ SLOVOTVORBA V CENTRE DIANIA*

Ivana Šrámeková

V dňoch 17. – 20. septembra 2024 sa v Lubľane, čarovnom meste ležiacom pod ochrannými krídlami draka, konala medzinárodná vedecká konferencia s názvom *Stopenjsko besedotvorje*, spojená s 23. zasadnutím Komisie pre slovanskú slovo- tvorbu pri Medzinárodnom komitáte slavistov. Spoluorganizátormi tejto konferencie boli Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU), Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Inštitut „Jožef Stefan“ a Filozofická fakulta Univerzity v Maribore. Na tomto podujatí aktívne vystúpilo dokopy 53 domácich a zahraničných účastníkov, celkovo zo 16 krajín (Bielorusko, Bosna a Hercegovina, Bulharsko, Česko, Čierna Hora, Fínsko, Chorvátsko, Nemec- ko, Poľsko, Rakúsko, Rusko, Severné Macedónsko, Slovensko, Slovinsko, Srbsko, Ukrajina). Bol to skutočný trojdňový maratón, v priebehu ktorého si účastníci kon- ferencie mali možnosť vypočúť jednu plenárnu prednášku a 43 referátov, no ani tak ich energia aktívne sa zapájať do diskusií neklesala. Tematickým rámcom konferen- cie bola problematika týkajúca sa stupňovitosti v slovotvorbe hlavne slovanských jazykov, čo presahuje binárny vzťah medzi motivujúcim a motivovaným slovom. Príspevky sa obsahovo zameriavali na rozličné aspekty slovotvorby zo synchronne- ho aj diachrónneho hľadiska, a to v rôznych oblastiach lingvistiky, vrátane lexiko- grafie, lexikológie, fonetiky, dialektológie, sociolingvistiky, jazykových technológií, posunkovej reči či výskumu jazyka ako druhého a cudzieho jazyka.¹

Podujatie slávnostne otvoril predseda konferencie, doc. dr. Boris Kern, ktorý v rámci úvodného bloku poďakoval spoluorganizátorom za kooperáciu a taktiež sr- dečne privítal všetkých účastníkov. Potom sa prítomným prihovorili prof. dr. Oto Luthar, riaditeľ ZRC SAZU; izr. prof. dr. Kozma Ahačič, riaditeľ Inštitutu za sloven- ski jezik Frana Ramovša; doc. dr. Senja Pollak v mene riaditeľa Inštitutu „Jožef Stefan“ a prof. dr. Irena Stramljič Breznik, prodekanka Filozofickej fakulty Univer-

* Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia projektu VEGA č. 2/0027/25 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 8. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikolo- gicko-gramatický a korpusový výskum)*.

¹ Všetky dôležité informácie o podujatí možno nájsť na webovej stránke konferencie.^[1]

zity v Maribore. Po úvodných slovách nasledoval krátky kultúrny program, ktorý v podobe krásy slova, spevu a hudby dotvoril prajnú atmosféru panujúcu pri zvítaní. Uvítacie slovo ďalej patrilo Magde Stražišar, vedúcej Oddelenia slovinského jazyka na Ministerstve kultúry Slovenskej republiky; prof. dr. Rajne Dragičević, predsedníčke Komisie pre slovanskú slovo tvorbu pri Medzinárodnom komitáte slavistov a izr. prof. dr. Mladenovi Uhlíkovi, predsedovi slovinského slavistického výboru. V závere úvodného bloku vystúpila dr. Anna Czelakowska (Krakov). Predstavila vedeckú cestu významného poľského jazykovedca prof. zw. dr hab. Mirosława Skarżyńskiego (1952 – 2019), ktorého pamiatke bolo venované samotné vedecké podujatie.

Po slávnostnom otvorení nasledovala plenárna prednáška **Katrin Hein** (Mannheim), ktorá prezentovala nástroj 'KoMuX' vyvinutý na základe rozsiahlych korpusových dát na výskum slovo tvorných vzorcov nemeckých kompozít. Autorka ilustrovala hlavné funkcie vyhľadávania v KoMuXe, ktorý pristupuje ku kompozitám ako k vzorcom, kde sa komplexné slová vnímajú ako realizácie abstraktných alebo poloabstraktných základných vzorcov. Tento pohľad na kompozíciu je teoreticky motivovaný aj tým, že vzorce slúžia nielen na tvorenie nových komplexných slov, ale aj na štruktúrovanie lexiky.

Prvý blok referátov bol tematicky venovaný slovo tvorbe z pohľadu diachronie a synchronie. **Jevhenija A. Karpilovska** (Kyjev) na podklade morfematicko-slovo tvorného hniezdového slovníka súčasnej ukrajinčiny predstavila slovo tvorné hniezda vo vzťahu k iným jednotkám lexikálneho systému. Poukázala na možnosti výskumu formálno-sémantických a funkčno-štylistických parametrov rozmanitých slovo druhových derivátov rozličného pôvodu, ktoré sa vyznačujú systémotvornou silou pri vytváraní slovo tvorných hniezd a podieľajú sa na posilňovaní kognitívnej a komunikačnej sily ukrajinského jazyka. Ďalej nasledoval príspevok **Metky Furlan** (Lubl'ana), obsahovo zameraný na tvorenie slov cez prizmu dvoch lingvistik – synchronnej a diachronnej. Obe spomenuté disciplíny považuje autorka za kľúčové a navzájom sa doplňujúce nielen pri výskume slovo tvorných aspektov, ale aj akejkolvek oblasti každého jazyka. Prvý blok uzatvoril **Goran Milašin** (Banja Luka) s prednáškou načrtávajúcou problém vymedzenia synchronného stavu a diachronných procesov v derivačnej morfológii. Upozornil na rôzne metodologické problémy, ktorým čelí výskum tvorenia slov z hľadiska synchronného, pričom predmetom referátu boli práve tie prípady, ktorých derivačný status nemožno s istotou určiť, napr. niektoré typy srbských slovies s prefixom *po-*, vzťahové adjektíva či cudzie slová, ktorých morfematická štruktúra prešla zmenami.

V nasledujúcej sekcii sa **Aľaksandr Lukašanec** (Minsk) zamýšľal nad postavením slovo tvorných hniezd v systéme komplexných slovo tvorných jednotiek a následne to demonštroval na príkladoch z bieloruštiny. Osobitnú pozornosť venoval

otázke synchronných hraníc slovotvorných hniezd s prihliadnutím na formálne a sémantické väzby medzi jednotlivými zložkami. Uvažoval napr. o tom, či skratky typu *ААН* (*Арганизацыя Аб'яднаных Нацый*) by mali byť zahrnuté do slovotvorných hniezd jednotlivých slov (*арганызацыя, яднаць, нацыя*, slov. *organizácia, zjednotiť sa, národ*), alebo či tvoria samostatné hniezda (*ААН* → *аанайскі, аанавець*), resp. či ich treba zo slovotvorných slovníkov úplne vylúčiť. **Pawel Kowalski** (Varšava) pristúpil k slovotvorným hniezdam ako k možnému nástroju na interpretáciu jazykovej reality a predstavil profilovanie istých pojmov súvisiacich s hniezdovaním (*słowotwórstwo gniazdowe*) v poľskej slovotvornej tradícii na širšom slovanskom pozadí. **Iwona Burkacka** (Varšava) prezentovala faktory vplyvajúce na štruktúru a veľkosť slovotvorných hniezd v poľskom jazyku, najmä dĺžku slovotvorných radov. Druhú sekciu uzatvorila **Rajna Dragičević** (Belehrad), ktorá skúmala vzťah medzi polysémiou a deriváciou srbského slovesa *злѣдату* (slov. *pozerat'*), ďalej jeho derivačný potenciál v niektorých slovanských jazykoch a porovnala opis jeho sémantického a derivačného potenciálu v slovanských derivačných slovníkoch.

Posledná sekcia prvého dňa bola orientovaná na slovotvorbu z pohľadu sociolingvistiky. **Lidija Arizankovska** (Skopje) podrobnejšie sledovala, ako rôzne sociolingvistické faktory ovplyvňujú, lepšie povedané podporujú, viacstupňové tvorenie slov v macedónčine, čo je pozorovateľné napr. v spôsobe vyjadrovania v publicistickom a hovorovom štýle (*директор—директорче—директориште—директорыва*). **Larysa P. Kysľuk** (Kyjev) sa venovala interakčným i konkurenčným vzťahom medzi domácimi a prevzatými prvkami v rámci ukrajinského slovotvorného systému. V spätosti s konkurenčnými tendenciami si všímala najmä to, ako prevzaté slová ovplyvňujú štruktúru slovotvorných hniezd v ukrajinskom jazyku. **Jelena G. Lukašanec** (Minsk) hovorila o výzvach, ktoré sa objavujú pri výskume slovotvorných hniezd vytvorených na materiáli rôznych ruských sociolektov, napr. možnosť kombinácie týchto slovotvorných hniezd s hniezdami štandardného jazyka, zahrnutie alebo vylúčenie výsledkov sémantickej derivácie a pod.

Hoci sa oficiálna časť prvého dňa konferencie skončila, podnetné diskusie či neformálne rozhovory medzi účastníkmi pokračovali ďalej na slávnostnej večeri, ktorú pre zúčastnených pripravili organizátori podujatia.

Na ďalší deň prvý blok odštartoval **Tomaž Erjavec** (Lubl'ana) s príspevkom o automatickom extrahovaní derivačných pravidiel a radov v slovinskom jazyku na materiáli slovinského hniezdového slovníka (*Besednodružinski slovar slovenskega jezika: Poskusni zvezek za iztočnice na B*, Stramljič Breznik, 2004), pričom podrobnejšie predstavil výpočtový prístup podporujúci slovotvornú analýzu. **Senja Pollak** a **Marko Pranjić** (Lubl'ana) prezentovali progres v rozličných metódach automatickej morfolologickej segmentácie slovinčiny. V kontexte počítačovej lingvistiky sa niesol i ďalší referát. **Jaka Čibej** (Lubl'ana) sa zaoberal problematikou automatického

extrahovania archetypálnych slovotvorných stromov v slovinčine so zámerom vyabstrahovať najfrekventovanejšie, najtypickejšie a najproduktívnejšie skupiny pravidiel, ktoré bude možné využiť i pri rozširovaní morfológického lexikónu slovinčiny *Skoleks*. Danú sekciu zakončil **Roman Yangarber** (Helsinki) výkladom o modernej morfológickej segmentácii slov na morfémy, založenej na niekoľkých algoritmoch rozdeľujúcich slová na menšie jednotky, ktoré sú bližšie „skutočným“ morféмам. Nový spôsob segmentácie sa ukazuje ako kľúčový a praktický pre výskumníkov pracujúcich s generatívnymi modelmi jazyka.

V druhom bloku **Amela Šehović** (Sarajevo) analyzovala derivačno-sémantické hniezdo bosnianskeho adjektíva *star* (slov. *starý*). Autorka poukázala i na niektoré sociolingvistické prejavy používania skúmaných derivátov, pričom sa osobitne zameriavala na ich význam a funkciu v súčasnej hovorovej bosniačtine. **Martin Ološ-tiak** (Prešov), vychádzajúc z údajov *Slovníka koreňových morfém slovenčiny* (2005, 2007, 2012), vymedzil niekoľko štatisticko-kvalitatívnych parametrov dvoch typov paradigiem – slovotvorných hniezd a slovotvorných radov. **Branko Tošović** (Graz) sa zaoberal problematikou stupňovitého odvodzovania slov pomocou umelej inteligencie. **Lana Hudeček** a **Milica Mihaljević** (Záhreb) osvetlili prístupy k slovotvorbe odzrkadlené v dvoch projektoch, a to v *Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik* (*Chorvátsky webový slovník*) a *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje – Jena* (*Chorvátska lingvistická terminológia*). *Mrežnik* reprezentuje normatívny slovník s tromi modulmi – pre žiakov základných škôl, pre dospelých nositeľov chorvátskeho jazyka a pre zahraničných študentov učiacich sa chorváčtinu, pričom v module určenom pre dospelých sa bližšie demonštruje slovotvorná problematika hesiel. V terminologickej databáze *Jena* sa nachádzajú aj rovnakokoreňové adjektívne deriváty odvodené od príslušných termínov (*sufiksacija – sufiksacijski – sufiksni*). Blok uzatvorila **Maria Wtorkowska** (Ľubľana) príspevkom o metóde stupňovitej derivácie v online *Slovníku polských neologizmov*, ktorá zároveň môže byť užitočná aj pri vyučovaní poľštiny ako druhého alebo cudzieho jazyka.

Tretí blok uviedla **Cvetanka Avramova** (Sofia), ktorá sa sústredila na postavenie bulharských a českých abstraktných substantív s formantom *-(e)cmě(o) // -stv(i) / -(c)tv(i)* v slovotvornom hniezde. Autorka konštatovala rozdielnosť v interpretácii lexém tohto typu, a to z hľadiska ich bezprostrednej motivácie, slovotvornej sémantiky aj ich vzťahu k transpozičným derivátom. **Gordana Štasni**, **Gordana Štrbac** a **Milan Ajdžanović** (Nový Sad) rozviedli tému onomatopoických slovotvorných hniezd v srbskom jazyku, konkrétne uvažovali o tom, že veľkosť a zloženie hniezda nemusia súvisieť priamo so samotným onomatopojom, ale so slovesom, ktoré je ním priamo motivované. **Tatjana Pisković** (Záhreb) na príklade troch rôznych slovotvorných hniezd v chorváčtine ilustrovala vnútornú súvislosť medzi morfonológiou, morfematickou analýzou a viacstupňovou deriváciou. Dospela k názoru, že spolu-

práca týchto zložiek pomáha lepšie uchopiť štruktúry autosémantických slov. Ako poslední v danej sekcii vystúpili **Petra Mišmaš**, **Franc Lanko Marušič** a **Rok Žaucer** (Nová Gorica). Cez prizmu distribučnej morfológie analyzovali afixy, ktoré zo sémantického hľadiska síce pri derivácii neplnia žiadnu funkciu, no rozširujú koreň slova, čím zároveň umožňujú pokračovať v ďalších derivačných krokoch, napr. segment *-l* v slovinských deverbatívnych činiteľských názvoch *igr-a-ti*, *igr-a-l*, *igr-a-l-ec*.

V záverečnej sekcii **Lidija P. Hnat'uk** (Kyjev) skúmala vybrané slovotvorné hniezda v súčasnej spisovnej ukrajinčine, v ktorých sa niektoré archaické lexémy (zo 14. – 18. stor.) nahradili synonymami z ľudového jazyka, a preto sa v súčasnosti môžu mylne vnímať ako neukrajinské. V iných prípadoch tieto archaizmy pretrvávajú dodnes v ukrajinských nárečiach. Problematiku slovotvorných radov a variantov v spisovnom slovinskom jazyku 16. storočia predstavila **Andreja Legan Ravnikar** (Lubl'ana), pričom sa sústredila na ich opis nielen z gramatického, ale i lexikografického hľadiska. Posledný blok druhého rokovacieho dňa ukončila **Magdalena Pas-tuch** (Katovice) s prednáškou o slovotvornej aktivite latinizmov zo 16. storočia v súčasnej poľštine. Autorka referovala o výskumných výsledkoch týkajúcich sa morfe-matickej štruktúry nových derivátov s prihliadnutím na ich sémantiku, pričom v analýze uplatnila metódu hniezda a metódu historickej sémantiky.

Na konci dňa bola pre účastníkov konferencie pripravená prehliadka centra Lubl'any vrátane návštevy galérie súčasného umenia *Cukrarna*.

Úvod tretieho dňa konferencie patrilo predstaveniu dvoch nových publikácií. Ivana Bozděchová uviedla kolektívnu monografiu venovanú 110. výročiu narodenia a 20. výročiu úmrtia významného českého derivatológa Miloša Dokulila, ktorá nesie názov *Česká slovotvorná koncepce v kontextu slovanské jazykovědy* (red. I. Bozděchová – B. Niševa – K. Skwarska, 2024) a do ktorej autorsky prispeli viacerí členovia komisie. Rajna Dragičević predstavila publikáciu s názvom *Тенденции во зборообразувањето на глаголите во словенските јазици* (Tendencie v tvorení slovies v slovanských jazykoch) obsahujúcu príspevky z konferencie komisie, ktorá sa konala v roku 2023 v Ochride (Severné Macedónsko). Zborník redakčne pripravila členka komisie Lidija Arizankovska.

Po prezentáciách nasledovala **Jelena V. Petruchina** (Moskva), ktorá oboznámila prítomných s výsledkami kognitívno-diskurzívneho porovnávacieho výskumu slovotvorných dvojíc a radov v literárnom diskurze, konkrétne išlo o ruské a české paralelné texty literárnych diel a ich umeleckých prekladov. **Ivana Bozděchová** (Praha) sa zamerala na desubstantívne slovotvorné paradigmy anglicizmov typu *lifestyle* – *lifestylový* – *lifestylovost*, v rámci ktorých sledovala i stupeň obsadenia jednotlivých pozícií podmienený ich derivačnými možnosťami, a porovnala ich s paradigmami desubstantív utvorených z motivantov domáceho pôvodu. **Marjetka Kulovec**, **Boštjan Jerko** a **Boris Kern** (Lubl'ana) poukázali na paralely

a osobitosti slovotvorných procesov v slovinskom jazyku a posunkovej reči v slovinčine a uviedli niekoľko príkladov na ilustráciu fungovania slovotvorby v posunkovom jazyku.

V nasledujúcej sekcii sa z rozličných stránok objasňovali slovotvorné aspekty lexiky rôznych jazykov. **Barbara Štebih Golub** (Záhreb) sledovala slovotvorný potenciál germanizmov v kajkavskom spisovnom jazyku, pričom sa sústredila na sekundárne adaptačné procesy. Ďalej sa zamýšľala nad lexikografickým spracovaním prevzatých pomenovaní v špecializovaných slovníkoch. **Sonja Nenezić** (Nikšić) podrobila analýze slovotvorné hniezdo lexémy *jad* (slov. *bieda*), konkrétne sa zamerala na výskum derivačno-sémantických súvislostí a vzťahov medzi členmi skúmaného hniezda a na spôsoby jeho spracovania v čiernohorských nárečových slovníkoch. Sekciu zakončil referát **Jožice Škofic** (Lubl'ana), ktorý sa venoval slovotvorbe nárečovej lexiky na materiálovej báze *Slovinského jazykového atlasu*.

Zinajda Charitončik (Minsk) sa zaoberala sémantickými vlastnosťami derivátov od názvov označujúcich opakované javy, t. j. príklady zahŕňali napr. názvy dní v týždni, ročných období, mesiacov v roku a pod. Autorka osvetlila aktualizáciu pragmaticky orientovaných významov skúmaných derivátov v ruštine. Následne rozviedol problematiku modelovania fragmentov slovotvorných hniezd v ruštine **Aleksej V. Nikitevič** (Grodno). **Nicol Janočková** a **Ivana Šrámeková** (Bratislava) demonštrovali výsledky slovotvornej analýzy slovenských (de)numerálnych kompozít, kvázikompozít a analytických lexém usporiadaných do denumerálnych slovotvorných hniezd. S prihliadnutím na pozíciu uvedených motivátov v slovotvornom rade skúmali ich motivačnú históriu a motivačný potenciál.

V ďalšej sekcii **Ludmila Liptáková** (Prešov) predostrela problematiku týkajúcu sa jazykového vedomia dieťaťa, konkrétne sa zamerala na zisťovanie spontánnej predstavy detí o lineárnej postupnosti motivovaných slov, resp. o slovotvornom rade. Autorku rovnako zaujímalo, ako sa v slovotvornom vedomí dieťaťa odrážajú dynamické tendencie v slovotvorbe súčasnej slovenčiny. **Gjoko Nikolovski** (Maribor) sa orientoval na tvorenie slov vo vyučovaní slovinčiny ako cudzieho jazyka. Vychádzal z gradačnej metódy v slovotvorbe a hľadal možnosti implementácie kontextového prístupu vo výučbe slovotvorného obsahu do jednotlivých jazykových úrovní, s osobitným zreteľom na úrovne A2 až B1. **Sanja Milić** (Lodž) sa sústredila na tvorenie, význam a používanie derivátov najfrekventovanejších slovies v srbskom a poľskom jazyku, a to *gledati*, *misлити*, *govoriti* a *praviti* (slov. *pozerať*, *myslieť*, *hovoriť*, *robiť*). Autorka zároveň zosumarizovala chyby vyplývajúce z negatívneho jazykového transferu u poľských študentov učiacich sa srbcínu. **Jelena I. Koriakowcewa** (Siedlce) sa zamýšľala nad metodologickými predpokladmi hniezdovo orientovaného opisu slovotvorby, ktoré vypracoval prof. M. Skarżyński, a nad možnosťami ich uplatnenia aj v diachrónnom výskume.

Poslednú sekciu tretieho rokovacieho dňa začali **Andreja Žele**, **Ines Voršič** a **Nina Ledinek** (Lubl'ana), ktorí na príklade vybraných fráz sloveso + príslovka demonštrovali na jednej strane slovotvorné schopnosti slovinčiny a na druhej strane syntaktické a sémantické schopnosti prechodov medzi dvoma ustálenými frázami, schematicky: $V + Adv \rightarrow Adj(>Adv) + N(>V)$, napr. *delati zunaj – zunanje delo* (*pracovať vonku – vonkajšia práca*). **Irena Stramljič Breznik** (Maribor) analyzovala vlastnosti deadjektívnych substantív s významom nositeľ vlastnosti typu *grbavec* (slov. *hrbáč*) a uvažovala o slovotvornom kombinatorickom potenciáli dvoch sufixov *-ica* a *-ec*, ktoré sa zároveň ukazujú ako najproduktívnejšie menné sufixy v slovinčine. Záverečný referát predniesol **Boris Kern** (Lubl'ana). Jeho obsahom boli nominálne viacstupňové deriváty – jednak ich štatistická analýza slúžiaca na identifikáciu vzťahu medzi vyššími derivačnými stupňami a výskytom derivátov na každom derivačnom stupni v korpusoch Gigafida 2.0 a metaFida; jednak morfotaktická analýza najfrekvencovanejších viacstupňových derivátov.

Na záver oficiálnej časti konferencie sa Boris Kern v mene organizátorov poďakoval účastníkom za vytvorenie príjemnej, inšpiratívnej a tvorivej atmosféry a v neposlednom rade poďakovanie patrilo i všetkým, ktorí sa spolupodieľali na organizácii. Aj keď sa oficiálny program skončil, pre zúčastnených bola pripravená umelecká bodka v podobe muzikálových skladieb v interpretácii hudobného telesa *Simfonični orkester Radiotelevizije Slovenija*.

Nasledujúci deň sa uskutočnilo 23. zasadnutie členov Komisie pre slovanskú slovotvorbu pri Medzinárodnom komitáte slavistov, počas ktorého sa rokovalo o činnosti a ďalšom fungovaní tejto organizácie. Okrem iného podpredseda komisie Martin Ološtiak informoval o vytvorení novej webovej stránky komisie.^[2] Po skončení zasadnutia účastníci vymenili pracovné tašky s notebookmi za turistické rukavice a spoločne absolvovali deň v objatí očarujúcej prírody jazera Bled.

Zborník príspevkov z konferencie sa pripravuje, pričom nateraz je dostupný zborník abstraktov nachádzajúci sa na webovej stránke konferencie.^[1] Komisia pre slovanskú slovotvorbu patrí medzi najaktívnejšie komisie fungujúce v rámci Medzinárodného komitátu slavistov. Aj v srdci Slovinska sa potvrdilo, čo je pre zasadnutia tejto komisie príznačné. Okrem vysokej erudície, odbornosti, profesionality a z toho vyplývajúcej mnohorakej bádateľskej inšpiratívnosti je to v neposlednom rade kolegiálne žičlivá, spolupatričná a miestami až rodinná atmosféra, ktorá robí z komisie príjemnú platformu medzinárodnej spolupráce.

Aktuálne sa pripravuje XVII. medzinárodný zjazd slavistov, ktorý sa uskutoční v Paríži v tomto roku a v rámci ktorého sa zrealizuje aj 24. zasadnutie slovotvornej komisie. Ďalší, 25. ročník medzinárodnej vedeckej konferencie sa bude konať v roku 2026 v Sofii.

Internetové zdroje

- [1] <https://komisija-za-besedotvorje.zrc-sazu.si/> (cit. 12. 10. 2024).
[2] <https://www.ff.unipo.sk/slovotvorna-komisla/> (cit. 3. 11. 2024).

Ivana Šrámeková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: ivana.sramekova@juls.savba.sk

XXXIII. KOLOKVIUM MLADÝCH JAZYKOVEDCOV¹

Tomáš Huntata

Mladí jazykovedci dostávajú mnoho príležitostí, kde si môžu preveriť svoje vedecko-metodologické penzum a prezentačné zručnosti. Jednou z takýchto príležitostí je aj *Kolokvium mladých jazykovedcov* (KMJ), ktoré každoročne zastrešuje Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, v. v. i. (SJS pri JÚĽŠ SAV), za pomoci pobočiek sústredených pri jednotlivých katedrách či ústavoch fakúlt na Slovensku. V roku 2024 sa KMJ konalo v dňoch 4. – 6. 12. v horskom hoteli Šachtička pod záštitou banskobystrickej pobočky SJS pri JÚĽŠ SAV pri Katedre slovenského jazyka a komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici (FF UMB, Banská Bystrica). V poradí už XXXIII. kolokvium mladých jazykovedcov sa tešilo bohatej účasti prezentovaných príspevkov. Prijatých bolo 46 abstraktov príspevkov a počas troch (programom nabitých) dní bolo predstavených 38 príspevkov.

33. ročník kolokviálnych stretnutí otvoril prof. Mgr. Jaromír Krško, PhD. (FF UMB, Banská Bystrica), vyslovujúc povzbudivé slová, ktorých účelom bolo motivovať účastníkov užiť si jednotlivé dni plné vedy. „Prajem nám, aby sme roztvárali cenné priateľstvá a aby sme sa rozprávali o vede ako dobrodružstve a niečom krásnom. Nech sa nám darí!“ Po ňom prítomných účastníkov pozdravila a privítala aj Mgr. Katarína Gajdošová, Ph.D., vedecká tajomníčka SJS pri JÚĽŠ SAV.

Onomastický blok prednášok odštartoval **Patrik Jakubek** (JÚĽŠ SAV, Bratislava), ktorý sa v svojom príspevku zamerail na pojem *neštandardné urbanonymum*, jeho komunikačnú platnosť a (ne)možnosť využívať tieto názvy v publicistických textoch. Potom predstavil analýzu vybraných súčasných neštandardizovaných urbanonym mesta Sereď, napr. názvov ulíc, parkov, námestí. **Filip Pacalaj** (JÚĽŠ SAV, Bratislava) v rámci diachronného porovnania medzi rokmi 1995 a 2004 analyzoval honorifikačné urbanonymá spojené so Slovenským národným povstaním. **Veronika Gondeková** (FF UMB, Banská Bystrica) sa zaoberala tvorbou synchronných modelov vlastných mien cintorínov na Slovensku s cieľom identifikovať funkčné členy,

¹ Príspevok bol pripravený v rámci riešenia grantu VEGA č. 2/0027/25 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 8. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-gramatický a korpusový výskum)*.

modely a sémantické polia vo zvolenej výskumnej báze. **Eli Vanyova Kanova** (JÚLŠ SAV, Bratislava) sa sústredila na porovnávanie štruktúr ženských priezvisk v bulharskom a slovenskom jazyku, poodhaľujúc predovšetkým jazykové a kultúrne nuansy v oboch slovanských jazykoch. Vzhľadom aj na možnosť neprechyľovania ženských priezvisk konštatovala istý posun k rodovej rovnosti.

Blok venovaný gramatike otvoril **Milan Kolesík** (Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa; ďalej FF UKF, Nitra) s príspevkom o denazalizácii samohlások v litovských slovesách, ktorú sprevádzajú hláskové zmeny v koreni pri ohýbaní. **Martin Alldrick** (Univerzita v Surrey, Guildford) prezentoval výsledky svojich dvoch výskumov – korpusového a experimentálneho – so zameraním na výskyt dvojtvarov v slovenčine od r. 1843 po súčasnosť. Autorovi vyplynulo niekoľko záverov: preskriptívne diela nadmerne predpisovali dvojtvary, v slovenčine sa ustálil nerovnomerný proces vymieňania dvojtvarov a syntax nevyplýva na používanie variantov. Referát **Adama Bajzu** (Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda; ďalej FF UCM, Trnava) bol orientovaný na tvorbu blendov (zmiešanín) a ich morfosyntaktické vzťahy v angličtine a slovenčine s dôrazom na externú štruktúru – výber zdrojových slov a ich syntaktickú klasifikáciu. **Ivana Šrámeková** (JÚLŠ SAV, Bratislava) predstavila vnímanie numerálií v starších gramatikách – od začiatku spisovného obdobia, t. j. ich spracovanie u A. Bernoláka, L. Štúra, M. Hattalu a S. Czambela.

Ako prvá v rámci poobedného bloku prednášok dostala slovo **Kristýna Březinová** (Filozofická fakulta Ostravskej univerzity; ďalej FF OU, Ostrava), ktorá skúmala, ako budúci učitelia vnímajú etnický a frekvenčne odlišné mená a ako tieto vnímania ovplyvňujú ich pedagogické hodnotenie žiakov. **Alina Borysiuk** (Kyjevská národná univerzita Tarasa Ševčenko; ďalej KNU, Kyjev) analyzovala variabilitu zápisov antroponým, konkrétne mien a priezvisk, v dokumentoch ukrajinskej obce Horodok. **Allu Tytok** (KNU, Kyjev) zaujímal vplyv štátnej jazykovej politiky a aktívna úloha spoločnosti pri transformácii podnikateľských názvov. Tento prednáškový blok zakončili **Liudmyla Kravchenko**, **Anastasiia Nosok** a **Mariia Savenok** (KNU, Kyjev) socioonomasticky ladeným príspevkom, v ktorom sa venovali názvom obchodov a reklamným textom. Výsledkami poukázali aj na viditeľne rastúci vplyv anglického jazyka vo sfére obchodu.

V ďalšom bloku, týkajúcom sa otázok jazykového poradenstva a jazykového manažmentu, boli témou vystúpenia **Dáše Cimermanovej** (JÚLŠ SAV, Bratislava) jazykové problémy, mýty a jazykové dezinformácie vyskytujúce sa v poradenskej praxi a ich porovnanie s inými typmi dezinformácií. **Klára Dvořáková**, **Barbora Martinkovičová** a **Eva Pospíšilová** (Ústav pro jazyk český AV ČR; ďalej ÚJČ AV ČR, Praha) v metodologicky zameranom príspevku prezentovali pripravovaný výskum, ktorý sa v súvislosti s rastúcim dôrazom na genderovú inkluzív-

nost' sústreďuje na analýzu vyslovovania/čítania substantív obsahujúcich znak hviezdíčky, ktorá zastupuje rozličné rodové identity v texte. **Barbora Martinkovičová** (ÚJČ AV ČR, Praha) konfrontovala neinštitucionálne jazykové poradenstvá v online prostredí (facebookové skupiny, blogy) s tradičnými inštitucionálnymi poradňami. **Eva Pospíšilová** (ÚJČ AV ČR, Praha) zosumariovala otázky používateľov jazyka vzťahujúce sa na skratky a značky, ako aj odpovede jazykovej poradne ÚJČ AV ČR.

Druhý kolokviálny deň pokračovala **Patricie Šinkovičová** (Pedagogická fakulta Karlovej univerzity, Praha), ktorá skúmala možnosti, ako didakticky transformovať učivo o doplnku do výučby češtiny na 2. stupni ZŠ, keďže sa tento vetný člen dostal na okraj didaktického záujmu a má nejednoznačnú pozíciu aj v odborných bohemistických prácach. **Iveta Káčerová** (FF UCM, Trnava) sledovala znalosti nemeckého jazyka u žiakov na začiatočníckej úrovni týkajúce sa kolokácií, zároveň podotkla, že tejto téme sa v učebniciach nemčiny nevenuje dostatočná pozornosť.

Nasledujúci prednáškový blok otvoril **Milan Kolesík** (FF UKF, Nitra) komparatívnou analýzou morfológických prostriedkov kategórie aspektu v litovčine a troch západoslovanských jazykoch – slovenčine, češtine a poľštine. Ďalšiu kontrastívnu analýzu, tentokrát slovensko-francúzsku, ponúkla **Lucia Ráčková** (FF UMB, Banská Bystrica), ktorej cieľom bolo identifikovať, analyzovať a kategorizovať miratívne odtienky (prekvapenie, uvedenie novej informácie, neočakávanosť vzhľadom na moment prehovoru) v Urbanovom románe *Živý bič* (2003) a jeho francúzskom preklade *Le fouet vivant* (Chateau 2013).

Tematika rečového prejavu obyvateľov/migrantov hovoriacich po rusky v Plzni a Plzenskom kraji spájala nasledujúce tri príspevky: **Anastasija Šestakova** (Západočeská univerzita; ďalej ZČU, Plzeň) sa zaoberala extralingvistickými charakteristikami (napr. vek respondenta v čase príchodu do ČR) vplyvujúcimi na reč tohto obyvateľstva. Závery výskumu môžu pomôcť lepšie opísať súčasný stav jazyka v inom jazykovom prostredí a pochopiť vplyv mimojazykových faktorov na vývoj „českej“ ruštiny. **Milana Abdulloyeva** (ZČU, Plzeň) sa koncentrovala na sociokultúrny kontext ruskojazyčného obyvateľstva Plzne, vplyv českého jazykového prostredia na jeho jazykový prejav či úlohu ruského jazyka pri zachovávaní pôvodnej kultúrnej identity. **Angelina Krasnova** (ZČU, Plzeň) analyzovala materiál získaný z nahrávok reči s dôrazom na (ne)správne používanie predložiek a predložkových konštrukcií u rusky hovoriacich obyvateľov mesta Plzeň. **Michaela Majerčíková** (JÚLEŠ SAV, Bratislava) sa sústredila na komparáciu vybraných lexikografických diel z obdobia predpisovnej slovenčiny s dôrazom na nejednotnosť prekladov, najmä prekladov pomenovaní exotických zvierat. Prispievajúc k hlbšiemu pochopeniu jazykovej diverzity na Slovensku **Martina Kotvanová**

(JÚLŠ SAV, Bratislava) odprezentovala príspevok zameraný na vnímanie slovenských nárečí obyvateľmi Záhoria, pričom vo výskume uplatnila metódy percepčnej dialektológie. **Ján Teodor Gajdoš** (Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov) vystúpil s referátom orientovaným na textologickú analýzu udalostí v Ruskom impériu zo začiatku 20. stor., zaznamenaných v dobových slovenských a ruských periodikách. **Dominik Gazdič** (Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Bratislava) sa venoval typologickej charakteristike vojnového tlmočníka, porovnával črty sovietskych a nemeckých tlmočníkov počas 2. sv. vojny. **Samuel Žeňuch** (FF UCM, Trnava) sa zaoberal teoretickým rozpracovaním, vznikom a využitím antiprísloví v slovenských médiách.

Frazeologický blok otvorila **Marieta Pastorková** (FF UMB, Banská Bystrica), v rámci ktorého rekonštruovala jazykový obraz nosa v slovenčine, zameriavajúc sa na interpretáciu stereotypných predstáv o nose z hľadiska kognitívnej etnolingvistiky. V komparatívnej štúdií **Anita Hut'ková** (FF UMB, Banská Bystrica) interpretovala frazémy so somatizmom *päta* v slovenčine a maďarčine. **Dominika Bednáriková** (FF UKF, Nitra) sa pozrela na *Jazykový obraz múdrosti a hlúposti v slovenskom frazeologickom fonde*. Komparatívnu analýzu jazykového obrazu sveta vyjadreného prostredníctvom hádaniek o častiach ľudského tela v slovenčine a ruštine demonštrovala **Mariya Jadroňová** (FF UMB, Banská Bystrica).

V ostatnom bloku priniesla **Gabriela Rapošová** (FF UMB, Banská Bystrica) sondáž do vybraných pedagogických dokumentov pre nižšie sekundárne vzdelávanie. Polykódové reklamné texty v ruskom a slovenskom kultúrnom prostredí kombinujúce jazykové, vizuálne, grafické a symbolické prvky zaujali **Fedora Miliaeva** (FF UKF, Nitra). **Natália Kováčová** (Filozofická univerzita Masarykovej univerzity, Brno) sa zamerala na analýzu paralingvistických javov v živých televíznych športových komentároch. Druhý kolokviálny deň ukončila **Štefánia Budzáková** (Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava) s iniciačnou štúdiou zaoberajúcou sa kategóriou zrozumiteľnosti v politickej rétorike a jej úlohou v inkluzívnom procese spoločnosti.

V posledný konferenčný deň odznali dve plenárne prednášky. V prvej prednáške **Romana Krolčíková** (JÚLŠ SAV, Bratislava) predstavila špecifiká pravopisnej stránky internetovej sféry – vlogosféry. Súbor všetkých príspevkov ukončila **Veronika Kapasná** (UMB, Banská Bystrica) vystúpením na tému *Jazyková (ne)konformnosť Miroslava Válka optikou ideologicky podmieneného mediálneho diskurzu 80. rokov 20. storočia*. Nasledovala diskusia, v rámci ktorej sa spresnili metodologické osobitosti odprezentovaných výskumov, ako aj vyslovili chvály či podnety k daným problematikám.

KMJ oficiálne ukončil prof. Mgr. Jaromír Krško, PhD., prejavujúc vďaka všetkým účastníkom. Poukázal na naplnenie jeho želania – vonku rozfúkané a zasnežené

stromy v kontraste s vl'udnym a príjemným, spoločne prežitým časom vo vnútri. Online verzia zborníka abstraktov predstavených príspevkov sa nachádza v repozitári FF UMB^[1]. Zborník jednotlivých príspevkov pripravujú organizátori kolokvia. Ďalší ročník – v poradí XXXIV. – kolokviálnych stretnutí sa bude organizovať pod záštitou nitrianskej pobočky SJS pri JÚLŠ SAV.

Internetové zdroje

- [1] JADROŇOVÁ, M. – PASTORKOVÁ, M. (eds.) (2024) *VARIA XXXIII : Zborník abstraktov z XX-XIII. kolokvia mladých jazykovedcov (Banská Bystrica – Šachtičky 4. 12. – 6. 12. 2024)*. Banská Bystrica: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Dostupné na internete: <https://repo.umb.sk/items/a0ca79f2-5203-4546-9b1f-9e774a31806d> (cit. 7. 1. 2025).

Tomáš Huntata

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: tomas.huntata@juls.savba.sk

KEĎ NÁS PRISKORO OPÚŠTAJÚ PRIATELIA... ZA LUCIOU OLOŠTIAKOVOU, ROD. GIANITSOVOU

Nicol Janočková

Poznáte ten pocit, keď samozrejmé veci už vôbec nie sú samozrejmé? Ešte bolestnejšie to je, keď ľudia, ktorých ste vnímali ako prirodzenú súčasť svojho života, zrazu prestanú byť, a vy si kladiete základné existenciálne otázky, čo sa stalo a prečo sa to muselo udiať. Podobné otázky, na ktoré človek na tomto svete nevie nájsť uspokojivé odpovede, sme si položili 22. februára 2025 a nasledujúce dni po tom, ako nás absolútne nečakane zasiahla smutná správa o náhlom odchode našej kolegyne, spolužiačky a priateľky Lucie Ološtiakovej, rod. Gianitsovej.

Lucia Ološtiaková sa narodila 28. 12. 1977 v Košiciach. Vysokoškolské štúdium absolvovala na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove v odbore slovenský jazyk a literatúra (1996 – 2001), kde neskôr zavŕšila aj doktorandské štúdium v odbore všeobecná jazykoveda (2011). Jej bohatý profesijný život bol spojený s viacerými mestami na Slovensku aj v Maďarsku. V r. 2001 – 2003 vyučovala na niekoľkých základných školách a r. 2007 na športovom gymnáziu v Košiciach. V r. 2003 – 2005 pôsobila v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV v Bratislave (JÚLŠ SAV), kde v novozriadenom oddelení Slovenského národného korpusu pomáhala etablovať relatívne mladú disciplínu na Slovensku – korpusovú lingvistiku. Na Filozofickej fakulte Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave v r. 2005 – 2006 zastávala

pozíciu odbornej asistentky. Odtiaľ sa vrátila na svoju alma mater, kde v r. 2011 – 2019 na Inštitúte slovakistiky a mediálnych štúdií Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove viedla semináre z lexikológie, ortografie a didaktiky slovenského jazyka. Od r. 2019 sa jej pedagogické pôsobenie rozšírilo aj za hranice Slovenska, tentokrát na poste vyslanej lektorky slovenského jazyka a kultúry MŠVVaŠ SR na Fakulte humanitných a prírodných vied Univerzity Loránda Eötvösa v Budapešti a potom učiteľky slovenského jazyka na Základnej škole v Číve.

Vo svojom krátkom, ale pracovne veľmi produktívnom živote sa výskumne venovala otázkam morfológie, morfematiky, lexikológie, korpusovej lingvistiky a didaktiky slovenčiny ako materinského aj cudzieho jazyka. Zároveň bola vášnivou propagátorkou slovenskej kultúry a histórie, milovníčkou prírody a domácej záhrady. Priblížme si aspoň niektoré jej práce, ktoré pomôžu odkryť alebo aspoň naznačiť jej všestrannú a činorodú osobnosť.

Prvé publikačné výstupy Lucie Ološtiakovej¹ sa sústreďovali na formálnu morfológiu, konkrétne na vymedzenie syntetických a analytických gramatických tvarov (dve štúdie – Gianitsová 2003/2004, 2005d) či na vývojovú dynamiku a perspektívu pri ohýbaní substantív: *Pohľad na vývoj opisu deklinácie substantív mužského rodu v slovenských gramatikách. (Od Štúra po súčasnosť)* (Gianitsová 2004), *Pohľad na vývoj opisu deklinácie substantív ženského rodu v slovenských gramatikách. (Od Štúra po súčasnosť)* (Gianitsová 2005c), *Opis deklinácie substantív v slovenčine z temporálneho aspektu* (Gianitsová 2005b), *Variantnosť v deklinačnom systéme maskulín. (Možnosti využitia databázy SNK)* (Gianitsová 2006c), neskôr aj *Postoje používateľov jazyka k morfologickej variantnosti v slovenčine (úvodné poznámky k dotazníkovému prieskumu)* (Gianitsová-Ološtiaková 2009b) a *Vplyv Pavla Doležala na Bernolákov opis substantívnej deklinácie* (Gianitsová-Ološtiaková 2016). Autorka v nich popri historickom exkurze uvažovala o prehodnocovaní spôsobu vyučovania substantívnych deklinačných typov (vzorov), o rozšírení ich repertoára, ktoré by zohľadňovalo variantnosť paradigmy, prototypickosť deklinačného typu aj tradičné odchýlky od vzoru. Jej názor pritom nepredstavoval osihotený hlas, pretože vychádzala z návrhu nového deklinačného systému slovenských substantív podľa M. Sokolovej (1995, 2007), aj z výsledkov výskumu autorského kolektívu V. Benko – J. Hašanová – E. Kostolanský (1998, 2001), ktorý pripravoval programové nástroje na morfológickú analýzu a tvorenie gramatických tvarov v slovenčine.

Nástup na oddelenie Slovenského národného korpusu JÚLŠ SAV v Bratislave priniesol so sebou nové výzvy, v ktorých L. Ološtiaková mohla prepojiť svoje teoretické poznatky s dovtedajšími pedagogickými skúsenosťami pri príprave morfologickej anotácie a morfológického tagsetu (súboru značiek) pre ručné značkovanie

¹ Autorka publikovala svoje práce pod menami: Lucia Gianitsová, Lucia Gianitsová-Ološtiaková, Lucia Ološtiaková.

textov Slovenského národného korpusu, ako aj sprostredkovať možnosti uplatnenia korpusovej lingvistiky vo výskume či lingvodidaktike: *Jazykový korpus a nové dimenzie výskumu a výučby jazyka* (Gianitsová 2005a), *Morphological Analysis of the Slovak National Corpus* (Gianitsová 2006a), *Problémy prípravy morfológického tagsetu Slovenského národného korpusu II – Lema a tag* (Gianitsová 2006b). Ako je nám známe, L. Ološtiaková v diskusiách autorského kolektívu k morfológickej anotácii a morfológickému tagsetu zohrala dôležitú úlohu. V štúdiu *Zamyslenie nad výučbou zámen a čísloviek pri príprave morfológickej anotácie SNK* (Gianitsová 2005e) autorka predstavila osobitosti týchto dvoch nadstavbových slovných druhov aj ich nejednotnú interpretáciu v gramatikách a slovníkoch. Pri ich morfológickom značkovaní sa potom pracuje s kategóriou paradigmy, ktorá vyjadruje formálne vlastnosti tvaru (tokenu). Tak napr. číslovky sa môžu vyznačovať substantívnou, adjektívnou, číslovkovou, príslovkovou, zmiešanou alebo neúplnou paradigmou (*milión* – číslovka so substantívnou paradigmou, *sto* – číslovka s neúplnou paradigmou, t. j. obyčajne s nesklonnou).

V spoluautorstve jej vyšli ďalšie korpusovolingvistické práce ako napr. *Slovak National Corpus* (Horák – Gianitsová – Šimková – Šmotlák – Garabík 2004) alebo *Manual Morphological Annotation of the Slovak Translation of Orwell's Novel 1984 – Methods and Findings* (Garabík – Gianitsová-Ološtiaková 2005). Často v nich išlo o tematicky náročnú problematiku – veď korpusová alebo počítačová lingvistika si vyžadujú technické a informatické vedomosti aj logické či abstraktné myslenie –, no L. Ološtiaková dokázala rýchlo preniknúť aj do tejto špecifickej oblasti.

Otázky typu *Aké prístupy sa realizovali v minulých kodifikáciách v oblasti deklinácie substantív?* alebo *Ako možno charakterizovať jazykovú chybu vo vzťahu k analógii a anomálii v jazyku?*, či *Aké sú možnosti a perspektívy budúcich kodifikácií z hľadiska uplatnenia princípu analógie a anomálie?* boli súčasťou výskumu v jej dizertačnej práci, ktorej zámerom bolo zhodnotiť kodifikačné akty v oblasti morfológie za obdobie od A. Bernoláka po súčasnosť. Východiskové tézy a základné pojmy ako *kodifikácia – systém – norma – úzus* vo vzťahu k jazyku a používateľom jazyka prezentovala v štúdiu *Analogistický a anomalistický princíp pri kodifikáciách substantívnej deklinácie – metodologické východiská* (Ološtiaková 2010a).

Lucia Ološtiaková bola talentovaná pedagogička, vedela študentov zaujať jednak svojou erudovanosťou, rozhladenosťou a jednak zrozumiteľnou formou výkladu. A v tom tkvelo jej pedagogické umenie. Didaktické skúsenosti z viacerých stupňov a typov škôl zúročila rovnako pri príprave popularizačných aj učebných textov, na ktorých sa podieľala buď samostatne (*Aké i/y sa píše?*, Gianitsová-Ološtiaková 2009a), alebo v súčinnosti so svojím manželom Martinom Ološtiakom (*Slovenský jazyk: krok za krokom k maturite*, Ološtiak – Gianitsová-Ološtiaková 2007b; *Slovenský jazyk v kocke pre základné školy a nižšie ročníky viacročných gymnázií*, Gianit-

sová-Ološtiaková – Ološtiak 2008; *Kde sa píše veľké písmená?*, Ološtiak – Gianitsová 2011; *Morfematika a slootovorba slovenčiny*, Ološtiak – Ološtiaková 2018), príp. s inými autormi (*Píšem bez chýb*, Gianitsová-Ološtiaková – Ološtiak – Beláková 2013). Nové, elektronické formy edukačnej a informačnej podpory pre pedagógov ponúkla autorka v príspevkoch *O možnostiach prezentácie a výučby slovenského jazyka elektronickou formou* (Ološtiaková 2010b) a *Niekoľko poznámok o projekte Slovenský jazyk z prvej ruky* (Gianitsová-Ološtiaková 2011). V centre jej odborného, ako aj praktického záujmu boli tak obidva subjekty vzdelávacieho procesu – žiak aj učiteľ. Jej ďalšia spoločná štúdia *Možnosti optimalizácie didaktického spracovania slootovorby v nižšom sekundárnom vzdelávaní* (Ološtiaková – Krištanová 2014) predostrela analýzu pedagogických dokumentov a učebníc slovenčiny na 2. stupni základných škôl so zreteľom na vyučovanie slootovornej problematiky. Autorky v nej navrhli úpravy zohľadňujúce zásadu vedeckosti a aktuálnosti jazykovedného poznania, zásadu systematickosti, primeranosti či postupnosti pri štrukturácii aj projekcii obsahového štandardu.

L. Ološtiaková, rovnako ako aj jej manžel, patrila počas svojho vysokoškolského štúdia v Prešove medzi študentov docentky Miloslavy Sokolovej, významnej slovenskej morfoložky. Neprekvapí preto ich spolupráca s M. Sokolovou na projekte nového deklináčného systému slovenčiny, ktorá vyústila do vydania dvoch monografií – *Nový deklináčny systém slovenských substantív* od M. Sokolovej (2007) a *Deklinácia prevzatých substantív v slovenčine* (Ološtiak – Gianitsová-Ološtiaková 2007a) či štúdie *Deklináčny systém proprií (náčrt problematiky)* (Ološtiak – Gianitsová 2007) od manželov Ološtiakovcov. Metodologicky sú všetky tri publikácie založené na spoločnej koncepcii vypracovanej M. Sokolovou, v ktorej sa na základe prepracovaného algoritmu predstavuje rozšírený systém triedenia domácich a prevzatých substantív do deklináčnych makroskupín, tried, vzorov a podvzorov. Pri deklinácii prevzatých substantív pracuje autorská dvojica s termínom deklináčná oscilácia, zjednodušene povedané s variantnosťou gramatických tvarov. Deklináčná oscilácia sa podľa autorov realizuje trojakým spôsobom, a to ako paralelná (napr. pri homonymii ne/životnosti: *kódovač* – N. pl. *kódovače/kódovači*), kombinovaná deklinácia (napr. paradigma v singulari má iný vzor ako paradigma v pluráli) a deklináčna variantnosť (týka sa jednotlivých tvarov, napr. G. sg. *-a/-u* neživotných maskulín: *mopeda/mopedu*). Na pozadí tohto nového deklináčného systému vznikla myšlienka vytvoriť elektronickú databázu, ktorá by zahŕňala morfoložický slovník s paradigmatickou všetkých slovných druhov (v prvej fáze substantív) a výslovnostný slovník. Tento pilotný projekt predstavila L. Ološtiaková v príspevku *Možnosti spracovania slovenskej morfológie vo forme elektronického slovníka* (Gianitsová-Ološtiaková 2008).

Druhým pedagógom, ktorý ovplyvnil odborné smerovanie manželov Ološtiakovcov, bol derivatológ profesor Juraj Furdík, ktorému pri príležitosti nedežitých

sedemdesiatin zostavili výber jeho štúdií pod názvom *Život so slovtvorbou a lexicológiou* (2005). Prešovská univerzita v Prešove im v r. 2006 za editorstvo tejto publikácie udelila Cenu dekana FF PU v Prešove.

Teória lexikálnej a slovtvornej motivácie J. Furdíka je nosnou koncepciou kolektívnej monografie *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine* (Ološtiak 2015), do ktorej prispela aj L. Ološtiaková jednak v kapitole zaoberajúcej sa formálno-procesuálnymi aspektami slovtvornej motivácie (slovtvorný základ, slovtvorný formant, derivačné a kompozičné slovtvorné postupy; spoluautor M. Ološtiak), jednak v kapitole o temporálnej motivácii, ktorá sa podieľa na vzniku časovo príznakovej lexiky (temporalizmov), t. j. z jednej strany historizmov a archaizmov, z druhej strany neologizmov (spoluautori M. Ološtiak, S. Rešovská). Neologizácii a neologizmom sú venované ešte ďalšie štyri štúdie publikované v rámci projektu zameraného na prípravu Slovníka slovenských neologizmov, ten sa v súčasnosti realizuje na Filozofickej fakulte PU v Prešove: *Neologizácia a neologizmy z pohľadu teórie lexikálnej motivácie* (Ološtiak – Gianitsová-Ološtiaková 2018), *Lexika športového komunikačného registra v Slovníku slovenských neologizmov* (Rešovská – Gianitsová-Ološtiaková 2018), *Spôsoby tvorenia pomenovaní a lexikálna motivácia* (Ološtiak – Gianitsová-Ološtiaková 2019) a *Jazyková zmena, neologizmy a pramene ich skúmania* (Ološtiak – Rešovská – Gianitsová 2021). Autori projektu ako neologizmy hodnotia lexémy a lexie, ktoré sa v slovenčine objavili po r. 1989, pričom metodologicky aj v tomto výskume vychádzajú z furdíkovej teórie lexikálnej motivácie, ďalej rozpracovanej M. Ološtiakom. Zhromažďovanie neologického materiálu a príprava heslára prebiehali prostredníctvom záverečných prác študentov napísaných pod vedením viacerých vyučujúcich vrátane L. Ološtiakovej. Okrem iných zdrojov (napr. českých slovníkov *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů*, 1998; *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2*, 2004) sa týmto spôsobom podarilo zostaviť heslárslovníka s približne 10 000 neologizmami.

Luciu Ološtiakovú, rod. Gianitsovú, sme poznali mnohí a mnohí sme s jej životným tempom a energiou nestačili držať krok. Jej rozvetvené odborné portfólio pokrývajúce výskum, výučbu i propagáciu slovenčiny a slovenskej kultúry vôbec udivuje doteraz. Bola jednoducho neprehliadnuteľná a počuteľná, ale zároveň aj ľudsky krehká. Žila naplno a odovzdane svojej práci, ktorú milovala. Odhodlaná postaviť sa za svoje presvedčenie a súčasne ochotná podať pomocnú ruku. Bohužiaľ, už sa nám nikdy nenaskytne príležitosť zavolať si, napísať si alebo sa osobne stretnúť na odbornom seminári či konferencii. V srdci nám natrvalo zostane spomienka na spolužiačku a kolegyňu, pre ktorú uvažovanie o jazyku a jeho sprostredkovanie iným bolo spôsobom jej bytia, existencie; a rovnako spomienka na priateľku, ktorá nás opustila predčasne. Jej hviezda však nezhasne, bude nám svietiť na cestu...

Luci, česť Tvojej pamiatke!

Literatúra

- BENKO, V. – HAŠANOVÁ, J. – KOSTOLANSKÝ, E. (1998): *Počítačové spracovanie slovenského jazyka: morfológia podstatných mien*. Bratislava: Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.
- BENKO, V. – HAŠANOVÁ, J. – KOSTOLANSKÝ, E. (2001): Morfológická databáza ohybných slovných druhov slovenčiny na účely algoritmického spracovania textov. In: *Jazykovedný časopis*, 52/1, 3 – 22.
- FURDÍK, J. (2005): *Život so slovtvorbou a lexikológiou. Výber štúdií pri príležitosti nedožitých sedemdesiatin*. Eds. M. Ološtiak – L. Gianitsová-Ološtiaková. Košice: Vydavateľstvo LG.
- GARABÍK, R. – GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, L. (2005): Manual Morphological Annotation of the Slovak Translation of Orwell's Novel 1984 – Methods and Findings. In: Garabík, R. (ed.): *Computer Treatment of Slavic and East European Languages. Third International Seminar, Bratislava, Slovakia, 10 – 12 November 2005. Proceedings*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 59 – 66.
- GIANITSOVÁ, L. (2003/2004): Pokus o nové vymedzenie syntetických a analytických tvarov v slovenčine s ohľadom na školskú prax. In: *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 50/3 – 4, 65 – 77.
- GIANITSOVÁ, L. (2004): Pohľad na vývoj opisu deklinácie substantív mužského rodu v slovenských gramatikách. (Od Štúra po súčasnosť). In: Šimková, M. (ed.): *Varia. XI. Zborník materiálov z XI. kolokvia mladých jazykovedcov (Spišská Nová Ves 28. – 30. 11. 2001)*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 133 – 143.
- GIANITSOVÁ, L. (2005a): Jazykový korpus a nové dimenzie výskumu a výučby jazyka. In: Sičáková, Ľ. – Liptáková, Ľ. (eds.): *Slovo o slove. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity. 11. Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove*, 27 – 38.
- GIANITSOVÁ, L. (2005b): Opis deklinácie substantív v slovenčine z temporálneho aspektu. In: *Čas v jazyce a literatúre. Sborník z mezinárodní konference. Ústí nad Labem: Pedagogická fakulta Univerzity J. E. Purkyně*, 97 – 102.
- GIANITSOVÁ, L. (2005c): Pohľad na vývoj opisu deklinácie substantív ženského rodu v slovenských gramatikách. (Od Štúra po súčasnosť). In: Šimková, M. (ed.): *Varia. XII. Zborník materiálov z XII. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 4. – 6. 12. 2002)*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 103 – 114.
- GIANITSOVÁ, L. (2005d): Pokus o nové vymedzenie syntetických a analytických tvarov v slovenčine s ohľadom na školskú prax. In: Pořízka, P. – Polách, V. P. (eds.): *Jazyky v kontaktu/jazyky v konfliktu a evropský jazykový prostor. Sborník příspěvků ze 4. mezinárodní konference Setkání mladých lingvistů, konané na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci ve dnech 12. – 14. 5. 2003*. Olomouc: Univerzita Palackého, 76 – 85.
- GIANITSOVÁ, L. (2005e): Zamyslenie nad výučbou zámen a čísloviek pri príprave morfolologickej anotácie SNK. In: Polák, M. – Vodrážková, K. (eds.): *Tradiční a netradiční metody a formy práce ve výuce českého jazyka na základní škole. Sborník prací z mezinárodní konference konané 19. 3. 2004 na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 53 – 65.
- GIANITSOVÁ, L. (2006a): Morphological Analysis of the Slovak National Corpus. In: Šimková, M. (ed.): *Insight into Slovak and Czech Corpus Linguistics*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 166 – 178.
- GIANITSOVÁ, L. (2006b): Problémy prípravy morfológického tagsetu Slovenského národného korpusu II – Lema a tag. In: Šimková, M. – Gajdošová, K. (eds.): *Varia. XIII. Zborník materiálov z XIII. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 3. – 5. 12. 2003)*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 73 – 80.
- GIANITSOVÁ, L. (2006c): Variantnosť v deklinačnom systéme maskulín. (Možnosti využitia databázy SNK). In: Olšiak, M. (ed.): *Varia. XIV. Zborník materiálov zo XIV. kolokvia mladých jazykovedcov*

- (Nitra – Šintava 8. – 10. 12. 2004). Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Katedra slovenského jazyka FF UKF v Nitre, 358 – 367.
- GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, L. (2008): Možnosti spracovania slovenskej morfológie vo forme elektronického slovníka. In: Gálisová, A. – Chomová, A. (eds.): *Varia. XV. Zborník materiálov z XV. kolokvia mladých jazykovedcov (Banská Bystrica – Tajov 7. – 9. 12. 2005)*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Katedra slovenského jazyka a literatúry FHV UMB v Banskej Bystrici, 165 – 172.
- GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, L. (2009a): *Aké i/y sa píše?* Bratislava: Fragment.
- GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, L. (2009b): Postoje používateľov jazyka k morfologickej variantnosti v slovenčine (úvodné poznámky k dotazníkovému prieskumu). In: Gianitsová-Ološtiaková, L. – Ivanová, M. – Ološtiak, M. (eds.): *Varia. XVIII. Zborník plných príspevkov z XVIII. kolokvia mladých jazykovedcov (Prešov – Kokošovce-Sigord 3. – 5. decembra 2008)*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 179 – 196.
- GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, L. (2011): Niekoľko poznámok o projekte Slovenský jazyk z prvej ruky. In: Ološtiak, M. – Ivanová, M. – Slančová, D. (eds.): *Vídy jazyka a jazykovedy. Na počesť Miloslavy Sokolovej*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 418 – 436.
- GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, L. (2016): Vplyv Pavla Doležala na Bernolákov opis substantívnej deklinácie. In: Ondrejovič, S. – Behýlová, J. (eds.): *Fenómén Ďurovič. Philologica. 75*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 61 – 88.
- GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, L. – OLOŠTIAK, M. (2008): *Slovenský jazyk v kocke pre základné školy a nižšie ročníky viacročných gymnázií*. Bratislava: Fragment.
- GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, L. – OLOŠTIAK, M. – BELÁKOVÁ, M. (2013): *Píšem bez chýb*. Bratislava: Fragment.
- HORÁK, A. – GIANITSOVÁ, L. – ŠIMKOVÁ, M. – ŠMOTLÁK, M. – GARABÍK, R. (2004): Slovak National Corpus. In: Sojka, P. – Kopeček, I. – Pala, K. (eds.): *Text, Speech and Dialogue. 7th International Conference TSD 2004 Proceedings*. Berlin – Heidelberg: Springer-Verlag, 89 – 94.
- MARTINCOVÁ, O. a kol. (1998): *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů*. Praha: Academia.
- MARTINCOVÁ, O. a kol. (2004): *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2*. Praha: Academia.
- OLOŠTIAK, M. (ed.) (2015): *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- OLOŠTIAK, M. – GIANITSOVÁ, L. (2007): Deklinačný systém proprií (náčrt problematiky). In: Považaj, M. – Žigo, P. (eds.): *Súradnice súčasnej onomastiky. Zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV – Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, 55 – 66.
- OLOŠTIAK, M. – GIANITSOVÁ, L. (2011): *Kde sa píše veľké písmená?* Bratislava: Fragment.
- OLOŠTIAK, M. – GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, L. (2007a): *Deklinácia prevzatých substantív v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- OLOŠTIAK, M. – GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, L. (2007b): *Slovenský jazyk: krok za krokom k maturite*. Bratislava: Fragment.
- OLOŠTIAK, M. – GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, L. (2018): Neologizácia a neologizmy z pohľadu teórie lexikálnej motivácie. In: Hradilová, D. (ed.): *Inovační procesy v češtině a jí blízkých jazycích*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 9 – 40.
- OLOŠTIAK, M. – GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, L. (2019): Spôsoby tvorenia pomenovaní a lexikálna motivácia. In: Janovec, L. (ed.): *Propria a apelativa – aktuální otázky. Sborník z konference konané v Praze ve dnech 24. – 26. dubna 2017*. Praha: Universita Karlova, Pedagogická fakulta, 73 – 85.
- OLOŠTIAK, M. – OLOŠTIAKOVÁ, L. (2018): *Morfematika a slovo tvorba slovenčiny*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- OLOŠTIAK, M. – REŠOVSKÁ, S. – GIANITSOVÁ, L. (2021): Jazyková zmena, neologizmy a pramene ich skúmania. In: Mücsková, G. – Muziková, K. (eds.): *Jazyková zmena a pramene jej skúmania*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 207 – 221.

- OLOŠTIAKOVÁ, L. (2010a): Analogistický a anomalistický princíp pri kodifikáciách substantívnej deklinácie – metodologické východiská. In: Harčariková, G. – Chovanec, M. – Sipko, J. (eds.): *5. študentská vedecká konferencia. Zborník príspevkov* [online]. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 651 – 668.
- OLOŠTIAKOVÁ, L. (2010b): O možnostiach prezentácie a výučby slovenského jazyka elektronickou formou. In: Marešová, H. – Macoun, T. (eds.): *Tradiční a netradiční metody a formy práce ve výuce českého jazyka na základní škole. Sborník prací z mezinárodní konference ve dnech 10. – 11. 4. 2008 na Katedře českého jazyka a literatury Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci*. Olomouc: Univerzita Palackého, 59 – 66.
- OLOŠTIAKOVÁ, L. – KRIŠTANOVÁ, E. (2014): Možnosti optimalizácie didaktického spracovania slovo tvorby v nižšom sekundárnom vzdelávaní. In: *O dieťať, jazyku, literatúre*, 2/1, 59 – 79.
- REŠOVSKÁ, S. – GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, L. (2018): Lexika športového komunikačného registra v Slovníku slovenských neologizmov. In: *Jazyk a kultúra* [online], 9/35, 152 – 167. Dostupné na: <http://www.ff.unipo.sk/jak/cislo35.html> (cit. 14. 3. 2025).
- SOKOLOVÁ, M. (1995): *Kapitolky zo slovenskej morfológie*. Prešov: Slovacontact.
- SOKOLOVÁ, M. (2007): *Nový deklináčny systém slovenských substantív*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

Nicol Janočková

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: nicol.janockova@juls.savba.sk

ORCID: 0009-0004-3668-2733

POKYNY PRE AUTOROV (podrobne na https://www.juls.savba.sk/sr_pre_autorov.html)

Redakcia časopisu Slovenská reč uverejňuje originálne autorské recenzované a dosiaľ nikde nepublikované príspevky. Súčasťou príspevkov do rubrik Štúdie a Diskusie a rozhľady je preklad názvu príspevku do angličtiny, abstrakt (500 – 1000 znakov) a kľúčové slová (5 – 10) v angličtine. Príspevky prijímame na adrese: sr@juls.savba.sk. Text je možné poslať aj prostredníctvom voľby „Pošlite príspevok“ z webovej stránky časopisu <https://www.sr.juls.savba.sk>. Autori zaslaním príspevku vyjadrujú súhlas s jeho redakčným spracovaním aj so spracovaním osobných údajov.

Pravidlá formálnej úpravy textu

- Texty sa predkladajú v elektronickej podobe vo formáte .docx alebo .odt, písmo Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1,5. Kľúčové slová, abstrakty a písmo v tabuľkách majú veľkosť 11.
- V prípade, že sa v texte vyskytujú zvláštne znaky, tabuľky, grafy a pod., je potrebné odovzdať príspevok aj vo verzii pdf a netextové časti poslať v osobitnej prílohe. Minimálne rozlíšenie netextových častí je 300 dpi.
- Text príspevku má byť zarovnaný z ľavej strany, tvrdý koniec riadka (enter) sa používa len na konci odseku. Prvý riadok odseku je odsadený 1 cm.
- Používajú sa nadpisy štyroch úrovní takto: **1. ÚVOD**; 1.1. VERBÁ; **1.1.1. Plnovýznamové verbá**; 1.1.1.1. Prefixálne verbá.
- Kurzíva sa spravidla používa pri uvádzaní príkladov, názvov štúdií, publikácií, jazykových elementov a pod.
- Odkazy na literatúru v texte sa uvádzajú s pagináciou alebo bez paginácie takto: (Ďurovič 1999, s. 102); (Ďurovič 1999, s. 102 – 103); Ľ. Ďurovič (1999, s. 102); Ľ. Ďurovič (1999, s. 102 – 103). V prípade citovania dvoch odlišných publikácií jedného autora, ktoré vyšli v tom istom roku, za rokom vydania sa uvádza malé písmeno (napr. Ďurovič 1999a, 1999b). Zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci príspevku (nie v poznámkach pod čiarou) v abecednom poradí. Ak obsahuje viac položiek jedného autora, jednotlivé položky sa radia chronologicky vzostupne (od najskoršieho vročenia).

Spôsoby uvádzania bibliografických odkazov (príklady)

• knižná publikácia

FURDÍK, J. (1993): *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter.
BUZÁSSYOVÁ, K. – JAROŠOVÁ, A. (eds.) (2006): *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Bratislava: Veda.

• článok v časopise

IVANOVÁ, M. (2020): Reciprocita v slovenčine a optimalizácia jej lexikografického spracovania. In: *Slovenská reč*, 85/2, 143 – 161.

• štúdia v zborníku

ONDREJOVIČ, S. (2015): Medzi purizmom a globalizmom. In: Wachtarczyková, J. – Satinská, L. – Ondrejovič, S. (eds.): *Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch. Sociolinguistica Slovaca. 8*. Bratislava: Veda, 25 – 32.

• korpus

Slovenský národný korpus – prim-8.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2018. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk> (cit. 13. 11. 2021).

• internetový odkaz

Ak má zdroj známeho autora, uvádzame ho v sekcii **Literatúra** s informáciou o dostupnosti, napr.: ŠMERK, P. (2009): Deriv – webové rozhraní. Dostupné na: <http://def.fi.muni.cz/deriv> (cit. 2. 11. 2021). Všeobecné zdroje (bez uvedenia autora) citujeme technikou číselných odkazov. Na príslušné miesto v texte vložíme číselný odkaz vo forme horného indexu v hranatej zátvorke, napr. ^[1]. Zoznam týchto referencií uvádzame v číselnej postupnosti na konci článku v sekcii **Internetové zdroje**. Napr.: ^[1] Araneum Slovaca V. Dostupné na <http://aranea.juls.savba.sk/guest/index.html> (cit. 3. 11. 2021).

SLOVAK LANGUAGE

JOURNAL FOR THE SLOVAK LANGUAGE RESEARCH

PUBLISHED BY ĽUDOVÍT ŠTÚR INSTITUTE OF LINGUISTICS, SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES

SLOVENSKÁ REČ

ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKÉHO JAZYKA

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED, v. v. i.

Výhradný distribútor na Slovensku/The exclusive distribution in Slovakia:

SAP – Slovak Academic Press, s. r. o., Bazová 2, 821 08 Bratislava, Slovenská republika

e-mail: sap@sappress.sk, www.sappress.sk, registračné číslo 7089

Ročné predplatné pre Slovensko/Annual subscription for Slovakia: 16 €

Jednotlivé číslo/Separate issue: 8 €

© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i., Bratislava

ISSN 0037-6981 (tlačená verzia/print)

EV 3695/09

ISSN 1338-4279 (online)

IČO vydavateľa 00167 088